

*Гулбек
Ҳамдам*

**САБО
ВА
САМАНДАР**

РОМАН

ТОШКЕНТ
«O'ZBEKISTON»
2011

УДК: 821.512.133
ББК 84 (5Ў)6
Ў24

Ферузанинг ўчмас хотирасига бағишланади.

ISBN 978-9943-01-671-2

© «O'zbekiston» НМИУ, 2011.

Фақат ишқ...
Фақат ишқ...
Бошқаси сароб,
Бошқаси шамолнинг оний сурони...

Шавкат Раҳмон

БИРИНЧИ БЎЛИМ

1

Тун... Оламни зулмат қоплаган. Гўё рўйи замин узра қоп-қора, қалин мато тортиб қўйилгандек: кўкда на бирон юлдуз кўринади ва на ундан иници мумкин бўлган бир қатим нур. Зулмат нафақат шаҳар кўчалари, балки ичкариларни — хонадонларни ҳам чулғаб олган. Худди бутун бошли шаҳар чироқсиз қолиб, қоронғулик тубига абадий чўкиб кетган каби...

Зулмат тамғаси урилиб, мангуга муҳрлангандек ушбу кечанинг қаъридан вақти-вақти билан кимнингдир алаҳ-сирагани қулоққа элас-элас чалинади. Кейин... кейин «чирқ» этадию қора тун бағрини оловранг қиличдек тилиб чироқ зиёси пайдо бўлади.

Ичкарида — чироқ ёқилган уйда аллаким уйқули кўзларини очишга эрингандек пайпасланиб қалам топади ва қитирлатиб қоғозга нималарнидир қоралайди. Сўнг... сўнг тунчироқнинг бошига «тап» этиб бир туширадию ўзини яна тотли уйқунинг тўрига ташлайди...

Кўп ўтмай у уйқусини тополмаганнамо безовта бўлади: ағдарилади, томоқ қиради... бўлавермайди шекилли, тагин «чирқ» этиб чироқни ёқади. Кўзларини ишқалаб, боя ёзган қоғозини қўлига олади, мисраларни лаблари ила аллалайди:

Сени кутиб умрим ўтсайди...
Висолингга етмасам, майли.
Ўлим кучган аснода ҳам сен
Юрагимда бўлсайдинг, Лайли...
Сени кутиб умрим ўтсайди.

Шу-шу унинг деразасидан шабистон зулматини кесиб тушиб турган чироқ нурлари тонгга қадар сўнмайди. Гўё айнан шу нур тонгни чақиргандек... чақириб, оламни зиёга чулғагандек...

2

Орадан кунлар, ҳафталар, ойлар ўтди. Лекин... яна бағри чок-чокидан сўкилиб уйғонди. Яна кўкрагида ўша туйғу, миясида ўша ғалаён, қон-қонида ўша исён.... дардига дунёдаги жамийки малҳамлар қор этолмаслигини суяк-суягигача англаб турарди яна: хобхона эшигини оҳиста ёпиб, ошхона томонга ўтди. Муслук мурватини бураб, бир пиёла муздек сувни ютоқиб-ютоқиб ичди: зора ичини куйдириб бораётган олов тафтини бир дам бўлсин босса, юрагига, вужудига совиш лаззатини бахш этса!.. Қаёқда... Уф тортганча балконга ўтди: ярим очиқ деразадан баҳор ҳиди шундоқ димоғига келиб урилди — деразани ланг очиб юс эрди: кушларнинг чуғур-чуғури қулоғига хуш ёқди. Бироқ... бироқ буларнинг ҳеч бири бағрини ёндириб бораётган шиддатли дард изтиробидан чалғита олмас, унга офият оромини бермас, беролмасди. Умуман... ҳаётида неки содир бўлган ва бўлаётган эса, ҳаммаси ўша туфайли, ўшанинг атрофида айланаётганди. Узоқ муддат юзини кўкламнинг юзига тутган ва кўзларини юмган кўйи бир байтни юз марталаб такрорлади:

Тушимда кўрдим сени,
Бирга олиб кет мени!¹...

Эҳ!.. Ҳатто ёддан айтишга ҳам қийналасан киши. Шугина эгиз мисрани неча йиллар, йиллар нимаси, неча ўн йиллардан бери такрор-такрор айтади. Айтиш нимаси, эмраноди: «Тушимда кўрдим сени» дейди, сўнг худди кўрган кишиси қаршисида тиз чўкиб тургандек

¹ Ойбекдан.

ёлворади: «Бирга олиб кет мени!..» Лекин нолаю фараёлари жавобсиз, акс садосиз... Эҳтимол, жавоб айнан шу ерда — сукутдадир, муттасил жавобсизликдадир... Ким билади, дейсиз... Кейин қўшалоқ мисранинг давоми туғилди ва ўша эмраниш, ўша... билмадим, нима деб атаса тўғрироқ бўлади... ўша бўзлаш қахрамонимиз ҳаётининг чорловига айланди...

«Тушимда кўрдим сени,
Бирга олиб кет мени...»
Эй афсона руҳ — севги!
Қисматимни суй энди,
Худойимни соғиндим...
Тушимда кўрдим сени...
Ҳаёлингга тугилдим,
Турмушимни унутдим.
Борар жойим йўқ энди,
Бирга олиб кет мени!..
Дунё дағал, қаттиқдир,
Севган кўнгил ортиқдир. «
Нима қилай? — айт, гулим,
Сенсизликдир ўнг-сўлим.
Тушларимга қочгайман...
Эй афсона руҳ — севги!
Дуо қилгил сен мени!..
Дунёларим куйса ҳам,
Дўст-душманам кулса ҳам
Юрагимни тарк этма,
Жисмим ичра фарқ этма...

Худойимни соғиндим...

Унга неча қайталаб: «Бу дунёда севги йўқ!» — дедилар, иддао қилдилар, гаров ўйнадилар, дағдаға қилдилар, устидан кулдилар, ошкора ҳам пинҳона фисқу фасод айтдилар... бўлмади. Файласуфлари: «Севги — бу дунёни англаш йўлидаги улкан зинанинг битта пояси», руҳшунослари: «Севги — тийилган эҳтироснинг хаёл суриши», — дея марҳамат айладилар. Ўҳ-хў, улар-

нинг пандларию писандаларини санаб адоғига етиб бўлармиди... Лекин йўқ, яна йўқ! Индамай эшитадию бошини сарак-сарак қилади, билганидан қолмайди. Ахир, қандай қолсин, юрак-бағри жизғанаги чиқиб куйиб, илвираб турган бўлса... Ишқ, ишқ ва яна ишқ бўлса билгани, ҳис қилгани, ўйлагани, ўнгию туши... Шунинг учун ҳам бу даҳри дунда, бу дағал оламда олдинги сафларга ўтолмади у, биринчилардан, қаҳрамонлардан бўлолмади. На ўзгалар насиҳатига қулоқ солди ва на ўз изтиробларидан ибрат олди. Девонаи Машраб бўлди гўё, балки айни Мажнуни даврон. Билмадим, билмадик... Билганимиз шуки, у ўз дардининг қули эди, инчунун, дардисари малҳамига ҳам эҳтиёжманд эди...

Назарида ҳувиллаб ётган яланғоч дунё муҳаббат билангина мазмунга тўларди. Оҳ, бу қандай лаззат, қандай фароғат!.. Лекин нега одамлар ишқ қолиб, ёруғ дунёга келиб кетишнинг энг муҳим, энг бирламчи, энг керакли қадрияти — муҳаббат қолиб, атрофдаги жуда арзимас, жуда майда ишлар билан шуғулланишади, буни тушунмайди, тушунолмайди у. Ахир, фақат ишқ туйғусигина тирикликни, тирик юриш — эрталаб уйғонишу кечқурун бошни болишга қўйиш заҳматини оқлайди. Фақат муҳаббатгина инсонга қуёшга юзланиб туриш жасоратини, ундан баҳра олиш ҳуқуқини беради. Фақат севгигина одамга чуқур энтикиб: «Мен инсонман!» — дейиш ифтихорини ҳаля этади. Фақат угина...

Бўлди, бас!.. Сўзни узатган билан ишқсиз кўнгилларни севгига тўлдириб бўлармиди, ишқли дилга эса биргина каломнинг, ягона ҳасратли имонинг ўзи кифоя — у дарҳол муддаони англайди. Чунки унинг ҳам тупроғи сеникига ўхшаш: сиз битта мамлакат, бир салтанат фуқароларисиз, муштарак динга — ишққа топингувчи диндош ва қавмдошсиз. Йўқса, бегонага, ишқсиз бедардга кўнглингдагидан бир нима деб кўр-чи: у сенга худди жиннига қарагандек ижирғаниб қарайди, «қилар ишинг йўқми бошқа» дея устингдан масхараомуз кулади. Сен ишқни «тириклик жавҳари» дея улғ-

ласанг, у «бекорчининг эрмаги» дея мазах қилади: унинг тутуми сенга қанча тушуниксиз келса, сеники унга шунча ғалати туюлади. Шунинг учун ҳам дунёда ҳар кимнинг ўз қавми, қавмдошлари бўлади. Э-воҳ, инсон фақат шундай қавмдошлар даврасидагина чин маънода мақбул ва манзур, бошқалар орасида эса у, ҳатто, ўз туғишганларига ҳам етти ёт бегона... Шунақа экан, начора... бас, ишқдан сўз айтмоқчи бўлсанг, ўз қавминга — сени тушунадиган ва сен тушунадиган хос кишиларгагина айтгинки, токи бегоналар ичра бегона бўлмагайсан. Омин!..

3

Самандар университетдан қўлида папкаси билан паришонхотир бўлиб чиқди. Орқасидан эса бир талаба қиз чопиб келди:

— Домла... домла, соатингиз қолиб кетибди...

Самандар бурилиб қараб, қизга ташаккур айтди: дарс ўтаркан, одатича ечиб стол устига қўядиган ва кўп бор унутиб қолдирадиган соатини олиб, чап билагига тақди. Сўнг йўлида давом этди...

Ҳайҳот, бу йўлнинг адоғи бормикан? Бунча узун бўлмаса ҳижроннинг йўли?! Қарийб ўттиз йилдан бери тинимсиз, тинимсиз ва яна тинимсиз босади Самандар уни, бироқ аримайди йўл қурмағур. Қарийб ўттиз йилдир Самандарнинг кўзлари йўлнинг узоғига қадалган... ўттиз йилдир... Балки бу йўллар ўз йўловчисидан зериккандир, йиллар ҳам толиққандир, аммо қахрамонимизнинг на оёқлари ва на кўзларида ҳорғинлик, на ҳаракатларида иккиланиш сезилади... Аксинча... аксинча, ўттиз йилдир — борган сари ишқиди қатъий, ўттиз йилдир — севгилиси сари талпинади, ўттиз йилдир — уни кўйлайди, мадҳ этади, унга атаб қасидалар битади, китоблар нашр этади. Ишонмайсизми, ана, унинг ўзига — автотўхтовдаги машинаси томон одимлаб бораётган Самандарга яқинроқ боринг. Ҳа-ҳа, ҳадиксирамай

бораверинг, йўқса, бизни муболагада, ҳаёт ҳақиқатини бузиб кўрсатишда айблаб юрасиз... Унга қарасангизчи, азиз ўқувчим, қаранг: у папкасини ҳавода силкиб ўйнатганча ҳеч кимга эътибор бермай — талабалару ўқитувчилар, ишчилару ҳайдовчилар орасидан баланд овозда ўз-ўзига шеър айтиб шахдам одимлаб бораётир:

Йўлчиман, манзилим денгиздан нари,
Ложувард уфқнинг тубига яқин.
Кўнглимда дардларим дарёдек оқин,
Чайқалар кўзларим тикилган сари.
О, йўллар!

Чу, қора тойчоғим! Чу, қора йўрғам!
Муродга қасд қилиб югурган етур.
Бўронни севмаса, дил нечун тепур?
Тириклик не керак бемеҳнат, беғам?!
Чу, қора йўрғам!¹

Ё қудратингдан, дейман, наҳот одам боласи шундайин ишққа қодир?! Наҳотки бундайин ишқнинг борлиги рост?! Ахир, замонлар неча бор турланиб, рост туйғулар устига ёлғонлари қат-қат ётмадими? Бани инсон алдамчи ҳислар-ла қовушиб, чинларининг қачонлардир мавжуд бўлганию уларнинг бағрида ўзини чексиз саодатли сезганини унутиб юбормадими?! Во ажаб!.. Агар Самандарнинг қалбида ҳануз ўшандай ишқ яшаётган эса, Яратганнинг олдидаги урвоққина иймоним билан қасамки, бу йигит кўчани тўлдириб юрган одамзод қавмидан эмас! Йўқ!!! У ўзга сайёраликдек ноёб биз учун, бизнинг замонлар учун!..

Бу пайтда Самандар машинасининг олдига етиб келиб, эшигига калит солиб очаётганди... Очди, кўлидаги ашёсини ёнбошдаги ўриндиққа ташлади-да, кетидан ўзи ҳам чўкди. Рул чамбарагини қучганча яна хаёлларига

¹ Усмон Носир.

ғарқ бұлди, анчагача шу күйи ўтириб қолди... Ниҳоят, чуқур хўрсиниб, моторни ўт олдирди, шошаётган каби тез қўзғалди... Сиз, агар гапларимга кириб, унга эргашган ва шу лаҳзада унинг ёнида бўлсангиз эди, азиз ўқувчим, қаҳрамонимиз тилидан ярим очиқ ойна орқали учиб чиққан бояги шеър парчалари қулоғингизга чалиниб ўтарди:

Муродга қасд қилиб югурган етур,
Бўронни севмаса дил нечун тепур?
Чу, қора тойчоғим! Чу, қора йўрғам!..

Ажаб, аробасига энди эътибор қилибман, унинг ранги худди шеърдаги йўрғаникидек тимқора экан...

4

Ўшандаям айни баҳор чоғи... Жавониб энди тетапоя қилиб, тили чиқаётган боладек ширин, маъсум эди.

— Тезроқ таътилга чиқсак-ку, — Шаҳлонинг елкасига эснаганча бошини қўйди Назира.

— Сабо қани? Бугунам келмаса, зерикиб ўламиз иккаламиз... — дугонасининг бошига бошини аста уриб деди Шаҳло.

— Домласининг дарсига кетган бўлса керак-да. Ўтган ҳафта ҳам шунаққилувди, эсингдами? — маъруза ўқиётган муаллимнинг ўзига қараб-қараб қўяётганидан сергак тортиб, қаддини кўтарди Назира.

— Ҳа-я, ким экан у домла, мунча қизиқмаса?..

— Адабиётдан киради. Келишгангина... — шундай дедию ўқитувчининг ҳадеб ўзларига кўз ташлаётганидан сергакланиб, лаб-лунжини тўғрилаганча, гўё маърузани эшитибу ёзиб бораётгандек дафтарига энгашиди Назира.

— Фу-уу, Сабонинг куни қаёқдаги бир домлага қолибди-да...

— Йўғ-а, дарсига қизиқаётганди-ир...

Икки ўртоқ бир-бирига маъноли боқиб қиқирлашди...

— Файзиева!.. Шеригингизни олиб, аудиторияни тарк этинг!.. — маърузачининг дағдағали овози янгради ҳавода: Шаҳло билан Назира бирдан жим бўлиб, бошларини эгиб олишди.

— Кутяпман, дарҳол чиқиб кетинглар!.. — ўжар қатъият билан такрорлади ўқитувчи. — Дарсни тўхта-тиб қўйдинглар. Қани, тез... Тез!

Дугоналар ноилож сумкаларини кифтларига илиб, эшикка томон йўргалашаркан, у ер-бу ердан пиқ-пиқ кулги эшитилди. Шаддод Шаҳло бўш келмади: бўсағага етганида орқасига ўгирилди, тилини чиқариб «ва-а-а...» дея эрмаклаганча эшикни қарсиллатиб ёпди...

5

«— Мен сени севаман! — деди деразадан пастдаги ўрикнинг оқ пушти рангларига боқиб турган Самандар хаёлидаги қизга мурожаат этиб. — Сен — борлигим, бу дунёга келиб топган ягона жавоҳирим — сен! Агар қачондир ҳеч вақосиз қолсам, йўқотганим ҳам сен бўласан! Бу навосиз дунёдаги ҳаётиму хаёлларимда, тилим ва дилимда янграган бирдан-бир куйим ҳам, ота-онам бағридан, туғилган гўшамдан айро тушиб, шафқатсиз турмушу оқибатсиз дўст-ёрлардан аччиқ зарба еб қаён юкунишни билолмай, лоақал хаёлан қочиб бориб бир ютум таскин симирадиган жой тополмай ўртаниб қолганимда... туйқус йўлимда пайдо бўлган нажот фариштам, озурда бўлган юрагимни қўярга яккаю ягона маъвом ҳам ўзингсан!.. Сени кўриш учун қабоқларимни очишга ҳожат йўқ: сенга талпинган, сени истаган юрагим сени бевафо дунёнинг чангалидан — ташқаридан юлиб олиб, ичкарига яширган. Қорачиғларим ўрнида жилваланган сўнмас қуёш, аслида, сенсан!.. Оламга боқсам, сенга қўшилиб нурланиб кетаман — олам ҳам ўша нурга чулғанади. Шу нур билан қилаётган ишимга, яшаётган кунимга таҳрир

киритмоқчиман: «Муҳаббат дарси»ни ўтмоқчиман. Ҳа-ҳа, айнан ўшани — «Муҳаббат дарси»ни! Шу тобда кўзимга бошқа нарса илашмаяпти. Қалбим, ақлим, вужудим... — ҳамма-ҳаммаси фақат сени деяпти, «Сен!» деяпти!..

Тоғлардан оқиб тушаётган шалола бўйида ўтирган-мисан?! Унда ҳисобсиз шакл ва ранглардаги тошларга урилаётган сувнинг шовуллаши диққатингни тортган, албатта... Ҳа, бу шунчаки шовуллаш эмас, балки асрлар оша яшаб келаётган тоғларнинг кўнгил нидоси, сирли-сеҳрли қўшиғи. Менинг шундай қўшиғим — Сен! Токи тирик эканман, сен ҳам ўша тоғлар бағридан силқиганча куй-қўшиқ бўлиб шарқираётган сой янглиф юрагимдан ситилиб оқаверасан, севгили-им!..»

Самандар ўзини ширин хаёллардан зўр билан чалгитмоқчи бўлди: ётган жойидан қалқиб ўтирди, кўзларини чиппа юмиб, бошини кескин силкитди — гўё бу ҳаракати зимнида «Сабо» аталмиш тотли оғушдан ўзини тамоман халос этмоққа уринди. Кейин аста кўзғалиб, дераза қаршисига келдию ташқари боқди. Еттинчи қаватдан теварак кафтдагидек аниқ кўринарди: дарахтлар худди пойида тўлғанаётган каби шамолда силкиниб турар, оловранг қуёш чексизлик уммонига чўкиб борар, унда-бунда дам олиш куни ташқари чиққан ўқитувчи, аспирант ва талабалар ҳафсаласизгина одимларди. У узоқ муддат дераза қаршисида тубсиз таҳайюлга толган кўйи, уммонга лангар ташлаганча туриб қолган кемадек тек қотди. Сўнг шундоқ ён томондаги стол устига энгашиб, нималарнидир ёзди, ёзаверди...

Бирпас ўтгач, қаддини адл кўтарди, қўлига эндигина ёзгани — бир варақни олиб, хонанинг у четидан бунисига қадам босиб баланд овозда ўқиди:

Тубанда шовулла дарахтзор,
Пойларимда ботади қуёш...
Кутаяпман, барибир, такрор...
Тугаяпти тоғдек бу бардош!..

Фақат юрак ҳамиша бола —
Ҳар лаҳзада мангу яшарман!
Мен биламан — ўлмасман асло,
Мен соғинчман, ўлим-чи — Ватан!..

Ҳамон хона ичра гир айланиб юраркан, Самандар кўлидаги қоғозни стол устига ташлади-да, энди яна-да ўктам овозда шеърни ёддан ўқий кетди. Кейин яна, яна ўқиди. Ниҳоят, охирги мисрада тўхталиб, такрорлай бошлади:

«Мен соғинчман, ўлим-чи — Ватан!»
«Мен соғинчман, ўлим-чи — Ватан!»
«Мен соғинчман, ўлим-чи — Ватан!..»

Самандар кескин ҳаракат билан ўзини каравотга отди. Юзларини ёстиққа босганча гўлдираб деди: «Унда муҳаббат нима бўлади? Ахир, эндигина «Муҳаббат — менинг бору йўғим, ўзимни қўярга жойим, бирдан-бир масканим!» — дея ширин хаёлларга берилгандим-ку!.. Қаердан келди бу... ўлим?.. Нега унинг ўрнига муҳаббат сўзини қўя қолмадим? «Мен соғинчман, муҳаббат — Ватан!» ёки «Муҳаббатим, эй, чексиз Ватан!» дея олмадим. Нега тилимга шу даҳшатли сўз — ўлим қалқиб чиқди! Нега, нега, нега?! — У шиддат билан ўрнидан турди-да, тўрт девор ичида шитоб билан айлана бошлади.

— Йўқ, йўқ, бўлиши мумкин эмас! Мен муҳаббат билан ёнаётган бир дамда ўлимнинг хаёлимга, ақл ва юрагимга бостириб кириши мумкин эмас. Бу, ахир — адолатсизлик!.. Ўлим! — дея бирдан тўхтади хона ўртасида Самандар. — Муҳаббат!.. Ўлим билан муҳаббат... Бу икки олам ўртасида қандай боғлиқлик бўлиши мумкин? Уларнинг қай бурчагида кўприк бор эканки, бирдан иккинчисига ўтиб бўлса? Ҳа-ҳа, ўлимга ҳали бор, ўлиш учун ҳам инсоннинг маънавий ҳаққи бўлмоғи шарт! Шундоқ — онадан қандай туғилган бўлсанг, ўшандайлигингча, хомлигингча ўлим қароргоҳига кириб бориш — уят! Унгача одам дегани узун ва машаққатли, бирда ғамгин, бирда эса сурурли йўлни босиб ўтмоғи

лозим... Хўш, бу йўлнинг исми не? Ўша эмасми кўприк дегани? Наҳотки... наҳотки муҳаббат бўлса? Ҳа-ҳа, ўша — муҳаббат-да! Фақат шу йўлни босиб ўтган инсонгина ўлимга тайёр бўлади, фақат севган ва севилган кўнгил, ишқ оловида охири нафасигача ловуллаб ёнган муборак зотгина ўлимга тик боқа олади...

Ўлим!.. Эҳтимол, фурсат келиб, инсон ўлимни ўлдириб — мангуликка йўл солар... Унда нима бўлади? Рўйи жаҳонда фақат бир юмуш — Муҳаббат қоладими?.. Агар одамзод ўлмаслик йўлини қилса — қариган баданни либос янглиғ бошқасига алмаштириб кетиш ҳийласини топса, инсон чинакамига ҳур бўлиб, ўлим ва қабр даҳшатидан, касаллик ва ожизлик чангалидан озод бўлмайдами?..

Тўхта!.. Тўхта, дейман, Самандар! Биз ҳали узоқ келажак ҳақида кунимизнинг илму урфони даражасида туриб бундай кескин фикр юритишга тайёр эмасмиз. Гарчи айтилганларга ўхшаш нимадир содир бўлиши муқаррар эса-да, менинг айтишга тобдаги вазифам — айтиш дамдаги маънавий-маърифий савиямга уйғун келмоғи шарт. Акс ҳолда, «Мен не дейман-у, кўбизим не дер?» — деганнинг ҳолига тушмоғим тайин. Сўзни узатмай дангал айтишим ва қилишим мумкин бўлган бугунги ишим эса битта, у ҳам бўлса — ИШҚ! Ўлимгача менинг бирдан-бир юмушим шу — ишқ!.. Ўлим келгач, мен учун ҳамма ишни унинг ўзи бажаради. Айтадилар-ку, биз бор экан, ўлим йўқ, ўлим келгач эса биз йўқ... Бас, шундай экан, сен ўзингни муҳаббат сари от, Самандар, муҳаббатдан сўйла, севгингни, маҳбубангни тараннум эт. Қолган барчаси ёлғон ва кераксиз юмушдир ушбу дамда...

6

Гарчи ер қор искамаган эса-да, аллақачон қиш ташриф буюриб, сувлар музлаган, кўкда кўчманчи қушларнинг хайрлашув қўшиқлари тугаб, қарғаларнинг қағиллаб қолганига кўп бўлган эди. Лекин... лекин мингтепаликлар пахта далаларидан ҳануз чиққани йўқ. «Шу

тобда пахта нима қилади?» — демоқчи бўлсангиз, бажонидил ҳокимтўралар манзилини кўрсатиб юборишга тайёрмиз. Магар бундай «номаъкулчилик»ни ўзингизга эп кўрмасангиз ва ҳали ҳам ҳикоямиздан зерикмаган бўлсангиз, сипоми ё олифта шаҳар либосларингизни бурун жийирмайгина қишлоқбопларига алмаштирингда, юринг биз билан изғиринли пайкалларга! Зеро, ўша пайкаллардаги мингтепаликларнинг ўзаро суҳбатида ҳам ҳар қандай фикрловчи кишини ўзига ром қиладиган, ўйлатадиган, ниҳоятда ўз ҳаёти устида бош қотиришга ундайдиган нимадир бор! Юринг, дўстим, ўша «нимадир»ни билиш учун қимматбаҳо ипак бўйинбоғларимизни бир кунга ечиб, сигарет ва тувак гуллар ҳиди тутиб кетган иссиқ хоналаримизни тарк этиб, инсон зотига нораво кибр-ҳавони унутиб... анави эгатларга сочилиб кетган, бир пайтнинг ўзида ҳам қувноқ, ҳам ғамгин, ҳам кулиб-кулдириб чарчамайдиган, ҳам дардини айтса йиғлаб-йиғлатиб адо қилолмайдиган дилкаш юртдошларимиз қошига борайлик...

Бир-бировимизнинг совуқ ҳисоб-китоблар заҳматларидан тирриқ бўлиб қолган ангоримизга боқа-боқа зериккан, толиққан кўнгил кўзингизни кийим-боши бутунлай сидириб олиниб, қаҳратон қишнинг қаҳрли қиличидек тик турган новдалардан сирғатиб туширингда, теришга пахта, шу билан бирга буни гапиришга, тушунтиришга ҳуқуқи ҳам йўқлигидан у ер-бу ерда этакларининг устига омонатгина чўкиб олганча инсон қалбини, унинг нозик ҳисларини мушоҳада тарозисига қўйиб кўраётган мингтепаликлар юрагига қаратингки, айни шу ерда бир умр излаб топмаганингиз — тириклик маънисига урилиб кетсангиз, ажаб эмас!..

— Мен Нодир ака билан Нилуфар опалар қаршисида таъзим қиламан, лекин қилган ишларини оқламайман, — дерди Азиза қизишиб, — ахир, улар ота-оналарини бутун қишлоқнинг кўз ўнгида уятга қўйишди...

— Бунинг нимаси уят, Азиза!? — эътироз билдирарди Самандар қиздан-да кўпроқ тўлқинланиб. — Менга

қолса, ўзбек йигити Нодир билан хўжа қизи Нилуфарга атаб мамлакатнинг қоқ ўртасида ҳайкал ўрнатардим.

— Йўқ-йўқ, бўлмади! — кескин сўзлади Азиза. — Шу халқ ичида яшаб, тузини ичиб вояга етяпсизми, ҳурматини ҳам жойига қўйиш керак-да!

— Ҳурмат бошқа, кўр-кўрона бўйсуниб бошқа, Азиза, тушунсанг-чи! Нодир билан Нилуфар ота-онасига ё бўлмасам, одатларимизга қарши чиққанлари йўқ, бу нарса етти ухлаб тушларига ҳам кирмаган. Улар бор-йўғи бир-бирларини яхши кўришган. Севги гуноҳми?!

— Гуноҳ! Агар у ота-она истакларига зид бўлса, урф-одатларимизни оёқ ости қилса, қариндош-уруғнинг юзини ерга қаратса!..

— Сен... ўзинг Нилуфарнинг ўрнида нима қилган бўлардинг?

Кутилмаган қалтис саволдан Азиза довдираб кетди, юзлари дув қизарди, киприклари пирпираб учди...

— Мен... Мен... хўжа қизи эмасман-да...

— Тушуниб туриб гапни чалғитма, Азиза! — жиддий турди Самандар.

— Мен... Нилуфар опанинг ўрнида кўрпамга қараб оёқ узатган бўлардим.

— Яъни?

— Яъни... — ўсмоқчилади Азиза, — яъни, ҳеч қачон Нодир акани севиб қолмасдим.

— Қанақасига? Юракка ҳам буйруқ бериб бўларканми? — ҳайрон бўлди Самандар.

— Ҳа, бўлади. Чунки уйимдагиларнинг қорачага бермаслигини била туриб Нодирни яхши кўришим мумкин эмас! — қатъий деди қиз.

— Сенингча, севгини ҳам бошқарса бўларкан-да... — ўзича мушоҳада қила бошлади Самандар. — Мен негадир бошқача ўйларканман.

— Қанақа? — қизиқишини яшириб ўтирмади Азиза.

— Аниқ айтолмайман, лекин чинакамига севиб қолган одам девонага ўхшаб қолса керак дейман. Лайли-Мажнунни эсла: улар севги йўлида на зеб-зийнат, на

мансаб-мавқени ўйлашди, келажакларини чўтга солиб кўришмади. Чунки улар юракларини эмас, юраклари уларни бошқарар эди...

— Кейин нима бўлди, иккаласи ҳам ўлиб кетишди-ю, ёруғлик кўрмай. Бу ёқда ота-онаси, қариндошлари... қўйсанг-чи, Самандар, бунақа севгининг кимга кераги бор?..

Самандар бир муддат индамай турди-да, сўнг паст овозда шеър айтди:

Кўнглим ғам ила тўқ айла, ё Раб!
Ишқ ичра мени йўқ айла, ё Раб!

...Лайли ишқин танимда жон қил,
Лайли шавқин рагимда қон қил.

Дардини нажотим эт, илоҳий,
Ёдини ҳаётим эт, илоҳий!..¹

— Ахир, севгида Лайли-Мажнун бўлиш қийин, Самандар. Кейин, улар ўтган замонларда яшашган, — отдан тушса ҳам эгардан тушгиси келмасди Азизанинг.

— Нима қипти ўтган замонларда яшаган бўлса, Азиза?

— Ҳозир унақа севгининг бўлиши... билмадим, хом хаёлдек туюлади менга. Иннайкейин, Лайли-Мажнун китобда бор, ҳаётда эмас.

— Нодир билан Нилуфар-чи, улар ҳам китобдами?
— Самандар Азизага ниҳоят таслим қилдим дегандек ғолибона қаради.

— Улар ҳам худди Лайли-Мажнундек севги йўлида жувонмарг кетишди-ку! Бунинг нимаси яхши!?

— Нимаси ёмон, Азиза! Тўғри, муҳаббат учун аслида ўлиш эмас, яшаш керак. Лекин на илож, ошиқ ва маъшуқларнинг пешанасига ўлим битилган бўлса?

— Майли, Самандар, сени гап билан енгиб бўлмайди ўзи. Лекин барибир, мен ҳам ўз сўзимда қоламан:

¹ Навоийдан.

йигитдир, қиздир — ҳамма бу дунёда ўзига муносибани топиб яхши кўриши керак, бўлмаса... — фикрини чала ташлаб хаёлга толди Азиза.

— Нима бўлмаса, Азиза?..

— Бўлмаса, бўлмади, Самандар! — қиз нигоҳини ердан олиб йигитнинг кўзига тикди...

Самандар ўзига қадалган нигоҳ залворини тутиб туролмай, беихтиёр атрофдан нажот қидирди, ичида нимадир «шув» этиб кетди, юзлари бир ўзгариб олди...

— Муҳаббат... кишига бахт келтириши керак, — ўртага чўккан жимликни бузиб тилга кирди Азиза, — йўқса, ақл-идроққа суяниб ундан воз кечилади. Ахир, икки киши бир-бирини севса-ю, бу туйғу уларга фақат кулфат, ғам-алам келтирса — бунинг нимаси яхши? Севги ҳам, асли, одамлар учун, уларнинг бахт-саодати учун, тўғримасми? Шунақейкан, нега энди у инсонга шодхуррамлик эмас, мудом ғусса келтириши керак?.. — Азиза шу тахлит яна узоқ вақт ўз қарашларини баён этди, аммо улар Самандарнинг қулоғига ортиқ кирмас, у хаёлан Мажнуннинг қиблага юзланган ҳолда Оллоҳга йиғлаб қилган илтижолари билан яшарди:

Лайли ишқин танимда жон қил,
Лайли шавқин рагимда қон қил.
Дардини нажотим эт, илоҳий,
Ёдини ҳаётим эт, илоҳий!..

Шу лаҳза йигитнинг хаёлида нотаниш бир парирўй, гўзал бир маҳвашнинг дилрабо лиқоси зуҳр этди. У бунинг синоатини тушунмади: хаёлми, тушми ва ё бошқа бир нарса? Аммо уни аниқ кўрди! Йўқ, у китобларда минг бир қиёфада тасвирланган Мажнуннинг Лайлиси эмасди. Тўғри, қаеридир ўхшарди: қизнинг нигоҳлари қаъридаги нимадир, қандайдир жунунваш ўт уни Лайлига монанд этар, аммо унинг ўзи бошқа, Лайлининг ўзгинаси эмасди. Самандарнинг кўзига ров кўриниб, сўнг яна шундай тезликда ғойиб бўлган ойрухсор қиз Худойимнинг тамоман бошқа яратилми эди...

Иккиси — бир қишлоқ фарзандлари, устига-ушак, девордармиён қўшни. Йигит далага кетаётиб ҳам, қайтаётиб ҳам қизни гоҳ эшик-ялангга сув сепаётган, гоҳ уни супуриб-сидираётган, гоҳ кичик укасини кўтариб овутаётган, гоҳ бўй етган дугоналари билан ариқ бўйида чақчақлашиб турган ҳолда кўрарди. Ҳаммаси бирданига эмас, секин-секин бошланди. Йўқ, секин-секин-у, аммо бирданига, худди юртга кўкламнинг билдирмайгина кириб келганидек. Улар бир-бирларини болалиқдан билишарди, лекин вақти келиб бошларига умумий ғавго — ишқ савдосининг тушиши ҳеч бирининг хаёлига келмаганди. Эҳтимол, севгининг қудрати, сеҳру жодуси, жозибаси ҳам шунда — кутилмаган жойдан хужум қилиб қолишидадир!..

— Ассалому алайкум, Нодир ака, — Нилуфар ариқ бўйида, ўзлари билан Нодирларнинг уйлари ўртасида ўрнатилган муслук тагидан челагини олди, — сиз олволақолинг, меники шошилишч эмас.

Нодир алик олиб, челагини оқиб турган жўмрак остига қўйди-да, қаддини тиклаётиб миннатдорчилик билдирганча сўради:

— Даданг ишдан келдимиз?

— Энди кепқолади, — атрофни ўз хуш бўйи билан ром айлай бошлаган ариқ қийисидаги ялпизлардан кўз узмай жавоб берди Нилуфар.

— Институтга хужжат топширмоқчийдим, битта қоғозга имзоси керак бўпқолди, шунга... Нима дейсан, Нилуфар, ишхонасига борсамми ё уйлариингга кириб қўйсамми? — тўлиб бўлган челақни бошқасига алмаштириб қўйди Нодир.

— Ишхонасида одам кўп бўлади, уйга кира қолинг. Қайси ўқишга топширмоқчисиз, агар сир бўлмаса?

— Ҳуқуқшуносликка.

— Вой!.. — қиз «ялт» этиб йигитга қаради... — Сизамми?!.

...Вақт-соати келмагунча, кўк тўла қора булутлардан бир томчи сув ерга тушмайди. Замин ўз бағрини баҳор

күёшида етарлича иситиб олмагунча, бирон гиёҳ ундан бош кўтариб чиқмайди. Тўлиб турган пиёлага бир томчи сувнинг томиши унинг тошиб кетиши учун кифоя... Худди шундай, қизнинг «ялт» этиб йигитга бир бор қарашию «Сизамми!» дея ҳайрат ва ҳаяжон ичида унга саволчан тикилиб қолиши, уларнинг шу лаҳзадан кейинги ҳаётларини тубдан ўзгартириб юбориши Яратганнинг ўзидан бошқа кимнинг хаёлига келибди дейсиз! Ҳа-ҳа, айнан шундай! Йўқса, Нодир билан Нилуфар бир-бирларини энди кўриб тургани ҳам, кўзлари бир-бириникига илк бор тушиб қолгани ҳам йўқ! Лекин ҳаммаси энди... илк бор бошланаётир. Нодирнинг, «Ҳа энди, бир раҳбарнинг нозиккина танноз қизи-да», дея Нилуфарга ҳеч қачон эркак кўзи билан қарамаган йигитнинг тили энди гўё тушов солингандек чорасиз, айлангани фақат боши эди. Нигоҳлар... ҳеч қачон, ҳеч қаерда ва ҳеч бир ҳолатда бир-бирида тўхтаб қолмаган бу маъсум нигоҳлар энди бир-бирининг пинжига кириб кетишга тайёр, соҳибларининг жинсию гурур-пурурини унутганча кавшарланган каби қотиб турарди. Ҳайҳот, яратган Эгам, ўзинг тушунтир ўқувчига, йўқса, бу ожиз бандангнинг тили тинмай айланиб, неча маҳалдан бери сўзни узатгани билан асл моҳиятга яқин келай демаяпти. Шу тобда Нодир ва Нилуфар қалбларида нималар содир бўлганини улар нечун кўққисдан бир-бирларига жодулангандек термилиб қолишганини тушунтириб беролмаяпти...

— Нилуфар, қизим, сувни тезроқ опкелмайсанми, овқат тагига опкетди-ку! — ичкаридан онасининг хавотирли овози келди.

— Вой, ўлмасам!.. Нодир ака, майлими, сувингиздан олсам... — Нилуфар йигитнинг жавобини кутиб ўтирмай, сув тўла пақирнинг ярмини ўзиникига ағдарди-да, дарвоза томон чопди...

— Ҳа... — Нодир буни Нилуфарнинг «Сизамми?» деганига жавобан айтдими ёки «Майлими, сувингиздан олсам?» деганигами, ўзи ҳам билмай, айна пайтда челақда чайқалиб қолган сувга тикилганча турарди...

Ҳаммаси шундан бошланиб кетди... Қишлоқчилик эмасми, йил ўтар-ўтмас одамлар орасида рост-ёлғон гаплар тарқалди. Нима эмиш, «Нодир билан Нилуфар бир-бирларини кўрмаса туролмайдиган бўпқолишипти; бир девор қўшни бўлгани Нодирга жуда қўл келипти: уйда ҳеч ким йўқлигида дийдорлашармишлар, айшишрат авжига чиқармиш; Нодир Тошкентдек жойдан ҳар ойда Нилуфарни деб келармиш, ўқишида домлалари ундан норози эмиш, институтдан ҳайдалиши ҳам мумкинмиш; Камол раҳбарнинг яшшамагур қизи Нодир ўқийдиган ўқишга кирармиш, бу ҳам майли, унинг бўйида бормиш... вуй-й-ййй, ота-онаси нима деган одам бўлади энди? Қишлоқ жойда қандай қилиб бош кўтариб юради? Тағин раҳбар одам бўлса...»

Фурсат — югурик сув, ҳаш-паш дегунча Нилуфар ҳам Андижондан шаҳри азим Тошкентга келди, юридик институти талабаси бўлди. Энди у Нодир билан истаса ҳар кун кўриша олар, унинг кўзларидаги фусункор тубсизликка фарқ бўлиб, сеҳрли суҳбат кемасида аргувоний уфқларга қадар сузиши мумкин эди. Бироқ, йўқ! Олис водийнинг узоқ Мингтепасидан бўлган бу қиз шундай қила олармиди?..

Кунлар кетидан кунлар, ойлар ортидан ойлар ўтиб, ёзга ҳам чиқишди. Нодирларнинг имтиҳони бир ҳафтача эрта тугади, лекин Нилуфарни кутиб қолди. Мингтепага у билан бирга кетиш бахтига нима етсин!..

Ҳафта ҳам кечди. Мана, ниҳоят, улар «Олтин водий» поездининг яхши бир купесида чой ичиб, чақчақлашиб кетишяпти. Ҳамроҳлари — элликларни қоралаган эр-хотин яқинда пойтахтга узатилган қизини йўқлаб келишган экан.

— Бир олам хавотир билан йўлга чиққандик, йўқ, Худога шукр, қизимизни кўриб юзимиз кулди, — дейди икки гапнинг бирида аёл.

— Нима дегандим сенга, — дейди унга сайин эри, — қўрқма, қуда билан бирга ўқиганман, ўзимизга ўхшаган камсукум одамлар, қизимизни қизидек олиб юришади, демаганмидим?

— Дегандингиз, дадажониси, дегандингиз... Лекин Анжон қаердаю Тошкан қаерда: кўзимизнинг оқу қорасини шундоқ узоқларга бервораманми деб ўтакам ёрилганиди-да!

— Ҳозир сенга отабеклар замони эмас, кумушларнинг олдига бориш учун ойлаб йўл юришга ҳожат йўқ, — эр, афтидан, минг бор такрорлаган эски пластинкасини яна айлантирарди. — Поездга минсанг, беш-олти соат, самолётга ўтирсанг, ярим соатда Тошканга етасан. Шунисига чидамасанг, қуда-анда бўлиб нима қилдинг, тўғрими, куёвбола? — у Нодирга фикрларини тасдиқлатиб олмоқчи бўлгандек қаради.

Нодир индамай елка қисди. Нилуфар бир кўзгалиб, қизариб олди.

— Қизим, сизлар бир жойданмисизлар, а?

— Ҳа, бир жойдан, — деди қимтинибгина Нилуфар гап ўзлари томон бурилаётганини сезиб.

— Тошканда ўқийсизларми? Қайсинда?

— Ҳуқуқда.

— Икковларинг ҳамми?

— Ҳа...

— Зўр-ку! — деди аёл завқини яширмай. — Турмуш қурганларингга қанча бўлди?

— Биз... — Нилуфарнинг гапи оғзида қолди.

— Тўйимиз бир ҳафтадан кейин!.. — энди Нилуфарнинггина эмас, Нодирнинг ҳам юзлари оловланиб кетди бу кутилмаган дадил гапдан.

— Вой, дадаси, буларни қаранг ширинлигини, ҳали тўйлари ҳам бўлмаган экан, биз бўлсак сизларни келин-куёв деб ўйлабмиз, вой, қандай яхши!.. — аёл негадир ўз-ўзидан жўшиб кетди, туриб Нодир ва Нилуфарнинг манглайдан ўпди. — Илойим, бахтли бўлинглар!.. Қаранг, дадаси, бир... бир-бирларига мос!..

— Қачон экан тўйимиз, мен яхши эшитмай қолдим? — Асакада поезддан тушиб, таксида уйларига келишаркан, Нилуфар Нодирдан гиналаниб сўради. Нодир жавоб ўрнига ёйилиб жилмайди.

— Нега куласиз? — оху кўзлари билан боқди Нилуфар, — жавоб беринг... Ўз тўйим ҳақида билишга ҳаққим бордир, ахир, қаерда ўқиётганимизни унутманг. Ҳақ-ҳуқуқларимнинг поймол этилишига қараб турмасман!..

Нодир яна кулди. Нилуфарнинг ҳам юзларида табассум жилваланди. Сўнг эса бадқовоқ ҳайдовчини ҳам эздан чиқариб, бир-бирларига қараганча баралла қаҳқаҳа уришди...

10

Водариг, «Бир ҳафтадан кейин тўй!» деганида Нодирнинг гапига фаришталар омин деган экан: чиндан ҳам Нилуфарнинг уйида тўй тадориги авжида эди. Фақат, бу тадорик Нодир билан Нилуфарнинг эмас, Толибжон билан Нилуфарнинг тўйига эди!..

Нилуфарнинг тўйдан бутунлай хабари йўқ, деб бўлмасди. Отаси Камол ака ҳокимнинг ўғли Толибжон тўғрисида бир-икки гап қистириб ўтган, гап оҳангида «Қанийди шундай йигитни куёв қилсанг!» деган орзуси бўй берган, буни хотинига ҳам юқтириб улгурганди. Нилуфар, очиқ кунда гумбурлаган момақалди роқдек кутилмаган «янгилик»дан эсанкираб қолган қиз, энди хотирасини титкилаб, онасининг ҳам Толибжон ҳақида нималардир деганини эслади. Лекин бу важ-корсонларнинг бари ўзига билдирмай, розилигини ҳам олмай тўй бошлаб юборишга асос бўлолмасди қизнинг назарида... Умуман, Нилуфар Толибжон ҳақидаги гапларни жиддий қабул қилмаганди: ахир, ўқишнинг эндигина биринчи йилини тамомлади, қанақа тўй ҳақида ўйлаш мумкин?..

— Аяжон, нима қияпсизлар ўзи? Мен... ахир одамман!?. — кўзларидан беихтиёр қуйилиб келган ёшларига тикилиб аранг деди Нилуфар. — Тўғри, сизлар туғиб катта қилдингиз, едириб-ичирдингиз, тонмайман, бунинг учун бир умр оқсочдек хизматларингизни қилай, лекин менинг ҳам кўнглим бор, мен ҳам умид билан яшаяпман... Нима қилганингиз бу, аяжон!?.

— Йиғламагин, жон қизим! Сен ҳали ёшсан, ҳаётнинг аччиқ-чучугини, баланд-пастини яхши билмайсан. Даданг икковимиз шу ишни сен учун, сенинг келажакинг учун қилдик. Куёв болани яхши танимасанг, тўйдан кейин билиб оласан. Ота-бобомиз замонидан бери шундай бўлиб келган ахир, куюнма. Дадангга тегаетганимда худди сенга ўхшаб йиғи-сиғи қилганман, мана, энди мени дадангдан айириб кўр-чи!.. Кел ўзимга, қизим, сени кўп соғинганман, — Ҳилола опа Нилуфарни кучмоқчи эди, бўлмади: қизи тисарилиб ўзини орқага олди. — Нилуфа-а-ар! — ҳайрон бўлиб кўлини олдинга чўзди она.

— Йўқ, ая, бунақаси кетмайди. Мен ўлсамам Толибжонга тегмайман!.. — Тобора ўзини йўқотиб бораётган Нилуфар жаҳл билан давом этди.— Ўзим тузукроқ танимаган, билмаган одам билан қандай қилиб бир умр яшашим мумкин, ўйлаб кўрдингизми ҳеч? Ёки кўзингиз дадасининг мансабию Толибжонга қолдирадиган мол-дунёсидан бошқа нарсани кўрмай қолдимми?..

— Нилуфар!!! — Ҳилола опа бир ҳамла қилиб қизининг юзига тарсаки тортиб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. Кейин зумда юрагини аллабир ғашлик чулғади. Гоҳ қизига, гоҳ очиқ кафтига боқиб гарангсиди. Ахир, у болаларига ҳеч қачон кўл кўтармаган эди...

Нилуфар бўлса кутилмаган зарбадан юзини иккала кафти билан яширганча ўтириб қолди. Негадир йиғламай қўйди. Дастрўмоли билан аввал кўзларини, сўнг бежирим бурнини чимдиб артди.

— Аяжон, мен сизни, дадамни жуда-жуда яхши кўраман. Мени ҳам яхши кўришингизга ишонаман... Менга

ёмонлик соғинмаслигингизни биламан, — паст, лекин ишонч тўла овоз билан гап бошлади Нилуфар узоққа чўзилган сукутдан сўнг, — ҳаммаси учун ўла-ўлгунимча чўрингиз бўлишга тайёрман. Фақат биргина ўтинчим: мени ўзим севмаган одамга турмушга берманг! Бир умр кўнглим бўлмаган кишининг кўзларига қараш дўзахидан қутқаринг мени, аяжон!.. — Нилуфар бўсағадаги тупроқ жойда судралиб келиб, онасининг оёқларига сарилди...

11

— Бас, эшитишни хоҳламайман! — қаршисида йиғлаб турган хотинига ўшқирди Камол раҳбар, — токайдан бери қизнинг кўнглига қараб турмушга берадиган бўпқолдик? Қизбола деган аввал «йўқ» дейди, йиғлаб-сиқтайди, ахийри кўниб кетаверади-да. Ҳаммавақт шундай бўлган...

— Дадаси, ҳаммавақтингизни қўйинг, менга қизимнинг тақдирини ҳал қилиб беринг. Келганидан бери ўзини еб адо қилди қизи тушмагур. Унинг шашти ўзгача, ҳаммавақтингизнинг қизларига ўхшамайди Нилуфарнинг гаплари. Мундай ўзингиз ҳам гаплашиб кўринг, отасиз, ахир! Ҳадеб «қизинг, қизинг!» дея мени оловга тикасиз. Бунақада Нилу ўзини бир бало...

— Ҳе, нафасингни ел олсин сенинг! — Камол раҳбар хотинини жеркиб ташлади.

— Сиз шунақа дейсиз-у... лекин...

— Нима лекин? Латта чайнагандек чайналавермасдан шартта гапир!

— Нилуфар Нодирдан ўзгасига тегмайман деяпти... — Ҳилола опа рўмолининг учи билан кўзёшларини артаркан, хўнграб юборди.

— Ҳошо!.. Манави ялангоёқми? Падарига лаънат!.. Неча марта айтдим: «Одамлар гапиряпти, қизимдан узоқ юр, у сенинг тенгинг эмас», деб. Ўз билганидан қолмапти-да, зоти паст!.. Энди мендан кўрадиганини кўради!.. Сен бор, қизингни чақир, ўзим гаплашаман, шарманда қилмасин эл-юртнинг ичида...

Камол раҳбар кўрдик, иш хотини ваҳима қилгандан ҳам жиддийроқ. Назарида қизи билан одамзод ўйлаб топган ҳамма тилларда, тилларнинг барча лаҳжаларида гаплашиб чиқди: тушунтирди, кўрқитди, ёлворди... — қани энди кор қилса. «Отангман, муқаддас китобларда «Ота рози, Худо рози», дейилган. Худодан кўрқсанг, айтганимни қиласан, бўлмаса охиратинг куяди», деб ҳам кўрди — бўлмади. Ниҳоят, ошкора кўзига ёш олиб ялинди: «Қизим, тушунсанг-чи, қудамиз ҳазилакам одам эмас, кимсан — ҳокимтўра бўлса, биз хўп деб қўйган бўлсак, энди нима қиламиз? Одамларнинг олдида юзим шувут бўлиб, бу ёқда ишдан ҳам айрилиб қолмайманми? Ҳадеб ўзингни ўйлайвермай, укаларингни, синглингни кўз олдинга келтир. Ҳаммаларинг уйлайдиган, чиқарадиган ёшга етиб қолдиларинг... бир ўзим ишлаётган бўлсам, ойқизим...» Таассуфлар бўлсинким, буларнинг ҳеч бири, ҳатто отанинг яноқларини ювиб тушган шашқатор кўз ёшлар ҳам қизнинг юрагидаги музни эрита олмади. Кейин ўзлари билан ҳокимтўранинг тарихий илдизлари туташлигидан гап очилди: «Улар ҳам биз каби хўжалардан. Кўшилишсак, қонимиз айнимайди!» — дея худонинг зорини қилди ота. Лекин гарданкаш қиз: «Бошимга қилич келсаям сўзимдан қайтмайман», деб туриб олди. Шундан сўнг Камол раҳбарнинг тарвузи қўлтигидан тушди, «Йўқол, кўзимга кўринма!» — деб бақирди-ю, ичкари кириб бошини ёстиққа буркаб ётиб олди...

«Тавба, — дерди у ўз-ўзига хотини ва қизи билан бўлган кўнгилсиз суҳбатларни мушоҳада қиларкан, — одамлар шунча ўзгариб кетдими ё биз замондан орқада қолдикми? Ахир, илгарилари қиз бола деган «миқ» этмай тегиб кетаверар эди. Яна бахтли бўлганини айтмайсанми! Эндичи?.. Йўқ-йўқ!.. — Камол раҳбар сапчиб ўрнидан туриб кетди, — бу тўй бўлади! Сочидан судраб бўлса ҳам ҳокимнинг ўелига бераман! Ахир, номус, қон софлиги, болаларимнинг келажаги... Оҳ, нималар бўляпти ўзи, эй Худо?..»

Бу вақтда Нодирларникида ҳам ҳаловат бузилганди. Чунки Камол раҳбар бир неча бор чиқиб, Нодирнинг дадасини сиқувга олган, «Тенг тенги билан, тезак қопи билан» қабилда кўп аччиқ-тиззиқ гаплар айтиб, «Ўғлингни тийиб ол, бўлмаса қаматиб юбораман!» — дея дағдаға қилганди. Соддагина деҳқон одам — Абдуғани ака дарҳол ўғлини чақириб, Нилуфарга уйланиш ниятидан қайтиши кераклигини уқтирди. Нодир дадасининг гапларига: «Майли, мен бир Нилуфарнинг ўзи билан гаплашиб кўрай», деб қисқагина жавоб қилди. Абдуғани ака у ёқда Нилуфарнинг Мингтепани бошига кўтараётганидан воқиғлиги боис ўғлининг бунчалар осон ён бераётганидан боши осмонга етгудек севинди: ҳаёти давомида арбобларнинг қўлидан нималар келишига ўзи ва ўзгалар тақдири орқали кўп бор гувоҳ бўлганидан юрагини чулғаб олган кўрқувни Нодирга сездирмай қўя қолди, хаёлини банд этган, «булар оқсуяклардан бўлса...» деган асосий монени тилига чиқармади...

14

— Нодир ака, ота-онамиз нималар қилишяпти ўзи, ҳеч тушунмаяпман! — куюниб гапирарди Нилуфар. — Сўрамасдан-нетмасдан, юзингда кўзинг борми, демасдан, орқаваротдан тақдирингни ҳал қилиб ташлайверишаркан-да!?

— Нилу, тўғриси айт, — деди кучоғида ёшли кўзлари билан ўзига тикилиб турган севгилисининг яноғига тушиб турган зулфини беозор ўйнар экан йигит, — фақат тўғриси айт, нима қилмоқчисан?..

— Толибжонга тегмоқчиман! — дабдурустдан тўнини тескари кийиб, ёвқараш билан боқди қиз. Ва шу заҳотиёқ инжа белини кучиб турган бақувват билакларнинг бўшашиб кетганини сизди. Сизди-ю, ўзи ҳам айтилган гапнинг залворидан чўчиб тушди. — Жинни-

мисиз?! — деди шошиб, — мен... мен сизни дейман, ўлсам ҳам сизни дейман!.. — қиз уятдан «дув» қизарган юзларини йигитнинг кўкрагига босиб яширди ва шу ҳамоно боягина бўшашган билакларнинг белида янада жипсроқ чирмалганини ҳис қилди...

— Хайрият... — қизнинг қулоғига шивирлади йигит. — Мен кўрққан эдим... мен жудаям кўрққан эдим... — овози титраб, нимадир бўғзига тикилди сўзларида адашган Нодирнинг.

— Нимадан... нимадан кўрққан эдингиз? — бошини кўтарди ва йигитнинг кўзларига меҳри ийиб қаради қиз.

— Тақдир экан, нима ҳам қилардик, қўлимиздан нима ҳам келарди дейишингдан, ота-онамнинг, удумларимизнинг раъйига қарши боролмайман, кечиринг дейишингдан... энг ёмони... сени йўқотишдан... сенга бўлган севгим билан ёлғиз қолишдан...

— Йўқ, йўқ! — йигитнинг оғзини кафти билан тўсди қиз. — Бас қилинг!

— Нилу, шошма, гапимни охирига етказай, — йигит қизнинг қўлларидан тутиб ўпди. — Йўқса, кейин бир умр пушаймон қилишим мумкин, эшитяпсанми, бир умр!..

Бу орада ўзбек ва қирғиз тупроғини қоқ иккига бўлиб, айна чоғда уларни бирлаштириб оқаётган канал суви тобора пишқириб, гувланиб, ҳирсланиб тўлғонарди. Сувнинг кўплигидан ва оқимнинг зўрлигидан канал ойнинг нурида худди оқ асов отдек ўйноқлар, зулматда сермалаётган олмос қиличдек ажабтовур ялтирар, кўзи тушган кишини соҳир ва ваҳмли хаёлларга етакларди... Лекин қиз ва йигитнинг бу билан иши йўқ, уларнинг томирларида янада азим, янада саркаш бир куч — Ишқ дарёси пишқириб оқаётганди. Бу дарё худди анави, икки айри-айри юртни бирлаштирган канал янглиғ йигит ва қиз отлиғ икки вужудни, икки алоҳида-алоҳида руҳни — икки рангин оламни қовуштириб тўлқинланарди...

— Биласанми, — Нодир бурилиб, эшилиб оқаётган сувга яқин келди-да, қўлларини чўнтагига омонатгина

солди,— биласанми Нилу... — у гап тополмай ёки топганини айтолмай чайналарди.

— Нима, Нодир ака, нима!?. — Қиз гўё қандайдир нохуш гап айтиладигандек чошиб келиб йигитнинг ён томонида тўхтаб, сувга тушган нигоҳини тутишга уринди. — Ёки сиз ҳам дадам билан аямнинг пандларини айтмоқчимисиз, гапиринг тез, жим турманг, гапиринг! — Нодирнинг биллагидан тутиб силкиди қиз.

— Нилуфар, азизам!.. — Нодир кескин ҳаракат билан Нилуфарнинг иккала кифтидан тутиб кўзларига қаради, — Толибжонга тегмай... кейин афсус қилмасмикансан? Ахир, унинг имконлари олдида меники нима бўпти?

— Энди сиз мени кўрқитяпсиз, — Нилуфар шовқин солиб оқаётган сувнинг шундоқ бўйига тирғалди, Нодир худди уни тасодифан сувга тушиб кетишдан асраб қолмоқчи бўлгандек орқасидан эргашди. — Агар тақдиримда Толибжонга тегишдан ўзга йўлим қолмаса, шу қутуриб оқаётган сув мени ютсин, розиман!..

— Мени нотўғри тушунма фақат, Нилу! — Нодир келиб қизнинг қўлларини ушлади, — бунинг айтиш, олдиндан ўтиш... бурчим. Чунки сен мени танлар экансан, Толибжондан, унинг ёнидаги чиройли, дабдабали ҳаётдан ҳам воз кечган бўласан. Бунинг нима эканлигини эса... мен жуда яхши тушунаман.

Нилуфар «Жим!» дегандек Нодирнинг лабига бармоғини босди. Йигит қизнинг нозик бармоғини ўпди. Кейин яна сўзланди:

— Агар ҳамма-ҳаммаси учун сени дунёдаги энг бахтли аёлга айлантирмасам... мени ҳам шу тошқин, шу бебош сувлар ютсин, розиман!..

15

Сув бўйида севишганлар бир-бирларига ўла-ўлгунча айрилмаслик ҳақида оташин қасамлар ичишар экан, бу ёқда — Нилуфарнинг уйида Камол раҳбар ҳокимнинг

«элчи»ларига бошига ўлим келса ҳам сўзидан қайтмаслигини тўтиқушдек такрорлаб онт ичарди.

— Агар тўй бўлмаса, ўзингизнинггина эмас, ҳоким тўранинг ҳам обрўсини тўккан бўласиз! Оқибатини сиздек одамга уқтириб ўтиришнинг ҳожати йўқдир?! — ёши каттароғи Камол раҳбарнинг кўзларига маъноли тикилди.

— Йўқ-йўқ, ҳаммасини тушунаман, биламан. Кўнглингиз тўқ бўлсин! Одамларнинг гап-сўзларига ишонманглар, ҳаммаси рисоладагидек бўлади, ҳаммаси... — Камол раҳбар икки қўли кўксида мезбонларни кузатиб чиқди.

16

Шундан кейин «ҳаммаси» ғоятда тезлашиб кетди. Нафақат Камол раҳбару Ҳилола опа ўз хешларию ҳамсоялари билан, балки бутун қишлоқ тўйга тайёргарлик кўра бошлади: ким қўли билан, ким оёғи билан дегандек... Худо қўл ва оёқдан «қисганлар» эса узун тили билан... Хуллас, бекор турган, бутун районга донғи кетиб улгурган тўйдан «қуруқ қолаётган» одамнинг ўзи йўқ ҳисоби. Бундай дабдабаю асъасага дуч келгач, кечагина сув бўйида аҳду паймон қилишиб, келажаклари ҳақида ширин хаёлларга толган Нодир ва Нилуфарнинг қапалаклари учиб кетди: бунчалик бўлиши уларнинг хаёлига ҳам келмаган эди-да. Бир-бировларининг муҳаббатлари чинлигига, софлигига амин бўлишгач, энди бари хамирдан қил суғургандек осон кечади, уйга бориб ота-онамизнинг бағрида икки-уч дийдиё қилсак бас, «Толиб-жон балоси» бошимиздан арийди, дея ўйлашганди. Энди... оҳ, энди маълум бўлишича, улар нафақат ота-оналари билан, балки улкан бир қишлоқ, қишлоқ нима бўпти, бутун бошли район халқи билан келишиши, уларни ўз сўзларига ишонтириши, тўйларига ризолик олиши шарт бўлиб чиқмоқда. Бу эса игна билан қудуқ қазишдек гап. Нодир билан Нилуфар чорасизликдан қарахт

бўлиб, нима қилишларини, қандай тадбир билан кўр тугунни ечишларини билмай ҳолсизландилар. Бошларига тушган мусибату ноҳақлик залворидан, ҳатто бир-бирларига ҳам талпина олмай, мағдур алпозда ҳар қайсиси ўз кулбасида, ўз ғамига ўралиб, танҳоланиб қолишди. Айниқса, Нилуфарнинг кўз ўнгида юз бераётган ва мудҳиш тўйни тобора яқинлаштириб келаётган тадориклар унинг бутун орзу-умидларини, орзу-умидлари не, аранг нафас олиб турган илинжини аямасдан қамчиларди. Нодир эса узлатга чекиниб, бағрини ерга берганча Шерали ҳофиздан бир қўшиқни такрор ва такрор эшиттар, эшиттар... эшитаверарди...

Дилимда қолмади тинчлик ва ором,
Талаб кетди ўшал маъшуқи Баҳром.

Етур пайғом ёримга, сабо, тез,
Бориб анга дегилким, эй Дилором,

Қачон мендин узоқ кетдинг чунонам,
На хуш қолди, на қолди ақлу ором.

Югурдим ҳар тараф мен мисли Мажнун,
Тилимда Лайли номи субҳдин шом.

Югурдим эрта-кеч манзил ба манзил,
Талаб айлаб сени эй чеҳра гулфом.

На сендин бир хабар топдим, на пайғом,
На сендин менга соғар бор, на бир жом...

Гажак зулфингга тушдим мисли ов мен,
Қўлу пойимга зулфинг ташламиш дом.

Фазал айтмоқни қўй эмди, Низомий,
Кириб хилватга чўк туш зору ноком...¹

¹ Низомий ғазали.

Йигит захга бериб ётган ўмгани қизигандан қизиб, чидаб бўлмас даражаларга етганда гилам узра совуқроқ ўрин қидириб қоларди. Шу тахлит қўшиқнинг охиригача бир неча бор жой алмашар, қоронғи ва рутубатли хонанинг у четидан бу четига «уҳ» тортганича судралиб бориб келаверарди... Нима қилсин ахир, Нилуфар уни севаман, сендан бошқасига ўлсам ҳам тегмайман, дегани билан, бу ёқда вазият ўзгариб кетди. Бир девор қўшни эмасми, тўйнинг дабдабасию асъасаси, чопа-чопларию миш-мишлари Нодир ётган хонанинг тўртала девори аро пусиб кириб келаётгандек, у қанча бошини ёстиқ билан тўсмасин, магнитофон овозини борича баландлатмасин, барибир, бесамару бенафдек, бутун қишлоқ, қишлоқ нима бўпти, бутун олам жўр овоз-ла Толибжон ва Нилуфарнинг тўйидан дараклаб, уни овоза қилиб мақтанаётгандек туюларди. «Нилуфар охири таслим бўлган, йўқса, бунча даранг-дуринг қаерда эди? — деб мулоҳаза юритарди Нодир. — Онаси Ҳилола опа ҳам келиб шуларни айтди, Нилуфар Толибжон билан тўйларига рози бўлди, энди уни бошқа безовта қилмас экансан, унинг ўзи мени олдинга чиқарди, деди». Бунга қишлоқни тутиб кетган тўйнинг «бадбўйи» ҳам далил... Шундан бери Нодирнинг ичига чироқ ёқсанг ёришмайди, шундан бери ўз хонасига қамалиб олиб, мисдек қизиб бораётган тўшини ерга бериб ётгани ётган, «Дилором» отлиғ қўшиқни эшитгани эшитган, куйиб бораётган юраги ҳовурини босиш учун яхдек сувни босиб-босиб ичгани ичган... Ўҳ, бу ишқ савдоси... Бундан оғир дард, бундан мушкул савдо бормикан ўзи дунёда? Агар бор бўлса, нега уларга чалинганда одамнинг яшагиси келаверади-ю, умидсиз ишқ гирдобига тушиб қолган кишининг кўзига ҳаёт қувончлари у ёқда турсин, азиз жони ҳам кўринмай қолади?! Нега у бир зумда ҳамма нарсани эвириб ташлайди, ғорат қилади? Нега кечагина ҳатто чумолига озор етказилишини ис-тамаган кўнгил бугун ёруғ олам оловлар ичида қолишига бепарво? Нега у инсон боласини ақлу ҳушдан

мосуво этиб, фақат ўзининггина йўриғига йўргалашга мажбур қилади? Нега одамзод унинг чангалидан қутулиш чорасини қидиришга-да қурбсиз, силласиз бўлиб қолади? Нега кечагина бахтдан сархуш бўлиб самоларда учиб юрган Нодир дунёсининг бугун оёғи осмонда? Нега?..

17

Нилуфарнинг бўлса... ҳоли янаям танг эди. У ҳам Нодир янглиғ ўз гўшасига қамалиб олиб, ипагига ўралиб олган ипак қурт мисоли дарду ғамига бурканганча тақдирдан куйиб йиғлар, йиғлаб куярди. Билганлар билиб индашмаса, билмаганлар насиҳатгўйликка ружу қўйишади: қиз боланинг палахмон тоши эканлигидан тортиб ота-онаю қариндош-уруғ хоҳишларига қарши бориш густоҳлик, ҳатто гуноҳи азимлигигача — ҳаммаҳаммасини санаб, қисматга бўйин эгишга ундашади. Гоҳи-гоҳида шўрлик қизга раҳмлари келганидан кучоқлаб-ўпиб, овутиб, ҳамдардлик кўрсатганлар ҳам учрар, аммо аксарият йўқловчи аҳволни узатилаётган қизнинг хўжакўрсин нозига йўйиб, бир-бирларига маъноли-маъноли кулишиб, висирлашиб-висирлашибгина чиқиб кетар — ҳақиқатни эса ёлғиз Оллоҳу Нилуфарнинг ўзигина биларди... Қизнинг ботини худди минг йил тинимсиз қиргин бўлган ўлкадек қонталаш ва вайрон, умидсиз ва йўқсил эди. У ҳам неча кундир туз тотмас, уззукун бир нуқтага тикилиб ўтиргани ўтирган, фақат... фақат қиз кўнгли билан алақандай бир мўъжизани сезганнамо эшик томон ишончсизгина қараб-қараб қўяр, сўнг... сўнг ҳолсизланиб ёстиққа ўзини ташлар экан, маъюс кўзларидан сизиб ёш келар, келар ва яна келарди...

Ҳар сафаргидек эшик чертилиб, кимдир кирди.

— Жоним қизим... — ҳавода Нилуфарнинг уч-тўрт холаю аммаси билан етаклашиб келган Ҳилола опанинг синиқ овози титради, — овқатингни яна емабсан, бунақада касал бўп қоласан-ку!..

Қиздан садо чиқмади.

— Нилуфар, қизим, ҳадеб куйма, ҳаётинг яхши бўл кетади ҳали, мана, буни мен — Ўлмас амманг айтяпти. Гапимга ишон, сенинг ёшингда ким яхши кўрмаган дейсан? Манави холаларингми? Қўлтиғига кириб сўрасанг, ҳаммасининг ёшликда зимдан бўлса ҳам кўнгил кўйган йигитлари бўлганлигини шипшиб кўйишади. Лекин қайси бири ўша севганига турмушга чиққан экан, а? Ҳеч қайсиси. Бари ота-оналари танлаган куёвларга тегишган. Энди айтинглари-чи, ойимчалар, — Ўлмас амма бошини буриб ёнидагиларга қаради, — қайсинглари турмушдан ёлчимадиларинг, қайсинглари эрингни ёмон кўрасан?

— Вой, ўлмасам! — деди кимдир уялинқираб.

Кимдир «пиқ» этиб кулди.

— Эрни ёмон кўриб бўларканми, ўйлаб гапиринг, Ўлмасхон, — деди шаддодроғи.

— Ҳа, баракал-ла-аа, — деди чўзиб Ўлмасхон амма. — Сен ҳам, қизим, шошмай тур, Толибжонни секин-аста яхши кўрганингни сезмаям қоласан. Болали бўлганингдан кейин эса ундан ўзга эркакни тасаввур ҳам қилолмайсан. Ҳаёт шунақа, жоним!.. — амма энгашиб Нилуфарнинг юзларига босилган кафтларини айирмоқчи бўлди. Лекин Нилуфар бунга йўл бермади, юлқиниб бошини болишнинг узоқроқ томонига олиб қочди.

— Вой-бўўў! — холаларидан бири Нилуфарнинг қилиғи ёқинқирамай тўрсайди. — Намунча ноз қилмасан?.. Бўлди, Ўлмасхон опа, бўлди, Ҳилола опа! Эрга тегаётганимизда ота-онамиз биздан сўраб ўтирганми-дики, бизлар бунинг қош-қовоғига қарасак. Сўранг, латта-пугта олгани бозорга чиқадими, йўқми? Чиқса, ноз-фироқни йиғиштириб, биз билан юрсин, чиқмаса, бир-икки кўйлагини берсин, шунга қараб ўзимиз танлайверамиз...

— Кўпол бўлма, Сарви! — танбеҳ берди Ўлмасхон опа. — Қизим, — узалиб Нилуфарнинг бошини силади опа, — тур, турақол, холаларинг билан бориб эгингга ул-бул олиб келгин, тур, шакарим!..

— Амма, — ниҳоят Нилуфар тилга кириб, қўллари-ни юзидан олди. Шу бир-икки кун ичида анча озиб, йиғидан, очликдан, севги ва севгисизликдан кўзлари киртайиб, ранги сомондек заъфарон тортиб қолганди қизи тушмагурнинг, — мен ташқарига чиқадиган, ли-бос танлайдиган аҳволда эмасман, илтимос, тушунинг...

— Кейин бошимизни қотириб юрма, униси ўпоқ, буниси сўпоқ деб!.. — гапни илиб кетди Сарви холаси.

— Жим бўл, Сарви!.. — уришиб берди Ўлмасхон амма. — Майли қизим, — Нилуфарнинг сочларини та-гин силади, — биз ўзимиз билиб танлайверамиз, фақат сен ўзингни тут, бунақада чинданам ётиб қоласан... Ҳилола! — четда индамайгина бурнини тортиб, кўзёши тўкиб ўтирган онага юзланди амма — Кенгаш тамом. Қани, кетдик. Нилуфарни ўз ҳолига қўяйлик...

18

— Ўғлим! — Нодир ётган хонага аста кириб келган Абдуғани ака чуқур уҳ тортганча хона чироғини ёқиб, пойгакка омонатгина чўккалади. — Биламан, бу оғир савдо... Лекин нимаям қилардик?... Фарибон бўлсак, Камол раҳбару ҳоким тўраларга бас келолмаймиз-да... — Абдуғани ака ўғлига зимдан қараб қўйди. Бағрини ерга бериб, бошини ёстиқ остига тикиб олган Нодирга бу гаплар қанчалик таъсир қилиб-қилмаганини билиб бўлмасди. — Лекин барибир яшаш керак-да! — Нега-дир тишларини тишига босиб, муштларини қисди ота. — Одам боласи бир жойда тўхтаб қолмаслиги, бошига туш-ган кўргуликларга дош бериб, уларга аччиқма-аччиқ яшаши шарт, болам!

— Яшашни хоҳламаса-чи?! — ёзғирди Нодир боши-ни ёстиқдан чиқариб. — Яшаш учун ҳам қандайдир асос бўлиши керак-ку, ота!

Ота-бола узоқ вақт жимиб қолишди.

— Худди кимсасиз биёбонда бир ўзимни ташлаб ке-тишгандек... ичим ўша қақроқ чўлдек ҳувиллайди... —

Ўзига-ўзи гапиргандек давом этди Нодир, — бутун борлигим куйяпти... Ўзимни сувларга отгим, ўлгим келяпти, ота, ўлгим!.. — Нодир юзини яна болишга қўмди.

Абдугани ака бир сесканиб, томоғини қириб кўзга-либ олди. Нима дейишини билмай устма-уст ютинди. Бирданига пешанасига тошиб чиққан совуқ терни елкасига ташланган қийиқча билан сириб артди, сўнг тамшаниб-тамшаниб оғиз очди:

— Ўғлим, бўлмағур гапларни гапириб одамни қўрқитма! Сабр қил, дардини берган, шифосини ҳам беради. Фурсат... — отанинг гапи оғзида қолди: шиддат билан ўрнидан сакраб турган ўғил бир интилиш билан отанинг қаршисида пайдо бўлди-да, «гурс» этиб тиззаларига чўкди:

— Ота... Отажон!.. — Нодир отасининг оёқларини қучди. — Нима қилай, сабр қилолмаюпман, нима қилай, ичим ёним кетяпти... Фурсат — шифо дейсиз, лекин мендан сўранг... керакмикан ўша шифо?! Ота, мени кечиринг, тузалишни, дардимга малҳам топиб, одамлар орасига қўшилишни истамайман!

— Ўзингни қўлга ол, ўғлим! — ота ҳам мукка тушиб, Нодирнинг билакларини маҳкам тутганча кўзларига қаради. Ё алҳазар, шу болажонисининг кўзларими?.. Улар аллақандай бошқача... аллақандай ёввойи... жунунваш... одамни хуркитиб юборадиган даражада маъносизу даҳшатли эди... — Ўғлим, — ота уни силтаб ҳушига келтирмоқчи бўлди, — эркакмисан ўзи?! Ўзингни қўлга ол! — Абдугани ака нуридийдасининг гапларидан, бир ҳафтадан буён хонасидан чиқмай, туз ҳам тотмай ётиб олганидан ўн қўрққан бўлса, ваҳшатли кўзларига қараб юз қўрққани бутун авзойидан шундоқ билиниб турарди. — Аёлга муҳаббат қўйган бир сенми? Ёки қолганлар ҳам сенга ўхшаб ўзини ўлдирияптими?.. Худди охир замон келгандек тутасан ўзингни! Уялмайсанми?!.

— Охир замон?.. — отасининг сўзини илиб олиб ўйлади Нодир. — Тўғри топдингиз, ота, мен учун охир замон келди, у мана бу еримда туриб қолди, ота!..

— Ҳаёт давом этади, Нодир! Униси бўлмаса, вақт ўтиб бошқасини севиб қоласан ҳали, нега ёш жонингга шунча жабр қиласан, ўғлим?.. — товуши қалтираб чиқди отанинг.

Нодир озғин, нимжон тиззаларида миқ этмай қотиб турарди. Абдуғани ака ҳафсаласизгина қўзғалди, эшикнинг дастасини тутган кўйи бир зум ўйланиб турди-да, шикаста бир овозда деди:

— Бошига нима иш тушса ҳам эркак киши ўзини тутиши керак. Буям эгамнинг бир синови: кимга мансабу бойлик, кимга дарду қашшоқлик бериб синайди. Ҳамма гап одамнинг синовдан олдинги ҳолида эмас, кейингисиди. Агар жонингга қасд қилсанг, синовга бардош беролмаган, енгилган, Худога шак келтирган бўласан... Буни мен душманамга раво кўрмасдим, болам... — Абдуғани ака эшикни аста ёпиб чиқиб кетди...

19

Бу яхши гапларни, бу пурмаъно, минг йил яшалиб бир айтилган жовидон ҳикматларни қани энди Нодир англаса, мағзини чақса, уларга риоя қилса... Қани энди биз ҳам шу ерда ўз қиссамизни якунлаб, фироқдан, мангу йўқотиш изтиробидан қаҳрамонимизни халос этиб, уй-уйимизга кўнгил тўқлиги билан тарқаб кетсак. Қани энди Нилуфар ҳам тақдирига кўниб, рисоладаги куёв — Толибжонга майл билдириб тегиб, ўзига қўшиб ота-онасини ҳам масъуд этса, бу ёқда Нодир ҳам «оҳ» уриб ҳамманинг кўнглига гулув солмай тоқат қилсаю Нилуфардек ўзга бирисига дил бериб ҳаёт риштасини боғласа, қани эди... Йўқ-йўқ, юз бор йўқ, минг бор йўқ! Афсуски, йўқ... Не бахтким, йўқ!..

Кун оғди. Нодир отаси чошгоҳда чиқиб кетганда қай алпозда ўтирган бўлса, ҳозир — кун кечиди ҳам ўшандоқ: тиззалаб деворга қараган кўйи, бошини ҳам қилганча қотиб қолган, юрагини аёвсиз куйдираётган оташдан бошқа ҳеч ким ва ҳеч нимани ҳис қилмас, қилол-

масди. Абдуғани ака кўп некбин гапларни айтиб кетди, лекин ҳикматни уқиб фикр қилиш учун Нодирда на куч ва на ҳуш бор эди. Начора, ошиқнинг ақли ўрнида ҳам ишқ олови гуриллаб, даҳшатли ҳарорат ила эгасининг жизғанагини чиқариб борар экан... Бу гулхан жазирасида ошиқнинг яшашга кучи камаяр экан. Куч, деймиз-а... Қанақа куч? Шу тобда ўзини идора қилиш учун Нодирда қурб ҳам топилмасди. Ҳатто ноқулай алпозда деворга бақамти туриб қолганини ҳам унутганди бояқиш. «Ёнидаги тўшакка гавдасини ташлаб юборса нима қилади?...» — дейди шу тобда унга кўзи тушган ҳар қандай одам ажабланиб...

Онаси хабар олгани чой кўтариб кирганда эса у гиламда ҳушидан кетиб ётарди...

20

Сен бўлсангу мен бўлсам мавжуд,
Бўлса яна коинот нобуд,¹

дейиш учун ошиқ ўз маъшуқасини қанчалар севиши керак экан-а?... Яъни, рўйи жаҳонда иккимиз мавжуд бўлсак ва иккимизнинг ишқимизга, бахтимизга раҳна солгувчи ҳамма нарса, жамики борлиқ, бутун коинот нобуд бўлса... дейиш учун. Астағфируллоҳ, астағфируллоҳ!.. Бу не ҳолким, бағрида киши бутун оламини унутгай? Олам не, ўзни унутиб, ўздан воз кечиб, ўзни тарк этиб, ёр ишқининг қиличига ҳаётини ҳавола этгай! Бу не ҳолким, бандида киши ўз шаънини эсдан чиқаргай? Шаън не, ҳатто исмини хаёлидан фаромуш айлаб, фақат ёрининг номини айтиб маст юргай... Бу не ҳолким, қаърида киши бемор бўлгай ва бу не беморликким, хаста ўз дардини, дардини ва фақат дардини суйгай!..

Ҳа, Нодир бемор эди... Нилуфар хаста эди... Ва уларни ўз дардларидан ўзга ҳеч нарса қизиқтирмасди. Но-

¹ Навоидан.

дирнинг дарди Нилуфар, Нилуфарники Нодир эди. Уларнинг борлиқлари, дунёга келиб топган бирдан-бир неъматлари бир-бирлари эди... Нодирсиз Нилуфарга, Нилуфарсиз Нодирга тирикликнинг нафақат қизиғи, балки кераги йўқ эди... Нодирсиз дунё Нилуфар учун қуёшсиз ўлкадек зулматга ғарқ, Нилуфарсиз дунё Нодир учун ҳавосиз бўшлиқдек ўлдиргувчи эди. Бас, шундай экан, Нодир учун Нилуфарни, Нилуфар учун Нодирни йўқотиш... бу ҳар иккиси учун ҳам охир замон — оламнинг остин-устун бўлиши билан тенг эди...

Дунёга кеп топганим сенсан!

Йўқотганим ҳам сен дунёга келиб...

деб айтган бўларди шу тобда агар улар шоир бўлганларида. Лекин улар шоир эмас, жимгина куярдилар: куйиб сукут сақларди Нодир, сукут сақлаб куярди Нилуфар...

21

Бу ёқда эса карнай-сурнайини чалиб тўй бошланди...

22

Нодир касалхонага тушди. Дўхтирлар осма уколлару ҳапдорилар орқали дармон беришга тиришишарди. Чунки Нодир ҳали ҳам бир тишлам нон емасди, истамасди. Устига-устак, тилдан ҳам қолгандек гапирмасди. Маъносиз кўзларини шипга тикканча, айна чоғда бир неча чақирим наридаги тўйнинг ноғораю соғарасининг маҳв этгувчи садоларини эшитиб юраги доғдоғ бўлганча музтар ётарди. Фақат гоҳи-гоҳида кўзларидан яноқларни куйдириб аччиқ ёшлар думалаб тушар, бошида йиглаб ўтирган онаси ё синглиси қўлидаги дастрўмол билан артиб пиқиллашарди...

Қўлни беринг, ўқувчим, юринг, дангиллама тўйнинг сабабчиси, ҳамма атрофида гирдикапалак бўлаётган гўзал Нилуфарнинг ҳолидан хабар олайлик-чи! Балки ота-онасидан тортиб дугонаю дугонамаслар, қариндошу қариндошмасларнинг хушомадлари, қат-қат совғаю инъомлари кўнглидаги муз тоғини эритиб, Толибжонга мойил этгандир, бўлақолинг энди...

Қаранг-а, уйингиз эшигини очиб, ташқарига бир одим ташламай туриб карнай-сурнай садоси қулоғингизни қоматга келтиради. Бири Камол раҳбар уйдан — қарши тарафдан келаётган бўлса, бошқаси ён маҳалладан — ҳоким тўранинг қасридан чиқаётир. (Тавба, кимга аза, кимга тўй...) Нафсиламрини айтганда, мингтепаликлар анчадан буён бунақанги узуқара тўйни кўрган эмасди: даста-даста созандаю навозанданинг оламини бузгудек чалишгани ўз йўлига, қишлоқнинг торгина чанг йўллари турли хил русумдаги машиналару шаҳарча ва қишлоқча кийинган одамларга тўлиб кетган. Худди чет эл киноларидаги гавжум кўчаларни ёдга солади бу манзара. Майли, анграйганимиз етар, энди одамлару автолар оралаб, сўнг тирбанд остонани ҳатлаб гуландом Нилуфарга интиламиз. Бир-бирига гал бермай, худди арилардек тўзиб, тартибсиз равишда кириб чиқаётган қиз-жувонларга туртила-суртила амаллаб «келин»нинг бўлмасига етиб оламиз. Очиқ эшикдан шундоқ кўриниб турибди: лайлисаро Нилуфар тиззаларини қучиб, юзини уларнинг кўзига босиб ўтириб олган, тепасида қўлларига оппоқ фатани ушлаб олган тўрт-беш аёл нималарнидир жон куйдириб уқтиргани уқтирган, лекин ҳар қанча зўр бериб санжобларга солишмасин, шиквали Нилуфар бошини «Йўқ!» маъносида сарак-сарак қилгани қилган...

Йўқ, ўқувчим, сизни мен ортиқ бу жон ўртар манзара қаршисида тутиб туrolмайман. Дилпора Нилуфарга қўшилиб менинг ҳам юрагим тарс ёрилай деяпти, ҳаво

етишмай қолди бу ерда, юринг ташқарига, юринг Минг-тепанинг кўм-кўк далаларига...

24

Қаранг, бир-бирларига уланиб кетган дилтортар боғлар нақадар гўзал! Худди жаннатдан бир пешравдек жон олғучи, кўз яшнатгучи, дил сайратгучи!.. Хилма-хил дарахтлар бағрига фарқ бўлган қишлоқни қолдириб ажабтовур тарзда ям-яшил далалар, кулоққа хуш ёқиб жилдираётган катта-кичик ариқлар, улар ёқалаб экилган тутлару тераклар бўйлаб борар эканмиз, саратон қуёшидан бўғриққан, толиққан, исиблар кетган бутун вужудимизга майин салқинини сочиб, пишқириб ётган сувга — дарёдек буралиб-буралиб оқаётган серсув, серғулув каналга яқинлашамиз. Ва... ва оптимизда қолган Нодир ва Нилуфарнинг дарди ҳаринасидан озурда бўлган қалбларимиз роҳатбахш тин олиб ўзига кела бошлайди. Қаранг, олам унчалик қоронғи ва зулмкор эмас экан!.. Унда кулишга, севинишга, ҳайратланишга имкон ва жой бор экан!.. Қаранг, гўё ҳеч кимни тан олмайдигандек, ўз кучи ва қудратидан жўшиб, тўлқинланиб, пишқириб оқаётган бу асов сувга қаранг, кўзларингиз тиниб кетади. Қаранг... Воҳ!.. Ким бўлди булар!?. Қудратингдан! Нодир билан Нилуфарми? Нега улар сувнинг икки қирғоғида? Нима қияпти улар бунда?! Қандоқ келишди? Нега келишди? Тўй нима бўлди? Одамлар қани?.. Тавба, анави каналнинг ҳар икки четидан шовқин солиб келаётганлар Нодир билан Нилуфарнинг ақраболари эмасми?.. Яна тўйдаги ҳангоматалаблар ҳам шунда-ку!.. Воҳ-воҳ...

Нодир ва Нилуфар аранг чопиб келарди. Бу кетишда ҳаш-паш дегунча ортларидан қувлаётган оломоннинг ҳатто энг қариси ҳам, энг бетоби ҳам уларга етиб олади-ку?! Соч-соқоли патила-патила ўсиб, кўзлари ичичига ботиб кетган, ранги ўчган касалхона кийимидаги Нодир ҳам, оқ кўйлаги — дугонаю холалари ниҳоят

зўрлаб кийдиришган фатаси чопганида ориқ баданига чиппа ёпишиб, ҳаллослаб бораётган Нилуфар ҳам вақти-вақти билан тўхтагандек бўлиб бир-бирларига музтару нолон талпинишиб, сувга қараб интилишар, лек тобора яқинлашиб, «Қув нобакорни!», «Ушла беномусни!» дея бостириб келаётган одамлардан азбаройи қўрққанидан яна югуришда давом этишарди... Бироқ... бироқ бир неча ҳафтадан буён туз тотмаган, дарду аламдан, очлигу дармонсизликдан бир аҳволга келиб қолган Нодир билан Нилуфар қачонгача ва қаергача қочиб борарди, дейсиз. Улар ҳолсизликдан гоҳ ўз оёқларига чалишиб йиқилар, гоҳ эса бошлари айланаётгандек вужуд мувозанатини йўқотар-да, олдинга мункиб, тупроқ билан битта бўлишарди. Бу орада бақир-чақир қилиб оломон ҳам етиб келди. Воҳ, энди ҳаммаси тамом! Нодир ва Нилуфарнинг ҳолларига вой! Уларнинг аянчли севги қиссаси шу ерда якун топажак, оҳ!.. Энди қутурган оломон қиз билан йигитни соғ қўймайди: ё сочларидан судраб бориб бирини Толибжонга эрга беради, бошқасини эл аро сазойи қилади, ё иккисини ҳам шу ернинг ўзида тошбўрон қилиб кўмиб кетади!.. Алвидо, эй севишган ғамгин диллар! Алвидо, эй севгидан ўзгасини тан олмай манфаат ва ҳисоб-китоблар қули бўлмиш оломоннинг юзига сачраган тоза туйғулар, мубориз йўлчилар! Алвидо!!!

Оломон етиб келди. Ана у, ана! Бир-бирига гал бермай олдинга ошиқаётган, кечирилмас гуноҳ қилган жиноятчига биринчи бўлиб зарба бергиси келган каби муштларини ҳавода ўйнатаётган кўзи қон ва жаҳолатга тўлган оломон — ана!! Баъзиларининг қўлларида ҳатто калтак, тош кўринади... Нега?! Ахир улар орасида Нодир ва Нилуфарнинг қон-қариндошларию жон дўст-дугоналари ҳам бор-ку! Нега уларнинг ҳам қўлларида санг ва таёқ? Наҳотки улар ўз жигарбандларию ҳамрозу ҳамнишинларига қўл кўтаришга қодир?! Йўқ-йўқ, бу мумкин эмас! Бироқ нега келишди? Нега уларнинг ҳам муштлари ғазаб билан тугилган?! Билмадим, ечолма-

дим мен бу жумбоқни, ўқувчим! Ўзгаларнинг фикри, дунёқарашни, кайфияти сеникидан бошқача бўлганда, уларга душман кўзи билан қараш одатини ҳазм қилмадим мен, дўстим! Бу дунёда ҳар кимнинг ўз қарвони, ўз йўли ва манзил-муддаоси борлигини ҳамда буларнинг бари бизникига ўхшаши шарт эмаслигини қачон тушуниб етаркин мудохалакор бу оломон, билмадим...

Воҳ, жигарим, гап билан бўлиб ғафлатда қолибмиз... Бу тентак Нодир билан Нилуфар нималар қилишмоқчи ўзи?! Нега улар бир-бирларига талпина-талпина нақ сувнинг — қутуриб, буралиб-буралиб, айланиб-айланиб, гувиллаб-гувиллаб оқаётган азим каналнинг шундоқ тумшуғига келиб қолишибди! Ахир, тушиб кетишлари мумкин-ку!.. Нега, нега шунда-да бу гап уқмас, «сувда чўкмас, ўтда ёнмас» суллоҳ оломон тўхтамайди! Нега, нега ўз болажонлари, ўз жигарбандлари, ўз биродар ва ўртоқжонлари жар ёқасида турганликларини англамайди? Нега улар юраксиз ва ақлсиз махлуқ каби жонлари қил устида турган ўз полапонлари сари бостириб бораверади, бораверади?!.

Нодир ва Нилуфар! Нилуфар ва Нодир!.. Улар шундоқ пишқириб оқаётган сувнинг лабида, фақат бири у томонда бўлса, бошқаси бу ёқда эди. Уларнинг кўзлари на қутуриб оқаётган дарёда ва дарёдан-да баттар оломонда, балки бир-бирларида эди... Соғинишганди... Ичкикишганди... Бир-бирларига боқиб тўйишмасди, гўё. Қўрқув ва ҳаяжондан вужудлари дир-дир титрар, лекин умид ва муҳаббатдан кўзлари чақнарди ҳам...

Оломон!.. — паъдарига лаънат шу оломоннинг!.. — ўз табиатига содиқ қолди-да, жоҳиллик, қизиқиш, жирканч эътиқод ва аъмолларининг ўлжаси — исёнкор севишган диллар сари чанг солди ва... Ва ҳаммаси тамом бўлди: Нодир ҳам, Нилуфар ҳам бир зум тараддудланмасдан, иккиланмасдан бараварига ўзларини қутуриб оқаётган сувнинг қаърига отдилар!.. Ҳа-ҳа, айнан шундай қилдилар! Чунки орқадан пусиб-бостириб келаётган оломон бебош оқаётган сувдан-да қўрқинчлироқ эди улар учун!..

Оломон-чи? Унинг нафаси ичига тушиб кетди ва бир неча сония ўтгачгина саросима ичра «Оҳ!!!»лаб юборди: кимдир бошини чангаллади, кимдир чўккалаб ўтириб қолди, яна кимдир саркаш тўлқинлар бағрида кўтарилиб-тушиб оқиб бораётган ошиқ ва маъшуқ билан тенгма-тенг чопа кетди. Аслида, чошиб бораётганлар ҳам икки катта гуруҳга бўлинганди: бирлари ёрдам бериш, бошқалари томоша илинжида. Ўҳ-ҳў-ў-ў, буларни ёзай десак, қоғоз етмайди, қоғоз етса, фурсат... Яхшиси, Нодир ва Нилуфарга қайтайлик. Бу ўринда гапириш ва эшитишга арзигулик битта мавзу бўлса, у ҳам Нодир ва Нилуфарга тегишли: Ишқ! Уларнинг гавдаларини қудратли тўлқинлар учириб-учириб юборар, бошлари дам сув остига кириб-кириб кетар, дам ундан чиқиб кўриниб оқарди. Шунда Нодир ҳам, Нилуфар ҳам бир-бирларига талпиниб, яқинлашишга уринаётгани маълум бўларди. Лекин асов сувни енгиб топишиш, бир-бирларининг соғинган, интиқ бағирларига кириш осон эмасди. Ана етдик, мана топдик, деганларида ҳайбатли тўлқин бир ҳамладаёқ ҳар иккисини қарама-қарши томонларга отиб юборарди. Кейин яна ҳаммаси бошидан бошланарди...

Бу орада қош қорайиб, қуёш узоқ уфққа бош қўяётган, атрофга водий ёзининг фусункор оқшоми чўкаётганди...

Нилуфар ва Нодир ҳамон оқиб борарди. Оломон эса ҳайҳотдек канал бўйлаб сочилиб кетганди. Улар қийқиришар, йиғлашар, қарғаниб сўкинишар ва ора-сирада сувга қараб шох-шабба, ёғоч ва гўла отишар, шу йўсин оқиб кетаётганлар жонини қутқариб, виждон азобидан халос бўлиб, севишганларнинг уволига қолмаслик пайдан ҳам бўлишарди. Лекин сувдагилар буни на билишди, на сезишди. Чунки оқим жуда катта, тўлқинлар чўнг эди. Уларнинг бутун диққатлари фақат бир-бировларига қаратилган, бундан ўзга нарсани — бутун дунёни унутишганди. Шунда ҳам кўп бора бир-бирларини йўқотиб қўйишарди. Ҳозир яна шундай бўлди. Кучли, бе-

бош пўртана уларни айириб ташлади. Суйишганлар узок муддат бир-бирини кўрмай оқишди. Ютоққан долгаларга қарши кураш ҳеч қандай самара бермади, беҳисоб саъйлар патарат топди. Улар бунча ҳаракат билан аллақачон қирғоққа ҳам чиқиб олишарди. Лекин хоҳлашмадими, Нилуфарсиз соҳил Нодирга, Нодирсиз нажот Нилуфарга керак эмасмиди... Чирпиниб Нодир баланд-баланд тўлқинлар ортидан Нилуфарни излади, Нилуфар эса Нодирни! Йўқ!!! Ҳар не уринишмасин, бир-бирларини топишолмади. Ҳайҳот! Шунда дунё ўз қийматини йўқотди! Шу тобгача бор эди ўша қиймат, энди эса йўқ! Оқиб келишаркан, бор эди, қутурган пўртаналар ҳам маҳв этолмаганди уни, энди бўлса, йўқ! Шунда Нодир англадики, дунёнинг қиймати Нилуфар экан, Нилуфар тушуниб етдики, Нодир экан! Нилуфарсиз дунё жонсиз вужуд, Нодирсиз дунё қуёшсиз олам экан!..

— Ни-лу-фааар!!! — чақирди жонининг борича Нодир.

— Но-диир!!! — чақирди жонининг борича Нилуфар.

Йўқ, улар бир-бирларини эшитмади. Лекин уларнинг қалбларини ёриб чиққан додлари Худойимга етиб борди. Ҳа, улар мазлум эди. Уларни Парвардигор эшитди! Йўқса, шундай бўлармиди, айтинг! Йўқса, тилсиз-қулоқсиз тўлқинлар тоғдек юксалиб, саркаш сувнинг икки бетида умидсиз оқиб бораётган озурда дилларни, мадорсиз вужудларни бир-бирининг бағрига келтириб ташлармиди? Айтинг!?. Йўқ, айтолмайсиз, тушунтириб беролмайсиз бунинг нелигини! Менинг ҳам тилларим тугик, ақлим лол, фикрим тор... Аммо муҳими бу эмас! Муҳими, ана улар! Қаранг, қандоқ хуррам, қандоқ нашъали! Гўё бутун бошли олами кабирда улардан бахтли одам йўқдек бир-бирларига суйкалишади, кулишади, титрашади...

Фақат... фақат нега улар энди ўз жонларини қутқариб қолишга чоғланишмайди, нега бир-бировига чирмашган кўйи ўзларини оқимнинг ихтиёрига ташлаб

қўйишди, нега?! Мажоллари қолмадими ёхуд иккала қирғоқдан кимўзарга мувозий чопиб, бақириб келаётган фосиду киндор оломоннинг қўлига қайта тушгиси келмадими, нима бўлди ўзи, айтинг, тушунтириб беринг! Наҳот улар бир-бирларига етганларида ўзларини ҳалок қилишса?! Шунча воқсадан кейин балки оломон ҳам эсини йиғар, Камол раҳбар ҳам инсофга келар-да, Нодир ва Нилуфарга оқ фотиҳа берар... Фақат нега, нега улар қирғоққа сузишмайди, нега жимгина оқиб боришяпти?! Ахир, анави юҳо пўртаналар уларни ютиб юборади-ку!.. Ана, ана!!! Эҳтимол, шунинг учун ҳам Лайли Мажнунга қараб: «Сен бўлсангу мен бўлсам мавжуд, Бўлса яна коинот нобуд», дея илтижо қилгандир. Ҳа, севишганлар ишқига дунёнинг ўзи ғов ва дом бўлишини Лайли тақдирлари ҳал бўлмасидан анча илгари савқи табиий ила уққан, ўзлари мавжуду дигар бутун коинот нобуд бўлган тақдирдагина бирга бахтиёр бўлишлари мумкинлигини, акс ҳолда, заволга юз тутишларини билган эканми, оҳ!..

... Нодир ва Нилуфарнинг бир-бирларига суяниб қолган бошлари пўртаналар аро бир кириб, бир чиқиб кўринар, тобора узоқлашгани сари биттага — ягона борлиққа айланиб борарди. Улар энди атрофни, оломонни, оламни унутишган ва ҳеч қандай ҳаракат қилишмасди. Ким билади дейсиз, уларнинг ҳаётдаги энг қутли дамлари айни шу бир неча дақиқада кечгандир... Ва ушбу ғанимат дамни шундоқ ҳам омонат жонларини халос этишга сарфлашни ишташмагандир. Худо билади, соҳилга чиқиб қутулган жонларида яна шундай комронлик имкони бўлармиди-йўқми?! Нима бўлганда ҳам, ўлимкор долғалар Нодир ва Нилуфарнинг мунгли ва мағрур бошларини мангуга ғарқ этганида улар бир-бирларининг кучоқларида масъуд эдилар...

Ҳаллослаб, шовқин солиб келаётган оломоннинг капалаги учиб, таққа тўхтади, энг олдинги сафда турган Камол раҳбарнинг қўлидан калтак сирғалиб тушди, сўнг ўзи ҳам унинг ёнига ҳушсиз йиқилди...

Тоғдан қанча узоқлашсанг, унинг салобати, ҳайбати, улуғворлиги шунча юксалади, дейишади. Аввалига ширин ва қайғули эртақдек онасидан такрор ва такрор эшитган севги қиссасининг қиймати Самандар учун йиллар ўтган сайин орта борди. Худди ортада қолган Ватаннинг қадрини вақт оққан сари билиниб, маҳобат касб этгани каби унинг ҳам юрагида бу мунглиғ ва дилрабо достонга нисбатан айрича меҳр аланга олиб ёнди. «Энди Мингтепада нима қийин?.. Гапнинг индаллоси, қойиллатиб севиш қийин. Севганда ҳам Нодир ва Нилуфарнинг ишқлари қаршисига бориб бўйлашиш қийин!..» — деб қўярди у ёши анча улғайиб қолганда.

ИККИНЧИ БЎЛИМ

1

Шердил мактабга чақириб келган Самандар қарши-сига кўзлари қизариб чиқди.

— Нима бўлди, йиғладингми?

— Йўқ, ўзим... кўзим оғрияпти, — хушламай жавоб берди Шердил.

— Мени алдаб бўпсан, йиғлагансан, — қўймади Самандар ҳам.

— Йиғлаган бўлсам ўзимга, ишинг бўлмасин! — силтаб ташлади Шердил ўртоғининг ёнидан шитоб билан ўтиб бораркан.

— Ҳей, тўхтасанг-чи, — югурди кетидан Самандар, — қачондан бери ҳар ким ўзича бўп қолди?! — Шердилнинг олдини кесиб чиқди-да, ўмровига панжасини босиб тўхтатди.

— Ишинг бўлмасин, дедим!.. — овози борича қичқирди Шердил ва шу жазавада Самандарнинг юзига қарсиллатиб мушт туширди.

Дабдурустдан келиб тушган кучли зарбдан Самандар ерга қулади, лекин шу заҳотиёқ ўрнидан сапчиб туриб, «Ҳали мендан яширадиган сириг борми?» — дея олдинга ташланди. Алқисса, икки қадрдон кўшни — икки ажралмас дўст каттакон кўчанинг ўртасида бир-бирларини чанг ва тупроққа белаб дўппослашга тушишди...

2

Шердилнинг ҳе йўқ, бе йўқ тўнини тескари кийиб олгани сабабини Самандар уйига қайтгач, аясидан эшитди.

— Шердиллар вақтинча шаҳарга кетишармиш... — дейишга дедию гапининг нечоғли таъсир қилиши мумкинлигини билганидан Ҳанифа опа болажонини маҳкам бағрига босиб олди.

— Қачон, нимага?!. — Самандар аясининг кучоғидан силтаниб чиқиб, кўзларига хавотир билан қаради.

— Яноғингга нима қилди? — она ҳам ташвишланиб сўради, ўғлининг бўғриқиб қолган юзини кафтларига оларкан.

— Ҳеч нима қилгани йўқ... Шердиллар қачон кетар экан, нега кетар экан... айтинг, ая!.. — қизиб турган тупроқни босиб олган сарпойчан одамдек турган жойида сакрай бошлади Самандар.

— Дадасини шаҳарга ишга қўйишибди, болам. Сен кўп сиқилма, хизмати тугаса, яна қайтиб келишади. Бошқа ўртоқларинг ҳам кўп-ку: мана бу ёқда Ҳамид бор, Ҳасан-Ҳусанлар, у ёқда Карим, Назир, Жасур... яна қанчаси нариги кўчада, эҳ-ҳе...

— Менга бошқаси керак эмас! — гурпуш¹ қилди Самандар аясидан чопиб узоқлашганча. — Керак эмас!!

3

Самандар ўз хонасига кириб, эшикни ичкаридан қулфлаганча кунни кеч қилди. Ҳанифа опа неча бор ялиниб-ёлвориб келди, «Жон болам, кўп ҳам куюнма, дунёи ўлгурнинг шунақа айрилиқлари бор-да, унга чидаш керак, сенинг дўстинг аждарҳонинг комига кетмаётган бўлса, бор-йўғи ярим кунлик йўл бошидаги шаҳарда яшаса, нега ўзингни бунча қийнайсан, кўзимнинг оқу қораси!..» — дея Худонинг зорини қилдиямки, ичкаридан садо чиқмади. Кейин чорасиз она бирон нафи тегар, деган илинжда кичкинтойлар — Самандарнинг синглиси билан укасини ишга солди: қақажон ва бола-

¹ *Гурпуш* — аччиқ, гиёвада.

жоннинг ичкаридан қулфланган без эшик қаршисида қилган дийдиёлари ҳам сувга оқди. Ниҳоят, йўлга деб ёпган нондан иккитасини кўтарганча хайрлашиш ҳам ҳасратлашиш учун чиққан Нозима опа «можаро»дан хабар топгач, қўлидагини Ҳанифа опага тутқазди-да, эшикка тиргалди.

— Самандар, болам! Сизлар энди кап-катта бўп қолдинглар, тушунишинглар керак-да. Бу ёқда Шердил... аразлаб, тоғасиникига беркиниб ётибди. Тоҳир амакингни биласан, чўрт кесади — биздан сўраб ўтирмайди... Уям нима қилсин, хизматчилик-да... Эртага кетамиз дейди... Сен эсли боласан-ку жоним, менга ёрдамнинг керак. Дадаси ҳужжатларининг ортидан чошиб юрибди, ҳалигача дараги йўқ. Мен билан бориб, Шердилни шаҳарга кетишга кўндиргин, хўпми, кўзичоғим?.. — Нозима опанинг ўпкаси тўлди, беихтиёр бурнини тортди. — Бизгаям осонми?!. Ота-бувамизнинг жойи, киндик қонимиз тўкилган қишлоқни ташлаб бегона юртларда саргардон кезишни ким ҳавас қилади, дейсан. Лекин қўлимиздан нимаям келарди? Отамиз қоламиз деса, қоламиз, кўчамиз деса, кўчамиз-да, оппоғим... — опа узоқ вақт жимиб қолди. Сўнг ҳар қанча ўзини тутишга ҳаракат қилмасин, барибир ҳиқиллаб йиғлаб юборди...

Ҳанифа опа нонларни наридаги хонтахта устига ошиғич қўйиб, ўртоғининг елкасидан кучди. Нозима опа очилган бағирга ўзини ташлаб, беармон обидийда тўкди... Йиллар давомида бир-бирларига жуда кўникиб, ўрганиб қолган икки аёл бўлажак жудолик изтиробидан анча вақтгача ўзларига келолмай йиғлаб-сиқтаб туришаркан, бирдан ёнгиналаридаги эшик қулфи шарақлаб очилди-ю, остонада Самандар пайдо бўлди...

4

Самандар Нозима опа билан олдинма-кетин етаклашиб борганда, Шердил тоғасининг уйида, ичкари бир хонага биқиниб олиб, бошини кўрпага буркаб ётарди.

У ҳам худди Самандарга ўхшаб на тоғасининг, на она-
сию на жонажон жўрасининг нолаларига қулоқ осди:
миқ этмасди заранг.

— Сен борса келмасга кетаётганинг йўқ-ку!..

— Қаердан биласан?.. — ниҳоят Шердилнинг зарда-
ли овози янгради. — Кўнглим сезиб турибди, энди қиш-
лоққа умрбод қайтмайман...

— Нафасингни совуқ қилма! — дўстининг юзини очиб,
кифтидан тутиб ўзига қаратди Самандар. — Фаришта-
лар яхши-ёмон гапнинг ҳаммасига «омин» дейишаркан.

— Ўша фаришталаринг дадамнинг совуқ ниятига бир
марта каттакон қилиб «омин» деган. Энди бизнинг май-
да-чуйдалар ҳеч нимага ўтмайди, — ҳафсаласизгина
қўзғалиб ўтирди Шердил.

— Ма, манавини олиб қўй... — Самандар Шердил-
нинг қўлига шаффоф шишадан ясалган, кичикроқ коп-
тоқдек шаҳар макетини қўйди. Уни ўзинг ҳам яхши
кўрардинг.

— Нима қиляпсан?! Буни сенга ҳадя қилганман, совға
қайтарилмайди! — ўз навбатида Шердил ҳам Саман-
дарнинг ҳовучига тикиштирди «шаҳарча»ни.

— Совға эгасида қолиши керак бўлса, бунинг сенда
қолгани тўғримасми?! Ахир, уни сенга даданг чет элдан
олиб келганди! Сен бўлсанг, менга илиниб ўтирибсан.
Билмайди, деб ўйлайсанми, «шаҳарча»ни ўзинг мендан
ҳам яхши кўрасан. Ҳар гал бизникига кирганингда унга
узоқ-узоқ тикилиб қолишингни кўп кузатганман. Ол, у
сеники бўлиши керак! — Самандар «шаҳарча»ни ўрто-
ғининг қучоғига қўйди. Қимирлаганда шаффоф суюқ-
лик билан тўлдирилган шиша ичидаги «шаҳарча» ҳара-
катга келди: кўчаларида қотиб турган машиналар, йўл
четида турган светофор чироқлари ёниб ўчиб-ёниб ўчиб
«шаҳарча»ни оқ-қизил-сарик ва яна алламбало қори-
шиқ нурларга буркади; «шаҳарча» пойидаги тилла тан-
гачалар тўзғиб, шаффоф идишча ботинидаги гумбазни
афсонавий тусга чулғади...

Манзарани кўриб, Шердилнинг баҳридили очилди; кўзлари ҳайрат ва қувончдан ёнди, лаблари шодликдан ёйилди.

— Қара, Самандар, зўр-а?! — «Шаҳарча»дан кўзини узмасди Шердил...

Берган саволига жавоб кутмай бутун борлиги билан рангоранг гумбаз ичидаги ҳайратомуз манзарага ғарқ бўлиб қолган ошуфта дўстига маъюс-маъюс боқди Самандар, кейин ҳафсаласиз ташқарига одимлади...

5

Шердиллар тоғлару боғлар ўлкаси — жонажон Мингтепадан бир умрга кетишди. Эҳтимол, бир умрга дейиш нотўғри бўлар. Руслар айтишади-ку: «Ҳеч қачон «ҳеч қачон» дея кўрма», деб. Ким билади, фалакнинг гардиши бир айланиб, кимсан Шердил Тоҳирович яна она юртига — мўъжазгина қишлоғига қайтиб ҳам қолар? Ахир, мақол айтишда ўзбеклар ҳеч қайси халқдан қолишмаган: «От айланиб қозигини топади». Лекин кунимизга келиб одам боласи шунақанги жаҳоншумул ўзгаришлар даврига кирдики, киши ҳаёти давомида битта эмас, бутун бошли мақолу ҳикматлар шодасини чиппакка чиқариб яшаши мумкин.

Даставвал Шердилга қийин бўлди, буни яширмаймиз. Бирмунча вақт пойтахтда туришгач, уларнинг олам бўйлаб узоқ сафарлари бошланди. Шунда Шердил Мингтепани, қариндошларни ва айниқса, жон дўсти Самандарни қаттиқ соғинди. Унда-бунда кўзёш ҳам тўкди. Дадасидан кўрқди, аммо «Уйга кетамиз» дея аясини нари обориб, бери обкелгани бор гап. Секин-аста эса вақт ўз кучини кўрсатди: мурғак кўнгилга етган жароҳатлар бирин-сирин битиб, Шердил ҳаш-паш дегунча барига кўникди-кетди. Кўникди ҳам гапми, ундан нари — энди Шердил «Осиё арслони» деб тан олинган Кореясиз, кунчиқар диёр — сеҳрли Япония-

сиз ҳаётини тасаввур этолмаёқ қолди. Ҳаммасига сабаб — эсини танигандан буён кўнгил қўйгани турли хил майда техникалар ихтиросининг бу юртларда жудаям илгарилаб кетгани бўлди. Бола эмасми, ақлни лолу ҳайрон айлайдиган, бежирим ишланган, аини дамда ўта «билафон» электрон ўйинчоқларни кўрганда ўзини бутунлай йўқотиб қўяёзди. Дадасию аясига ҳиқиллаб чоғдеккина хонасига ўзи юрар, ўзи гапирар алламбало роботларни ташиб келтираверди, келтираверди. Улар ҳам: «Ҳа, майли, шулар билан овунса овунсин, хархаша қилмаса бас», дейишди. Алқисса, хонасида инсон ақлининг энг сўнги замзамасидан бино бўлган «мўъжиза»лар дастидан оёқ кўярга жой қолмади: бояқиш дарсдан кейин уззукун ҳужрасидан бошини ҳам чиқармайди, ўйинчоқлару роботлар уммонига тамомила шўнғиб кетди.

Шу зайл йиллар кетидан йиллар ўтди. Шердил роботлар даврасида ўсиб-улғайди. Тоҳир ака бу қизиқшни кўриб, лицейда ўқиётганидаёқ ўғлини «Ёш конструкторлар жамияти»га аъзо қилиб қўйганди. Шердил у ерда роботларга маҳлиё бўлибгина қолмай, уларнинг «ичак-чавоғи»ни ағдариб, қайта йиғиш билан машғул бўлди, бўлақлар вазифасини обдан ўрганди. Энди у дўкондан, асосан, эҳтиёт қисмларнигина харид қилар, давомини эса «жамият»да ёки уйда ўзи йиғиб роботларга айлантирарди. Гарчи у бу вақтга келиб улғайган, мўйлови сабза уриб, овози қалинлашиб, қизларга эътибор берадиган паллага кирган бўлса-да, фикру ёдини робот, компьютер, нанотехника банди этганди... Шунданми, доимо иш билан банд Тоҳир акаю нуқул ўғил-қизим, эрим деб кўйиб-пишадиган Нозима опаларнинг кўнглига Шердил туфайли ғулғула тушди. Фулғулаки, ичини ёриб кўрсангиз, «Ўғлим нега бунақа экан, нега одамларга қўшилмай қўйди, нега қизларга майли йўқ, нега кулбасидан чиқмайди, бизга — оиласига ҳам меҳрсиз бўп қолди», деган маънони то-

пасиз. Шердил ўз олами билан шу даражада андармон эдики, энди унинг учун дунёда катта-кичик темир одамчалар — роботлардан бошқа биронта қизиқарли, эътиборга молик машғулот йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмасди:

Йигитча, одатдагидек, ўз ишига кўмилиб ўтираркан, Нозима опа эшик қоқиб кириб келди. Қўлида қалингина зарф — хат бўлса керак.

— Самандардан экан. Анавунда менга хат жўнатибди: «Шердил яхшими, хатларимга жавоб ёзмайди. Ниҳоят, сизга ёзишга қарор қилдим», деб. Мана, яна биттаси... Ўғлим, — Нозима опа иш устидаги Шердилнинг ёнига келди, сочларини силади, — сен бизни хавотирга соляпсан. Нега бунақа... одамови бўп қолдинг. Биз нима қилайлик, — она чўкка тушиб Шердилнинг юзига ташвишли кўзларини тикди, — қандай ёрдам берайлик?..

— Қўйсангиз-чи, ая. Мени нима, жинни деб ўйлаясизларми? Соппа-соғман! Кейинги пайтларда учовларингиз ҳам ёпишадиган бўп қолдинглар бошимни қотириб. Кўрмаяпсизми, янги робот устида ишлаяпман...

— Доим шунақа дейсан, жон болам, — аянинг кўзига ёш қалқа қолди. — Бунинг охири борми ўзи? Бизга-ку майли, нега дўстинг Самандарнинг хатларига жавоб ёзмайсан, нега унга ҳам бепарвосан, кўзичоғим!..

— Эй-й-й... Ваҳима қилманг, ая! — Шердил туриб кетди. — Беринг бу ёққа, хавотир олманг, шу сафар жавоб қиламан, — ўғил онаси қўлидаги хатни юлқиб олиб, токчага улоқтирди. — Бўлдими, энди! Боринг ая, боринг, мен ишлашим керак! — Шердил аясини елкасидан тутиб, эшик томон йўналтирди. Нозима ая остонадан ўтар аснода ўғлининг қўли тегиб турган елка қисми куйиб кетгандек бўлди.

— Наҳотки?! — ўйларди Нозима ая меҳмонхонадаги юмшоқ ўриндиққа ўзини ташлаб. — Наҳотки, у мени туртиб чиқарган бўлса?! Ўз ўғлим-а? Йўғ-а, бўлиши

мумкин эмас! Менга шундай туюлгандир... — чорасиз қолган шўрлик она мунғайганча ўзини ўзи юпатишга тушди...

6

Орадан ҳафталар ўтди. Нозима ая ўқишга кетган ўғлининг хонасини тартибга келтираётиб, кўзи чиқинди челагига тушди. Не кўз билан кўрсинки, унда ҳув анув куни ўзи келтириб берган таниш конверт ётарди. Қўлига олиб қаради, у — очилмаган эди...

Ая қанча муддатдир турган жойида кесакдай қотиб қолди. Ниҳоят, ҳушини тўплаб, нажот излаган каби шошганча телефон рақамларини тера бошлади.

— Ассалому алайкум, дадаси...

— Ваалайкум... тинчликми, эрталабдан?

— Шу... билмадим, гапни нимадан бошласам...

— Нозима, тез гапир, ҳозир қабулимга вазирликдан одам кириши керак...

— Ўғлингиз билан жиддий гаплашиб қўймасангиз бўлмайди.

— Яна нима гап?

— Самандардан келган хатни ўқимабди, ақалли ичини очиб қарамабди ҳам, — овози титраб, кўзларига ёш олди Нозима ая.

— Шунга шунчами? Доим шу тўғрида айюҳаннос соласан. Ахир, Шердил замонга қараб иш кўряпти, у — янги замоннинг боласи. Самандаринг ким бўпти?! Дунёнинг бир чеккасида мол боқиб юрган қишлоқи-да!..

— Тоҳир ака, ундай деманг. Биз ҳам ўша ернинг фарзандимиз, ахир улар дўст...

— Бас!!!

Телефоннинг ўткир қисқа саси Нозима аянинг миясини гўё тешиб юборди, мактубни юзига босганча чўккалаб қолди. Сўнг... сўнг ичи тошиб келдими, бирдан елкалари силкиниб-силкиниб туша бошлади...

Самандар... Самандар бу пайтда Мингтепада, жонажон гўшасида ҳамқишлоқлари билан пахта терарди. Ёзда мактабни битириб, пойтахтга боради — ўқишга, университетга киради. Эҳ!..

— Ҳой бола, бўлди-да энди, одам дегани ҳам шунчалар жонгалаш бўладими? Ўтир, озгина дам олволайлик, — бу Самандарнинг ёнгинасидаги эгатда пахта тераётган Инобат опа эди.

— Нима, менсиз «дам» ололмайсизларми? — қўллари ишдан узмай жавоб берди Самандар.

— Сен яна кечагидай ҳаммадан ўзиб кетасан-да, — гапга аралашди Муяссар опа, — кейин биргад бизни уялтиради.

— Самандар, бунча куйиб-пишасан ўзи?! Бўйдоқ йигитга шунча ишлаб нима зарил: бола-чақанг, ташвишинг бўлмаса?! — Инобат опа давом этди. — Йигит деган ҳам 184 кило терадими? Муяссар икковимиздан ҳам ортиқ терибсан-а! Одамни изза қиляпсан-ку, жон укам...

— Вой опажоним-эй, — ниҳоят бошини кўтарди Самандар, — билмайсизми, ўзи ҳеч кам термас эдим...

— Лекин авваллари биздан ўзиб кетмасдинг-да, — гапни Муяссар опа илиб кетди. — Бу йил нима жинурди сени, кимсан, туманнинг энг илғор теримчилари — Муяссар Омонова билан Инобат Турсуновалар билан беллашиб қопсан. Шу эпми-я сенга, ярашадими ўғил болага, а?

— Ҳа-ҳа-ҳа... — яйраб қаҳқаҳа отди Самандар. — Хўш, сизнингча, ўғил болага нима ярашади, опа?

— Нима бўларди? — қаддини ростлади Инобат опа, — ўзидан катта қизларни, яъни Муяссар ва Инобатни ҳурмат қилиб, уларнинг изидан юриш ярашади, катталардан ўзиб кетиш эмас...

— Бўлди, сўз! — баланд овозда атрофдагиларга ҳам атай эшиттириб тегажоглиқ қилди Самандар. — Бугун-

дан эътиборан каминаи камтарин қулингиз Мингтепанинг илғор теримчилари, кимсан, Муяссар Омонова ва Инобат Турсуновалардан бир кило оз пахта теришга тантанали ваъда бераман!

— Ура-а-а! — иккала қиз қувонишиб, қарсақ чалиб Самандарни олқишлаган бўлишди.

— Ўғил бола гап, опалар, — давом этди Самандар, сўнг овозини фақат опаларга эшитиладиган даражада пасайтириб қувлик билан қўшиб қўйди, — икковингиз терган пахтадан бир кило кам тераман...

— Нима?! — иккала қиз бирдан кўсакка ёпишишди, Самандар бўлса бошини қўллари билан тўсиб, ёлғондакам қочиб улардан узоқлашаркан, хохолаб маза қилиб кулди.

8

Кечқурун алламаҳалда ҳамма теримчилар қатори Самандар ҳам уйига қайтди. Куни билан тинмай ишлаган бўлса-да, вужудида заррача чарчоқни ҳис қилмас, қайтага давраларда ҳазил-мутойиба қилиб шодон келарди: кўнжиси орқасига қайтарилган кирза этиги, пешанасига танғиб олган дурраси ўзига ярашиб тушган... Ёш-ялангининг тугилган этақ учи билан йўл-йўлакай бир-бирларининг гарданларига оҳиста уриб, қувлашмачоқ ўйнаб чопишларидан ҳаётларида қадару ташвиш, кўнгилларида ғубору гидир йўқдай, ҳавасларинг кўзғайди.

— Ҳамид, кечки овқатдан сўнг чиқамизми? — сўради Самандар.

— Эрталаб барвақт чиққанимиз яхшимасми: шабнам тушади, пахта оғир ўтиради, — жавобан деди Ҳамид.

— Неччида?

— Тўртда?

— Жуда эрта эмасми?

— Кечқуруннинг ҳисобидан-да...

— Майли, ўзинг деразамни черт, бўлмаса тарракдек қотиб қоламан, — қўлини ҳавода кўтариб, Ҳамидникига «тарс» этиб уриб хайрлашди Самандар.

Самандар онаси тайёрлаб қўйган илиқ сувда эҳтиётланиб ювинаркан, чаноқлар тигидан ёрилиб, арчилиб кетган бармоқлари ачишиб берди. Этининг катта-кичик ёриқларига ўралган лейкопластир яроқсиз ҳолга келганидан олиб ташлаган, энди сув теккан сари азоб бериб қийнарни. Амаллаб ювиниб, артиниб, дастурхон ёнига келиб чўкди. Синглиси билан аяси, бири чойнак-пиёла, бошқаси устига товуқ гўштию беҳи босилган ошни кўтариб кирганда, гапириб ўтирган укаси Усмоннинг бирдан чакаги тушди.

— Ҳа, тинчликми? — Самандар ажабсиниб сўради.

Усмон индамади, дастурхонга ярим ўгирилиб ўтириб олди.

— Аям Усмон акамнинг хўрозини сўйдириб, ош қилди, — қақиллади қақилдоқ Соҳиба.

— Сендан сўрашгани йўқ, сайрама! — овозида ёлғондакам пўписа билан таҳдид қилган бўлди Усмон.

— Нима қилай, болам, битта ўзи сўппайиб қолувди, — деди Ҳанифа ая, хонтахта четига қўлларини қўйиб ўтираркан, — қўни-қўшнининг товуқларига кетгани-кетган. Бу зайлда йўқолиб кетиши ҳам мумкин-ку. Кейинроқ бошқасини товуқлари билан бирга олиб берарман. Хафа бўлма энди...

— Керакмас бошқалари! — гурпуш билан қўл силтади Усмон, — «Полковник»дақа хўрозни бутун дунёни айланиб чиқсангиз ҳам тополмайсиз, билдингизми?

— Бас қил, Усмон! — воқеани тушуниб, гапга аралашди Самандар, — ҳеч нима қилмайди, «Полковник» қариб қолганди.

— Қарисаям битта ўзи етти-саккизта ёш хўрозингизни тит-питини чиқариб ташляятувди, — кўзларига ёш олиб чиранди Усмон.

— Қўйсанг-чи, укажон. Мана, мен: икки-уч йил олдин сенга ўхшаб «Полковник»ни қўлтиқлаб юрардим, ишқибози эдим. Ҳозир, қара... Эсимгаям келмайди.

Хўроз уриштириш вақтинчалик қизиқиш, тезда ўтиб кетади. Кейин ёлғиз эди, қариб қолувди, сиқилма.

— Товуқ олиб беринг, деб минг марта айтдим. Индамадинглар... — тобора бўғриқиб қизишарди Усмон.

— Давлатим бўлганда минг марта эди, ўғлим, — Ҳанифа ая оғир хўрсинди. — Товуқ олган билан иш битсайкан, тузукроқ катак ҳам солиш керак-да. Эскисини кўрдинг-ку, тулкилардан кўрий олмади, нечтасини еб кетди яшшамагурлар... Бўлди-да энди ўғлим, ош совияпти, ошга қаранглар.

...Усмондан бошқа ҳамманинг кўли пиёлага чўзилди. Кейин бир бурдадан нон ейилди, лекин ошга кўл узатилмади.

— Олсанглар-чи, — ниҳоят опа товоққа кўл юборди, шунда ҳам тўртта гуручни гўштсиз олиб оғзига солди.

Самандар билан Соҳиба аясига эргашишди — улар ҳам гўштсиз ошадилар. Усмон эса ҳануз боя тишлаган бир тишлам нонини оғзида у ёқдан-бу ёққа олиб жимгина, кўзини бир нуқтага тикканча кавшаб ўтирарди. Ҳеч ким унга юрак ютиб «Ол!» демади. Шу тахлит анча муддат кечди. Товоқ яримлаб қолдиямки, палов устига босилган «Полковник»нинг гўштига тегинилмади. Аксинча, у қандай келган бўлса, ўшандайлигича — тўғралмаган ҳолида турар, овқатнинг ейилишига халақит берарди.

Ўртага чўккан сукунат ҳа демаса, одамни чўктириб юборарди...

Бирдан индамай ўтирган Усмон палов устидаги севимли хўрози — «Полковник»нинг битта оёғини олдида, «Емайсизларми?» — дея жаҳд билан тишлади, сўнг яна кетма-кет тишлаб, даканнинг сон гўшtidан оғзига тўлдириб чайнай бошлади. У жуда асабий эди, кўллари, елкалари сезиларли даражада титрар, юзи юрагида кечаётган ғалаёндан бўлса керак, қизғиш-қорамтир тусга кириб кетганди...

Самандар зимдан укасини кузатди. Усмон жаҳд билан товуқ оёғини тишлар ва оғзидагини шошиб, тез-тез чайнар... кўзларидан эса шашқатор бўлиб ёш тўкилиб кўлидаги гўшни жиққа ҳўл қиларди...

— Ая, мени тўртда уйғотиб юборинг. Соат ҳам борку, лекин сиздай ишончли эмас-да, — ётишга тайёргарлик кўраётган Самандарнинг овози келди ўз хонасидан.

Жавоб ўрнига онанинг ўзи кириб келганда, Самандар ёрилиб қадоқ бўлган қўлларига авайлаб пахта ёғи суртаётганди. Ҳанифа ая яқинлашиб ўғлининг бармоқларини қўлига олди, синчиклаб қаради.

— Худойим-эй. Шу қўл билан қандай пахта тераяпсан, болам?

— Тонгда лейкопластир ўраб оляпман, — деди Самандар.

— Кошки ўша лентанг билан яхши бўп қолса бу қўллар... — Ая шишадаги пахта ёғидан томизиб ўғлининг бармоқларига сурта бошлади. — Ўғлим, ўзингни сал авайлагин-да. Бу иш ўлгури тугамайди, ҳали ёшсан... соат тўртда нима бор экан пайкалда, а? Ҳеч қурса, олтиеттигача ухлагин...

— Ўзингиз ҳам айтяпсиз-ку, ёшсан деб, ая. Ҳеч нима қилмайди. Ҳар йил ёриладиган бармоқлар-да, мавсум тугар-тугамас тузалиб кетади, унутдингизми? — юпатган бўлди ўғил. — Хавотир олманг, ҳаммаси яхши бўлади.

— Айни ўйнаб-куладиган вақти бошларинг меҳнатдан чиқмаганига куяман-да, болам. Ке, қўй, шу азонлаб пахтага кетишларингни. Юз саксон кило термасанг, озроқ терарсан. Осмон узилиб ерга тушармиди. Дамингни ол, — ая ишини битириб, шишанинг оғзини ёпди.

— Йўқ, ая, ўзимнинг аяжоним!.. — Самандар онасининг ёғли қўлларини авайлаб юзига босди. — Меҳрибоним! Бўлмайди: Ҳамидга сўз бериб қўйганман. Кейин... биласиз-ку, — жиддий тортди Самандар, — бу йил ўқишга бораман. Йўлкирага, шаҳарда яшашга анча пул керак бўлар...

— Отанг ўлмаганда эди... — она ўглининг пешана-сига тушиб, қошларида ёйилган қуюқ сочларини силаганча кўзига ёш олди.

— Кўйинг, ая. Йиғламанг. Кўпчиликмиз, ахир. Ҳозир, мавсум пайтида ишлаб қолмасам, эртага қиш келади, хоҳласам ҳам ҳеч ким иш бермайди? — волидасининг қўлларини тутди Самандар.

Она нима ҳам дея оларди? Ўғли ҳақ: айти ейдиган-киядиган паллага кирган учта ўспиринга ҳазилакам маблағ керакми...

— Тўғри-ю, фақат... ўзингни эҳтиёт қил-да, болам. Бу қора меҳнат ўлгур ёмон...

— Хўп, аяжон, ташвишланманг...

— Ҳа-я... Шердилдан хат-хабар борми?

— Йўқ...

11

Ҳали хўроз қичқирмай «пахтакор»нинг кулбасида жиринглаган соатнинг асабий товуши ичкари хонада ётган онаизорни уйғотди. У дик этиб ўрнидан турди. Ошхонага ўтиб, униққан чорсига нон, қурт, қаймоқ ва оқ қанд тугди, термосга чой дамлади. Ҳаммасини ўғли елкасига осиб оладиган эски қора сумкага жойладиямки, Самандардан дарак бўлавермади. Ая ичкарилаб чироқни ёқди. Соат жиринглаб-жиринглаб дами ўчиб, унсиз қотибди. Самандарни уйғотишга қурби етмаган кўринади. Ҳанифа ая ёвуқлашиб, ўглининг кўксига очик ҳолда қолган бежирим муқовали китобни олди: яна ўша — «Лайли ва Мажнун». Ёпиб, ёнгинасидаги токчада терилган китоблар устига қўйди.

— Самандар... — елкасидан оҳиста тутди она. — Турақол болам, ҳозир ўртоғинг кеп қолади.

Самандар бир маромда пишиллаб ухлар, аясининг овозини эшитмас эди. Ҳанифа аянинг кўзи яна жигаргўшасининг ёрилган қўлларига тушди. Самандар уларни авайлаб бош устига қўйиб олганди. Она яқинроқ

энгашиб, синчилаб боқди: бармоқлар бўғинидан ҳам, бўғинлар орасидан ҳам худди пишиб ёрилган ҳандалак юзидек тилим-тилим бўлиб очилиб кетганди. Биронта ҳам соғ жой, ақали чақа-чуқа билангина «чегараланган» бармоқ қолмаганди. Баъзи бўғинларнинг ёриқлари шу даражада чуқур эдики, кўриб онанинг юраги орқага тортиб кетди.

— Вой шўрим!.. — ёқасини ушлаб, стулга ўтириб қолди ая. — Бечора болам-а...

Шу пайт кўча тарафдаги дераза қаттиқ чертилди.

— Самандар! Ўртоқ, соат тўрт ярим, бўмийсанми тезроқ? Самандар! — бу Ҳамид эди.

Самандар сапчиб турди. Нима бўлаётганини дабдурустдан тушунмай бир зум гарангсиб қолди. Сўнг ёнбошида ўтирган аясига кўзи тушиб, ҳайрон бўлди.

— Ассалому алайкум... Ая?

— Ваалайкум... Ҳа, болам, кўрқма... — ая кўзларидаги ёшни енг учи билан артди. — Бўлақол болам, нонуштангни тайёрлаб, халтангга солиб қўйдим, — Ҳанифа ая кўзғалиб, хонани тарк этаркан, беихтиёр ўз бармоқларини силади...

12

Самандар қуёш кўтарилгунга қадар, соат чамаси саккизлар бор эди, 87 кило пахта терди. Тарозибон Норкул ака йигитчанинг елкасига қоқди:

— Бугун 200 дан оширворсанг, илғорларимиз нима қиларкин-а?

— Уларга индамаганингиз тузук, мени нақ еб қўйишади-я, — ҳазил аралаш чинни гапирди Самандар этанинг бирини белига сириб боғларкан.

Самандар шундоқ йўл ёқалаб шилдираб оқиб ётган ариққа энгашиб қўлини чайган бўлди. Шугинага ҳам лейкопластирдан сизиб кирган сув бирам ачиштирдик... Лекин эл қатори Самандар бунга эътибор қилмас, бармоқлар қанчалик ёрилиб-ачишиб азоб берса, у ҳам

шунчалик бепарво бўлар, жуда зўр келса, эски, чувашиб қолган ўрамни ечиб олиб, чўнтагидан янгисини чиқариб алмаштириб ташларди... Ҳозир эса шунгаям ҳафсала қилмади: номига чайилган кўлини пешанасига танғиб олган дуррага омонатгина тегизиб олди-да, ўз эгати бошига кетди...

У ерда Ҳамид ёнма-ён эгатлардаги гўза пояларини қайириб, бўшаган этаклардан ўриндиқ ясаб, ўртага «дастурхон» ёзиб улгурганди. Самандар ҳамроҳи ҳозирлаган ўрин устига ўз этагини ҳам тўшаб юмшоқроқ қилди-да, чордана қуриб ўтирганча шундоқ ёнгинасидаги қалин гўзалар тагига азонда яшириб қўйган тугунини олиб очишга тутинди.

— Ассалому алайкум, синфдошлар, ҳорманглар энди? — қорамағиз, истараси иссиқ Азиза оппоқ сочиққа ўроғлиқ нимадир келтирди. — Қовоқ сомса, ўзим ёпганман. Мана бу учбурчак шаклидагиси аччиқ, тўртбурчаци ширин. Ош бўлсин! — дастурхон устига оҳиста қўйди-да, изига бурилди.

— Раҳмат. Азиза... — Ҳамид сал уялинқираб, хиёл қизарди. Эҳ! мол, унга қизнинг энгашгандаги яқинлиги, муанбар бўйи таъсир қилгандир... Тагин ким билади...

— Кам бўлманг, синфдош! — Самандар дастурхондаги катта бир бош ҳусайни узумни олди-да, дадил ўрнидан турди, шахдам юриб, тўғри Азиза бориб қўшилган қизлар даврасидаги дастурхонга обориб қўйди. — Сизларга ҳам ош бўлсин!..

— Вой, узум бор, — луқма ташлади қизлардан бири.

— Энди... бизники бошқача, ейвирасизлар, — чайналди ортига қайтаркан Самандар.

— Ҳеч қарздор бўп қолишни ҳоҳламайсиз-да, а, Самандар? — давранинг яна бир қақилдоғи тегажөөлик қилди.

— Қўйсанглар-чи, — дугоналарини «тартиб»га чақирди негадир юзлари оловланган Азиза.

— Самандар! Ҳўв, Самандаржон! — бу энди нариги қизлар даврасида нонушта қилиб ўтирган илғор те-

римчи Муяссар опа эди. — Биззиям узум егимиз келяпти... Тўғрими, қизлар? — бутун даврани қиқирлатиб деди у.

— Азизахонга берасиз-у, бизга йўқми? Азизахоннинг қаери ортиқ, а, қизлар? — Инобат опанинг бу гапидан сўнг қизлар яна гурр этиб кулишди...

— Нега энди, — Самандарнинг ҳам тегажоелиги тутди, — Азиза бизни ўзи ёпган сомсалар билан сийлади. Сиз ҳам камтарин кулларингизга манти-панти тутсангиз, узумимизни нақ оғзингизда ҳисоблайверинг...

Энди нафақат илғор теримчилар давраси, балки ёнверда чойлашиб ўтирган давраларнинг ҳаммаси баралла қаҳқаҳа отишди... Фақат икки киши — икки илғор теримчигина бўзариб қолишди...

13

Самандар тушлик вақтида 61 кг пахта топширди.

— Эрталаб тузук эдинг, — тарозибон дафтарга ракамни қайд қиларкан сўради, — тушиб кетибсан-ку?

— Биринчи терим пахта тугади, иккинчи терим тош босаркан-у, барибир яккам-дуккам-да. Ҳечқиси йўқ, кечгача 200 килога етказаман, — бу сафар Самандар Норқул аканинг елкасига қоқиб қўйди.

— Баҳарнав, ҳаракат қилавер, ука...

— Самандар!.. — ҳавода қиз боланинг шўх овози янгради.

— Ҳа, Азиза, яхшимисан?

— Яхши, ўзинг қалайсан?.. Юр, мен билан, ёнимда кўшимча биринчи терим эгат бор, — жилмайди қиз.

— Ўзинг-чи? Нега энди уни менга беришинг керак? — Ўз эгати томон йўналди Самандар.

— Тўхта, Самандар! — қиз чопиб унинг йўлини тўсди. — Менга кўплик қилади. Шундоғам бошқалар теряпти. Нима қипти сен ҳам кўшилсанг... — Азиза Самандарнинг кўзига ялинганнамо жавдиради.

Самандар қизнинг нигоҳларига ортиқ дош беролмади: ичи бир ажойиб титраб, беихтиёр «бўпти» деб юборди.

— Ура-а-а!.. — севинчдан чапак чалди Азиза...

— Ўқишга Тошкентга борасанми? — ёнма-ён эгатларда пахта теришга тушишгач сўради Азиза. — Анжон, Фарғона яқинроқ-ку?

— Омадимни Тошкентда синаб кўрмоқчиман. Биласан-ку, у-бу ёзиб тураман, адабиёт нашрлари ўша ерда... Кейин... кўнглим ҳам негадир Тошкентга талпиняпти. Билмадим, нега бунақа... — жавоб берди қўлини ишдан узмай Самандар.

— Бир сири бордир-да, — бошини эгатдан кўтариб, Самандарга азмойиш-ла қаради Азиза.

— Ўзинг-чи, врач бўламан, дердинг. Қаерда ўқимоқ-чисан?

— Ўзимизнинг Анжонда, бошқа жойни тасаввур ҳам қилолмайман: ота-онам узоққа рухсат беришмайди...

— Улардан сўраб кўрдингми? — қаддини тиклади Самандар.

— Сўраб нима қилдим. Шундоғам маълум...

Гаплаша-гаплаша куннинг кеч бўлганини сезишмади ёшлар. Самандар маррани 200 килога етказаман, дея тарозибон Норқул акага берган ваъдасини ҳам унутганди. Йўқ, қўллари асло тинмади, фақат келажаклари билан боғлиқ ўй-ташвишлару ширин хаёллар «марра» деганини босиб тушганди, холос.

Самандар аввал Азизага пахтасини пайкалдан кўтариб чиқишга ёрдам берди, сўнг ўзиникини жамлаб, тарозибон олдига элтаркан, лоп этиб ваъдаси ёдига тушди. Гарданидагини чамалади. 52 килони босиб қолар, дея умидланди.

— Ия, бори шуми? — Норқул ака ажабланиб сўради.

— Баракасини берсин, тортаверинг-чи! — Самандар сир бермай каттакон тугунни ечиб, ичида устмауст тизилган кичикроқ тугунчалардан бирини Норқул акага узатди.

— Ўн икки, — деди тарозибон энг устидаги кичик тугунни тортиб. — Қани, ҳа, буниси оғирроқ экан. Йигирмадан сал ортиқ.

— Дўппини илинг, шунда ҳалол бўлади, — бу Ҳамид эди.

Норқул ака ёғ босиб ялтираб кетган уринди дўппини тарозининг учига илди. Тарозининг қалин семи лопиллаб-лопиллаб, ахийри тўғри туриб қолди. — Йигирма икки, — деди ниҳоят тақясини бошига кияр экан. — Жами ўттиз тўрт бўлди, Самандар. Икки юз кило бўлиши учун буниси қанча чиқиши керак?

— Жами эллик икки чиқса, икки юз бўлади, — жавоб берди Самандар сал ташвишланиб.

— Демак, эллик иккидан ўттиз тўртни айирсак, ўн саккиз қолади. Дуо қил, Самандар, бунинг ўшанча тош боссин. — Норқул ака пахтани ердан узиб, тиззаси билан энгилгина туртиб тарозига илди.

Воқеадан хабардор бўлган теримчиларнинг ҳаммаси бўйнини чўзиб тарозига тикилди. Норқул ака тарози тошини йигирмага силтаб келтирганди, у оғиб кетди. Ўн тўққизда ҳам мувозанат босмади. Ўн саккиз!.. Йўқ, тош ўн саккизда ҳам пастга тушиб кетди. Ҳамманинг оғзидан «увв-в-в!» деган нидо отилиб чиқди. Самандар қизаринди. Азиза пастки лабини қаттиқ тишлади, киприклари пирпираб учди...

— Ўн етти, жами бир юз тўқсон тўққиз! — тантанавор равишда эълон қилди Норқул ака Самандарга юзланиб. — Хафа бўлма, бир кам дунё... — қўшиб қўйди кейин дафтарини олиб рақамни Самандар исмига дарж этаркан.

— Шуни 200 қилиб ёзинг! — Азиза бирдан қизлар орасидан отилиб чиқиб, Норқул аканинг қошига келди. — Илтимос, Норқул ака! Мана, меникидан бир кило олиб, ёзиб қўйинг...

— Ана ғамхўрлигу мана ғамхўрлик... — қиз боланинг сирли-сермаъно овози келди кўпчилик орасидан. — Дўст бўлсанг, шунақа бўл!

— Қўйсанг-чи, Наргиз, бир кило пахта берган билан дўстликни исботлаб бўларканми? Ана, Нодир билан Нилуфарга ўхшаб бир-бирлари учун жонини берса, бошқа гап... — яна кимдир гапга аралашди.

— Қўйинглар-а, булар шунчаки синфдош. Индамаса, нималар дея валдирашмайди... — норози бўлди ёши каттароқ бир аёл.

— Йўқ, Азиза, керак эмас, — деди Самандар яқинлашиб. — Икки юз кило чиқмаса нима қипти? Борини ёзаверамиз.

— Самандар... — андак ҳаяжон ва андак хижолатпазликдан бўлса керак, юзлари хиёл олланиб, нафас олишлари ҳам билинар-билинемас тезлашган Азиза негадир қимтиниб-қийналиб гапирди, — Самандар, биласанми, сен... мен... сен мен билан гаплашиб қолмаганинга шунақа бўлмасди, бемалол икки юз килодан ошириб юборардинг. Менинг айбим билан... Кел, шуни...

— Қўйсанг-чи, Ази, бир кило учун осмон узилиб ерга тушармиди, ахир икки юз нима-ю, бир юз тўқсон тўққиз нима? Улар оддий рақамлар-ку!

— Оддий рақамлар бўлса, нега ўзингни доим шунақа сарфлайсан, кундузи ишлаганинг етмагандек, кечаси ҳам чиқиб пахта терасан? Оддий рақамлар учун ҳам одам ўзини ўтдан олиб чўққа ураверадимми?!.

Самандар нима дейишини билмади. Эсини танигандан буён қилиб юрган ишига Азиза кўрсатган томондан сира қарамаган, мушоҳада этмаган экан, тузуккина довдираб қолди... Сўнг бор сабабни дангал айтди-қўйди:

— Ўқишга бориш учун кўпроқ ишлаб, пул йиғишим керак, Азиза...

Самандар этакларни қўлтиғига қистирганча изига бурилиб кетди. Азиза яна номақбул иш қилиб қўйгандек лабини тишлади, зум ўтмай иккала қора кўзидан сизиб чиққан ёш офтобда пишган лўппи, қорамағиз яноқларидан думалаб тушди...

Куз... Онага ўхшайди негадир бу фасл: илиқ ҳавоси — ёқимтой бағри, сокин ва ҳалим феъли — бегараз меҳри, турли-туман ва тансиқ мевалари — пазандалиги... ва яна кўплаб мана шундай фазилатлари билан чинданам меҳрибон ва мурувватли онани эслатади куз... Айниқса, кечалари сеҳрли унинг. Жазирама ва дим ёзнинг тандиридан эсон-омон чиққан озурда жон куз кечаларининг салқин кучоғида бирам яйрайдики, асти кўяверинг... Айниқса, тоғлар белдовидаги водийда, айниқса, уларнинг яна ҳам торроқ қуршовида жойлашган, кўйнида катта ва кичик сувлар буралиб оқиб ётадиган Мингтепада...

Йўқ, буларнинг ҳеч бирини тушунмайди ҳали бизнинг қаҳрамон! Ҳали унинг «сувда чўкмас ва ўтда ёнмас» ўспирин вужудига на ёзнинг оловли тили ва на қишнинг аёзли тиғи таъсир қилади. Ишонинг, у булар ҳақида ўйлаган эмас ҳали. Унинг — шу ажойиб, шу соҳир туннинг қоқ ўртасида ўртоқлари билан пахта, ҳа-ҳа, яна пахта теришга чиққан Самандарнинг бутун хаёлини фақат ва фақат ёшликнинг поёни йўқ орзу-ҳаваслари чулғаб олган. Шу даражадаки, ёнгинасида кеча-кундуз уни деб изтироб чекаётган шаҳло кўзли синфдош қизнинг дардини пайқамас, пайқаса ҳам эътибор бермас, эътибор берадиган эмасди... Ишонмайсизми? Ана, қаранг: ҳасратли қиз ҳар галгидек Самандарнинг ёнидаги эгатга тушиб олган. Йўқса, кечаси, ой ёруғида қизиқиб пахта теришга чиққан Азизадек сулув қизлар талайгина эмасми? Лекин негадир ҳар сафар Азизанинг омади юришади ва ўзи истаган йигитнинг — Самандарнинг ёнида пайдо бўлиб қолади. Қиз кейинги пайтларда Ҳамиднинг энсаси қотаётганига-да парво қилмай қўйди. Ахир ҳадемай, бор-йўғи олти ойдан кейин мактаб тугайди, кейин ҳамма чор томонга тариқдек сочилиб кетади. Унда кеч бўлади. Агар Самандарга кўнгли бор экан, ҳозир, шу ерда, пахта далаларида билдириши, кўнглини ёриши шарт! Йўқса,

йўқ! Барчаси: имкон ҳам, фурсат ҳам қўлдан кетади... Азизанинг, бу олов қизнинг юрагида ана шундай ўйлар айланарди. Айланарди-ю, нима қилишини, қиз бола боши билан ичини кундан-кун, соатма-соат куйдириб бораётган ишқига, пинҳона севгисига нима чора топишини билмасди... Мана, ўша йигит ёнгинасида, қўлини узатса етадиган, қуча оладиган масофада пахта теряпти. «Лекин вужуди қанча яқин бўлса, хаёли ва орзулари шунча узоққа ўхшайди унинг», ўйларди Азиза эзилиб...

Тун посбони — ой тўлиб чиққан, кеча сутдек оқ. Унда бунда қишлоқ итларининг сокинлик ва осойишталикни бузиб узуқ-юлуқ вовуллашию чигирткаларнинг ўқтин-ўқтин чириллаши, қурбақаларнинг дамодам қуриллаши кулоққа чалинади. Лекин ўн-ўн бешта бўлволиб бир-бирлари билан ширин суҳбат қурганча пахта тераётган ёшлар буларга диққат қаратишмайди. Чунки уларнинг томирларида оқаётган қайноқ қоннинг, қалбларини жунбишга келтириб, вужудларига сифмаётганидан ташқарига отилиб чиқмоққа шай тотли орзу-истакларнинг овози янада ўктам, янада ёқимли ва мафтункор эди. Ҳа-ҳа, уларнинг ўзлари ой ва қуёш эди, баским, нетиб ташқаридаги ой ва юлдузларга эътибор берсин?!

— Олислаб кетма, қўрқаман, — деди Азиза илгарилаб кетаётган Самандарга эркаланиб.

— Хўп, мана, қайтдим, — Азиза тераётган қаторга келиб қўшилди Самандар.

Алқисса, улар — йигит ва қиз шундай бир сеҳрли майдонга кириб қолишдики, бир-бирларини бутун вужудлари билан ҳис қила бошлашди. Самандар гўзанинг ўзига эгилган қисмини терса, Азиза бошқа томонини тўплади. Уларни фақат бир қатор гўзагина ажратиб турарди. Бу — йигитнинг қайноқ нафаси қизнинг димоғига, қизнинг куйдиргувчи нафаси бўлса йигитнинг димоғига доимо урилиб туради, дегани эди. Нимасини айтамыз, битта кўчатга ҳам униси, ҳам буниси қўл узатар экан, истар-истамас титроқ бармоқлар бир-бирла-

рига тегиб кетарди. Қайноқ нафаслар ва бармоқларнинг бундайин давомли «борди-келдиси» ҳар иккаласининг ҳам бошларини айлантириб юборарди... Айниқса, Азизанинг ҳоли танг эди шу тобда. Қизнинг мастон кўзлари на эгатни, на кўчатни ва на чаноқ тўла пахтани кўрарди... Ҳа-ҳа, бу хумор кўзлар кўриш вазифасини соҳибасининг бутун борлиғига, вужудига топширган эдики, энди қиз ана шу борлиқ билан фақат ва фақат йигит мавжудиятини кўрар, бошқа ҳамма нарса: ой, юлдузлар, пайкал, ҳов нарида пахта териб юрган йигит-қизлар, қўйингки, бутун дунё йўқ эди унинг учун...

— Воййй!.. — Азиза энгашган жойида ўтириб қолди.

Самандар эсанкирашдан бир муддат ўзига келолмади, Азизанинг бошида серрайиб тураверди... Сўнг ҳушини тўплаб, ҳол сўради:

— Нима бўлди? Бошингми? Нима ёрдам керак?!

— Кўзим... кўзим тиниб кетди!.. Ҳозир ўтиб кетса керак... — Азиза аранг гапирар, афтидан, ҳали-бери ўзига келадигандек эмасди.

— Қизларни чақирайми, Азиза?! — Самандар энди чинакамига шошиб қолди.

— Йў-йўўқ, ўзим... Самандар... оҳ... — Азиза хиёл кўтарган бошини яна тиззаларига қўйди.

— Нима, нима бўлди, Ази!.. — Самандарнинг ҳаяжон билан айтган охирги хитобини эшитиб чопиб келган қизлар Азизанинг бошини қучоқларига олиб, юзига шاپатилашди. Йигитлардан бирови нарироқда оқиб ётган сувдан ҳовучлаб келтирди-да қизнинг юзига сепди. Азиза сесканиб ҳушига келди, бошини кўтариб жилмайди: «Қўрқитиб юбордим-а?» — деди гуноҳқорона. Тўпланганлар чувиллашиб ўз фикрини билдира кетишди:

— Толиққансан, Ази, дам олишинг керак...

— Кечаю кундуз пахта теришнинг оқибати бу!..

— Чой ичганмидинг ўзи?..

— Бўлди, бас! Ҳамма уй-уйига, жонимизнинг ҳам қадрига етайлик... Азиза, ўзинг юроласанми?.. — буни-си ташвишманд Ҳамид бўлди.

Шундай қилиб, тунги пахтакорлар бир этак-ярим этак пахталарини ортмоқлаб уйларига қайтишди. Азизанинг пахтасини қўярда-қўймай, Самандарга ҳам бермай Ҳамид кўтариб олди...

Ярим тун эди ва у жуда чиройли, соҳир ҳам сўлим туюларди...

15

Ўша тун Самандарга уйку ҳаром бўлди: тонгга қадар ўртаниб, ўйланиб, қийналиб чиқди. Азизани ўйлаб чиқди. Юрагига кулоқ тутиб чиқди. Кейинги қатор кунлар ҳам шундай кечди. На ишлаб ёлчитди ва на овқатланиб. Азизадан ўзини олиб қочди. Ҳамиддан ҳам. Ҳамма бир пайкалдан пахта терса, у бошқасига тушди; пахтани топширгани ё ҳаммадан олдин ва ё ҳамма кетиб бўлгач чиқди. Далада уни ҳисобчи Норқул ака, уйда эса ўғлининг юриш-туришини доимо кузатиб юрадиган синчи онаизори сўроққа тутарди. Бир-бирига ўхшаб кетадиган ўнлаб саволларга «ҳаммаси жойида», «иштаҳам йўқроқ», «сизга шундай туюлгандир» қабилида жавоб беради-ю, тезгина ўзини ўз панасига олади йигит...

Самандарнинг бу ҳоли фақат икки илғор теримчи — Инобат билан Муяссарга қўл келди. Улар Норқул акадан Самандарнинг қанча топширганини эшитиб, аввалига тушунмай ҳайрон бўлишган бўлса, кейин ўзларининг пешлигию ҳеч ким бас келолмаслигига ишонишиб, яна бошларини адл тутиб тилларини нақ бир қарич қилишди. Нима эмиш, Самандарнинг ғалабаси аслида сохта бўлиб, унга Азиза кўмаклашганмиш. Мана, Самандар билан Азизанинг ораларидан ола мушук ўтиб, энди ҳар қайсиси алоҳида тергани учун йигитча ўртачалар қаторидан ҳам пастга тушиб кетганмиш...

Самандарнинг «миш-миш»ларга жавоб бериш тугул, уларни эшитиб тушунишга ҳам ҳоли келмас, аллақандай руҳсиз ва ланж эди у...

Азизанинг аҳволи руҳияси ҳам Самандарникидан беҳроқ эмасди. Аксинча, қалбидаги ишқ олови ўша тунда — нафаслару бармоқлар мулоқотидан кейин чандон кучайиб, доли-гулига келганди. Шунданми, қизнинг юриш-туришида, ҳаракат ва гап-сўзларида пайдо бўлган чалкашликлар уйдагилари ва дугоналарининг эътиборини торта бошлади. Ҳуши жойида бўлган чоғлар Азиза уларнинг сўроқ-саволларидан ранжиган бўлиб, танбеҳларига яраша жавоб қайтарар, ҳуши «учиб юрган» кезлар эса индамай нари кетадиган одат чиқарди. У кутарди... Самандардан садо, ўз муҳаббатига яраша акс садо кутарди. Интиқ бўлиб кутарди. Эзилиб, эмраниб кутарди бояқиш...

Шердилларнинг қишлоққа ташрифи хабари бир зумда тарқаб кетди. Бу вақтда Самандар пайкалнинг энг четига бориб олиб, ҳеч кимга эътибор қилмай жимгина пахтасини терарди.

— Самандар, Са-ман-да-а-а-р!..

Самандар бошини кўтарди.

— Шердил кеп-ти-и-ии! — Ҳамид қўлини ҳавода силкиб Самандарни чорлади.

Самандар бир муддат анқайиб турди. Нима гаплигини тушунмади, «Шердил, Шердил!» дея пичирларди лаблари, аммо ақли бирданига бу сўзнинг маъно қобиғини ёриб ичкари киролмади...

— Шер-ди-и-ил, Шердил кепти, деяпман сен-га-а-а-а!.. — Ҳамид қўлини карнай қилиб бақириб-чақирарди ҳануз.

— Наҳотки... наҳотки бу рост бўлса?! — Самандар этакни бўйнидан олиб, шундоқ эгатнинг ичига ташлади. — Шердил, дўстим, наҳотки сен келган бўлсанг? Наҳотки, биз тагин кўришсак?! Наҳотки, биз яна бирга бўламиз, дўстим! — Самандар тез-тез юрганча пахта майдонини қисқартириб, Ҳамид томон яқинлашар,

айни дамда етти йилдан бери кўришмаган жонажон дўсти, қадрлони Шердил билан хаёлан гаплашар, дардлашар эди. — Лекин нега жимиб кетдинг, нега хатларимга жавоб бермадинг, ахир, соппа-соғ экансан... Худога шукр! Нозима холам бошқа жойга кўчдик, деб ёзгандан кейин манзилингни билолмадим. Аммо, дўстим, сенга хат ёзишдан тўхтаганим йўқ, фақат жўнатолмаганимдан ўзимда сақланиб турибди. Ҳаммасини энди ўзингга бераман. Ўзиям бир ойлар бош кўтармай ўқисанг керак, улар жудаям кўп, сенга юборганларимдан ўн ҳисса кўп. Кийим сандиғимни бўшатиб, ўшанга жойлаганман. Ўзиям тўла бир сандиқ! Кўрсанг, воҳ деб юборасан. Сени биламан!..

Самандар борган сари қадамини тез олар, эгатдан эгатга сакрар экан, гоҳ оёғи гўза пояларига илашиб йиқилар, яна турар, лекин лаблари пичирлаб хаёлида жўраси билан тинимсиз гаплашишдан чарчамасди: «Ҳамма менга: «Шердил энди йўқ, дунё беҳабар бу қишлоғингга энди ҳеч қачон келмайди, у ўзга манзилларни кўзлаб кетди», дер, кўп хат ёзганим учун устимдан зимдан куларди. Мен эса, «йўқ, у бундай қилолмайди, у мени, она қишлоғим Ровотни ташлаб кетолмайди, қачондир барибир қайтиб келади», дердим. Мана, ҳақ бўп чиқдим. Энди мен уларга сени кўрсатиб, «мана, менинг дўстим қайтиб келди, жонажон юртига, қадрдонларининг олдига қайтди!» — дея ошкора жар соламан. Бир уялишсин...» Самандарнинг одимлари тезлаша-тезлаша охир чопишга ўтди...

— Югур, Ҳамид, югур, Шердил кепти-и-и!.. — Самандар найнов ҳамроҳининг олдидан елдек учиб ўтди.

— Ҳой-ҳой, шошмасанг-чи, сени шунча кутган одамниям ташлаб кетасанми, инсофинг борми ўзи? — Ҳамид бечора лўкиллаб Самандарга эргашди.

Улар олдинма-кетин пайкалдан чиқиб, қишлоқ кўчасига бурилганларида, Шердилларнинг хув узоқдан ҳам савлат тўкиб турадиган ҳашаматли уйи олдида тумонат одам йиғилиб улгурганди. Шунга яраша анвойи марка-

ли машиналар ҳам қатор тизилишган эдики, бундаин дабдаба, тўғриси, мингтепаликларнинг ҳаётида камдан-кам учрарди.

Икки дўст, икки синфдош ҳаллослаб келиб бир пайтлардагидек ўзларини ланг очиқ дарвозага урганларида, аллақандай қора-қура кийинган чорпахил, совуқ сўхтали нотаниш йигитлар уларнинг кўкракларига оғир панжаларини босиб тўхтатиб қолишди. Ҳамид билан Самандар ҳайрон бўлиб бир-бирларига қарашди, лекин ҳеч вақони тушунишолмай анграйишди. Атрофда кўникўшнилар тўда-тўда бўлиб ҳангомалашиб туришарди. Афтидан, «бегона» йигитлар уларни ҳам ичкари қўйишмаган кўринади. Аммо нега? Буниси жумбоқ эди...

Шу вақт аллақандай хориж машинаси келиб тўхтади. Ҳалиги йигитлар ва яна ичкаридан чопиб чиққан тўртбеш киши келасолиб машинага тирғалишди. «Ҳоким, ҳоким келди!» — дея чуғурлашди роввотликлар.

Ҳоким ўзини бир зумда ўраб олган одамлар қуршовида дарвоза томон оҳанжамали қадам босар экан, қаёқдандир видеокамера кўтарган бир жуфт олифта пайдо бўлиб, суратга ола бошлади. Айни дамда ичкаридан бўйинбоғ таққан бир неча пўрим кишиларга қўшилиб Тоҳир ака чиқиб келди. Улар худди яқин қариндош ёки ёр-биродардек олисдан бир-бирларига кучоқ очиб келишди. Кўришишди. «Чўлп-чўлп» ўпишишди ҳам. Ҳалиги олифталар эса пайтни бой бермай, уларнинг нақ жағлари тагига келиб суратга олишларини қўйишмади. Шу аснода бир тўда томошаталаб кишилар қарсак чалиб юборишди. Мингтепаликлар бўлса нима гаплигини унча тушунмай, бундай вазиятда ўзларини қандай тутишни ҳам билмай, машҳур дипломат қўшнисига «Хуш келибсан!»ни қай маҳал ва қандай айтишнинг сирига етолмай гарангсиб туришарди.

Ҳоким, Тоҳир ака ва бошқалар «ҳо-ҳо»лашиб ҳовлига кириб кетгач эса қишлоқликларнинг тарвузи қўлтигидан тушди: кимдир ошкора «ат-тааанг!» деб бош

чайқади; кимдир «шошмай тур, катталарни кузатиб олсин, кейин навбат бизга етади», дея уни тамкинга чақирди. Аммо шу чоғ эндигина ичкарилаган дипломат шахдам қадамлар билан ҳамқишлоқлари олдига қайтиб келди-да, улар билан куюқ сўрашди. «Жўрақул, Фулом, меҳмонларни уйга таклиф қилинглар!» — дея мулозат ҳам кўрсатди. Сўнг кўшиб кўйди: «Сизлар менинг жигарларимсиз. Шу уй, шу қишлоқ... киндик қоним тўкилган ота юртим, она юртимдир, уларни мен ҳеч қаерга алмашмайман. Гарчи ўзим дунё кезиб юрсам ҳам, қалбим, юрагим шу ерда — сизлар билан! Йўғимизда билдирмай, қариндошларим қатори уйимиз чироғини ёқиб турганларинг учун ҳаммаларингга раҳмат, қадрдонларим!..»

Умрида бундай оташин хитобни эшитмаган мингтепаликлар энди ҳаяжон, ҳайрат ва миннатдорчиликдан тамомила ўзларини йўқотиб қўйишди. Кимдир филҳол кўзига ёш олиб дуога қўл очди, қолганлар унга эргашди. Нарироқда барча воқеаларни кузатиб турган Самандар билан Ҳамид ҳам энди кўпчилик сафида туриб юзларини силашди.

— Ассалому алайкум, Тоҳир ака! Шердил... Шердил шу ердами?..

— Сен кимсан? Танимайроқ турибман? — икки суймаганнамо пешанасини тириштирди Тоҳир ака.

— Самандар!.. — деди, нега танимаганидан фавқуллода ҳайрон бўлиб йигитча. — Бу эса Ҳамид. Шердилнинг дўстларимиз, ўзи қани?..

— Ҳа-я, танимаганимни қаранг, — Тоҳир ака ясама кулги билан қараб кўйди ҳамқишлоқларига. — Болалар тез улғаяди. Бирпасда ўсиб кетишади-да, «мени танимаяпсизми, тоға?» деб туришади, шайтончалар... — Ҳамма Тоҳир акани маъқуллагандек кулиб кўйди. — Шердил йўлда чарчаган, кўринмаяпти-ю, ухлаб қолган шекилли, болам. Кейин, кейинроқ кўришасизлар... Йигитлар, ҳой йигитлар, қани, меҳмонларни дастурхонга бошласанглари-чи!.. Киринглари, кириглари, ме-

нинг азиз юртдошларим!.. — Тоҳир ака икки қўли билан очиқ дарвоза томон босимли бир равишда ишора қилдию ўзи ҳаммадан олдин йўргалаб ичкарилади.

— Қани, кирамизми? — маҳалла оқсоқолларидан бири гудранди.

— Йўғ-э! Ҳоким тўралар ўтирган жойда сенга нима бор? — тенгқурларидан бири гап қотди. — Тенг тенги билан, тезак қопи билан, деган. Кўрдик, хуш кепсан, дедик, Тоҳиржон ҳам келинлар, киринлар, деди ўзига яқин олиб, ота-онасидан қолган уй-жойига кўз-қулоқ бўптурганимиз учун раҳмат айтди. Шу-да одамгарчилик...

— Тўғри айтасан, Мақсуд, раҳбарлар бор жойга суқилиш бизга ярашмайди, ҳар ким ўз ўрнини билгани маъқул, қани кетдик... — бошқа бир қария мудохала қилди. — Пахта терими пайтида чой ичиб ўтирсанг, ҳокимнинг кўзига балонинг ўқидек кўринасан.

— Ҳа, сен соқолингни селкилатиб пахта терарминг, ана, ёшларнинг бари далада! — ичкарига киришга иштиёқманд бошқа оқсоқол ўзиникини қўймади...

Шу зайлда маҳалладошлар анча баҳслашиб тургач, иккига бўлиниб кетишди: бирлари йигитлар ортидан ичкари, бошқалари ўз уйлари сари равона бўлишди...

Фақат Самандар билан Ҳамид нима қиларини билмай ўртада каловланиб қолишди.

— Юр, биз ҳам кетайлик, — деди Ҳамид.

Самандар индамади.

— Эшитяпсанми? Юр энди. Пахтамизни топшириб, кечроқ хабар оламиз.

Самандарнинг икки кўзи очиқ дарвозага михланганди, наҳотки у ҳозир, шу тобда жонажон дўстини кўролмайдими?..

— Бўлсанг-чи! — Ҳамид Самандарнинг қўлидан тортиб кетди. Йигитчанинг оёқлари Ҳамид судраган томонга қараб юриб борарди, аммо кўзлари ҳамон орқага боқарди. Ва... Ва шу тобда дарвоза олдида Шердил пайдо бўлди!.. Ҳа-ҳа, Шердил! Шундай бўлиши керак эди, буни Самандар ич-ичдан ҳис қилганди ва шундай бўлди!..

— Шердил! — Самандар бақирганча дўстига қараб отилди. Силтанишдан Ҳамид орқасига мункиб кетди, лекин ўзини ўнглаб олиб у ҳам чопди. — Шердил! — Самандар энди жўрасининг қаршисида турарди. — Бор-мисан, дўстим?! — чопиб келган шиддати билан Шердилни кучоқлаб олди. — Сени жуда соғиндим!.. Намунча йўқ бўлиб кетдинг? Хатларимни олдингми? Сендан ҳеч хабар келмаганига... ҳар хил хаёлга борар экан одам. Тўғриси, баъзан энди сени бошқа кўрмасам керак деб роса кўрқдим, ўлай агар!.. — Самандарнинг овози титраб, ортиқ гапиролмай қолди, «култ» этиб кўз ёшларини ютиб юборди, лекин улар — кўз ёшлар кўзларидан оқиб тушди.

— Сиз... сиз кимсиз? — келасолиб ўзини кучоқлаб дийдиё қилаётган йигитчани икки билагидан тутганча ўзидан айирди Шердил. — Қани, тузукроқ қараб олай...

Самандар худди ток урган кишидек бир сапчиб олди, сўнг Шердилнинг совуқ боқиб турган кўзларига қараб қолди.

— Наҳот танимаган бўлсанг, Шердил?! Ахир, мен Самандарман!.. Самандар!.. — ўзини йўқотиб қичқирди Самандар.

— Ҳа-ааа, бўлди, танидим, — деди ниҳоят Шердил. — Бирга ўқиганмиз, синфдошмиз, шунақами? — Шердил Самандарнинг елкасига енгилгина туртди. — Фақат нега йиғлаётганингга тушунолмаяман...

— Салом, Шердил, мени-чи, танидингми? — Ҳамид қўлини узатди.

Шердил унга бир зум қараб турди-да, бошини сарак-сарак қилди.

— Кечирасан, орадан кўп вақт ўтди, танимасам, манавинга ўхшаб хафа бўлмагин. — Шердил тагин Самандарнинг елкасига туртди, сўнг чўзилган қўлга «тарс» этиб қўлини ташлади... — Қайта танишамиз, мен — Шердил! Кейин ҳайратдан қотиб қолган Самандарга юзланиб, ўнг қўлини берди, — Шердил!..

Самандарнинг ранги гезарди, лаблари учди, қўлла-ри титради ва ўзига юзланиб, «танишамиз» дея қўл чўзиб турган Шердилнинг қулоқ-чаккасига чунонам тарсаки тортиб юбордики, кутилмаган кучли зарбадан Шердил гандираклаб бориб, нарироқда тўпланиб турган бояги «қора-қура» кийинган олифталарнинг оёғи остига кулаб тушди... Бир зумда қий-чув бошланиб, ичкаридан аёлу эркак отилиб чиқди.

— Эсингни едингми, Самандар! — Ҳамид уни кучоқ-лаб орқага тортди.

— Сен бола, кимга қўл кўтардинг? — девқомат «қора»ларнинг бири келиб, Самандарнинг ёқасидан тугиб азот кўтарди-да, отиб юборди. Энди Самандар Ҳамиднинг оёқлари остига думалаб кетди. Шунда уларнинг — бир замонлар ораларидан қил ҳам ўтмайдиган қадрдон икки дўст, бугун эса бир-бирини тузукроқ таний ҳам олмай уришиб, тупроқда ағанаб ётган икки «бегона»нинг кўзлари тўқнашди. Нигоҳлар узоқ муддат бир-бирида кавшарланди ва шу фурсат ичида минг хил маънода сўзлашиб улгурди. Улар бир-бирини жуда яхши таниган, бироқ энди тамомила бошқа-бошқа одамларга айланиб қолишган, эҳтимол, шунисини қабул қилолмай, шунисига кўниколмай изиллашар эди. Ўртада ни-майки ришта бўлган бўлса, бари узилганми ё...

18

Фурсат эса ўтарди. Худди дарёдаги сувдек шовуллаб-ҳарисланиб оқарди фурсат. Бу орада пахта мавсуми поёнига етди. Қиш келди — бошларига қиров қўнган қиш... Сўнг яна баҳор! Қаҳратон қишдан эсон-омон чиққан довдарахт, ўнгир-ўнгир бўлиб узанган қир-адирлар, ўр-далалар ям-яшил бўлди. Борлиқ олам гуллади. Азизанинг умидли кўнглидаги муҳаббат ҳам қулф урди. Лекин... лекин Самандар ҳамон миқ этмасди. Уммонга чўкиб кетган жимит тош янглиғ бесадо эди йигитнинг қалби. Шунда... шунда қизнинг озурда кўнгли таскинсиз туйғулар искан-

жасида қолиб қийналди... қийналарди... Муҳаббат бўлса уни жизганагини чиқариб куйдирганча йигитнинг қошига келтириб ташлашдан чарчамасди. Неча марта қиз урфодатнинг, қизлик гурурининг, ўзи бир пайтлар Самандарга айтган севги тўғрисидаги фикрларининг юзига туфлаб, Самандарга изҳори дил қилиш, ўзини унга бағишлаш кайфиятининг асирасига айланди, аммо яна шунча марта нимадир бўлиб ҳеч нарса юз бермади. «Нега қиз бола худди йигитлардек ўз ҳис-туйғуларини очиқ-ошкор айтмайди, севган кишисига «сени севаман!» — деёлмайди», дея ўзига-ўзи ёзғирди ҳам. Ўшандай кезлари Азиза Шарқда туғилганига, Машриқ қизи бўлиб тарбия топганига минг бор пушаймон бўлди, анъанадан, одатдан, оила шаънидан... — ҳамма-ҳаммасидан воз кечмоққа тайёр яшадди... Шунда, фақат шундагина у бир вақтлар ишқдан баҳслашганларида Самандар кўпроқ ҳақ бўлгани, чинакамига севган кишининг кўзига севгилисидан ўзга ҳеч ким ва ҳеч нима кўринмаслигини тушунгандай бўлди. Нилуфар билан Нодирни уришган, қоралаган тилларини кесиб ташлашга тайёрлар яшадди...

Бироқ... бироқ фурсат айланар ва у ёзни бошлаб келган эди. Ёз эса Самандарни Тошкентга олиб кетди...

19

Ҳаммаси ана шундай якун топди. Эҳтимол, бу якун ҳам эмасдир, чунки тугаган нарса Азиза билан Самандарнинг жуссаларигагина тегишли эди, асло қалбларига эмас. Улар энди кўришишмас бўлди, лекин ичкаридаги мулоқот, ўй, изтироб давом этаётганди. Айниқса, Азиза... У юрагини қийнаб юборди ўйланавериб... ёки юраги уними?... — айтиш қийин.

Воқеалар... воқеалар юз бераверди, бераверди. Уларнинг ҳар иккиси ҳам ўзлари истаган ўқишга кирди. Фақат бири Андижонда, бошқаси Тошкентда. Янги ҳаёт, янги жой, янги шароит, янги танишлар, ҳатто улфатлар ҳам орттиришди — яп-янги. Лекин ўқтин-ўқтин хаёлга

берилиб, аллақандай мунис бир соғинч, маъюс бир ғус-
санинг ичида қолиб ҳам кетишарди... Айниқса, Азиза...

Ҳаёт эса... ҳаёт давом этарди воқеалардан бошига
чамбарак ясаб...

20

Эй, ўқувчим! Менинг бу дунёдаги ягона йўлдошим!
Қўлингни бер, биз буюк ишқ достонининг дарвозаси
олдига ниҳоят етиб келдик! Қўлингни бер, мен ёлғиз
эмаслигимни англай! Қўлингни бер, токи дарвоза қопу-
сини қоқмоққа ўзимда журъат топай!..

21

Тавба, шу ҳолимда худди кинна солиб, силаётган
кампирга ўхшайман: дардимни силайман, силайман...
ва «чиқ, чиқ!» дея авраб дуо ўқийман! Ҳа-ҳа, айнан
шундай. Шу чоққача ёзганларимнинг бари асл дардим-
ни айтиш учун силанган кинна эди. Мана, ниҳоят, кин-
на ишини битириб дард, ишқ дардининг аслига етиб
келганга ўхшаймиз... Ё Тангрим, ўзинг қўллагайсан!..

УЧИНЧИ БЎЛИМ

1

Шаҳарнинг тезкор ҳаёти, қайноқ талабалар давраси, ўқиш-изланиш муҳити табиатан зеҳн-зарофатли ва ўта тиришқоқ Самандарни жуда тез етилтирди.

Самандар ўрта бўйдан тикроқ, буғдойранг, бутун келбатидан меҳнатда обдан тоблангани шундоқ билиниб турадиган чайир йигит бўлиб етишди. Лекин унга кўзи бир тушган одамнинг эсида қоладигани бу сифатлар эмас, балки ботиқ кўзларининг теран ва ўткир нигоҳи, бургутникидек тик тушган қирра бурни, жипс юмилган ва ўзида изтироблар заҳмини муҳрлаган лаблари... шуларнинг барини ўзида мужассам этган мағрур ва маҳзун қиёфаси эди...

...Биринчи курсни битириб, орада армияга ҳам бориб келди бизнинг Самандар: оқни қорадан, яхшини ёмондан ажратадиган бўлди, тамомила ўзга юртда, юз хил миллатнинг «қозони»да ҳўп пишди, ватани, қишлоғи, яқинларига бўлган кучли соғинччи юрагидан, жон-жонидан ўтказди. Шунда Азизани ҳам ўйлади, жуда кўп ўйлади, унинг ёнида бўлгиси, унга гамхўрлик қилгиси, бағрига босиб эркалагиси келди... Лекин... лекин қалбининг чуқур бир жойига тушиб қараганда кўрардики — у ерда Азиза йўқ! Яна у ерда кимдир, нимадир Азизанинг кўксидан итарар, ўзига яқин йўлатмасди. Самандар гарангсиб қоларди шундай кезлар ўз ҳисларига чалкашиб. Аммо, на илож, у ўзининг бағрида жойлашган, ўзига тегишли ва ўзига «ишлаётган» юрагига ўзи буйруқ беролмас, сўзини ўтказолмасди...

Хизматни тугатиб, уйига қайтди, кейин ўқишига. Ёнгинасидан тутқич бермай шиддат-ла оқиб бораётган вақт, шу маромда кўз очиб-юмгунича содир бўлиб янгисига алмашинаётган воқеалар Самандарнинг ўй-хаёлларини ҳам жуда узоқларга олиб кетди. Шундайки, у энди Азизани ёдламай қўйди. Бу орада йигит ва қизлардан нечалаб дўст орттирди, улар билан бирга қувончли ва ташвишли дамларни кечирди. Кечирди-ю, шунча қиз дўстларидан ҳеч бирига уйланмади. Қишлоқдан туриб мушфиқ онаси, амма-холаси қистовга олган пайтлар ҳам бўйин бермади, ҳар сафар ниманидир баҳона қилиб қочиб қолди. Ҳар гал иш пишай деганида, фикру ёди бир қизда кўним топиб, «шунга оғиз солсам бўлар» деганида, кўнглида бир ғашлик пайдо бўлардию ҳаммаси ҳавога учиб кетарди...

Нимасини айтай, қодир Эгам инсонга бир кўчадан ўтишни тақдир қилган эса, қаршисида сон-саноксиз бошқа кўчаларнинг дарвозалари ланг очиқ ва у минг уриниб шулардан бирига кирмоқчи бўлса-да, ниятига етмас экан. Йўқса, бизнинг Самандар аллақачон уйланиб, ували-жували бўлиб кетмасмиди?! Майли, бу ёгини кузатайликчи, қисмат унга нималарни тайёрлаб қўйган экан...

Баҳорнинг гўзал кунларидан бири эди. Одатича, шижоатли одимлар билан аудиторияга кириб келган Самандар талабаларнинг саломига алик олдию дарсни бошлади. Кўп ўтмай фикр тизгинини йўқотгандай бир зум жим қолди, «кунлар исиб қолди, а?» — дея майда катак пиджагини ечиб стул поясига илиб қўйди-да, яна маърузасида давом этди.

Ҳа-я, атроф янги чиқаётган майсалару куртакларнинг хуш бўйига, кўк юзи эртакелар қушларнинг рақсларига энди-энди тўлаётган эса-да, ҳали ҳаво кўйлақда

юрадиган даражада исиган эмас, кенг-мўл хонадаги талабаларнинг айримлари ҳатто қиш кийимида ўтиришарди. Лекин негадир бизнинг Самандар исиб кетаётганди, бу ҳам етмагандек, нутқи фавқулодда норавон. Нега? Нима бўлди унга? Ахир, илгари ҳеч бундай бўлмаганди! Нима юз берди ўзи? Нега у икки гапнинг бирида тутилади, нега тўхтаб-тўхтаб қолади, нега турли гуруҳларда такрорлайверганидан ёд бўлиб кетган маълумотлар бугун, шу ерда, шу тобда эсига келмайди?!. Қани энди билса сабабини, қани энди тузатса хатосини! Йўқ, йўқ! Қанча фурсат ўтганини ҳам билмай қолди Самандар. Ҳеч қачон, ҳеч бир дарс бунчалар чўзилмагани назарида. Худди биринчи марта талабалар қаршисига чиққан гўр ўқитувчидек ҳис қиларди ўзини. Энг ёмони: тобора қизиб, бўғриқар, қўлига олволган дастрўмоли билан бўйин ва юзларидан оқиб тушаётган реза-реза терни дам-бадам артарди...

Йўқ! Бу ҳол узоқ давом этиши мумкин эмас! Чек қўйиш керак унга! Ахир, бир соату йигирма дақиқа давом этадиган маъруза вақтининг атиги ўттиз дақиқаси кечибли. Лекин худди бир аср бўлгандек дарс бошланганига...

Сабр косаси тўлган Самандар сўзлашдан тўхтаб, аудиторияга жазм қилиб боқди. Ва... ва...

4

...Самандар ўзини чақмоқ ургандек ҳис этди кўзининг кўзларига тушгани ҳамон! Тиллари тамом тугилди. Ҳамманинг кўзи ўнгида, талабаларининг саволчан, қизиқувчан, қув нигоҳлари қаршисида тилдан ва ҳаракатдан қолган кўйи серрайиб туриб қолди. Гўё ақли ҳам, фикри ҳам уни тарк этди. Гўё сеҳрланган, жодуланган эди шу ҳолида!.. Қанча фурсат кечди — билмайди, фақат адашиб эшик қоқиб келган кимнингдир овозидан чўчиб ҳушини тўплади: нигоҳини савол берган кишига қадади...

Ташрифчи билан савол-жавобини поёнига етказгач, эшикни яхшилаб ёпди. Бирпас ўтиб эса, аудиториянинг ўртасидан яна қайтиб бориб, қопуни қайтадан зичлаб қўйган бўлди: шу билан тобора ҳаққириб, инидан тушиб кетаётган полапондек типирчилаётган юрагини босиб, ўзини қўлга олмоқчидек эди. Афтидан, бу ҳам кор қилмади. У вақт ўтган сайин ҳаяжонланар, қизир ва пойинтар-сойинтар ҳаракатлар қилар эди. Неча бор оғзини сўзга жуфтлаб кўрди, бўлмади, тили калимага келмай боғланди... Фурсат ўтиб борар, аудиторияга ўнғайсиз бир сукунат чўкиб, ҳаммани ўзининг ёқимсиз комига тортган... Самандар нимадир дейиши, қандайдир тадбир олиши жудаям-жудаям зарурлигини ҳис қилар, лекин...

Ниҳоят, ана, у дадил одимлаганча аудитория ўртасига боряпти; юз-кўзидаги жиддият, ҳаракатларидаги қатъиятдан нимадир тадбир ўйлаб қўйгани шундоқ билиниб турибди...

— Сиз... тулинг!.. Исмингиз?!.. — томдан тараша тушгандек сўради Самандар боя кўзи кўзига тушган қизнинг қаршисида тўхтаб. Унинг ҳаракатлари ва сўзларида аллақандай асабий бир шиддат бор эдики, шусиз ҳам яхшигина довдираб турган қизни батамом ҳолсиз этди.

— Исмингиз!.. — такрорлади у. Ва... ва қизни таниди: у Самандар шу чоққача тушларида қайта-қайталаб кўрган қизга жуда ўхшарди, йўқ, ўша қиз эди!..

— Сабо... — зўрға пичирлади ҳали ҳам хушини тўплай олмаган қиз.

— Сабо... Са-бо... — такрорлади беихтиёр Самандар. Сўнг туйқусдан, — Сиз... сиз... дарсимга халақит беряпсиз... чиқиб кетинг!.. — деди ҳаммани лол қолдириб. Қизнинг ёнидан ўтатуриб эса пичирлади: — Илтимос!..

— Нима!.. Самандар ака, Сабо нима қилдики, дарсдан ҳайдаб соляпсиз?! — норозилигини яширолмай хитоб қилди ёнидаги дугонаси.

— Жим!!! — ёзув тахтаси томон кетаётган Самандар кескин орқасига бурилиб, талабага ёвқараш қилди. Бундай муносабатни кутмаган қиз беихтиёр ерга қаради. Аудитория бир муддат сув қуйгандек бесадо қолди... Сукунатни чиқиб кетаётган Сабонинг оёқ товушларигина бузди...

5

Уларнинг илк учрашувлари ана шундай юз берди...

6

Юз бердию Самандарнинг бутун ҳаёти ўзгариб кетди. Гўё онадан қайта туғилди ва очунга илк бор боқди у. Шу чоққача қум заррасидек қиммати бўлмаган оламда энди худди ҳар зарранинг олам қадар маъноси юз очди. Ҳамма нарсанинг, бир-биридан айро ва ҳатто бир-бирига бегона оламларни жипс боғлаган ришталару қон-қариндошлик ипларини кўра бошлади энди Самандар. Олам, шу кенг ва турфа олам йигитнинг кўз ўнгида барча мучаси — заррдан қуёшга қадар, битта мақсад йўлида бирлашган яхлит бир вужудга айланганди. Бас, шундай экан, унда кераксиз бир қарич ҳам жой йўқ, муроду комсиз лоақал битта ҳам чивин учмас эди унинг назарида. Пой-поёни кўринмас уммонларнинг қанчалик аҳамияти бўлса, сувсизликдан қатқат ёрилиб ётган кенгликлару чанг-ғуборлари асрлар давомида тўзғиб учаётган чўл-биёбонларнинг ҳам шунчалик қадру қиймати пайдо бўлганди бу одам учун. Ҳа-ҳа, айнан шундай ёки бундан ҳам аломатроқ, бундан ҳам юксақроқ маънолар бўй кўрсата бошлаганди Самандарнинг кўзларига. Қай бирини айтиб адо қиламиз? У гўё бир сеҳргарга дуч келди-ю, афсун кучи билан бир думалаб ўзга кишига айланди... Энди Самандар хиёл гарангсиб, хиёл хаёлланиб, ўзини қандай тутишни билмай эсанкираб қолди. Эсирик¹ хаёлига «севиб қолмадиммикан, юрагимнинг бош-

¹ Эсирик — маст.

қача уриши шунданмасмикан-а?» — деган ўй ҳам келмади. Ҳа, Самандар ўзи билмай бир ишқ домига илинганди. Билгани, кўксиди бир ширин оғриқ, бир ширин изтироб пайдо бўлиб, Сабога йўллар, уни бир кўрмоққа, овозини эшитмоққа зор этарди...

7

Вақт — даво, деганлари ҳам бекор экан: муттасил оқиб тургани билан у Самандарнинг дардига малҳам бўлмади, йўқ! Аксинча, замон кечгани сайин йигитнинг ҳоли шунча танглашар, кўнгли шунча ҳолсизлалар... қалби қизда ўзига нисбатан илиқ муносабатни, кўзларидаги гоҳи бир ярқ этибоқ учар юлдуз янглиғ ғойиб бўладиган учқунни сезиб турса-да, барибир, назарида бу севгининг эртаси йўқдек эди. Лекин машғулот пайти дугоналари даврасида фаттон кўзларини ўзига тикиб ўтирган дилдорини кўриши, кўриши нимаси, унинг борлигини ҳис қилиши ҳамон ҳамма нарса, жумладан, севгисининг эртаси ҳақидаги ташвишлари ҳам эсидан чиқиб кетар, шу лаҳзаларда ўзини парвозга қанот ёйган кушдек ҳур ва бахтли сезарди...

Шунданми, энди Самандарнинг тили ортиқча бурро, адашишлар, сўз тополмай каловланишлар ортда қолган, уйдан университетта юриб эмас, гўё учиб келар — жаннатга талпинган мўминдек ошиқарди бу даргоҳга. Аудиторияда ҳам ўзини пардек енгил ҳис қилар, ўқиётган маърузалари илгаригиларидан жўшқинлиги, ҳарорати билан ажралиб турарди. Наздида — қаршисида етмиш-саксон талаба эмас, биргина Сабо тургандек, ўзини у билан бирга кўклагига қушлар мисоли кўкларда енгил чарх уриб айланаётгандек ҳис қилар — бундан дарслари фақат ютарди...

8

Ҳаш-паш дегунча махсус курслар бошланиб, факультет талабалари беш-олтита кичик гуруҳларга бўлиниб кетишди. Не бахтки, Сабо дугоналаридан ажралиб бўлса

хам Самандар раҳбарлик қилаётган гуруҳга ёзилибди. Энди улар аввалгидек каттакон аудиторияда — кўпчилик орасида эмас, ўзлари билан қўшиб ҳисоблаганда еттовлон ичида, боз устига кафедранинг чоққина хонасида давра қуриб, худди суҳбатлашиб ўтирган икки кишидек бир-бирларига юзланиб, бемалол ўтиришарди.

Самандар дарсни суҳбат шаклига кўчирган, ўзи ҳам энди ўқитувчи — «диктатор» эмас, шу айлана бўлиб ўтирганларнинг бирига, ҳа-ҳа, айнан биттасига айланганди. Бу эса талабаларнинг дарс чоғи эмин-эркин бўлишлари, мавзу борасида ўйлаганларию ҳис қилганларини очиқ-ойдин айтишлари, муҳокама қилишларига йўл очарди.

— Бугунги мавзуни ўзингиз танланг, — талабаларга юзланиб деди Самандар ҳамма келиб ўз ўрнини эгаллаганда.

Кафедрага сукунат чўкди. Самандар таклифини яна такрорладиямки, талабаларнинг оғзидаги талқон эримади.

— Нега жимсизлар? Ё «бугун дарсда миқ этмаймиз» деб келишиб олдингларми? — сўради Самандар ҳазил оҳангида.

— Йўқ, ундай эмас-у, мавзуни ўзларингиз танланг, деганингиз... ғалатиноқ туюляпти-да, — ниҳоят оқ-сарикдан келган йигит журъат қилиб гапирди.

— Нимаси ғалати? — ҳайрон бўлди Самандар.

— Авваллари ҳеч бир ўқитувчи бизга бунақа демаганди-да, — гап нимада эканлигини энди-энди англай бошлаган бошқа йигит гуруннга қўшилди. — Дабдурустдан бунақа таклиф... бизни ўйлатиб қўйди. Лекин барибир, тушунмай тургандекмиз, домла, нега мавзуни биз танлашимиз керак? Кафедра тасдиқлаган иш режангиз йўқми?..

Самандар ҳам андак ўйланиб қолди. Кейин жимликни бузиб жавобга тутинди:

— Албатта бор, режасиз иш бўлмайди. Бироқ мавзуни талабаларнинг ўзлари танласин дегани — режани

буздик, дегани эмас. Чунки маслагимиз адабиёту унга тегишли илм бўлгандан кейин шу даргоҳда таълим олаётган юқори босқич талабаларининг гаплашадиган гапи ҳам, албатта, автомобиль ёки уяли телефоннинг охириги модели ҳақида бўлмайди-ку! Тўғрими, Сожида? — Самандар шундоқ рўпарасида Сабо билан ёнма-ён ўтирган дўмбоққина қизга юзланди...

— Ундай бўлса, майлими... муҳаббат ҳақида гаплашсак, — ўқитувчининг мурожаатидан дадилланиб кетган Сожида Сабонинг юзларини оловлантириб таклиф қилиб қолди.

— Айна муддао... — икки-уч кишини ўзига эргаштириб кулди оқ-сарикдан келган бояги йигит.

Ҳамма муаллимга қаради. Ҳамма унинг оғзини пойлади. Ҳамма худди ман этилган ишни қилиб қўйиб, сўнг отасидан танбеҳ кутаётган боладек нафасини ичига ютганча қотди... Лекин хижолат-ла кутилган ҳол рўй бермади: Самандар «жуда яхши» деди-да, ўтирган курсисига яхшилаб ўрнашиб олиб, қани, ким бошлайди, дегандек талабаларга саволчан тикилди.

— Нега яна жимиб қолдинглар? Мавзуни таклиф қилдиларинг. Муҳаббат — адабиётнинг энг кўҳна ва энг ўтли мавзуси. Шундай экан, айланиб келиб биз яна адабиёт тўғрисида сўзлашаётган бўлаверамиз. Ҳеч тортинманглар. Қани, ким биринчи?.. Дилфуза?..

— Майли, домла, қизларимизни уялтирмай, мен бошлай қолай, — ўтирган ўрнида бир кўзғалиб қўйди оқ-сарикдан келган йигит, — аслида уларнинг ўзлари энг кўп ўйлайдиган мавзу шу бўлса-да...

— Эшитайлик-чи, Абдували, — талабани ундади Самандар.

— Муҳаббат ўзи эски нарса, лекин уни ҳар бир юрак янгортади, дейди татар шоири Ҳоди Тоқтош, — деб гапни узоқдан бошлади йигит. Худо ибтидода билинмоқ учун Одам Атони бор этган бўлса, Момо Ҳавони муҳаббат учун, одамдан насл қолдириш учун яратди. Яъни, У билинишнинг давомий бўлишини хоҳлади.

Демак, бу туйғунинг ёши инсоннинг ёши билан тенг экан ва у одамзод қанча яшаса, шунча мавжуд бўлади. Муҳаббат туйғусининг асосий вазифаси авлоднинг давом этишини таъминлашдир, тамом — вассалом! Асло баландпарвоз гап-сўзлару куракда турмайдиган оҳ-воҳлар эмас! — дея сўзини тантанали пардада яқунлади Абдували.

— Сиз бу гапларингиз билан муҳаббатни ҳақоратландирингиз, Абдували! — Сожида бетоқатланиб гап бошлаб қолди. — Муҳаббат фақат насл учунгина хизмат қилади, деган фикр муҳаббатни жўнлаштиришдан ўзга нарса эмас. Худонинг махлуқи борки, кўпаяди. Сизнинг назариянгиздан келиб чиқадиган бўлсак, муҳаббат ҳамма жонзотларга хос туйғу. Эчки-қўйлару сичқон-каламушлар ҳам худди одамлардек севади, шундайми? Фирт бемаънилик! Бекорларни айтибсиз! — қақажон Сожида шундай оҳанг ва тарзда гапирардики, Абдувалининг иззат-нафсига асло тегмас, аксинча, сулуқатидаги эркалик, навозиш ҳаммада ўзига нисбатан илиқ бир муносабат, дўстона бир ёндашувни пайдо қилар эди.

— Қани бекормасларини сиз айтинг-чи, қўлимизга қоғоз-қалам олиб ёзиб олайлик, — Абдували ҳам кулиб ҳазиллашган бўлди қизга.

— Сиз кулманг, Абдували, гап жиддий масала устида кетяпти, — ўзи ҳам Абдувалидан қолишмай жилмайди Сожида. — Сиз айтган туйғу асло муҳаббат эмас, балки насл қолдириш, авлодни давом этириш инстинкти... Мактабда биологияни яхшироқ ўқиш керак эди, дўстим... — ҳаммани кулдириб гапини тугатди қиз.

— Барибир, сувдан қуруқ чиқяпсиз, Сожи, — енгиллишни хаёлига ҳам келтирмаган Абдували илиб кетди ташаббусни. — Шунча гапирдингиз, лекин муҳаббатнинг аслида нима эканлигини ҳеч ким тушунмади. Сиз фақат инкор этдингиз, нигилистгина...

— Бизга ҳам гал берасизларми?! Ё муҳаббат тўғрисида гапиришни икковларингга чиқарганми? — қомати ҳам, гап-сўзлари ҳам паҳлавон Насиба баҳсга аралашди.

— Биров тилингни тушовлаб қўйгани йўқ-ку, гапир-равермайсанми, — бўш келмади Сожида.

— Гапираманам. Қани тушовлаб ҳам кўрсин-чи, — қовоғини уюб ёлғондакам таҳдид қилди «полвон» қиз.

Ҳамма кулди. Талабаларнинг бундай самимий ва дилкаш мунозаралари Самандарга жуда ёқиб кетди. У мазза қилиб кузатарди ўзи бошлаб қўйган ҳаёт «спектакл»ини.

— Муҳаббат дейсизлар, насл қолдириш инстинкти дейсизлар... Нима кераги бор бунақа мураккаблаштиришнинг? Масалан, менинг дадам билан аям тўйдан олдин бир-бирларини кўришмаганам — чимилдиқда танишишган. Хўш, нима қипти? Ҳозир уларнинг бир-бирларига муносабатини кузатиб туриб ўзимча ўйлайман: Лайли-Мажнунларнинг севгиси нари борса шуларникича бўлгандир. Бир-бирларига шундай меҳрибон, шундай ғамхўрки... Уйда биттаси бўлмаса, иккинчиси чой ҳам ичмайди. Кутиб ўтираверади. Дадам кўчага чиқиб аямнинг йўлини пойлайди, аям эса биттамузни дарвоза олдига ўтқазиб қўяди. Ҳаётда «севдим, ўлдим-куйдим» деганларнинг қанчасини кўрамиз. Лекин гапнинг пўсткаллеси: уларнинг ҳеч бирида аям билан дадамнинг ораларидаги муносабатга яқинлашиб келадиганини ҳам учратмаганман. Нега? Ким жавоб беради шунга?..

Насибанинг саволидан кейин негадир ўртага жимлик чўкди. Ҳамма негадир ўз хаёлига ғарқ бўлгандек эди...

— Даданг билан аянг узоқ йиллар бирга яшаб бир-бирларига кўникиб кетишган, — ниҳоят сукунатни бузди доим ўзини бир четга тортиб юрадиган камсуқум Муҳсин. — Уларнинг тортишиб-талашадиган, бўлишадиган нарсалари йўқ, ҳаммаси ўртада. Ҳаётий ташвишлари ҳам, қувончлари ҳам муштарак. Ақлли, эсли ва ҳалим одамлар, одатда, ҳеч қачон бир-бирини хафа қилмасдан, бир-бирига суяниб, бир-бирини суяб яшашади. Чунки бирининг касал бўлиши ёки ранжиши бошқасига ҳеч қачон енгиллик олиб келмайди-да. Шунинг

учун ҳам улар инстинктив равишда бир-бирини асраб-авайлайди. Уларнинг бошқа чоралари йўқ...

— Шу китобий гапларингдан энсаларим қотади-да, Муҳсин! — Насиба чидаб туrolмади. — Мундоқ одамга ўхшаб, тушунарли гаплардан гапирсанг-чи! Инстинктив дейсан, бошқа чораси йўқ дейсан, нима деганинг бу? Дадам билан аямнинг бир-бирларини севишдан бошқа иложлари йўқлигини эшитиб, томим кетиб қолай деяпти. Улар чорасизликдан бир-бирларига меҳр қўйишган-да, а, сенга қолса? Мен ҳам, опа-укаларим ҳам чорасизликдан туғилганмиз, шундайми? Дадамга бошқа фарзандлари чой дамлаб бермагани учун дарвозанинг олдига чиқиб аямнинг йўлларига кўзлари тўрт бўлиб ўтиради-а, сенингча! — Насиба ўзи билмаган ҳолда қизишиб кетди.

— Ундай демоқчи эмасман, Наси, нега аччиғинг чиқади? — ҳалимтабиатли Муҳсин вазиятни юмшатишга уринди. — Мен бор-йўғи ота-онанг ҳаётини ўзимча таҳлил қилдим. Айтмоқчи эдимки, даданг билан аянг — жудаям бахтли одамлар. Улар ҳатто Лайли ва Мажнундан ҳам, Ромео ва Жульеттадан ҳам бахтлироқ. Одамлар шуларга ўхшаб яшашга ҳаракат қилишлари лозим, яъни эталон ўшандай жуфтлик бўлиши керак, демоқчи эдим...

— Шу «эталон» деганингдан бошқа ҳамма гапингни тушунмадим, ўлай агар! — Насиба қувониб, жўшиб, Муҳсинни эркалаб гапирди. — Олдинроқ шундай демайсанми?

Кафедрада гурр этиб кулги кўтарилди...

— Ўзинг «берди»сини айтгунча қўймадинг-да, — илиб кетди секин-аста мавзуга исиб бораётган Муҳсин. — Аслини олганда, муҳаббат унақа мураккаб нарса эмас. — Муҳсин энди қолганларга мурожаат қилиб деди, — уни мураккаблаштирадиган ҳам, қийин, мушкул қилиб кўрсатадиган ҳам, муҳаббат ундай, муҳаббат бундай дея сафсата сотадиган ҳам ўзимиз. Инсон бахтли бўлиш учун севиши керак, бахтсиз бўлиш учун эмас. Ишқ кишилар-

га кўтаринкилик, байрамона руҳ ҳада қилиши, уни турмушнинг майда икир-чикирларию кўнгилини айнитувчи бадбўйидан кўриб, кексалик сари, чиройли ўлим сари бошни тик тутиб юришига ёрдам бериши шарт. Асло бошини айлантириб, кўзига икки дунёни қоронғи кўрса-тиб, бечора Вертердек алал-оқибат ширин ва ёш жонига қасд қилишига мажбур қилмаслиги зарур.

— Ҳай-ҳай, ўзингизни боссангиз-чи, намуноча ваҳима қиласиз! — суҳбатга яна кўшилиб кетди Сожида. — Бу гапларингизни ҳали севиб кўрмаган одам эшитса, «севгиси шу бўлса, елкамнинг чуқури кўрсин!» демайдими? Севги билан одамларни, айниқса, ёшларни кўрқитмаслик лозим. Аксинча, уни тарғиб этиш керак...

— Бунга асло зарурат йўқ, — бўлди уни Абдували лабларида акс этган андак киноя билан, — ҳозирги ёшлар тухумданоқ «I love you!» деб чиқяпти.

Аудиторияга яна енгил кулги ўрлади.

— Мен бошқа муҳаббатни назарда тутаяпман, Абдували! — фикрига зўр берди Сожида.

— Қанақа муҳаббат экан у, эштайлик-чи, — Абдували қулоғини ушлаб олдинга энгашди. — Шохи ё думи йўқдир, а?

Яна кулги...

— Ҳар ҳолда у сизникига ўхшамайди, буниси аниқ! — энди Сожиданинг росмана жаҳли чиққан, ўзи билган муҳаббатдан гапириб қадрини туширгиси йўқлиги юз-кўзидан, ғунча лабларини шиквали буриб олганидан шундоқ сезилиб турарди. — Сабо, сен бир нима дегин, — ёнидаги дугонасига ялинганнамо мурожаат этди Сожида ҳамманинг нигоҳини ортиқ кўтара олмай.

— Мен... мен... мен нимаям дердим... — Сабо кутилмаган таклифдан саросимага тушиб қолди. — Ҳамма гапни ўзларинг айтаяпсизлар-у, яна чўзиш шартмикан?... — қимтиниб, юзлари анордек қизариб аранг сўзлади Сабо.

— Тўғри-да, Сабо, сен ҳам гапир, ҳамма ўз фикрини айтди, гал сеники, уялма, орамизда ёв йўқ, — далда берган бўлди даврадан кимдир.

Ҳамма бурилиб Сабога қаради. У нима қилишини, кўзини қай ерга яширишини билмай типирчилади.

— Қани, тўкиб сол сен ҳам ичингдагини, — ундади Назира.

— Бўла қолинг энди, — шоширди Абдували.

Сабо... Сабо бўлса сири фош бўлиб қолган қизалоқ-дек довдирар, бу «чиқмас йўл»дан қай тадбир ила қутулиб кетишни билмай тагин бир муддат кутди. Кейин... алҳол ўзини қўлга олгандай сўзланди:

— Билмасам... Мен... Мен... — боягина уялиб, қимтиниб, ўзини йўқотиб турган Сабо бирдан ўйчан тортди. — Мен бошқачароқ ҳис қиларканман. Ҳамманики бир хил бўлиши шарт эмасдир, балки... — Сабо андак тин олди, манглайига тушиб қолган гажаklarини қўли билан ҳимариб йиғиштирган бўлди. Шунда чиройли кулоқларининг тепа қисми ҳалигача қизариниб турганлиги аёнлашди. Намланиб қолган бежирим бурнининг учи эса қиз бояқишнинг ҳалигача босилмаётган ҳаяжонидан жарчи каби дараклаб тургандек эди. Ваҳоланки, ташқаридан энди у анча хотиржам кўринарди. — Билмасам, у муҳаббатми, йўқми... инсоннинг ичи бирданига ўзгариб кетса... олам ҳам ўзга либос кийиб олса... янаям чиройли, янаям ярашиқли, янаям... хуллас... эҳтимол, шундай пайтда ишқ ҳақида гапириш мумкиндир, билмасам... Тасаввур қилинг, поездда кетяпсиз, — деди у бошқа оҳангга кўчиб, — атроф тақир чўл. Бир кун юрдингиз, икки, уч... ҳатто ўн кундаям унинг адоғига етолмадингиз. Шунда руҳиятингиз нигоҳларингиз янглиғ зерикиб, толиқиб кетади. Беихтиёр кўзларингизни юмасиз. Бир маҳал димофингизга анвойи гулларнинг муаттар бўйи урилади ва қобоқларингизни очасиз-да, тамомила ўзга оламга дуч келасиз. Ташқарида жаннатдек юрт: сувлар, боғлар, гуллар... қушларнинг чуғур-чуғурларини айтмайсизми... Хуллас, ҳаёт барқ уриб ётган бир гўша. Бу гўшадан таралаётган хушбўй ботинингизни ҳам янгилаб юборади. Ҳализамон ҳамма нарсдан зерикиб, ҳомуза тортиб ўтиргандингиз, энди юрагингизда яшаш иштиёқи жўш ура-

ди... Ўзингизни гўё онадан қайта туғилгандек ҳис қиласиз. Энди сиз бутунлай бошқа одамсиз... Сиз айтаётган муҳаббат, эҳтимол, шудир... — Сабо худди ўша... ўзи илҳом билан тасвишлаб берган боғ ичига тушиб қолгандек бир ширин энтикди-да, жим бўлди.

Атрофда эса тап-тап этиб қарсақ чалинди.

— Офарин!

— Лайли бўп кетинг-ей!..

Шу аснода қўнғироқ чалинди.

— Сентиментализм! — деди ўрнидан тураётган йигитлардан бири.

— Қизлар ўзи шунақа-да, билмасмидинг? Ҳаётни ҳам индийский кино қилишворади, — заҳаролуд киноя аралаш деди яна бошқаси.

— Э, боринглар, йигит бўлиб нимани қойиллатдинглар?.. — деди давангир Насиба йигитларнинг елкасидан энгилгина туртиб эшик томонга йўналтираркан.

9

Бечора қиз шу кетганича университет биносидан ҳам чиқиб кетди. Қолган дарсларини ўйлаб ҳам ўтирмади. Ўйлайдиган алпозда эмасди. Чунки... чунки... чунки ҳаммаси ошкор бўлибди!.. «Сир деб сақлагани»¹, ҳеч ким билмайди деб юргани, авайлагани, бағрида аллалагани, кўксида кўкларга кўтаргани аллақачон унинг юрагида дoston бўлибди... Воҳ...

Сабо шу ҳолида — ҳаяжон, уят, бир-биридан ташвишли, бир-биридан инжиқ ўйлар чанғалида уйига ҳам боролмасди. Чор-ночор университет боғидаги ўриндиқлардан бирида кечгача «жон сақлади»: ўйланди, эзилди. Юрагига қарши боришга, уни жиловлашга, ўртоқларига кулги бўлишдан қутулишга юз бор, минг бор аҳд қилди. Бунинг учун эса мударрисни кўрмаслиги, унга, унинг кафедрасига яқин бормаслиги, ҳатто маш-

¹ Чўлпондан.

гулотларига кирмаслиги шарт эди. Нима қилиб бўлмасин, буни уддалайман деб ўзига сўз берди... Қош қорая бошлаганда қаддини ростлаган Сабонинг юзларида қатъият акс этарди...

10

Ўша кунги «Муҳаббат» дарсидан сўнг Сабо ўзини олиб қочаётганини Самандар кўп ўтмаёқ пайқади. Воҳ-воҳ, машғулот бўлмаса-да гоҳ уни, гоҳ буни сўраб, даярли ҳар кунни Самандарни йўқлаб турадиган, вазият топилди дегунча ундан-бундан гаплашиб олишга уринадиган Сабога нима бўлди? Нега у, ҳатто одатдаги маърузаларга ҳам қатнашмай қўйди? Ихтисослик бўйича бошқа гуруҳда шуғулланаётганини айтишди. Ҳатто тасодифан йўлакларда юзма-юз келишлар ҳам, сўрашишлар ҳам йўқ энди... Лекин нега, нима учун?!

Узоқларда юрасизу севдирасиз,
Умидларим тегирмонда эздирасиз.
Ўйнайсиз-у, қийнайсиз-у, аммо эркам,
Яратганни юрагимга сездирасиз.

Асли кимсиз, кўзларизда оху-оху,
Чимирилган қошларингиз бошим олғу.
Сайёдмисиз, сайд бўлдимми йўлларизда,
Қўллариздан ичай майли, оғу-оғу...

Келгандайман бу дунёга сизни дебон,
Кетгайманми энди ундан омон-омон?
Тириклигим маънисини — сиз, лек қанисиз?
Тополмасдан ҳолим бўлди ёмон-ёмон...

Узоқларда юрасизу севдирасиз...

Нима юз бердики, қиз ўзини бунчалар олиб қочади?.. Самандар тахмин қилса-да, аниқ жавобини билмасди. Қиз ўша кунни курсдошлари олдида юрагидаги ошкор бўлиб қолаётгани учун уялди, ўзини бошқача

тутиши шундан, озгина фурсат ўтиб кўнглидаги губорлар тарқайди ва биз тагин кўп-кўп гаплашамиз, деб ўйлади. Бироқ вақт ўтгани билан йигитнинг озурда дили тилаган ўзгариш содир бўлмасди. Аксинча, юраги исмсиз ва тубсиз бир дард исканжасида ёмон, жуда ёмон ўртана бошлади. Типирчилаб, нима қиларини, ўзини қаерга қўярини билмай ўртанди. Бирпасда озиб-тўзди. Дарсларга, Сабо қатнашмай қўйган, кирмай қўйган дарсларга, баъзан соқолини қиртишламай ҳам келадиган, адабиёт, санъат, ҳаёт тўғрисида нималарнидир асабий тарзда валдираб-алжираб чиқиб кетадиган бўлиб қолди...

Уйқулари ҳам қочганди унинг. Уйқусизлик ва чарчоқдан кўзларига худди қум тиқилиб қолгандек ҳис қиларди ўзини, аммо қурмағур кўз илинай демасди. Энг сўнгги лаҳзада ўй ва хаёллар йигитни яна ўнгдаги дунёнинг дўзахий қаърига отиб юборарди. Кейин ҳаммаси бошидан бошланарди...

11

Самандар қишлоққа бориб келишга қарор қилди: зора яқинлари билан дийдорлашиб чигал кўнгли ёзилса, ҳасратлари ариса. Жума куни ҳафтанинг охири дарсини ўтиб, йўлга тушди...

Йўлда, енгил машинанинг элаб-аллалаши таъсирида тез-тез кўзи илинар, сўнг алмойи-жалмойи тушларидан чўчиб уйғонар-да, хўрсиниб қўярди. Хўп топиб айтишган — қуш уйқуси. Уйғонганида ҳамроҳларининг латта-путтадан, ялтир-юлтир матоҳлардан гапирганлари қулоғига чалинар, озорланиб яна ухламоқчи бўлиб кўзларини чирт юмарди... Алҳол, бир туш кўрди. Сабо эди тушда ҳам. Икковлон қўл ушлашиб, гўзал бир гулшан ичра бир жуфт қушчалардек бахтиёр юришган экан. Бир пайт Сабонинг ёдига нимадир тушибдию, «Адамлар иш тайинлаган эдилар, шунга бажариб тезда қайтаман», дея боғни тарк

этибди. Самандар кутибди, кутибди, кутибди... Лекин Сабодан дарак бўлмабди. Кўп ўтмай қош қорайиб, тун зулмати атрофни ўз қаърига тортибди. Шундаям Самандар кетмабди — кутишда давом этибди. Боя, кундузи чаман-чаман очилиб турган гулзор ҳам, оқ, қизил, пушти гуллаб димоғу кўзни яйратган аллам-бало дарахтлар ҳам қайгадир бадар чекингану уларнинг ўрнида зулумот бўшлиқ. Ундан эса хунук-хунук товушланиб бойқушлар чиқиб келаётгандек бўлибди. Йигитнинг кўнглига худди тун каби аста сирғалиб саросима-ваҳм ўрлабди. Бироқ ҳар қанча кўрқмасин, Сабони кутибди. Боғдан бир одим ҳам силжимабди. Тишини тишига қўйиб кутибди, кутаверибди. Ниҳоят, оёқларидан мадор кетиб, тик туришга ҳам қурби келмай қолганда, тимқора олис уфқда милтиллаб бир дона юлдуз кўринибди. Ва у Сабога ўхшаб жилмайибди. Шунда Самандарнинг ичидан балқиб қуёш чиқибди. Энди унинг учун туннинг ваҳми қолмабди, оёқларига силла, кўзларига нур қайтиб келибди...

Бир маҳал ҳамроҳларидан бирови Самандарни туртиб уйғотди. Қараса, машина тўхтаб турибди. «Кўқонга келдик, ошна, чой-пой ичиб олинг». Самандар кўзларини қайта юмиб ҳозиргина кўлидан чиқиб кетган умидга, бахтиёрликка қайтмоққа уннади. Лекин кеч... уйқу си очилиб кетганди. Шундай бўлса-да, кўзларини очмади, бутун борлиги билан туш қолдирган сеҳрли оламга чўмиб ўтираверди... «Умид юлдузи!..» — пичирлади лаблари анчадан кейин...

— Худди кечаси ухламаган одамга ўхшайсиз, — ёнига келиб ўтирган йўловчилардан бири гап қотди алла-паллада.

Самандар жавоб ўрнига мийиғида кулиб қўйди. Сирасини айтса, у бир неча кундан бери мижжа қоқмаганди. Кейинги пайтлар баъзан ҳафталаб ухлай олмайди, лекин баззозларга ҳозир буни айтиб, тушунтириб бўлармиди...

Азим кент — Тошкентда эса Сабонинг кўнглига гулгула тушди: «Самандар ака нега кўринмайди, нега келмайди, кейинги пайтлар ўзини олдириб қўйганди, соғлиги жойидамикан, ишқилиб?..» Туриб-туриб ёзгирди: «Мен сабабчи бўлмадиммикан? Ахир, ҳали ҳеч нима демаган, кўнглини очмаган бўлсаям, севиб қолгани...» — хаёлидан ўтган фикр бутун вужудини титратиб юборди Сабонинг. «Наҳотки... наҳотки, у мени севади!!!» — дув қизарган юзини кафтлари билан яширди Сабо, — ҳолбуки, ярим кеча, қиз ўз бўлмасида ёлғиз, эшик ҳам зич ёпилган...

Ширин хаёллари айланиб келиб яна Самандарнинг қаёққа ғойиб бўлганига тақалди ва қиз маҳзун тортиб қолди: «Ўзимни четга олиб юрганим учун юртига кетиб қолган бўлса-я?.. Наҳотки?.. Йўғ-э, ахир, кап-катта одам-ку, домла-ку!..»

Йўқ, Сабо ўз-ўзига очаётган фолларнинг тонг отдиямки, тақир фойдаси бўлмади. Аксинча, улар қанча кўпайса, қизнинг боши шунча хўп ғовлар, фикр ва ўйларида чалкашар эди... «Бўлди, бас! Эртага кимдан бўлсаям сўрайман, биладан унинг нега ғойиб бўлганини...» — дея ўзича қарор олди. Лекин: «Кимдан, қандай қилиб сўрайман?» — деб ўтирмади. Мабодо шу саволларни берганида, жавобсиз қолиб яна типирчилаган, қийналган бўларди...

Тавба, илгари ҳеч бунақа бўлмаганди. Нега у мижжа қоқмайди, нега изтироб чекади, юрак-бағри ўртаниб, доғ-доғ қоврилиб, ётган ўрнида тўлғонади? Муҳаббат деганлари шумикин?.. Сабо оловли хаёлларга тиқилаёзди. Нафаслари қайтиб кетди. Наҳотки... наҳотки у ҳам севади?! Сабо ортиқ ўйлай олмади, шу ерда хаёллари тизгинини тортди ва шу кўйи узоқ, жуда узоқ туриб қолди... У ҳали ҳеч қачон ҳис қилмаган туйғулар билан яшар эди шу тобда. «Ё қудратингдан, у қандоқ ажиб, қандоқ сеҳрли, сирли ва ширин экан!.. Қани энди шу ҳолатни бир умр маҳкам тутиб тўхтатиб қолсанг,

қани энди у ҳеч қачон сени тарк этмаса! Инсонга бошқа ҳеч нима керак эмас. Бахт деганлари шумикан ёки? Муҳаббатмикан бахт?.. Агар у бошқа нарса бўлса, муҳаббатнинг қошида ҳеч нимага ярамайди! Чунки мен — муҳаббатнинг қучоғида мастон бўлган мен ҳеч нимага эҳтиёж сезмаяпман! Ҳатто у бахт бўлсаям!.. Менга бошқа ҳеч нима керак эмас. Вой, Худойим, агар муҳаббат ҳам бахт бўлса, мен пойингга тиз чўкиб, ишқдан ўзга саодат сўрамайман! Менга шуни бер ва то тирик эканман, мени ундан маҳрум айлама! Мен ишқ уйида сўнгги нафасимгача қолишни истайман! Ишқ билан кўз очиб, ишқ билан кўз юмсам дейман! Мени шу ерда тўхтат, мени ҳаёт деб аталмиш узун йўлнинг ишқ бекатида тушир-да, унутиб қолдир, Парвардигор!..»

13

...Жуда кўп замонлар муқаддам еру кўкни титратиб, азамати ила дунёнинг катта бир бўлагини ўз ҳукмига олган, донғи мағрибдан машриққа қадар таралган, давлатию қудрати тилларда дoston бир подшо бўлган экан. Аввалига у кўп доно, ҳар ишни етти ўлчаб бир кесувчи оқилу фозил экан. Бора-бора сарвати ортибди, бир мамлакати ўн бўлибди, ўн минг туяси юз минг, сийму зари, хотин ва бола-чақалари ҳисоби ҳадсизга етибди... Шунда у секин-аста кечаги кунини, кечаги ҳолини унутибди: ҳаммаси то қиёматга қадар шундайлигича қолади деб ишониб, босар-тусарини билмай, ҳеч кимни менсимай қўйибди. Боши маишатдан чиқмай, куну тун ишрат қиладиган, сархуш юрадиган бўлибди. Кун келиб шу даражага етибдики, на аён-амалдорлари ва на донишманд ўғлининг гапига қулоқ солибди, ўзини енгилмас, ўзгармас, мутлақ ҳукмдор ҳис қилибди... Шу зайл ўтаётган кунларнинг бирида дарвозасини қоқиб қўшни мамлакат элчилари ташриф буюришибди. Элчилар ўзлари билан бирга юзлаб савдогарни ҳам бошлаб келишган экан, шаҳаншоҳга ўз хонининг совғала-

рини инъом этиб, ҳамкорликка чақиришибди. Жоҳил бир аъённинг гапига лаққа ишонган шаҳаншоҳ элчилару тужжорларни ўлимга буюрибди. Фақат биргина элчини воқеани ўз ҳукмдорига етказсин, дея тирик қолдириб, юртига ҳайдаб юборибди...

Тирик қолган, лекин қоракалтак азобию ҳақоратлардан, ҳамсафарларининг фожиали қисматидан юраги ҳам уст-бошидек тилка-пора бўлган мазлум ва мардуд элчи узоқ йўл босиб, ниҳоят ўз мамлакатига етибди ва воқеани оқизмай-томизмай айтиб берибди. Мағдур ҳукмдорнинг юзи газабдан, уятдан, таҳқирдан қизариб-бўзарибди. Алам билан бурилиб, ўша атрофдаги бир ғор ичига кириб кетибди ва уч кечаю уч кундуз ундан чиқмай, Тангри Таолога илтижо қилибди, йиғлаб-ёлворибди: «Менинг ана шу ёвуз ва манман шоҳ устидан ғалабамга изн бер!» — деб тошларга ётиб олибди. Ҳа-ҳа, ётиб олибди! Бу вақт мобайнида у на ебди ва на ичибди. Фақат ва фақат тавалло айлабди, кўзлари ёш оқизишдан, тиллари эмранишдан тўхтамабди... Ниҳоят, ғорнинг ичи гумбурлаб, қаъридан бир садо етибди: «Тур ва қайга борсанг ҳам голиб бўл!!!»

Бу кимнинг садоси эди, ғорда ундан ўзга яна ким бор эди — ҳукмдор буни билмабди, лекин момақалди-роқдек мағора ичини тўлдириб жаранглаган сўзларни аниқ эшитибди... Шундан сўнггина неча кундир туз тотмай, мижжа қоқмай бўзлаб илтижо қилган ва силласи қуриган ҳукмдор зўрға ўрнидан қалқибди...

Чодирга етиб келибоқ ухлаб дам олиш ўрнига аъёнларини чақирибди: «Тезлик билан кўшинни тўпланг, бизни тенгсиз зафарлар кутмоқда!» — дея буюрибди... Шу тобда уни на душман тарафнинг оламшумул доврўғию на ярим дунёни эгаллаган юз минглаб кўшини, на ўзининг камтаргина ҳолию на ҳали ҳеч қаерда номи чиқмаган навкарлари... — ҳеч нима ўйлатмас, безовта қилмас экан. Чунки у Яратганнинг ўзи билан аҳдлашиб олган, энди қаршидаги ёғий яна ўн ҳисса кучли бўлганда ҳам хаёлини чалғитолмас, юрагига ғулу сололмас экан...

Хукмдор ғоят қонхўр чиқибди. Дунё дунё бўлиб ундайин ёвузни кўрмаган, танимаган экан. Бас, борган жойида ўлдириб, ёқиб, зўрлаб тўймабди. Бироқ нега... нега Худойим унинг илтижоларини қабул қилди экан? Ахир, у неча мамлакатни босиб олган бўлса, ҳаммасига ўт қўйди, сўйди ва талади-ку! Ахир, буларнинг ҳаммасини Худойим олдиндан биларди-ку! Ваҳший подшоҳнинг дуоларини мустажоб этаётиб, айни шу ризолик эртага юз минглаб одамларнинг ёстиғини қуритишидан Ўзи воқиф эди-ку! Нега, нима учун барини билатуриб, яна қаттолнинг таваллоларини қабул қилди экан У?!

Балки одамзоднинг табиатан гуноҳ қилишга мойиллиги туфайлидир... Ҳа, балки шундайдир. Ўзини минг кўйга солиб кўрмасин, барибир, инсон фитратидаги ана шу иллатдан қочиб қутулиб кетолмайди. Ўтмишда ҳам шундай бўлган, бугун ҳам шундай. Агар бани одам ўз табиатига ҳар доим ва ҳар қаерда ҳоким бўлганида, «ичидаги хоин»га ҳамиша дарс бера билганида эди, Одам Ато ҳазратлари жаннатдан қувилмаган, унинг қавми бошига ҳар аср ва ҳар даврда шунча кўргуликлар ёғилмаган бўларди. Биру Бор буни биледи, билгани боис ҳам мардумга тавба-тазарру, сиғиниш, илтижо имконини берган. Агар кимда-ким шу имкондан бот-бот фойдаланар экан, Яратганнинг пойига тиз чўкиб тазарру қилар, самимий равишда тилар экан, гуноҳларидан секин-аста фориғ бўлиш сари одим отган бўлади. Йўқса, дўзах нима учун бор этилди, деб савол бериб кўринг ўзингизга. Жаҳаннамда экан, одам боласи азоб чекади, азобда экан, истиғфор айтади, тавба қилади, мудом Оллоҳни эслайди... Шундай эмасми?.. Фикри ожизимизча, мана, ниҳоят, ўша ҳақиқатга етиб келдик! Дўзах одам боласининг Яратганидан узилиб кетмаслиги учун бор этилди, Оллоҳни бир он бўлсин, унутмаслиги учун яратилди! Форга кириб уч кечаю уч кундуз кўз ёш тўкиб Тангрига ёлворган хон, кейин ни-

малар қилишидан қатъи назар, ўша дамда уруш очиб боражаги рақиб шоҳдан кўра Худога чексиз карра яқинроқ эди. Чунки у мазлум эди. Ана шу яқинлик, тавба ва сифиниш ҳаққи мудом адолатли Тангри унинг илтижоларини қабул айлади: «Тур ва қайга борсанг ҳам ғолиб бўл!» — дея марҳамат кўрсатди...

...Бизнинг Сабо, ўзимизнинг лайливаш Сабо ҳам боши муҳаббатнинг илк хуш бўйларидан айлана бошлаганда, қалби айрилиқнинг биринчи зарбаларига учраб озор чекканда, Худойимга илтижолар қилди: «Мен ишқ уйида сўнгги нафасимгача қолмоқ истайман! Ишқ билан кўз очиб, ишқ билан кўз юсам дейман! Мени шу ерда тўхтат, мени ҳаёт деб аталмиш узун йўлнинг ишқ бекатида тушир-да унутиб қолдир, Парвардигор!..»

Ҳайҳот, у билмас эди!.. Яратгандан бугун жон тишлаб сўраётгани эртага нималарни эрчитиб келишини, бу ишқ туфайли бошига нелар тушишини билмас эди! Шу онда дабларидан — кўксидаги юракчаси акс-садосини титраб таржима қилаётган дудоқларидан учиб чиқаётган ўтлиғ ва дардли сўзларнинг ҳар бири арши аълода нуқсонсиз қабул қилинаётганидан беҳабар эди!..

15

Самандар икки-уч кун ўтказиб шаҳарга тушди ва факультетга телефон қилди. Декан имтиҳонлар яқинлашиб қолганини эслатиб, зудлик билан етиб келишни тайинлади... Лекин кўнглига қил ҳам сифмасди унинг шу тобда. Ҳеч ким ва ҳеч нима ичини кемираётган гусса балосидан халос этолмасди гўё.

Мингтепанинг баҳори ҳам гўзал келди... Ҳаммаёқ кўм-кўк. Худди шеърдагидек... Чор томондаги ариқлар кўнгилларни тўлдириб оқади, қушлар яйраб-ййраб хониш қилади, одамлар аския айтиб-айтиб ишлашади... Бироқ буларнинг ҳеч бири тобора зулмат қоплаб бораётган Самандарнинг ботинига бир қатим нур олиб киролмасди. У ҳар куни уйдан чиқиб кетиб, кечгача дала-

ларни, қир-адирларни айланиб юрарди: табиатнинг, сўлим водийнинг дилбар бағрида кезарди-ю, ҳаммаси худди қалин бир парда ортида рўй бераётгандек туюларди. «Ҳа, улар чиройли, бетакрор!» — дерди тили ва... шу билан ҳаммаси тугарди. Табиатнинг чиройи Самандарнинг тилидагина қолар, дилига кўчмасди. Шундай бўлса-да, у ўзини айнан шу ерда — боғлару далалар кўйнида кўргиси, шу жойларда юргиси келарди...

16

— Бу сафар жуда хафа келдинг, мундоқ одамга ўхшаб ёрилайин ҳам демайсан? — ўпкалади Ҳамид кечқурун ялпизу ўт-ўланлар ҳиди анқиб ётган ариқ бўйида ёнбошлаганча гурунглашишаркан.

— Ке, қўй, шу гапларни, — Самандар «истамайман» дегандек қўл силтади.

— Ўзинг биласан... айтсанг енгил тортармидинг, дейман-да... Балки бирон ёрдамим тегиб қолар... Тагин билмадим, қишлоқда туриб сенинг шаҳардаги муаммонга қандай дастак беришим мумкин? Кичкина одам бўлсак... — ҳафсаласизгина минғирлади Ҳамид.

— Кўйсанг-чи шу камтарлигингни: кичкина одамиз, кичкина одамиз... Бўйингни қара, Мингтепада сендан баланд одам бормикан ўзи?.. — ҳазиллашмоқчи бўлди Самандар.

— Бўй билан иш битганда эди, Мингтепада ўтирмасдим...

— Мингтепага нима қипти?

— Ҳа, энди айтаман-да. Қўлидан бир иш келадиганларнинг ҳаммаси ташқарида. Кими Европада, кими Россияда, кими яна бошқа жойда... Шердилга ўхшаб. Айтмоқчи, кўришиб турасанми у билан? Ҳозир Тошкентга келган деб эшитаман.

— Ҳа, Тошкентда. Лекин ҳеч кўришмаймиз. Нозима ая Зулфиянинг ноутбукини бериб қўйгин, бошқасини юборади, телефонда айтдим, деб боя обчиқибди.

Энди кўришсам керак, — хушламайгина жавоб берди Самандар.

— Халиям ўша-ўша... бурни осмондами?

— Ким билади дейсан. Уч-тўрт йил бўлди кўришмаганимизга. Чет элларда юриб ўзгаргандир... Бўпти, Ҳамид, менга рухсат, барвақт туриб кетишим керак. Азизага салом айт...

— Хўп, айтаман, яхши бор.

— Яхши қол, дўстим...

17

Азонда Самандар Тошкентга йўл олди... Кела-келгунича юрагини тинимсиз куйдираётган ёқимли олов — Сабони ўйлади. Энди нима бўлади? Наҳотки, ҳаммаси шу билан тугаса? Наҳотки, уни қайта кўриш, у билан суҳбатлашиш, баҳслашиш, ҳад-ҳисоби йўқ орзуларга толиш ва шу йўсин қутли бўлишлар энди йўқ? Наҳотки, ҳаммаси соб бўлган эса?! Ахир кечагина ҳаммаси бор эди, кўнгли тоғдек виқорли эди кечагина. Гарчи ораларида ҳали ҳеч қандай изҳорлар, изҳори диллар бўлмаган эса-да, ҳаммаси кундек равшан эди: борини кўзлар ифшо айлаганди. Ахир каломсиз тушунилмаган ишқ ишқми?..

Муносабатларининг эртасини ўйлагани сари Самандарнинг юраги орқага тортиб кетаверарди. Ахир... ахир бари тушунарли-да! Оддий бир қишлоқнинг оддий бир йигити бўлса, қиз... қиз эса... Келинг энди, шу нарсага ҳозир тўхталмайлик... Чунки Самандарнинг ўзи ҳам билмайди нима деб ўйлашни. Фақат ўзи билан Сабо ўртасида нимадир, қандайдир бир улкан тўсиқ борлигини ич-ичидан сезиб, ҳис қилиб эзилади, холос...

18

Улар факультетнинг узун йўлагига юзма-юз келишди. Интиқ кутилган тасодиф: иккиси ҳам бир-бировини узоқдан кўрмаган эди, бирданига, шундоқ яқин ке-

либ қолишганда кўзлар тўқнашди... Самандар вестибюлдан шу томонга бурилибоқ рўпарада гаплашиб турган уч дугонага дуч келди: Назира Шаҳлога куйиниб ненидир уқтирмоқчи бўлар, ўрталарида... Самандарни кўриб Сабонинг ранги ўчди, улар талай муддат бир-бирларига қараб қолишди... Сабонинг жимиб қолганидан шериклари ён-верларига аланглаб, Самандарни кўриб салом беришди... Сўнг орага ҳаяжонли бир-сукунат чўкди... Шаҳло Назиранинг енгидан тортиб нари судради. Киприкларини гўё бир-бирларининг жонларига михлаб олган Сабо билан Самандар эса ёлғиз қолишди.

— Ассалому алайкум!.. — овози титраб аранг деди Сабо.

— Ваалайкум салом!.. — ундан ҳам қийналиб алик олди Самандар.

— Тузук бўпқолдизми? Мазангиз йўқ деб эшитдим. Нима қилди?..

— Йўқ, ундаймас... Ҳа-я, тўғри... озгина шамоллаб қолибман... — тутилиб-тутилиб жавоб бера бошлади Самандар. — Энди тузукман.

— Ҳеч қачон касал бўлманг энди...

— Раҳмат...

Ўртага яна жимлик ўрлади.

— Анча озиб қобсиз... — сукутни тагин биринчи бўлиб бузди Сабо.

— Сиз ҳам...

— Яқинда ўқишлар тугайди... — чуқур хўрсиниб давом этди қиз, — одамнинг ишонгиси келмайди.

— Менда ҳам шунақа бўлган, университетдан ҳеч кетгим келмаганди.

— Кетмагансиз-ку?

— Ҳа-я, тўғри... ўйлаб қарасам, кетмабман... — довдиради йигит. — Фақат ўқиш пайти барибир бошқача бўларкан... Университетда ўз тенгдошларинг билан ташвишсиз талаба бўлиш билан... бир ўзинг қолиб ўқитувчилик қилиш... булар бутунлай бошқа-бошқа нарсалар экан...

— Маниям ҳеч кетгим келмаяпти... шуни ўйласам юрагим сиқилади...

— Унда кетманг сиз ҳам, қолинг... — Йўли топилганидан ўзида йўқ қувониб кетди Самандар.

— Манга қолсаю кетмасдим-а, аммо ихтиёр...

— Самандар, занг чалинди, талабалар кутиб қолма-син! — коридорнинг у бошида пайдо бўлган декан шу томон йўрғаларди.

Сабо билан Самандар ноилож қолишди.

— Хайр, — зўрға пичирлади қизнинг лаблари.

— Хайр, — қиздан ҳам заифроқ овоз билан жавоб қилди йигит...

19

«Марҳаматингдан айланай, Худойим, бу қандай бахт!..» — Самандарнинг неча кундан бери миясида қуёшдек чарақлаган ва бутун борлиғига саодат тафтини таратган фикр шу эди. Чиндан ҳам ҳеч қутилмаганда юз берган бу учрашув, мулоқот унинг хаёлларини ағдар-тўнтар қилиб юборди. Самандарнинг ботинида буюк бир инқилоб юз берди!..

У юрмас, балки қуш каби, қафасдан эндигина халос бўлган озод қуш каби учар, парвоз этарди. Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, қолган ўн беши ёруғ дейишарди. Шу қулли рост чиқди. Ойнинг, оймомонинг бу ўн беши шундай ёруғ, шундай чароғонки, йигитнинг юрақларига танда қўйган зулматларгача ташқарига қочиб қолди. Энди ҳаммаёқ ойдинликка, ойнинг ойдин нурига чулғанди... Бахт деганлари шу бўлса, не тонг!..

Имтиҳон топшириш навбати битирувчи босқичга келганда, Самандарнинг юраги дук-дук урди: шу кунларда нимадир содир бўладигандек интиқ, орзиқиб турганди ўзи бу юрак...

Талабалар бирин-сирин чипта тортиб, жавоб бериб кета бошлашди. Самандарнинг ҳаммага бағрикенглик қилгиси келарди ва қиларди ҳам. Аслида, ўқув йили давомида

кимнинг қандайлиги маълум бўлади-да. «Якуний имтиҳон деганлари шунчаки шартли бир нарса. Талабанинг ҳақиқий баҳоси имтиҳондан анча олдин қўйиб бўлинади», деб билар ва ўзи шунга қатъий амал қиларди. Бошқа ўқитувчилар икки ва ҳатто уч кунлаб имтиҳон олса, Самандар ярим кунда ишини битирарди-кетарди.

Бугун ҳам шундай бўлди. Талабалар имтиҳонларини топшириб қутулишди. Фақат Сабо кўринмасди. Самандарнинг ичига гашлик инди. Имтиҳон вақтида доим ёнида ўтирадиган босқич сардорига: «Қаранг-чи, яна кимдир бормикан?» — деди. Лекин ўзи Сабонинг келмаганини билиб турарди...

— Ассаломалайкум! — ниҳоят остонада пайдо бўлди юзлари билинар-билинимас анорланган Сабо.

— Ваалайкум ассалом! Келинг, билет олинг, — деди Самандар ҳаяжонини босишга уриниб. — Ўтириб бир оз тайёрланасизми, ё...

— Жавоб бераман! — дадил деди талаба ўқитувчининг қаршисига келиб ўтираркан. Лекин кўзлари унинг кўзларига бир тушди-ю, дадиллигидан асар ҳам қолмади: тиззалари қалтираб, тили айланмай турди бир зум... Улар ҳеч қачон бир-бирларига бунчалик яқин ўтиришмаганди, устига-устак, бақамти...

Сабонинг сарвқомати, оппоқ бўйнилари кучиб тушган қўнғир сочлари, киприклари узун хумор кўзлари, бежирим бурни, дўндиқ лабларига боқар экан, Самандар буларнинг барини юксак ва энг ҳароратли шеър янглиғ ёдлаб олишга тиришарди.

— Саволни ўқинг, қўрқманг, — чўзилиб кетган сукутни бузиб, ҳам курсдошига ёрдам берган киши бўлиб деди сардор.

— Ҳа-я, ўқинг, — деди вужудини титроқ босиб Самандар.

— Биринчиси «XX аср ўзбек насрининг тараққиёт тамойиллари» экан...

— Гапираверинг! — ташаббусни яна сардор илиб кетди. Самандар унга ҳайрон бўлиб қаради ва ҳамма-

сини тушунди: у ҳаяжондан ўзини йўқотиб қўяёзган, натижада ўртага ўнғайсиз жимлик чўкиб, атрофдагиларни ўз қаърига тортаётгандики, хушёр сардор шу ноқулай вазиятдан ҳаммани халос этаётганди...

Сабо аввалига тутилиб-тутилиб, кейин эса ўзини тутиб олиб, равон жавоб бера кетди. У узоқ гапирди. Гапираркан, ё сардорга ёки эндигина гумбурлаган момақалдиروقдан сўнг бирдан шаррос қуя бошлаган, катта-катта дераза юзларидан кўз ёшлардек оқиб тушаётган ёмғирга қарарди...

— Кейинги савол! — деди анча ўзини босиб олган Самандар кўклам ва ёмғирнинг хуш атрини келтирган ҳаводан чуқур симириб.

— «Модерн шеър»... — деди Сабо қоғозга бир қараб олиб. Кейин шошилмай, билафонлик билан бир-бир модерн шеър хусусиятларини санай кетди... Шу чоғ эшик тақиллаб, талабалардан бирови сардорни декан сўраётганини айтди. Самандар рухсат берди ва қайрилиб, Сабонинг кўзларига тик қараб шеър ўқиди:

Бу дунёнинг тош йўлларида
Оёқларим шилиниб кетди...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Маъволари бузилган қушдек
Фарёдларим осмонга ўрлар...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Кетаяпсан олис-олисга,
Юрагимни чўктириб сувга...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Шеър айтиларкан, иккиси ҳам кўзларини бир-биридан узмади, узолмади... Гўё бу шеър бир кўпригу улар ундан бир-бирларининг юракларига ўтиб, уни зиёрат қилиб олишаётгандек...

— Бу қандай шеър, модернми, анъанавийми? — деди Самандарнинг тили дилидагидан бутунлай бошқа нар-

сага айланиб... Лекин унинг вужуди оловга тутилган мисдек қизир, нафаслари тезлашиб, ўзи бир аҳволга туша бошлаганди...

Қиз-чи, қиз? Унинг ҳоли йигитникидан тангроқ бўлса-да, кўзлар ва сўзлар мулоқотидан кейин юзлари лов-лов ёнаётган эса-да, ўзини тутишга, саволга жавоб айлашга тиришарди... Бир муддатдан сўнг жавоб тайёр бўлди, шекилли, қуйи солиб олган бошини яна адл тутди ва йигитнинг кўзларига тик боқиб айтди:

Бу дунёнинг тош йўлларида
Оёқларим шилиниб кетди...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Маъволари бузилган қушдек
Фарёдларим осмонга ўрлар...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Кетаяпсан олис-олисга,
Юрагимни чўктириб сувга...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Бу не ҳол!? Самандар билмас эди... Боягина ўзи шеър айтганда, шеър баҳона юрагини тўкиб солганда, унинг воситасида «Сени севаман!» деганда тушган ҳоли энди тисининг олдида ҳеч нима экан... Ҳайҳот, бошлари айланиб, кўзлари тиниб кетди унинг. Йиқилиб кетмай деб ўтирган кўйи олдидаги столни маҳкам тутди. Нималар бўляпти, нелар юз бераяпти, ўзи?! — билмасди...

— Бугунги чин маънодаги замонавий шоир на тоза модернчи ва на тоза анъаначидир, — саволга жавоб берарди Сабо. Самандарнинг ҳаяжондан битиб қолган қулоқлари уни эндигина эшита бошлаганди. — Назаримда, бу шеърнинг муаллифи ҳам ана шундай шоир. Чунки шеърда ҳам анъана, ҳам модерннинг кайфияти яққол акс этиб турибди. Бошқача айтганда, шоирнинг нигоҳида ҳам анъананинг, ҳам модерннинг синтези мавжуд...

Самандарнинг қулоқлари тагин кар бўлиб қолди. Уни тагин хаёллари олиб кетди. «Тавба, — дерди Самандар ўзига-ўзи, — ахир, мен бу шеърни яқиндагина ёздим! Ҳали ҳеч кимга берганим, ҳеч қайда эълон этганим йўқ бўлса, қандай қилиб Сабо шеърни ёдлаб олди?!. Ёки хотираси шу даражада ўткирми? Бўлиши мумкин эмас!.. Унда қандай қилиб ёдлаб, менинг ўзимга қайта айтиб берди?!.»

Самандарнинг шусиз ҳам пароканда бўлиб ётган хаёлларига яна дахл қилиб, кутилмаганда Сабо сўзлашдан тақа-тақ тўхтади. Уларнинг бир-бирларидан қочиб, «айланиб юрган» нигоҳлари тагин бир нуқтада — бир-бирларида учрашди. Сўнг... сўнг нафаслар тиқилиб қолди... бир-бировига. Вужудлари қизиб, бошлари парвонадек айланди. Юраклари ҳаётларидаги, мияларидаги бутун тўсиқлару чигалликларни енгиб, улардан устун келиб, юқори кўтарилганча бўғизларида дук-дук урди...

Ҳайҳот, бу қандай туйғуки, бутун дунёни тўплаб келтириб икки кишининг оёқлари остига ташлади!.. Ҳайҳот, бу қандай дунёки, шу тобда йигит ва қизнинг нигоҳлари учрашиб пайдо қилган оламга безакликка ҳам ярамайди...

Яхшиямки, шу пайт сардор кириб келиб қолди. Бўлмаса... бўлмаса, уларнинг оёқлари ердан тамоман узилиб кетгуси эди. Кейин... ўзингиз ўйланг, бир парвоз қилган қалбнинг қайтиб қора тупроққа қўнгиси келармиди?!.

20

Йўқ, адашган кўринамиз. Самандар аллақачон парвоз лаззатини тотиб кўргандек: қаршисига Сабо келиб ўтирган лаҳзадан бошлаб кўкка кўтарилган ва саволжавоб асносида ҳам фақат учган экан. Унинг парвози ҳали-ҳануз давом этаётган каби... Университет биносини ортда қолдириб уйига равона бўлар экан, дунё кўзи-

га шундай тароватли, ундаги борлиқ жонлию жонсиз шундай хуш, ёқимли кўринар эдики, асти қўяверасиз. Йигитнинг назарида кўзига уриниб турган мана шу олам ичра ўзга бир олам юз очган эди... Оллоҳ-Оллоҳ!.. Наҳотки шундай бўлиши мумкин?.. Кечагина кўзига илондек захарли, тулкидек айёр кўринган манави одамлар нега бугун мусичадек беозор туюлмоқда?.. Нега Самандар уларнинг қошига бориб гаплашгиси, дардларини олгиси келмоқда?.. Устига-устак, улардан кечирим сўраш истагида ёнмоқда... Қизиқ, ахир у бу нотаниш одамларга ҳеч қандай ёмонлик қилмади-ку!.. Нега, нега улардан мағфират ўтинмоғи керак!?. Бунинг каби юзлаб саволларга Самандарнинг жавоби йўқ эди шу тобда. Ягона ҳис қилиб тургани: Сабонинг борлиғи ва шу борлиқнинг нури тафтидан мунаввар бўлган, зиёга чулганган сержило олам!..

21

Сабонинг ҳоли ҳам Самандарникига монанд эди. У ҳам қаро ерда юрмасди, бахтидан қанот боғлаб кўкларда учарди. Неча ойлардан бери юзи илк бор кулди... Кулганда ҳам яйраб-яшнаб, саодатга тўлиб кулди. Унда қайғудан, неча аччиқ кунлар ва ойлар доволарида ортирилган мунг чизикларидан асар ҳам қолмади гўё... Дугонажонлари — Шахло билан Назира шошиб қолишди. Нима рўй берганини тахмин қилишса-да, воқеанинг тагига етишолмай ичлари қизир, ҳадеб Сабони туртишар, «Ўл-а эчки, нима қилдинг, Самандар акага нима дединг, у нима деди, энди нима бўлади, адайларни ўйлаясанми, жинни?!» — дея типирчилашар, бунга сари Сабо ҳеч нарса демай пиқир-пиқир кулгани кулган, вақти-вақти билан қўлларини азот кўтариб, учишга чоғланаётган гўзал қуш каби ҳавода силкитгани силкитган эди...

— Сен қиз, ўйлаб иш қил, кейин пушаймон бўп юрма, тагин! — эс бўларди Назира.

— Самандар ака яхши инсон, келишган, софдил... Лекин адангла сени унақаларга бермайдилар-ку, Сабо! Нималар қилаяпсан, ўзи!.. — йўлга солмоқчи бўларди ташвишманд Шаҳдо.

Аммо Сабонинг парвойига ҳам келмасди ўртоқларининг дийдиёлари. Ахир, у зулматда ётганди гўё... кўзлари, юзлари, лаблари... — бутун борлиги эндигина кўрди ёруғликни!.. Бас, бир кун... атиги бир кунгина шу бахтдан, тасодифан бошига ёгган шу саодат ёмғирдан баҳра олсин! Тўйиб-тўйиб эмсин уни...

Вой, Художоним-эй, сен инсон боласини севги учун, севиш учун яратган экансан-у, бу гофил бандалар нелар билан машғул бўлиб умрларини зое ўтказишади-а!.. Шу дамда Сабони, унинг чехрасида, чашмларида, хатти-ҳаракатларида жилва қилган нашъани кўрган, уни зиғирдай англаган одам борки, яратгандан биргина тилак тила ўзингга десалар, ҳеч ўйлаб ўтирмай «Севги!» дер эди. Севги!.. Ахир, у эмасми, Сабо ва Самандарни, кечагина ичига чироқ ёқсанг ёришмайдиган Самандар ва Сабони бугун осмону фалакларда ёмғир томчиларию самовий губорлардан фориг оппоқ ҳафиф булутлар янглиғ суздирган! Ахир, у эмасми, олдларида қанчалар баланд тўсиқлар, ўтиб бўлмас ғовлар кўндаланг ётганига қарамай, йигит ва қизни афсоналардагидек бахту иқболга чулғаган!.. Ҳа, севиш — бир олам бахт экан! Севилиш — икки олам бахт экан! Севгингни изҳор айлаш бир бошқа бўлса, севилишингни севган кишингдан эшитиш яна бир бошқа саодат экан!.. Университетдан чиқиб, шаҳарнинг мағриби томон кетаётган Самандару машриқи томон бораётган Сабо бир пайтнинг ўзида буларнинг барчасига мушарраф бўлиб туришган эди! Улар севар эди. Севганда ҳам шунчаки эмас, тўфон каби ўз ботинларини ағдар-тўнтар қилиб юборган ва яна йўлида шиддат билан давом этаётган боқий ишқ билан севар эдилар бир-бирларини! Айни чоғда, улар ўз севгиларини ошкор этдилар! Не саодатки, маъшуқлари тилидан, ши-

рин гуфтор забонидан оловли «Сени севаман!..» изҳорини ҳам эшитдилар!.. Ҳайҳот, дунёда, бизнинг дунёда бундан ортиқ бахт бўлса, айтинглар, токи, мен... ёзгучи, бу ерда умримни беҳудага сарф қилмай, шошиб ўша иқболнинг қошига чопай, унга термилай, уни алқай, кўкларга кўтарай!.. Борми?! Нега жимсиз? Нега индамайсиз, ер чизасиз?!.

Чунки... чунки айтадиган гапингиз йўқ. Чунки муҳаббатдан устун нарсанинг ўзи йўқ бу рўйи заминда! Биламан, кимдир тилидамас, дилида «йўқ!» деб турибди ҳозир, биламан, унинг бошқа сиғинадиган, топинадиган маъбудлари бор! Бироқ уларни ошкор тан олишдан уялади, лекин азиз умрини, Худойим унга ато этган етмиш-саксон йиллик умр йўлига бир марталик тўлов чиптасини ўзи ҳам писанд қилмайдиган мақсадлар пешидан юриб адо қилишдан орланмайди!.. Ҳа, биз — инсон болалари ана шунақамиз. Бўлди, бас! Шу ерда тортишувни, иддаони тўхтатиб, Яратганнинг одамзодга раво кўрган ягона ва тенги йўқ муруввати — муҳаббатнинг қошига қайтайлик.

Сабо ва Самандар шу куни бир-бирларига муҳаббат изҳор қилишган эди. Йўқ, улар буни очиқ-равшан айтишмади, эл қатори «Мен сени севаман!» дейишмади. Аммо... аммо ишқнинг улар айтгандан баландроқ изҳори бўлишини мен шу тобда тасаввур ҳам қилолмай турибман!..

Бу дунёнинг тош йўлларида
Оёқларим шилиниб кетди...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Маъволари бузилган қушдек
Фарёдларим осмонга ўрлар...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Кетаяпман олис-олисга,
Юрагимни чўктириб сувга...
Сени севиб ўтсайдим, қани...

Қани энди ботир бўлайлик-да, айтайлик, бу нима ўзи?! Шеър йўли билан қилинган гўзал изҳори дил эмасми? Муҳаббатнинг, юракни куйдириб турган ўтли туйғунинг дардчил баёни эмасми! Тирикликнинг безаги — ишқ номига жўмардларча ичилган оташин қасам, унинг шарафига кўтарилган рангин ва аччиқ шароб эмасми?! Айни чоғда у ошиқнинг кўнгил ҳолидан, унинг туб-тубида милтиллаб турган бир улкан ва улугвор... фожиасидан ҳам дарак эмасми!?

Изҳори дилни Самандар бошлаб берди, Сабо эса давом эттирди. Улар тўғридан-тўғри ўз туйғуларидан гап очишмади, очишолмади. Чунки бунинг иложи йўқлигини Сабо биларди, Самандар эса тахмин қиларди, кўнгли ниманидир сезар, озорланарди... Сабо унинг учун кўкдаги юлдуз эди. Самандар қўлларини унга узатиб-узатиб чарчаган, қўлларининг қисқалигидан ҳафсаласи пир бўлиб тақдирдан ўпкалаганди... Шунинг учун ҳам у Сабога юрак ютиб ўз ҳиссиётларидан гап очолмасди, очмаганди ҳам шу чоққа қадар. Аммо унинг ишқию ҳажрида юзлаб шеърлар, ўнлаб дostonлар битганди, уларни ҳар жойда ҳаммавақт ўзига ўзи айтиб таскинланарди. Бор-йўғи шу эди, бундан ортиғи ҳеч қандай «гўё-пўё»ларсиз ҳам мумкин эмасди! Фақат бугун, қачонки ёлғиз қолишганида, кўзлари кўзларига, нафаслари нафасларига урилиб турганида, ўша шеърлардан бири — куни кеча битилиб қоғозга тушган энг янги шеъри туйқусдан оғзидан чиқиб кетди. Валлоҳи, у буни истамаганди, атай қилмаганди. Неча фурсатдир кўнглига тўлиб борган ва ниҳоят, такмил топиб, ташқарига фавворадек отилиб чиқиб кетган «оҳ»га қарши ҳеч нима қила олмади Самандар. Ҳар галгидек унинг баридан тутиб, жойига ўтқазиб кўёлмади, нетсин!..

Лекин Сабо... Сабо қандай қилиб уни бир эшитишдаёқ ёдлаб олди экан? Буни Самандар кейинчалик ҳам кўп ўйлади, ўйлаб ўйининг тагига етмади, етолмади. Аслида-чи, бу Сабо учун қийин бўлмади. У шеърни ёдлаб олишга урингани ҳам йўқ. Самандарнинг тилидан чиқ-

қан шеър шаклидаги оҳ-фигон Сабога урилиб, ундан акс садо бўлиб қайтди. Бор-йўғи шу эди... Шеърда акс этган йигитнинг дарди шундоқ ҳам қизнинг бағрида, бутун борлигида қондек оқиб ётарди. Бас, шундай экан, ўзи мавжуд нарсани, ҳар бир ҳужайрасига сингиб, ёд бўлиб кетган дардни қандай қилиб адашмай айтиб бермаслик мумкин?.. Йигит ҳам, қиз ҳам битта, бир хил оловда куяр эди. Бирининг оғзидан чиққан ўтлиғ оҳ иккинчисиникига фақат илова бўларди, холос. Самандар лабларидан учган шеър Сабонинг борлигида гурлаб ёнаётган улкан оловга қўшилиб-сингиб, унинг битта тилига айланган ва унинг ўзидек алангаланганди. Бас, шундай экан, қиз ташқаридан ҳеч нима олмади. У ўзиникини айтди. Самандар берган шаклда ўз дардини, ўз оҳини изҳор қилди. У шеърни Самандар оғзидан илиб олиб такрорлар экан, уни ўзиники қилиб улгурганди. Демак, Самандар айтган шеър Самандарники, Сабо айтган шеър Сабоники эди ўша тобда. Ваҳоланки, шеър битта, биргина эди...

22

Самандар Нозима ая берган омонатни кўтариб учинчи марта Шердилнинг супермаркетига борди. Ҳар галгидек кираверишда қопчиқлар қабул қилиб олинадиган пештахта ёнида қоққан қозикдек тик турган кўриқчига қимтинибгина мурожаат қилди. Кўриқчи кўлидаги матоҳ тугмасини босиб аллақаяёққа телефон қилди-да, «Сумкани топширинг», деди.

— Буни топширолмаيمان, Шердилга ўз кўлим билан беришим керак, — жавоб берди Самандар.

— Нима экан? — сўради кўриқчи сумкага синчилаб қараркан.

— Ноутбук, Шердилнинг аяси бериб юборди, топшираман-чиқаман.

— Киринг, тўғрига, кейин ўнгдаги зинадан учинчи қаватга чиқасиз, ўша ерда болла бор, бошлаб боришадди, — деди кўриқчи кўли билан йўлакка ишора қилиб.

Самандар ёруғ ва узун йўлақлардан ўтаркан, юраги фахр-ифтихорга тўлди: «Менинг болалик дўстимнинг иши бу! Қандингни ур, яшшавор ўгил бола!» — деди ўзига ўзи.

Зинадан айтилган қаватга кўтарилиб бошқа бир кўриқчига дуч келди. Унга ҳам кўлидаги нарсани кўрсатиб тушунтирди. Буниси ҳам телефон қилиб олгач, «Анави ерда ўтириб туринг, олдиларида меҳмон бор», деди. Самандар кўрсатилган жойга бориб омонат чўкди ва атрофга журъатсизгина разм солди: Шердилнинг офиси ҳам маркети каби ваҳиманинг ўзгинаси эди. Замоनावий қилиб таъмирланган ёруғ коридорлар кенг ва узун, унинг ҳар жой-ҳар жойидаги бўлмалари — вестибюллари ҳам шунга яраша, деворларидаги бежирим, зарҳал рамкаларга солинган картиналар киши кўзини қувонтирибгина қолмай, унинг тасаввурига соҳир ва улғувор бир салобат ҳам бахш этади. Ҳаммалари бирдек ораста кийинган ва ҳар қандай донгдор подиумни безашга қодир навниҳол қизларнинг йўлақдан хиромон айлаб юришлари, бир даста қоғоз кўтариб ёки қўл телефонида гаплашиб жиддий қиёфада у ёқдан-бу ёққа шошиб ўтиб турган алпкелбат йигитлар ҳам умумий манзарага ишчанлик кўркини қўшар, дабдабасини оширар эди...

Самандар узоқ кутиб қолди. Офисни ва унда ишлаётганларни кузата-кузата чарчади. Илкидагини Шердилнинг котибасига бериб кетмоқчи ҳам бўлди. Аммо бир бало бўлиб йўқолиб-нетмасин, ўзига топширай, арзон матоҳ бўлмаса, дея андишага борди. Қолаверса, бир кўришиб кетганига нима етсин, гарчи болаликдаги толлар кесилиб кетган бўлса ҳам...

«Тавба, — дея ўйга толди Самандар — хаёлингга ҳеч келмаган ишлар бўлиб кетар экан ҳаётда. Мабодо болалик чоғимда кимдир менга «вақти келиб сен Шердил билан бирга юрмайсан, бирга ишламайсан, ҳатто бир шаҳарда яшаб, ойда-йилда бир-бирингни йўқламайсан», дейишса, сира ишонмаган, иддаочининг ёқасига ёпишган бўлардим. Энди бўлса, ҳаммаси — дўстлик ҳам, бир-

галик ҳам, меҳр ҳам — бари сувсиз қолган даладек қов-жираб битди. Эндиям ақлим бовар қилмайди, лекин ҳақиқат — шу, кўриб турганим — шу!..»

Икки табақали музайян эшикнинг бир қаноти очилиб, Самандарнинг хаёли бўлинди: уч-тўрт киши даврасида Шердил кўр тўкиб чиқиб келди. Самандар ялт этиб унга қаради ва ўрнидан жадал қалқди. Шердил унга кўзи тушиб, қўли билан «Ўтиратур» имосини қилди-да, меҳмонларини кузатиб қабулхонадан йўлакка чиқиб кетди... Самандар анча муддат оёқда туриб кутди.

— Ўтирсангиз-чи, — унинг тик турганини негадир малол олгандек танбеҳ оҳангида гап қотди котиба.

Самандар ноилож ўрнига чўкди...

Ниҳоят, меҳмонларини кўнгилдагидек кузатган шекилли, хушҳол қайтган Шердил «Юр» дея ўзини очик турган кабинети эшигига урди. Самандар унга эргашди. — Эшикни торт!

Самандар қопуни ёпгач, қўлидаги сахтиён сумкани қорачарм кресло устига қўйиб, кўришиш учун ҳайҳотдек хонанинг ўртасида турган болалик жўрасига қараб юрди.

— Ассалому алайкум, Шердил! — бундан ўн уч-ўн тўрт йил муқаддам юз берган ўша муштлашувдан сўнг тили «дўстим» сўзига айланмай қолган Самандар Шердилнинг кўзига қаради.

— Ваалайкум, — Шердил қўлларини икки томонга чўзганча Самандарнинг келиб кўришишини кутиб турди. — Кесинлар, кесинлар...

Улар гарчи қўлларини кучоқлашиш учун икки томонга очган эсалар-да, ўзларини бир-бирларининг бағирларига отишмади, шунчаки яқин келишди-да, елкаларига енгилгина, билинар-билинемас қоқиб қўйишди.

— Ўтир! — Шердил тезлик билан ўзини каттакон ярим ойсимон стол ортига олди. — Қани гапир, оламда нима гаплар? Қаерлардасан, нималар қиляпсан? Кўринмайсан...

— Мен-ку шу ердаман, ўзинг кўринмадинг, энди келдинг, — деди креслонинг бир канорига омонатгина жойлашган Самандар. — Аммо шунга ҳам бир йилдан ошибди...

— Анавини аям бервордими? — сўради Шердил мавзуни буриб.

— Ҳа, — ўрнидан туриб ноутбукни келтирмоқчи бўлди Самандар.

— Кўявер, — қўли билан «тўхта!» ишорасини қилди Шердил. — Ўзлари олиб кетишади, — сўнг ёнидаги аппарат тугмаларидан бирини босди. — Қишлоққа тез-тез бориб турибсанми?

— Гоҳи ундоқ, гоҳи бундоқ... — чайналди Самандар. — Эртага кетяпман, синглим Соҳибанинг тўйи, — кутилмаганда Самандар чўнтагидан таклифнома чиқариб Шердилга узатди.

— Шунақами? — деди Шердил ўз ҳайрати билан Самандарни ажаблантириб. — Вақтнинг ўтишини қара...

Шу чоқ эшик чертилиб, остонада башанг кийинган йигит пайдо бўлди-да, «лаббай» деди.

— Манавини ол-да, Германиядан келган моделига алмаштириб кел, тез! — деди унга Шердил амрона. Сўнг ўрнидан кўзғалмоқчи бўлган Самандарга юзланиб, — қишлоққа кетар экансан, икки дақиқа кут, синглим Зулфияга олиб кет шуни, ҳар куни телефон қилади, берворинг деб. Ўзи йигитлардан бирини юбормоқчийдим, сен кеп қолдинг...

— Майли, бемалол, — деди Самандар қайтиб жойига ўтираркан.

Шу билан иккаласи ҳам оғзига талқон солиб олгандек жимиб қолишди. Самандар беихтиёр дўстига зимдан разм солди. Шердил баланд бўй, оқ юзли, кенг пешонали бўлиб, силлиқ қилиб орқага таралган тимқора мўл-кўл сочлари баъзан ёйилиб манглайига тушар, шунда ўнг қўли ғайришуурий тарзда ҳаракатга келарди... Келишган қадди-қоматига ярашиб тушган ораста ва оҳорли кийим-боши, жиддият барқ уриб турган қиёфа-

сию босиқ-вазмин хатти-ҳаракатлари қаршисидаги ҳар қандай мухатоб кўнглида андак ҳайрат, андак ҳурмат ва ҳатто андак ҳадик ҳисларини уйғота оларди. Яна... бир нимадан кўнгли тўлмаса, бошини силкиб, қуюқ силлиқ сочларини орқага ҳимарар, бу ҳаракати билан гўё ёқинқирамай турган нарсани силтаб ўзидан нари қилгандек бўларди...

Самандарнинг назарида ўртага чўккан сукунат ўнғай-сиздек эдию, негадир Шердил ўзини жуда бемалол ҳис қилаётгандек, сиртдан алланечук бепарводек кўринарди. У ёнидаги столда турган аллақандай ўйинчоқни қўлига олиб, синчиклаб қарай бошлади. Самандар ҳам унга эргашиб, Шердилнинг қўлидагига азмойиш билан тикилди. Аммо унинг қандай матоҳ эканини, ростдан ҳам ўйинчоқ бўлиб-бўлмаганини ҳам англаёлмади: аллақандай ғаройиб, фавқулудда сирли кўринди...

— Бу нима? — сўради қизиқиши устун келиб Самандар.

— Робот, — ўйинчоқдан нигоҳини узмай жавоб берди Шердил.

— Ҳм, — деди Самандар ҳеч нимани тушунмай. Сўнг атрофга сер солди: эҳ-ҳе, байрамда сафланган лашкардек тизилиб турган ойнабанд жавонларда турли шаклу шамоийилга эга бўлган мана шунақа роботларнинг яна қанчаси бор экан. Шердилнинг столи ёнига қўйилган алоҳида бир хонтахтанинг усти ҳам ўшанақа қўғирчоқларга тўла. — Ўша хоббинг ҳалиям қолмабди-да, а, Шер? Жуда кўп-у, шунчани нима қиласан? — кўрганларидан чиндан ҳам ҳайратга тушиб сўради Самандар.

Лекин Шердил роботнинг дунёсига шундай шўнғиб кетган эдики, эшитмадиям. Ўзича қайсидир қўшиқни замзама қилганча қўлидагининг ҳали у, ҳали бу тугмасини босиб завқланарди...

Шу чоғ телефон жиринглади. Шердил чўчиб ҳушига келиб гўшакни кўтарди-да, кўпол оҳангда «Нима?» деди. Сўнг «Керак эмас, ҳозир чиқамиз» деб гўшакни жойига қўйди...

Алқисса, эшик тақиллаб, қўлида боягидай сумка кўтарган ходим пайдо бўлди. Шунини интиқлик билан кутиб турган Шердил ва Самандар дик этиб ўрниларидан туришди. Шердил ходимга қўли билан им қилганди, у сумкани ўриндиқда қолдириб чиқиб кетди. Кутилмаганда Шердил Самандарга яқинлашди-да, енгилгина қучган бўлиб: «Кеп тур, мана визиткам», — деди.

Кейин изма-из бўлиб Шердилнинг хонасидан қабулхонага чиқишди ва шу асно Самандарнинг кўзи телефонда гаплашаётган котибанинг столи устидаги патнисда ҳовури чиқиб турган икки финжон қаҳвага тушди. У бир ғалати бўлиб кетди: «Боя телефонда: «Керак эмас, ҳозир чиқамиз», дея шу қаҳвани қайтарган эканда», — деган ўй юрагини бир зимиллатди. Аммо бошқа тарафдан қовоқ уюшга ҳаққим йўқ, деб ўйлади. Қолаверса, уларни кўриши билан «дик» этиб ўрнидан турган котиба: «Мажлисга ҳамма йиғилди, сизни кутишяпти», — деди бидиллаб. Иши бошидан ортиб ётган рақбар одамдан «мен билан қаҳва ичмади» деб хафа бўлиш, юмшоқ қилиб айтганда, одобдан эмас...

Беш дақиқадан сўнг Самандар қўлида сумка билан маркетдан чиқди. «Барибир Шердилнинг кўнглида нималардир сақланиб қолган. Гўзал туйғулар ўлган эмас, йўқ! — деб ўйларди Самандар то ижара уйига кела келгунча. — Нима бўлгандаям, у менинг дўстим. Бошқа биров чекига Шердилнинг муваффақияти тушса, ким билади, ўзини қандай тутарди? У ҳалиям ўзини менга жуда яқин олди. Визиткасини берди. Мажлис чақириб қўйиб ҳам беш-ўн дақиқа гаплашиб ўтирди. Одам бўлса Шердилча бўлар...»

Шу ва шу каби ўйлар Самандарнинг миясидан йўқ деганда ўн марта ўтди. Уйга кириб ечинди. Ошхонага ўтиб шиша идишдаги совуқ чойдан ичди. Қорни очиққанини туйиб, чойгумни яримлатиб газга қўйди. Сўнг тагин Шердил ҳақида ўйлай кетди. Беихтиёр ёдига ташриф қоғози тушдию шитоб ўрнидан туриб, илгакдаги пиджагининг кўкрак чўнтагига бармоқ урди. Киссаси-

дан визиткага илашиб яна бир қоғоз чиқди, чироқни ёқиб унинг пул эканини кўрди: нақд 50 доллар!..

Самандар бир зум серрайиб қолди: бунинг нимаю қандай маъно англатишини билолмай гаранг эди. Ўзича пулни турли маъноларга йўйиб чиқди: ҳаммоллик хизмат ҳақи деб бергандир ёки аҳволимни кўриб ачингандир, раҳми келганидан садақа қилгандир... Тўёна ҳам бўлиши мумкин-ку! Нега энди фақат фосид хаёллар қилиш керак?.. Ё бўлмаса, визиткасини олаётганда ўзи беҳабар бармоғига илашиб чиққандир? Кейинроқ билиб қолган бўлса, тоза сиқилиб ўтиргандир, бечора... Эҳ-ҳе, бир пиёла чой ичгулик фурсат ичида нималар келиб кетмади, дейсиз Самандарнинг калласига. Лекин буларнинг ҳеч бирида кўним тополмас, жойига тушмас эди йигитнинг алағда бўлган кўнгли. Ниҳоят, шарақлаб қайнаб турган чойгум тагини ўчирди-да, апилтапил кийиниб йўлга тушди...

23

Ярим соатлардан кейин Самандар яна ўша супермаркет рўпарасида турар эди. Ҳар қанча важ-корсон кўрсатмасин, ичкарида мажлис бўлаётганини айтиб, кўриқчилар уни Шердилнинг ҳузурига қўйишмади. Ноилож қолган йигит китоб дўконига қараб босди. Бирпас айланиб қайтиб келарман, деб режа қилди.

— «Лайли ва Мажнун»нинг эски нашрини сўрагандингиз, мана, ниҳоят топилди!.. — деди унга кўзи тушиши билан хурсандлигидан саломни ҳам унутган соувчи опа.

— Наҳотки? Ишонмайман! — энди Самандар сотувчининг ҳолига тушиб ҳовлиқди. — Қандай қилиб, қаердан топа қолдингиз, опа?.. Қани, менга беринг, бера қолинг-чи!..

— Мана, ҳозир яширган жойимдан олиб бераман... мана, олинг... — опа қоғозга дид билан ўралган каттагина китобни икки кўллаб Самандарга узатди.

Самандар уни стол устига қўйиб авайлаб очди. Китобнинг юзини кўриб кўзлари қувончдан порлаб кетди. Иккала қўли билан китобни лабига олиб бориб ўпди, пешонасига тегизди. Бунга кўзи тушган нарироқдаги уч-тўрт ёш-яланг бир-бирларига Самандарни кўрсатиб, пиқ-пиқ кулишди. Самандар эса бунга эътибор қиладиган ҳолда эмас, қўлидаги китобнинг дунёсига бутунлай шўнғиб кетган, тинимсиз уни варақлар, нималарнидир пичирлаб ўқир, сарғайиб кетган суратларга ютоқиб тикилар эди... Шу ҳолича қанча тўрди — билмайди. Ҳавода сотувчи опанинг таниш овози янграганда ҳушини тўплади.

— Самандаржон, кетадиган вақтимиз бўп қолди, дўконни ёпишимиз керак.

— Э, ҳа... кечиринг мени, қаердалигимни ҳам унутибман, шекилли, — деди қизаринқираб Самандар. — Пули қанча экан, опа?

— Самандаржон, топишга топдим-у, пулини эшитиб ўзим ҳам анча ўйланиб қолдим. Айтишга ҳам одам ийманани...

— Нега энди, айтаверинг, ўзим тайинлаганман, — Самандар чўнтагини кавлади...

— Етмиш доллар сўраган эгаси, — деди ниҳоят опа қийналиб, — менга керак эмас ҳеч нарса, эгасиникини берсангиз, бас...

— Етмиш доллар?! — Самандарнинг оғзидан беихтиёр ҳайрат, ажабланиш ва андак ҳадик оҳанги чиқиб кетди. — Майли, — деди, лекин шоша-пиша, — тўлайман, тўлайман, опа! Топилганига шукр қилмайманми?! — Бу орада у киссасида борини чиқариб улгурган-у, афтидан, улар орасида фақат Шердил билибми-билмайми солиб қўйган бояги 50 долларлик купюрагина опанинг ҳам кўзларида пайдо бўлиб улгурган хавотирга малҳам бўлаётгандек эди... Жамики чўнтаклардан қоқиб олинган ва стол устида ёйилиб ётган сўмларни тахлар экан, навбат шу зорманда долларга келганда Самандар тўхтаб, унга бир зум ўйчан тикилиб қолди...

— Бошқа режаларингиз бормиди, Самандаржон? — оҳиста сўради опа. — Унда хижолат бўлманг, китобни эгасига қайтараверамиз, бунинг айб жойи йўқ...

— Йўқ-йўқ, опа, йўқ! — деди яна боягидан-да ҳовлиқиброқ Самандар. — Оламан, албатта оламан!..

24

Самандар китобни олишга олди, лекин ўйлагани ва истаганидек Шердилнинг нима мақсадда киссасига солиб қўйгани номаълум бўлган ақчасини қайтиб беролмади. Олдинда синглиси Соҳибанинг тўйи бор эди. Тишининг қавагида асраган «жамғарма»си тўёнага аталганди...

25

Самандар кўп вақтини шу китоб билан, унинг чексиз сеҳрига асир бўлиб ўтказа бошлади. Аслида, бу соҳир дoston Самандарга ёшлигидан бери ёд бўлиб кетганди. Китоб жавонидаям «Лайли ва Мажнун»нинг турфа нашрлари тизилиб туради. Фақат... фақат айнан шу нашри ғоят ноёб ва қадрли эди йигитга. Чунки у бола экан, дostonни ўқиб, унинг кайфиятида юрган чоғида қўлига тушган ва уйларидан сирли тарзда ғойиб бўлган нафис қоғозли, қаҳрамонлар ҳаётини акс эттирган ажойиб суратлар ила безатилган ажабтовур нусха эди бу. Унинг ҳусн мулкининг маликаси Лайли билан ишқ оламининг султони Мажнун ҳақидаги бола тасаввурига узукка кўз қўйган мисоли ярашиб тушган китоб эди бу! Дostonни бошдан-оёқ қувваи ҳофизасида сақласа ҳам, негадир уни шу китобдан ўқиб ҳузур қилгиси келарди Самандарнинг. Орзу қилинган нашрга ноил бўлгач, йигитнинг кунлари яна Лайли ва Мажнуннинг сеҳрли хаёли билан, ошиқ-маъшуқлар оламининг ақл ўтмас, кўнгил чопмас рангин камалакли кайфияти билан ўта бошлади...

Кунларнинг бирида Самандарни эски журналист таниши — Журъат телевидениега, «Мунозара» кўрсатувига таклиф қилиб қолди. Мавзу «Цивилизация ва инсон туйғулари муносабати» экан. Самандарнинг ҳар турли баҳонасига қитмир журналист жавоб топа-топа, ахийри кўндирди.

Самандар авваллари ҳам бунақа кўрсатувларда кўп иштирок этган, таомилга кўра бир-икки кун тайёргарлик кўрган бўлди: ўзича қоғозга нималарнидир қоралади, бир, икки, уч... қилиб белгилади. Телевизордан халқнинг эътиборига нималарни ҳавола айлаш мумкину нималарни мумкин эмас, — ўйлаб пишитиб юрди, иложи борича силлиқроқ фикрларни силлиқроқ жумлалар кўксига тақиб чиқди хаёлан...

Ниҳоят, ўша кун келди. Кўрсатув қаҳрамонлари сифатида Самандардан бошқа яна тўрт киши — улар орасида кинорежиссёр, ёзувчи ва қайсидир фирманинг ёшроқ менежери ҳам таклиф этилган экан. Аммо тўртинчи одам негадир кечикди. Келганларни бошловчи бирин-кетин студияга чақириб таништирди, сўнг асосий гапга ўтиб мавзунини очаркан, сўзни кинорежиссёр, сўнг менежерга берди. Менежер ва кинорежиссёр цивилизациянинг инсониятга ижобий таъсири ҳақида кўп гапирди. Учинчи бўлиб гапирган ёзувчи эса уларни ўқтин-ўқтин бўлса-да, асосли саволлар билан бўлиб турди.

— Цивилизация керак, усиз мумкин эмас, у инсоннинг ижтимоий моҳиятидан ўсиб чиқади, демак, цивилизация йўқ ердан бино бўлган эмас. Бироқ шунча имконга эга бўлган инсон кўпинча ўзлигидан, ўз қалбидан, ўзидан узоқлашиб бораяпти. Бунга сабаб цивилизация, тўғрими? — деди у режиссёр ва менежерга юзланиб.

— Қанақа асосларингиз бор, мисоллар билан гапиринг, жаноб ёзувчи, — деди лабида киноя билан кинорежиссёр.

— Истаганингизча мисол келтиришим мумкин, жаноб режиссёр, — кинояга киноя билан жавоб берди ёзувчи. — Мисол қидириб узоққа боришнинг ҳожати йўқ, улар ҳар куни атрофимизда содир бўлиб туради. Мана, шулардан биттаси: яқинда ҳайит байрами аввали — арафа куни янги кўчиб келган қўшнимизга бир коса ош кўтариб чиққан аёлим йиғлагудек бўлиб қайтиб чиқди. Ҳа, десам, қўлидаги ошни кўрсатиб, «Олишмади, бошқа бунақа... овқат-повқат ташиб юрманг бизникига», дейишди. Ахир, байрам муносабати билан, сизни қўшни деб олиб келдим, десам, «Биз бегона идишдан овқат емаймиз! Касаллик кўп, хафа бўлманг», деб эшикни юзимга ёпишди, деди. Техника ривожланиб, инсоннинг яшаш шароитлари яхшилангани сари ер юзида одам сони ортиб бормоқда. Натижада, кейинги юз йил ичида шаҳарлашув — урбанизация даражаси мисли қўрилмаган даражада ўсиб кетди. Катта шаҳарлар — ишчи кучининг кўплиги, демак. Битта иш ўрнига ўн-ўн бешта талабгорнинг пайдо бўлиши, демак. Керак бўлганда иш берувчи ишчининг ҳеч қандай вазкорсонига қараб ўтирмай совуққонларча ишдан ҳайдаб юборавради. Чунки ташқарида унинг ўрнига кўз тикиб ўтирганлар сонмингта... Бу ҳол жамиятда одам қадрининг пасайиб кетишига олиб келади...

— Нима, энди одамларнинг туғишига ҳам хўжайинчилик қилишимиз керакми? — ёзувчи гапини бўлди менежер.

— Гап бу ҳақда эмас-у, шу масалага тўхталган экансиз, айтай, ҳа, чинданам дунё афкор оммаси демография масаласи устида жиддий бош қотирмоғи керак...

— Мавзуга қайтсак, — ёзувчи сўзини илиб кетди хушёр бошловчи. Боядан бери баҳсини қилаётганимиз цивилизация инсонга нима берди-ю, нимани ундан тортиб олди? Шулар ҳақида икки оғиз...

— Цивилизациянинг инсонга берган имконларини санаб адоғига етиб бўларканми? — бидиллаб кетди кинорежиссёр. — Транспорт, телефон, радио, телевиде-

ние, компьютер, интернет, DVD... Ёки биргина медицина ва у билан боғлиқ техникалар шодасини олинг... Шу каби ўнлаб цивилизация неъматларидан бугун деярли ҳар бир одам фойдаланмоқда. Замонамиз инсонини буларсиз тасаввур қилиб бўладими? Сиз билан бизнинг бу ерда — телевидениеда жам бўлиб гурунглашиб ўтиришимиз, айна чоғда суҳбатимизни миллионлаб томошабинлар кўриб, эшитиб ўтирганининг ўзи ҳам цивилизация туфайли эмасми? Ҳозирда ҳар икки-уч оиладан кимдир чет элларда саёҳат, тижорат ёки хизмат сафарлари билан юришибди. Лекин қўлингиздаги телефон ёки лептопни очишингиз билан уларни нафақат эшитасиз, балки кўрасиз, мириқиб ҳангомалашасиз. Худди у ёнингизда каби. Илгари бунақаси бўлмаган. Демак, буларнинг барчаси учун бошига мағзава тўкиш ўрнига цивилизация, фан-техника тараққиётдан миннатдор бўлишимиз лозим эмасми?..

Студияда ўтирганлар оташин нутқни қўллаб-қувватлаб қарсақ чалиб юборди. Илҳомланиб, ғайратланиб кетган кинорежиссёр ёзувчига голибона-голибона қараб, устма-уст томоқ қирди.

— Тўғри, гапингизда жон бор, — кўрсатув бошлангандан бери сукут сақлаб, тортишаётган тарафларни диққат билан эшитиб ўтирган Самандар, ниҳоят, тилга кирди. — Дарҳақиқат, бугун замондошни минг йиллар давомида мисқол-мисқол тўпланган цивилизация неъматларидан ажратиб бўлмайди. Айна пайтда цивилизация деганимиз одамнинг ўзидан, унинг моҳиятининг намоён бўлишидан ўсиб чиққан ҳосиладир. Асло осмондан тушган мўъжиза эмас. Цивилизация бу — инсон табиатининг секин-аста аён бўлиб бориши. Лекин инсон табиатида яна шундай жиҳатлар борки, улар ҳар доим ҳам цивилизация билан, унинг товланишлари билан чиқишиб кетавермайди. Масалан, меҳр-оқибат, севги каби одамзод неча асрлардан бери юрагида ардоқлаб кўтариб келаётган қадриятлар бугунги ахборот ва техника юксак даражада тараққий топган давримиз-

да бўйнини андак қисиб олгандек. Хўш, нега?.. Чунки инсоннинг бундай нозик туйғулари цивилизациянинг шовқин-суронлари остида кўмилиб кетаётир. Натижада бугунги замондош инсон севиб-севилишга, меҳр бериб меҳр олишга... ярамай қолди. Табиий инсоний туйғуларимни намоён этиб яшай деса, шиддат билан олдинга ҳаракатланиб бораётган даврнинг, замоннинг темир ғилдираклари остида мажақланиб кетишдан кўрқадди... Мана, кўриб турганингиздек, цивилизация инсонга жуда кўп имконлар бериш билан бирга уни кўнгил ҳаётидан, севиб-севилиш бахтидан бир қадар узоқлаштирган ҳам бўлиб чиқаяпти...

Шу асно бошловчи ташаббусни қўлига олди.

— Ҳамкасбимиз студиямизга бешинчи меҳмонимиз ташриф буюрганидан хабар бермоқда. Келинлар, уни ҳам даврамизга қабул қилайлик-да, фикрларига қулоқ берайлик. — Марҳамат, Шердил Тоҳирович! Пойтахтимиздаги энг кўркем супермаркетлардан бирининг бош директори!..

Самандар ҳайрон бўлиб бир Журъатга, бир Шердилга қаради.

— Кутмо здинг-а? — Самандарнинг ёнгинасидаги бўш ўринга ўтираркан шивирлади Шердил.

— Марҳамат, Шердил Тоҳирович, қулоғимиз сизда, айтинг-чи...

— Ҳаммасини парда ортида туриб эшитдим, Журъат Аббосович, келганимга анча бўлганди. Баҳс бўлаётган масалада қарашларим қуйидагича: модомики, одамнинг ҳайвондан фарқи ақл экан, демак, инсон боласи шунга суянмоғи керак. Ақл цивилизация деган неъматни бунёд этди. Ундан воз кечиш, унга орқа ўгириш ҳалокат билан баробар. Ҳа, энди, цивилизация туфайли айрим... мутлақо кераксиз ва ҳатто, иккиланмай айтишим мумкинки, зарарли ҳис-туйғуларимиз эътиборсиз қолдириляётган экан, бундан фожеа яшашга ҳожат йўқ. Дангалини айтсам, шахсан мен ҳис-туйғуларни унча хушламайман. Ишонаманки, келажак айнан менга ўхшаган одамларникидир!

— Нега ундай деб ўйлайсиз? — луқма ташлади бошловчи. — Ҳозир студияда ўтирганларнинг ярми сизга қўшилишса, қолганлари эътироз билдиришлари мумкин. Келажак ҳақида сиздаги бу қадар... — керакли сўзни қидириб, бирпас лабини тишлаганча ўйланди у, — эътиқод даражасидаги ишончнинг илдизи нимада? Нега энди одамзоднинг эртанги куни айнан сиз айтгандай бўлиши керак? — бошловчи жуда салмоқли фикр билдирган каби қаршидаги ўттиз-қирқ кишилик аудиторияни тўлдириб ўтирган меҳмонларга, сўнг орқада, сахнадан узоқроқда кўрсатувнинг боришини назорат қилиб турган режиссёр томонга маъноли қараб қўйди.

— Бўлиши керак эмас, айнан бўлади! Чунки ҳар қандай ҳис-туйғулар — ожиз одамнинг иши. Кучли одам ҳеч қачон ҳис-туйғу деб бошини оғритиб, умрию соғлиғини совуриб ўтирмайди, унинг бунга эҳтиёжи йўқ! У фақат ақл билан, бўлгандаям совуқ ва сермулоҳаза ақл билан иш кўради. Мана, ҳозиргина шу ерда айтилди, цивилизация одамни ўз кўнглидан ташқарига ҳайдаб чиқаряпти, деб. Жуда топиб айтилган гап. Адашмасам, шоир Самандар Зоҳид айтди бу гапни, — Шердил қайрилиб, Самандарнинг елкасига қоқиб қўйди, — бошқа ким ҳам айтиши мумкин бундай нозик кузатув маҳсули бўлган ажойиб фикрни менинг болалик дўстимдан бошқа! — Ҳа, Шердил гарчи узоқ йиллар бегона юртларда яшаган, шу боис талаффузида андак нуқсон сезилса-да, умуман, она тилини йўқотмаганди, чиройли гапирар, сулуқатида дипломат дадасининг улкан таъсири якқол сезилиб турарди.

Самандар ўзини «болалик дўстим» деб атаган Шердилга ялт этиб қарадию томоғига нимадир келиб қалалди...

— Одамнинг ичкарида... кўнгилда нима иши бор? — давом этди Шердил, — умуман, кўнгилу ҳис-туйғуларнинг тарихда бирон кишига фойда келтирганини кўрган борми? Улар қоринни тўйдирадими, узоқни яқин ё мушкулни осон қиладими?.. Менимча, буларнинг ҳаммаси — сафсата, қуруқ сафсата! Муҳаббат деганлари

бугунги кунга келиб мутлақо зарарли тушунчага айла-ниб бўлган. Умуман, нима дегани у?.. Нима учун бир қизни ё йигитни севиш мумкин-у, бошқасини мумкин эмас? Мен тушунмайман. Одамнинг одамдан фарқи шунчалар каттами? Агар шундай бўлса, мен шоиримизга мурожаат қиламан: Самандар Зоҳид ўғли, марҳамат қилиб мен ва менга ўхшаган келажак фарзандларига тушунтириб берсангиз, нима дегани ўзи меҳр-муҳаббат? Унинг замонамиз кишисига неча пуллик фойдаси бор?..

— Қани, марҳамат қилинг, — даъват этди бошловчи баҳс-мунозаранинг тобора оловланиб бораётганидан завқланиб.

Самандарнинг хиёл эсанкираши ҳали ҳам поёнига етмаганди. Тутилиб-тутилиб сўзлай бошлади.

— Муҳаббатнинг фойдаси?.. Билмадим... Қанақа фойда ўзи? Тўғриси, мен бир оз шошиб қолдим... Савол жудаям ғалати... Кутмагандим...

— Ана кўрдингизми, бизда мана шунақа жиддий савол-жавоблар бўладика, баъзида меҳмонларимиз ўзларини Самандар Зоҳиддек йўқотиб ҳам қўядила-аа-ррр!.. — баралла эълон қилди бошловчи намойишкоруна тарзда.

— Йўқ, Журъат, сиз мени нотўғри тушундингиз. Айтмоқчи эдимки, саволни шунақа қўйиш мумкинми? Қизиқ, «Муҳаббатнинг фойда ва зарари» тўғрисида гапириш «Дунёга келишнинг фойда ва зарари» ҳақида сўзлашдек бемаъни бўлиб туюлмоқда менга.

— Нега энди? — қошини чимирди бошловчи.

— Билмадим... Менинг мантиғим қабул қилолмайти бу гапни... Шунга қарамай, Шердил Тоҳир ўғлига жавоб беришга уринаман... — Самандар Шердилга қараб олди. — Муҳаббат деганлари севган киши учунгина қимматга эга бўлган тушунча. Фақат утина бу сўзни ва уни ихлос билан талаффуз этган киши қалбидаги титроқ маъносини ҳис қила биледи. Қолганлар учун эса муҳаббат шеvasи тамомила тушунарсиз ва ҳар қандай

инсоний мазмун-моҳиятдан йироқ алжирашдан ўзга нарса эмас! Севган киши ҳеч қачон «Ишқнинг фойдаси борми-йўқми?» деб ўйланиб ўтирмайди. Севги туйғусидан ўртанаётган жон учун фойда ва зарар деган гаплар жудаям бўлмағур туюлади. Улар дунёнинг энг тубанликларидан жой олган манфур истаклар, разил майллар каби ошиқ дилига қаттиқ ботади... Ишқ ошиқ учун бирдан-бир ва ягона дунёқарашдир! Бойишни ният қилган ишбилармон учун ҳисоб рақамидаги сонлар миқдори қанчалик муҳим бўлса, кўнглига муҳаббат ошён қурган ошиққа висол хаёли шунчалар лаззат бахш этади... Йўқ, адашдим!.. Бундай эмас экан! Муҳаббатни дунёдаги бирон мезон билан, ҳисоб рақамидаги ҳеч қандай сон билан ўлчаб бўлмайди! Муҳаббат бу — тирлик маънисини, инсон бўлишнинг асосини ва ҳаёт жавҳаридир! Оламдаги ҳеч қандай бошқа куч кишига муҳаббат берганчалик чексиз саодатни бирданига инъом этолмайди. Ҳеч қайси ўзга қудрат инсонни бир вақтнинг ўзида ҳам дунёдаги энг бахтли, ҳам энг толесиз зотга айлантиролмайди!..

— Ҳа-ҳа-ҳа!.. — дея кулди Шердил. — Самандар, менинг хаёлпараст дўстим, нималар деяпсан ўзи?.. Гапнинг лўндасини айтсам, севги бу — йўқ нарса! Уйдирма! Бориб турган лўттибозлик!.. Ожизларнинг, ҳаётда бирон тузукроқ муваффақиятга эришолмаган латтачайнарларнинг топиб олган арзимас ва ачинарли матоҳи! Студияда кимдир «Лайли ва Мажнун», «Ромео ва Жульетта», «Тоҳир ва Зухра»дан гап очди. Уларни салкам муқаддас маъбудалардек алқади, кўпчилик эса уни олқишлади. Азизларим, буларнинг бари — хомхаёл, чўпчак. Мени кечирасизлар, ўзим ўша дostonларни сира ўқимаганман, лекин эшитганим, телевизордан қисман кўрганимга кўра айтишим мумкинки, халқ орасида машҳур деярли барча ишқий романларнинг севишган қаҳрамонлари бир-бирларига етолмай завол топишади. Мен ҳамиша муҳаббат тўғрисида оғзи қулоғида гапирадиган одамларга битта саволни бериб юраман: «Хўш, Лайли

ва Мажнун ёки Ромео ва Жульетта бир-бировига етиб, тўю томоша билан қовушганда нима бўларди?» Мана, энди сизларга бераман ўша саволни: айтинглар-чи, чинданам Мажнун Лайлига, Ромео Жульеттага уйланса, уч ойдан кейин нима бўлишини тасаввур қилиб кўрган-мисиз?..

Студия сув қуйгандек жимиди, ҳамма гўё ўз хаёлида Лайлию Мажнуннинг тўйларини ўтказиб, келин-куёвни чимилдиққа кузатиб қўяётгандек оғизлари ярим очиқ ҳолда Шердилга муте-муте қараб туришарди.

— Шунинг учун севги-муҳаббат деб оғиз кўпиртирмасдан, уни яшаб кўриш, яшаб ўтиш керак. Яшалмаган, англамаган, етилмаган орзу-истаклар инсон қалбида ҳамиша қандайдир интиқ туйғуларни пайдо қилади. Қасам ичиб айтаманки, аксарият валакисаланглар ана шу туйғуни ишқ деб атайди, ишқ деб ёнади. Буни қорни очган одамнинг овқат ҳақида ўйлаб, унга интилишига ўхшатиш мумкин. Ҳа-ҳа, айнан шундай! Ишқ ҳам бир озуқа! Унга шоиримиз ҳар қанча сирли-сеҳрли бошқа исм бериб кўришга интилмасин, натижа бир: ишқ ҳам бир луқмадир, ундан еб тўйилгач, кишини ортиқ безовта қилмайди...

Студияда ғала-ғовур бошланиб кетди. Кимдир «Ҳаққи рост!» деса, кимдир: «Бемаънилик, бу одамнинг юраги борми ўзи ёки тошга айланиб кетганми?!» — дея ёзғирди.

— Жим, тинчлик сақлайлик! — деди бошловчи. — Фикр билдирмоқчи бўлсак, битта-биттадан, навбат билан гапирайлик, жаноблар ва хонимлар! Қани ким? Марҳамат, опа! Ўзингизни таништиринг аввал.

— Исми шарифим Барно Исматова. Педагогика институтида тил ва адабиётдан дарс бераман. Менинг Шердилбекка жиддий эътирозим бор. Чунки у киши ҳамма нарсани ақл билан бошқариш керак, ҳис-туйғулар ортиқча ва зарарли деяптилар. Бу фикрга қўшилиб бўлмайди. Негаки, ҳис-туйғулар осмондан олинган эмас, балки одамзоднинг моҳиятига экилган уруғдир. Одам ана

шулардан таркиб топган, аслида. Моҳиятдан воз кечиб бўладими? Фарзандга муҳаббат масаласини олайлик. Шердилбекка қўшиладиган бўлсак, бу ҳам бир заифлик. Лекин меҳр кўрсатмасанг, бола темирдан, роботдан фарқи қолмай ўсади-ку! Эртага нима бўлади? Ҳар сонияда ўз зурриётингдан кўрқиб-титраб яшайсанми? Ахир, у эртами-кеч портлаши мумкин бўлган бомбадек ҳаётингни заҳарлаб юради-ку! Йўқ, мен бундай бола ўстиришни, тарбиялашни хоҳламайман.

— Раҳмат, опа, ўтиринг, — даврани бошқарарди бошловчи. — Марҳамат, ўзингизни таништиринг, кимсиз, қаерда ишлайсиз?

— Пўлат Арслонов бўламан. «Перфектум Мобайл» компаниясида программист бўлиб ишлайман. Шердил Тоҳирович фикрларига тўла қўшиламан. Инсон, аввало, ақл билан яшаши керак. У ҳис-туйғу билан узоққа боролмайди...

— Яшшанг, ўғилбола! — луқма ташлади Шердил завқланиб.

— Муҳаббат одамзоднинг болалик даврига хос, — дея гап бошлади ўзини сиёсатшунослик фанлари номзоди, доцент дея таништирган Тошев. — Кўриб, англаб, яшаб турганимиз бу босқич эса балоғат палласидир. Бас, шундай экан, севги-муҳаббат деган эртақдан, болалик ҳаёлларидан воз кечиб, ҳисоб-китоб ва ақл билан турмуш қуриб, оилани қатъий режа асосида бошқарадиган вақтлар алақачон келган. Бугунги кунда ишқ-ишқ дея айюҳаннос солиш ҳам, шу сарқит мавзуда манавиндақа соатлаб дискуссия қилиш ҳам қолақлик, сиёсий калтабинлик. Мен шуларни айтиб, бўлмагур кечинмалар билан одамларнинг бошини оғритмасликни талаб қилиб келдим. Айтадиганимни айтдим, энди менинг бу ерда қолиб, сизлар билан гап таллашиб ўтиришга сираям тоқатим йўқ. Биродарлар, улғайинглар! Ҳаётингиз ва соғлигингизнинг кушандаси бўлмиш чирик ҳис-туйғуларни юрагингиздан ҳайдаб чиқаринг, уни соғлом дунёвий ва сиёсий қарашлар билан тўлди-

ринг! — доцент туриб, қўлидаги микрофонни ўтирган ўрнига ташлади-да, намоёишкорона студияни тарк этди.

Студия бир муддат ўзини йўқотиб, соқовга айланди. Лекин журналист нима учун журналист? Дарров ҳушини тўплаб, жарангдор овоз ила қолганларнинг ҳам ўзига келишларига ёрдам берди: — Қаранг-а! Орамизда қандай илғор қарашли замондошларимиз бор! Бундай одамларни ўз эътиқодлари йўлида ҳар нарсага тайёр деса бўлади. Хўш, студия нима дейди бунга?

— Дунёнинг энг нозик ҳисоб-китоблари асосига қурилган жамики оилалар умрини йиғиб келсангиз ҳам чинакам ошиқ-маъшуқнинг бир-бирига термилиб ўтказган бир соатига алишмайман! — қизишиб гап бошлади Самандар. — Нима эмиш, ишқ-муҳаббат бўлмағур кечинма эмиш! Бўлмағур деганларнинг ўзлари шунақа...

— Ҳай-ҳай, Самандар Зоҳид, ўзингизни қўлга олинг! Сиз ахир камера қаршисида — миллионлар ҳузурида эканлигингизни унутманг! — тартибга чақирди бошловчи.

— Оғир бўл, Самандар, — аралашди Шердил, — жаҳл билан узоққа кетолмаслигингни ўзинг ҳам биласан-ку! Бу — бир баҳс. Ҳар ким ўз қарашини билдирыпти. Бор-йўғи — шу! Анави доцентнинг чиқиб кетганига аҳамият берма. Эҳтимол, чинданам биз билан баҳслашгиси келмагандир, эҳтимол, бу бир баҳонаю муҳим бир иши бордир. Яна ким билади, сал семизроқ экан, оздирадиган чойдан ичган бўлса, қўққисдан қорни бураб қолган бўлишиям мумкин.

Студияда гурр этган кулги кўтарилди. Шердил бўлса давом этди:

— Манавининг нима эканини биласанми? — Шердил пиджагининг ич чўнтагидан шапалоқдек келадиган матоҳни чиқариб, Самандарнинг нақ бурни тагига келтириб кўрсатди, кейин студияда ўтирганларга, сўнг чор томонда ишлаб турган камераларга қаратиб ҳавода ўйнатди, — ноутбук! Агар билсанг, ҳозир бутун дунё шунинг ичида!

Самандар ғашланиб юзини нари бурди.

— Юзингни бурасанми-бурмайсанми, бундан цивилизацияга зарар келмайди. Аксинча, сен ютқазасан! Хўп, майли. Нима деяётгандим?.. Ҳа! Ноутбук! Бутун олам шу парча темирнинг ичига кириб кетган. Агар билсанг, тушунсанг, ўша... севги ҳам тўлиб-тошиб ётибди бунинг ичида. Севги ҳам, пул ҳам, саёҳату тижорат ҳам... хуллас, ақлингга нима келса, ҳаммасини шунинг қурсоғидан топишинг мумкин. Ҳа-я, уйингдан остона ҳатлаб чиқмай Лайлию Жульеттанг билан «свидание» қилишинг мумкин...

Студиядагилардан кимлардир Шердилга эргашиб пиқ-пиқ кулди..

Самандарнинг кутилмаганда ғазаби қўзғади ва бир ҳамла билан Шердилнинг қўлидаги матоҳни юлиб олдида, студия майдонининг ўртасига шундай зарб билан урдик, ноутбук бошловчи Журъат оёқлари остида чилчил синиб, чор томонга тарикдек тирқираб кетди. Самандар бояги доцент чиққан эшикка ўзини урди. Ҳамма, ҳатто билағону устомон нотик бошловчи ҳам ҳангу манг бўлиб серрайиб қолди...

27

Севги нима, биродар? Балки у Шердил ишонч билан айтаётгандек, бор-йўғи жинсий майл ва уни лептоплар орқали бошқариш, унга эришиш мумкиндир?.. Балки олифта замондошларимиз мудом такрорлаб яшайдиган, яшаб такрорлайдиган математика — ўта инжиқлик билан амалга ошириладиган совуқ ҳисоб-китобдир?.. Унга кўра бўлажак жуфти ҳалолингнинг бўйи фалон газу оғирлиги пистон фут, келиб чиқиши ундоғу туғилган буржи бундоқ, айни кундаги даромади мунчаю эртага топадигани бунча, туғилажак болаларнинг ирсий харитаси мана бу, ақлий салоҳияти фалон «айкю»... Эҳтимол, севги чинданам насл қолдириш билан боғлиқ табиий заруратдир?.. Ким билсин... Балки у дунё-

қарашдир? Балки яшаш усулларидан бири ёки нафас олишнинг бирдан-бир йўли... Оҳ, севгининг таърифи бунча кўп бўлмаса!..

Самандар ўша куни ТВ биносини тарк этиб, тўғри анҳор бўйига қочиб борди: сув бўйлаб узоқ, жуда узоқ юрди. Шу даражада узоқки, шаҳардан ташқарига чиқиб кетди: анҳорнинг икки юзига чапланган макияж — бетонлар тугаб, унинг аслини, ўзлигини ёдга соладиган майсалару турфа ўт-ўланлар шивири бошланди. Шунинг баробарида Самандарнинг хаёлига ўқийвериб ёд бўлиб кетган «Лайли ва Мажнун» достонидан парчалар қуйилиб келди. Айниқса, назарларида ишқ хароб айлаётган Мажнунга ёрдам беришни истаб, минг бир ўй-фикрдан кейин ўзаро кенгашиб, ҳаж мавсумида ўғилларини Каъбага элтиш тадбирини олган ота-она баёнидан ибтидо-ланган жузьни ёдаки ўқишни севарди Самандар. Лекин шунча заҳмат чекиб рағбати келтирилган Қайснинг тиллари бутунлай ўзга дуоларга айланганди дostonда:

Демонки, мени тарабга хос эт,
Ёхуд ғами ишқдин халос эт!

Дерменки, манга бу ўтни ҳардам
Афзун қилу, қилма зарраи кам!

Чек айнима ишқ тўғиёсин,
Ур қалбима ишқ кимиёсин!

Кўнглима фазо ҳарими ишқ эт,
Жонимға ғизо насими ишқ эт!

Ишқ исидин эт дамимни мушкин,
Ишқ ўтидин эт юзумни рангин!

Кўнглим ғам ила тўқ айла, ё Раб!
Ишқ ичра мени йўқ айла, ё Раб!

Дерлар манга «Ишқни унутғил,
Лайли ғамидин канора тутғил».

Аллоҳ, Аллоҳ, бу не сўз ўлғай,
Ул қавмга Тенгри узр қўлғай.

Лайли ишқин танимда жон қил,
Лайли шавқин рагимда қон қил.

Дардини нажотим эт, илоҳи,
Ёдини ҳаётим эт, илоҳи!

...Дардимга хаёлини табиб эт!
Жонимга висолини насиб эт!

Файрин назаримда фони айла,
Меҳрин манга жовидони айла!

То бўлса ҳаётдин нишоним,
Савдосини қил тан ичра жоним!

Жон чиқса бу жисми нотавондин,
Ёди била ўқ чиқор жаҳондин.

Танлар тирилурга қўйсалар юз,
Кўйи елидин танимни тиргуз!

Дўзах манга етса жовидони,
Ишқи ўтидин қизитқил они.

Жаннат сари чекса сарнавиштим,
Васли ҳарамини қил беҳиштим!

Онсиз мени бир дам этма мавжуд,
Будумни қил онсиз ўлса нобуд!»

— Севги нима, биродар? — ўзига-ўзи савол берарди энди Самандар юриш ва шеър айтишдан андак тиниб, сув қийисига келиб ўтираркан. — Манави анҳор янглиғ умрнинг билинмай оқишими ва ё бошқа нарса? Усиз яшаса бўладими? У билан-чи?.. Севги ҳаётдан мақсад, тирикликдан ягона нишон деб ким айтди ўзи?

Ким у шусиз ҳам шўр пешонамга муҳаббат дардини нақш этган? Нега у менинг бирдан-бир ишимга айланиб қолди? Нега фикру ёдим фақат унда: турсам ҳам, юрсам ҳам, ўнгим ҳам тушимда уни дейман, уни кўраман!.. Нега бу дарддан қутулиш имкони йўқ? Нега уни бир эски кийимдек ечиб-итқитиб, бошқасини харид қилиш мумкин эмас?.. Ёки у менинг табиатимми? Жон билан кирган ва яна у билангина чиқиб кетадиган айрилмас кучми?.. Балки жоннинг ўзи, менинг жонимнинг ўзи удир, ишқдир...

Севги нима, биродар? Бугун кундуз чироқ ёқиб ахтариб севгини билган, у ҳақда бир умр тинмай оташин сўзлар айта оладиган бошқа бир одамни топиб бероласанми?.. Айт менга, биродар, севги нима?..

Самандар анҳорга яна-да ёвуқ келди. Бир маромда солланиб оқиб ётган сувга тикилди: нигоҳларини сув оқизиб кетаверди, кетаверди. Кўзлари чарчаб тинди. Лекин шундай Самандар сув бўйидан айрилмади. Тагин хаёлларига эрк берди. Шу кўйи қанча ўтирди — ёлғиз Худога аён. Ниҳоят, энгашиб бир ҳовуч сув олиб унга девонавор тикилди. Қуёшнинг олтинранг зиёсида ҳовучдаги сув товланди. Сўнг... Самандар унда ўз аксини илғаб қолди. Титраб кетди. Титраганида сув бир чайқалди. Сўнг яна тинди. Тинганида эса Самандар унда... унда... Сабонинг лиқосини кўрди!.. Самандарнинг юраги ҳапқириб нақ бўғзига келди: Оҳ!.. — деди у оғзидан оташ пуркагудек. Кейин титраб-тиришиб ҳовучига ёпишди. Ҳовучдаги сув эса секин-аста кафтлари ва бармоқлари орасидан сирқираб оқа бошлади. Оққан сайин Самандар зўр бериб тиришар, сувни, ҳовучидаги шу бир қултум сувни сақлаб қолай дерди. Аммо вақт ўтар, сув томчилар, Самандарнинг бутун хатти-ҳаракатлари зое кетар, кетар ва яна кетарди...

— Сабо!.. Сабо!.. — дея сасланди томаётган томчилар оҳангида Самандар. Ҳовучдаги сув тобора озаяр, шунинг баробари ундаги акс ҳам кичраяр, кичраяр, кичраярди... Ниҳоят, ҳовучнинг тубида бир томчи сув

қолди, — Самандарнинг Сабоси энди унда жилва берарди. Самандар кафтларида худди жони бордек, жонини қўриқлаётгандек талвасага тушар, ўрнидан туриб ҳовучдаги ўша жонни... ўша борлиқни бой бермаслик учун беҳуда уринарди... Бирпас ўтиб томчи — сўнгги томчи унинг қўллари қатига сингиб-шимилиб кўздан ғойиб бўлди. Самандар ҳовучини очиб, бир у, бир бу кафтига аланг-жаланг боқди. Сўнг... Сўнг телбалардек маънисиз қичқириб юборди... Зум ўтмай минғирлаб йиғлай бошлади. Йиғлаб-йиғлаб, бирдан тинди... худди кўклам ёмғиридек. Кейин кафтининг ўша томчи сингиб кетган жойига тилини босди. Босди ва шўр таъмини туйди. Шўр таъм эса унинг ҳушини — бошидан учиб кетган ҳушини қайтариб жойига келтирди. У аланглаб шом тушиб қолганини пайқади. Энгашиб, юзини ювди. Сўнг изига — шаҳарга қайтди...

28

Шердил ўша куни студиядан тўғри иш жойи — супермаркетга келди. Таъби тирриқроқ бўлгани боис белгиланган мажлисни бекор қилди. Котиба қизга: «Мени безовта қилма!» — дея қўрс оҳангда буйруқ бердию салқингина хонасига кириб, компьютер қаршисидаги креслога оғир чўкди. Интернет саҳифасини очиб, куни кеча танишган, лекин ҳали бирон марта кўришмаган, ишвали гап-сўзларидан, ҳар хил кўринишдаги бир неча там-там суратларидан жудаям ёш ва жозибали кўринган яҳудий қизнинг телефонини топиб қўнғироқ қилди. Русчалаб қизга ўзи яшамайдиган манзилни тушунтирди... Кейин музхонадан виски олиб, иссиқда қиздириб қийнаши мумкинлигига қарамай, қадаҳни тўлатиб ичдида, бурчакда қоровулдек тик турган улкан соатга бир қараб қўйиб, хонадан чиқди...

Орадан икки-уч соатлар ўтгач, хиёл ширакайф Шердил шаҳар марказидаги кўнгилочар ишлар учун махсус олинган ва шу мақсадда алламбало усулда таъмирлан-

ган шоҳона уйнинг эшигини очиб, кесакисига суянганча ён берди. У ердан ёши нари борса ўн еттилардаги суманбар қиз сирғалиб чиқиб келди. Шердил унинг чиройли думбасига бир шапатилаб урдию «пока» деганча эшикни ёпди. Кейин ўзини юмшоқ ўриндиққа ташлаб, сигарет тутатди. Тутунни ичига аччиқ-аччиқ ютиб, кўҳлаб оғзидан ҳалқа-ҳалқа чиқариб кайфланди.

— Севги-муҳаббат эмиш, — деди худди биров билан баҳслашаётгандек. — Мана, у нима! Ҳаммасининг борар жойи — шу! Сен хаёлингдаги муҳаббат ҳақида оғиз тўлдириб гапиришдан нарига ўтолмайсан, мен эса уни кучиб ўйнайман. Мен турмайман бир жойда, ҳаракат қиламан... ҳа, ҳа, қиламан... Сен эса фақат ўйлайсан, хаёл сурасан. Мана, фарқимиз қаерда, Самандар!..

29

Кўклам неъматлари — ялпизу исмалоқ, жағ-жағу беданинг юпқа япроқларидан териб тушликка кўк сомса ёпган Ҳанифа ая Нозима опага илиниб, тандир тафти кетмаган иккита иссиқ нон устига ҳалиги тансиқ таомдан чош этиб қўйиб, қўллари куйиб пуф-пуфлаганча келиб қишлоқдаги энг баланд, энг ҳашамдор дарвозанинг кўнғироқ тугмасини босди.

— Вой, айланай ўзимнинг дугонажонимдан, қўллари дард кўрмасин, — Ҳанифа аянинг илинганини олarkan, ўргилиб-чевриларди Нозима опа. — Биласан-а, менга нима ёқишини! Кел, бу ёққа ўт, ўтир. Омин, Худойим бизни Шердилбеку Самандаржонларнинг тўйига етказсин! — ихлос-ла юзларини сийпашди қадрдонлар.

— Гапир, Ҳанифа, ўзингда нима гап? Розилик бердими ўғлинг? — Устига қалпоқ кийдирилган чойнакдаги илиброқ қолган чойдан куйиб узатди мезбон.

— Э-э, қаерда, ўртоқжон, — уҳ тортиб деди Ҳанифа ая. — Ҳеч кимни эшитмаяпти. Анув кун келганида роса қисталангига олдик: «Ўттизга қиряпсан, синфдошларингнинг олди уч-тўрттадан болалик бўлди. Шундай

юраверасанми?» — деб силтаб ташладим. Тоғаси ҳам анча қаттиқ тегди, «синглингни чиқардик, укангни уйландик — икковиям ўзидан тиниб-тинчиб кетишди мана, сенинг юришинг бу. Аянгнияма ўйлагин, ахир, одамларнинг бетига қараёлмай қолди бечора, ҳамма, «ўглингни қачон уйлантирасан?» деб сўраяпти, деди...

— Хўш, у-чи, нима дейди? — тоқатсизланди тамкинни йўқотиб Нозима опа, худди ҳаёт-мамотини бериладиган жавоб ҳал қиладигандай дугонасининг кўзларига жавдираб тикилганча. Бояқиш нима қилсин, ахир, яккаю ягона ўғли ҳам худди Самандарнинг ишини қилиб юрган бўлса?! «Ҳалитдан уйланиб нима қилдим, шошилманглар!» дейди — вассалом. Куяди-да, синглиси Зулфия учта жужуқни етаклаб юрса-ю, сочига оқ оралай бошлаган Шердили «Уйланишга ваҳлий» деб гапни кесса...

Ҳасратларининг муштараклиги иккаласини дарддошу сирдошга айлантирган, тез-тез дийдорлашиб, бир-бирларига суянганча шу тарз узоқ-узоқ гаплашиб-диллашиб ўтирадиган бўлишганди кейинги пайтлар. Болаликда айрилмас дўст, ҳозир эса муносабатлари қандайлиги номаълум ўғилларининг бўйдоқ юришларида гўё бир-бирига боғлиқ нимадир бордек, гўё биттаси уйланса, иккинчиси ҳам тўйга розилик бериб юборадигандек, уйланиш борасида бирининг оғзидан чиққан энг арзимас гап ҳам бошқасига дунёдаги энг ширин муждадек туюладиган бўлиб қолганди...

Ҳасратлашиб губорлари тарқаб, кўнгли анча енгил тортган Нозима опа Ҳанифа аяни дарвозага кузатиб чиқаркан, кўярда-қўймай дугонасининг қўлига ялтироқ қоғозли ширинликлар тутқазди:

— Шердилбекнинг магазинидан, ўргилай...

30

— Сен — менинг Каъбамсан!..

— Сен — менинг!..

— Сенсиз ҳаётни тасаввур қилолмайман!..

- Сенсиз ҳаётнинг ўзи йўқ!..
- Сени кўрдиму дунёга нега келганим аён бўлди!..
- Мен эса сени, фақат сени кўриш учун дунёга келдим...

Сабо ва Самандарнинг суҳбатлари шундай бошланиб, шундай давом этиб, шундай адоқланарди. Шу ҳолларида улар бу дунёнинг одамига сира ўхшамасди. Улар учун бир-бирларидан ўзга киши ҳам, дунёнинг ўзи ҳам йўқ эди гўё. Фақат Сабо бор эди, яна Самандар! Бўлди!..

Сен бўлсангу мен жаҳонда мавжуд,
Бўлса яна коинот нобуд...¹

Эҳтимол, айти шу ерда ўша ҳикмат яшириниб ётган бўлса, ажабмас. Киши ўзию дарди билан қанчалик машғул бўлса, дунёдан ва унинг найрангларида шунчалик ғофил қолади. Биноан алайҳ, Сабо ва Самандарга, уларнинг севгисига ҳамла илинжида йиртқич ҳайвондек сездирмай, писиб келаётган хавфни на йигит ва на қиз пайқарди шу топда. Ки кўзлари фақат бир-бирларинигина кўрар, бир-бирларининг пинжига суқилиб, бегона атрофнинг мудҳиш совуқлигидан паноҳ топардилар. «Муҳаббатнинг кўзлари кўр бўлади» деганлари балки шудир. Ки ошиқ қорачиғида фақат маъшуқа, маъшуқа қорачиғида биргина ошиқ аксланиб тураркан. Зотан, бу чашмлар ғайри кўрмайди, қараганида ҳам кўрмайди — уларни ошиқ ё маъшуқанинг кўнгилдаги сийратидан ҳосил бўлган суврат банд этган, ахир...

— Юринг, сизга бир нима кўрсатаман, — Самандарнинг қўлидан тортқилади Сабо ёмғирли кўчадан кета туриб. Самандар эргашди. Анча йўл юришди. Сабо Самандар қўлини маҳкам тутган кўйи «Ҳайвонот боғи» дарвозаси олдига олиб келди. Пулини тўлаб ичкари киришдиямки, қиз йигит қўлларини қўйиб юборай демасди. Улар етаклашиб чопишаркан, кўплаб ажабтовур

¹ Навоийдан.

даррандаю паррандалар ёнидан ўтишди, аммо Сабо уларнинг ҳеч бири қаршисида оёқ илай демасди. Ниҳоят, юзлаб қуш қафаслари орасидан ғарибгинаси олдида тақа-тақ тўхтади. Аввал қушларга, сўнг Самандарга қаради. Самандар эса олдин Сабога, кейин қушларга боқди. Улар иккита бўлиб, жимитдеккина эди. Бори шу! Бошқа ҳеч қандай ўзига жалб қиладиган, айтарли жиҳати йўқ эди. Самандар Сабога қўшилиб, «Қани, нима бўлар экан?» дегандек узоқ вақт сукут сақлаб тураверди. Сабо ҳам «Ўзингиз топинг!» дегандек жим. Бир маҳал йигитнинг кўзи ёзувга тушди: «Айрилмаслар».

— Бу ёғи қизиқ бўлди-ю. Нега энди айрилмас эканлар? — ўзига-ўзи савол берди Самандар хаёлан ва пешма-пеш дилидагини тилига қўчирди.

— Мен билмадим, ўзингиз топинг, — деди Сабо эркаланиб.

— Сабо, азизам, биласан-ку, мен қушларни яхши билмайман. Тагин... буларинг ўзимизнинг мусичаю чумчуқлардан бошқа, чет элликларга ўхшайди, қарагин. Ўзинг тушунтириб бера қол, нега энди уларнинг номи бунақа ғаройиб — айрилмаслар?.. Улар чинданам айрилмас қушларми? Лекин нега? Айрилсалар, нима бўлади?

— Ёмон бўлади, — деди Сабо Самандарнинг интиқ қароғига тикилиб. — Жудаям ёмон... Улар ўлиб қолишаркан!.. Биттасини қафасдан олиб қўйишса, иккинчиси унинг ҳажрида ёниб, ахийри нобуд бўларкан... — маъюс тортди Сабо. — Қаранг, қайғули-а? Одамлар ҳам шу қушларга ўхшаб бир-бирларини сева олишармикин?..

Самандар жавоб ўрнига келиб Сабони бағрига босди.

31

Гарчи Шердил асосий вақтини супермаркетда ўтказётгандек туюлса-да, аслида бутун диққат-эътибори бошқа нарсага — роботлар оламини ўз мамлакатию ундан нарига ёйиш, тарғиб этишга қаратилганди. Маркет шу йўлда харжлаш учун даромад манбаи эди, холос. Орада

шахсий банкини ҳам ташкил этиб олди. Бир неча хорижий компаниялар билан шартномалар туздики, улар ойдан-ойга, кундан-кунга мўмай фойдасини бериб турибди. Лекин буларнинг ҳеч бири Шердилнинг юрагига қувонч суратини чизолмас, юзини кулдиrolмас, кечаю кундуз ўйлагани бошқа — одам боласи бажараётган ишларни мўъжаз техникалар зиммасига юклаш эди. «Ахир, бу — чинакам мўъжиза-ку! — дея ўзича тўлқинланиб кетарди Шердил хонасини лашкар каби ишғол этиб турган турли шаклу шамойилдаги роботчалар билан мулоқот қилар чоғи. — Улар хизматкор инсонлардан жуда кўп томондан устун туради. Энг муҳими, тугмасини бир боссанг, ишлайди, яна боссанг — ўчади. Одам-хизматчига ўхшаб бошингда кўзини минг хил мақсаду ўйда лўқ қилиб турмайди. Сени ёмон кўрмайди, севмайди ҳам. Севиш ва нафратланиш... — булардан воз кечиш керак. Инсон даққионусдан қолган бўлмағур туйғулар билан овора бўлмаслиги лозим. У янги давр, янги эра очмоғи, ўз тақдирини тамомила ўзи ҳал этмоғи шарт! Қачонгача табиатга қулларча бўйсуниб, йўқ Худога сифиниб яшаш мумкин? Энди ҳаммаси бошқача бўлади. Инсоннинг ўзи Худо бўлиб, ўз қуллари — роботларни яратади. Роботлар одамлар ўрнини, одамлар эса маъбудлар ўрнини эгаллайдиган замонга оз қолган, жудаям оз!..»

Шердил қайрилиб, шундоқ ён томонда — бежирим жавон рахида турган робот тугмасини босди: бир неча сония япон электрон соатларидаги каби майин ва ёқимли мусиқа таралди-да, ҳаракатга келган робот ўзбек тилида дона-дона қилиб: «Салом, хўжайин», деди. Шердил унга жавобан: «Салом, Самандар. Оламда нима гап?» деб сўради. Самандар отлиғ робот бийрон тилда ҳозиржавоблик қилди: «Бугун шанба. Ўттиз биринчи март. Соат Ўзбекистон вақти билан ўндан беш дақиқа ўтди. Ҳаво ҳарорати ўн етти даража илиқ. Ёғингарчилик кутилмайди. Валюта қиммати...»

— Ташлаб ўт! — буйруқ берди Шердил. Робот дарҳол бошқа мавзуга кўчди.

— Бугунга режалаштирилган ишлар рўйхати билан таништираман... — робот узундан-узун рўйхатни ўқий кетди... Ажаб, унинг овози ҳам ўзимизнинг Самандар-никига жудаям ўхшаш эди. Роботни кўрмай, фақат унинг овозини эшитиб турган одам Самандар дейди-қўяди...

32

Сабо Самандар билан учрашувдан пардек енгил бўлиб уйига қайтди. Ўзида йўқ хурсанд, гўё руҳига қўшилиб кўкларда чарх уриб парвоз қилаётгандек ҳис қиларди ўзини. Ҳа-ҳа, айнан шундай эди. Сабо ўз ҳаётининг муҳаббат учун бино этилганига ортиқ шубҳа қилмас, муҳаббат учун ҳар нарсага тайёр ҳам эди. Муҳаббат ҳамма нарсага маъно ва файз бағишларди. Муҳаббат дунёнинг оқлови эди унинг мурғак назарида. Ишқ бор экан, яшашда маъни бўлаверарди Сабонинг ўйлашича. Севги учун чархи кажрафторнинг жамики мусибатларига, баттолликларига таҳаммул айлаш мумкин эди. Ҳа-да, олдинда муҳаббат ёққан машғала порлаб турар экан, йўлинг ҳар қанча қоронғи ва мубҳам бўлмасин, барибир адашмай-нетмай манзил сари қадам ташлайверасан...

Сабо Ўрикзорнинг муҳташам иморатлари қад кўтарган виқорли кўчасидан ширин хаёллар оғушида юра-юра ахийри ҳамманикидан-да ҳайбатли, ҳамманикидан-да сирли кўринган ўз уйларининг қўш дарвозаси тугмасини босди. Эшикни очган оқсоч аёл билан ҳар доимгидан ҳам қуюқроқ сўрашиб, ичкари чопди.

— Ойи, ойижон!.. — негадир ойисини тезроқ кўриб, у билан ҳаёт ҳақида мириқиб суҳбатлашишни истарди шу тобда унинг орзуманд дили.

— Ана, болагинамнинг ўзи ҳам кеп қолди, — деди Гулчеҳра опа ёнидаги нотаниш меҳмонларга қизини кўрсатиб.

— Воййй!.. — кутилмаганда нотаниш меҳмон аёлларга дуч келган Сабонинг капалаги учиб кетди. — Ас-

салому алайкум, келинлар!.. — деди зўра қизариб-бўзариб. Сўнг иккинчи қаватдаги хонасига қочиб чиқаркан, қиз кўнгли аллақандай нохушликни сезгандек тирчиллаб қолди...

— Кўҳликкинайкан!.. — деди меҳмонлардан бири Сабонинг ортидан суқланиб қараб.

— Кўҳликкина, дейсан. Ўғлимнинг таърифидан-да чунон ортиқ! — деди бошқаси Сабо юқорилаган томондан кўзини узмай.

— Пиёлангизни узатинг, иссиқ чой қуйиб берай, — Гулчеҳра опа бўлғуси қудаларни ҳушига келтирмоқчи бўлди.

— Йўқ, айланай, чойингизни ҳали кўп ичамиз. Анча ўтирдик. Гаплашдик.

Эркаклар пишириб қўйган ишни яна обдан чийладик. Энди бизга рухсат, — пиёласини кафти билан тўсиб, «қуйманг» дегандек нари сурди сулукатидан куёв бўлмишнинг онаси.

— Вой, бирпасда-я? — сўради Гулчеҳра опа бошқа нима дейишини билмай довираб.

— Тўй вақтини эркаклар ўзлари келишиб айтар, кейин у ёғини иккаламиз биргалашиб олиб бораверамизда, ўргилай, — деди яна бояги аёл Гулчеҳра опанинг стол устидаги қўлига қўлини қуйиб.

— Майли, — деди Гулчеҳра опа секин, аммо негадир овозида бояги қувончидан асар ҳам қолмагани.

Меҳмонларни — билмайди қай алфозда — кузатганидан кейин кўнгли алланечук дилдираб қизининг ётоғига кўтарилди. Бармоқлари билан қизғиш эшикни оҳиста чертиб кирди. Сабо дераза ёнида кўча кийимида ташқарига қараб турарди.

— Қизим! — сасланди она.

— ...

— Сабо, қизим... — она қизига яқин бордию, унинг кўзларида тўлиб турган ёшни кўриб, чўчиб тушди. «Демак, ҳаммасини тушунган», — хаёлидан ўтказди у. Лекин юрак ютиб бир нима демоққа, ҳатто нуридийдаси-

ни кучиб таскин бермоққа ҳоли келмай, ёғочдан ўйиб ишланган, хонанинг умумий рангига уйғун товланиб турган каравот четига омонатгина ўтирди. — Уҳ-ҳ-ҳ-ҳ! — деди чўзиб. Сўнг иккиси ҳам ўз ўйларига чўмганча узоқ вақт сўзсиз қотишди...

Она ҳар қанча уриниб, қизига бошқа чоралари йўқлигини, Сабонинг адаси қуда бўлмишдан қарздор экани, лавозимига ҳам ўша кишининг бевосита моддий ёрдами эвазига ўрнашгани, мабодо, розилик бермаса қиёмат қўпиши, адаси ишсиз қолиши ҳам мумкинлигини, қолаверса, куёв бўлмиш Лондонда ўқишни битириб келиб, шу ерда, ўзимизнинг Тошкентда фирма очиб иш бошлаганини тушунтиргиси келиб, шу оғиз жуфтларди-ю, лекин охирида журъати етмай лабини тишларди. Орадан бир соатча фурсат кечдиямки, на ундан, на-да қизидан садо чиқди. Гулчеҳра опа чуқур хўрсиниб кўзғалган эди, — Тўй қачон? — сўраб қолди Сабо кутилмаганда.

Онаизор ҳангу манг бўлганча туриб қолди. Сўнг ўзини йиғиштириб олиб деди:

— Аданг худди бизнинг тўйимиз каби кузда, сентябрнинг бошида бўлади, деяптилар. Яна вақт кўрсатади, қизим. — Гулчеҳра опа меҳри ийиб изига қайтди ва қизини маҳкам кучиб юз-кўзларидан ўпди. Сўнг... сўнг боядан бери кўнглидан кечириб, лекин айтолмай ўртанган гапларининг ҳаммасини, балки ортиғи билан айтиб ташлади...

— Биладан, ойи, қўйинг, ўзингизни қийнаманг, — деди Сабо ойисининг иккала елкасидан тутиб. — Биладан, ўша куёвболайиз икки марта олдимга келди. Илгарилари ҳам уйимизга келиб, адамла билан ярим тунгача бир нималарни муҳокама қилиб юрадиган ёши каттароқ йигит экан. Келганида унга ёқмасликка ҳаракат қилувдим, ёқмадим, деб ҳам ўйловдим... Адашибман, шекилли...

Она қизига бир муддат синовчан боқиб турди-да, пиқ этиб кулиб юборди. Кейин кулгуси қаҳқаҳага дўнди. Эҳтимол, ишнинг хамирдан қил суғургандек силлиқ кўчганидан ўзида йўқ севиниб кетгандир шўрлик аёл...

Ойисига ғалати бўлиб қараб турди-да, Сабо ҳам унга кўшилиб кулмоққа тушди. Бир неча сониядан кейин она-бола бир-биридан ўтказиб, уйни бошларига кўтариб қийқиришар, бир-бирларининг елкасига тарс-турс шапатилаб кўйишар, сўнг тагин хандон солиб кулишарди. Бунни эшитган, уларни кўрган ҳар қандай одамнинг энсаси қотиши аниқ эди. Аммо ойи билан қиз ҳеч нимага эътибор беришмас, ҳатто қия очиқ эшикларидан қизиқсиниб мўралаб кетган оқсочларни, уларнинг қадам товушларини ҳам пайқашмасди...

Кутилмаганда бошини адл кўтариб қаҳқаҳа отаётган Сабонинг кулгуси фарёду фиғонга дўнди. Гулчеҳра опа шундан кўрққан эди, чамаси. Унинг кулгуси бир лаҳзада тинди: «Дод!» солиб йиғлаётган қизига бақрайиб қолди-қотди.

— Сабо! Сабо!! — она энди қизининг кифтларидан ушлаб, ҳушига келтирмоқчи бўлиб қаттиқ силкиди. Бироқ бундан Сабонинг жазаваси баттар тутиб, ойисининг иккала кўлини силтаб ташлади-да, бурчакдаги пардоз столига отилди. Пайпаслаб, атир-упани ерга тушириб, нарсалар орасидан қайчини топиб, жон-ҳолатда ойисига юзланиб бақирди: «Ўзимни ўлдираман!!!»

Телбадек қичқириб турган Сабонинг кўлида ўткир тигли қайчини кўриши ҳамон онанинг ҳуши бошидан учиб, тубига арра солинган дарахтдек гурсиллаб жигарпорасининг пойига қулади... Сабонинг бўлса, ўзини ўлдириш учун тиг ушлаган кўллари бўшашиб, ҳалиги қайчи бармоқлари орасидан сирғалиб тушди. Унинг изидан қизнинг ўзи ҳам тап этиб ойижонисининг бош томонига йиқилди: «Ойи, ойижоон!..»

33

Гулчеҳра опа «Тез ёрдам» машинаси етиб келмасиданоқ туппа-тузук бўлиб қолган, оқсоч аёллардан бири юзига сочиб юборган коса тўла совуқ сув учган ҳушини қайтариб жойига келтириб кўйганди. Аммо Сабо-

нинг аҳволи танг. Ўша кундан бери индамас бўлиб қолди. Университетни тамомлагач, адаси қизи учун тайёрлаб қўйган жойга — аллақандай кўчмас мулк компаниясининг раислиги лавозимига бормай, ундан минг бир баҳона билан қутулиб, радиода оддий бир журналист сифатида иш бошлаганига кўп бўлмаганди. Энди севимли машғулоти ҳам кўнглига сиғмай қолди. Хонасига қамалиб олиб, туну кун мусиқа эшитиб ётадиган, соатлаб деразадан ташқарига қараб, гоҳ қуёшнинг чиқишию ботишини, гоҳ тепадан — иккинчи қаватдан узоқларда шундоқ кўриниб турган мевазорларни, ундаги хилма-хил дарахтларнинг солланиб тебранишларини кузатиб ўтирадиган, бош-кети кўринмайдиган хаёлларга бериладиган одат чиқарди. Аввалига «ўтиб кетади» ўйи билан унча парво қилмаган адаси ҳам энди дийдагирён қизининг ботмон-ботмон гамига ботган аёлига қўшилиб жиддий ташвишга чўмди. Иш айланиб, уйга психолог-врачни чақиришгача бориб етди. Бечора психологнинг бир ой босим ишлашларидан ҳам ҳеч наф чиқмади: қизни деярли гапиртиролмади у. Хуноби ошганидан, бошқа томони, кимсан вазир биринчи ўринбосарининг шахсан қилган илтимосини ерда қолдираётгани қайғусиданми, бояқишнинг ўзи жуфтакни ростлади. Бундан Гулчеҳра опанинг ваҳми юз чандон ошиб, кўнгли хижил тортди. «Энди кўзимнинг оқу қораси жинни бўпқолмасайди», деган иштибоҳ ич-этини кемирмоққа тушди. Кечалари эрига худонинг зорини қилиб, ўша қудаларга қиз бериш фикридан воз кечдиришга беҳуда уринди.

— Нега энди? — дер эди Саидкамол ака. — Ахир қизинг кимгадир турмушга чиқиши керак-ку! Ўқишини битирди, ёши ҳам йигирма иккига қараб кетди. Яна кимни, нимани кутамиз? Ёки қизинг битта-яримтаси билан...

— Вой, адажониси, нималар деяпсиз! Сизнинг қизингиз-а! Асло! Ёмон хаёлларни каллангиздан чиқариб ташланг. Айтганингиздек қилиб қараб келяпману ўзим. Чивинниям яқинига йўлатганим йўқ... — Гулчеҳра опа-

нинг юраги бир «шув» этиб кетди. Ахир, Саидкамол акаси бирон нимани билиб-сезиб қолса борми, дастлаб ўзининг бошида ёнғоқ чақади-я!

Сирасини айтганда, Гулчеҳра опа қизининг кимгадир кўнгил қўйганини ўзича чамаларди. Ахир, Сабо анчадан буён ўзгариб, хаёлланиб қолган-да. Фақат севган кишиларгина шунақа — осмонларда парвоз қилиб юради. Аммо юрак ютиб қизига бир нима демади. Чунки ўйлардики, Сабо барибир адасию ойисининг чизган чизигидан четга чиқмайди. Ахир, қизалоқлигидан қулоғига кўргошиндай қуйиб келмайдими бу ҳақда?! Кўп насиҳатлар қилган. Ўзингни эҳтиёт қил, бўлмайдиган ишга бурнингни тикиб, униси-буниси билан дон олишма, барибир, аданг сени ўзлари айтганига беради, деган. Ажаб, Сабонинг ҳеч қачон эътирози бўлмаган эди. Энди кўрмайсизми, ҳе йўқ, бе йўқ, адамнинг топганига тегмайман деб, иккала оёғини битта этикка тикиб, касал ҳам бўлиб олди. «Очиқ айтмаяпти-ю, аммо бир балоси, асраган дафинаси бор: қизим тушмагурнинг кўнгли бошқа йигитда! — чигал вазият бундайин ўйни хаёл кўчасига киритишга-да кўрқиб турадиган Гулчеҳра опага журъат ато этганди. — Лекин ким бўлдийкин ўша бетамиз?» — нима қилишини билмай боши қотди онанинг. Ўйлай-ўйлай, Сабонинг ўзидан гап олишга қарор қилди.

34

— Бошқасини яхши кўрсанг, айт, қизим? — ўзини икки-уч кун шу биргина саволни бериш учун тайёрлаган Гулчеҳра опа қизининг хонасига кира солиб сўради. Чунки бир оз ҳаялласа, тўплаб олган журъати нимадир сабаб билан кемтилиб қолишидан қаттиқ чўчирди.

Сабо чурқ этмай, деразага кўзини михлаб олганча ўтирарди.

— Сани касал қилиб ўтиргандан ўшанга бериб, кулганингни, одамлардек гапириб юрганингни кўрганим тузук эмасми, қизим!.. — кўзига ёш олди она.

— Ростданми, ойи?! — дабдурустан тилга кира қолди Сабо.

— Рост бўлмай, ёлғон бўлармиди, жон болам!.. Вой! — кўз ёшларини салфетка билан артаётган Гулчеҳра опа туйқусдан тўхтаб, гўё нима воқеа юз берганини энди англаб етгандек ҳаяжон ила хитоб қилди, — Вой, жоним, сан гапирдингми?!

Она шошиб қизининг юзларидан тутиб, кўзларига қаради.

— Худойимга минг қатла шукур! Ўзим ўргилай гапирган тилларингдан!.. — Она қизининг дам у юзидан, дам бунисидан чўлпиллатиб ўпа кетди... — Ҳой, ким бооорр!? Менга қаранглар, Турсуной, Назира! — оқсочларнинг исмини тутиб чақирди қувончини ҳеч қаерга яширолмаган она. Тинчликмикан, дея оёқларини қўлларига олиб ҳаллослаб келган аёлларга эса нима деярини билмай, дам қизига, дам буларга қарар, кўз ёшларини қувончига қўшиб «култ-култ» ичига ютарди... — Қизим гапиряпти!.. — деди ниҳоят ўзини қўлга олиб. Кечга байрамона дастурхон ёзиб, Сабо ёқтирган овқатлардан қилинглари! — буйруқ берди, сўнг қизига юзланди. — Мен адангларга айтай, ваҳдийроқ келсинлар ишдан!..

— Ойи! — шошиб хонадан чиқиб кетаётган онасини тўхтатди Сабо. — Саволимга жавоб бермадингиз...

— Қайси саволингга, қизгинам? — ҳайрон бўлиб сўради она. У шодликнинг зўридан чинданам Сабони гапиртирган сабабни унутганди. — Нима қиласан ҳозир савол-жавобни, қизим?

— Ойи! Тақдиримни ўзим ҳал қиламанми?.. — қатъий сўради Сабо андишани бир четга йиғиштириб қўйиб.

— Ҳа-я, — каловланди ая боягина айтган ўз сўзларини гўё эсидан чиқаргандек. Боягина қизининг гапирishi, соғайиши эвазига ҳамма нарсага, ҳатто унинг яхши кўргани ўша бетамиз (шундай деб ўйларди Гулчеҳра опа) йигитга тегишига ҳам минг марта рози бўлиб турган бўлса, энди, Сабога забон битиб, аввалги ҳолига қайта бошлаганига гувоҳ бўлгач, ўзгарди-қолди. — Май-

ли, қизим, буни кечқурун бафуржа гаплашамиз. Адангларга ўзим ётиги билан тушунтираман. Ўзинг биласанку феълларини. Фақат сан сиқилма, хўпми оппоғим?.. — Гулчеҳра опа Сабонинг тагин айниб, соқов бўп қолишидан ҳадиксираб, йўлини қилиб чиқди. У шу тобда янгиликни эрига суюнчилагани ошиқиб борарди. Бу қувончнинг панасида Сабонинг ўзгага қўнгил қўйганини ҳам айтиб олса бўлаверади. Баҳарнав, севиниб кетган адасининг ўзи Сабо билан очикча гаплашиб олади. Қаранг, орада қолиб ҳар иккала томондан калтак ейиш азобидан Гулчеҳра опа халос бўлиб олибди... Ахир, ўртада туришдан ёмони йўқ ўзи. Айниқса, қайси томонга қадам боссанг ҳам одиминг наштар бўлиб юрагингга ботиб турса...

Кечқурун Гулчеҳра опа ўйлаганидек, оилавий хурсандчилик бўлди. Ҳеч нимадан хабари йўқ тўнғич фарзанд Баҳодир ҳам ўша кунни тасодифан Москвадан учиб келиб қолди. Ҳаммалари бирам очилиб-сочилиб ўтиришдики... Алалхусус, Сабо ўзида йўқ нашъали эди. У бугун ойиси ва адаси ўзаро гаплашиб, келишиб, маслаҳатга маҳси кийгизишиб, унга тақдири борасида хушхабар етказди, деб умид қилар, умид қилгани сайин қувончи ичига сиғмай ҳаприқар, энтикар, шодланарди. Кечаги, атиги бир неча соат илгариги Сабо қани, — топиб бўлмасди...

Алқисса, ўша кеча жуда чиройли кечди: бахтли оила еди, ичди, ўйнади, кулди. Ҳеч ким: на ада, на ойи ва на Сабонинг ўзи жазм этиб, жазирамада қизиб турган сомонга — бош мавзуга тегинмади. Унинг олдига олов билан боришга ҳеч кимнинг ҳадди сиғмади. Аслида, ҳамма гайришуурий бир тарзда билиб турардики, бусиз мумкин эмас. Бугун ё эртага, албатта, шу масалани ҳал қилиш шарт бўлади. Шунга қарамасдан, уларнинг бари бўрон олдидан бўладиган жимжитлик умрининг янаям узун бўлишини ишташаётгандек туюларди...

Базм оёқлаб қолганда Саидкамол ака қўлига вино тўла қадахни олдию яна «тост» айтмоқчи эканини эълон

қилди. Сабонинг юраги шунақа ҳовлиқиб кетдики, асти қўяверинг. Ҳозир адаси уни тутқун айлаб турган қафас эшигини очиб юборади.

— Биз бир оиламиз. Дунёда оиладан муқаддасроқ нарса йўқ. Ҳамма нарсадан воз кечиш мумкин, лекин оиладан, унинг аъзоларидан, оила олдидаги бурчдан, қарздан бўйин товлаб бўлмайди...

Сабо гап ўзани қайси томонга бурилиб кетаётганини унчалик тушунмай, ҳайрон бўлиб адасига гинали боқиб турарди...

— Биз ойинг иккимиз сизларни жудаям яхши кўра-миз, — Саидкамол ака ёнгинасида ўтирган аёлини илтифот ила елкасидан кучди. — Бизнинг кечаю кундуз ўйлаганимиз — сизлар! Биз иккаларинг учун яшаб юрибмиз. Қилаётган ишларимиз ҳам, йиғиб қўйган бойлигимиз ҳам, ҳамма-ҳаммаси сизларга, сизлар учун. Ойинг билан нимани режалаштирмайлик, қандай ишга қўл урмайлик, ҳаммаси сизларнинг келажакларингиз, иқболларингиз учун!.. — Саидкамол ака киссасини ковлаб нимадир олди. — Баҳодир, ўғлим, сани хабаринг йўқ, синглингнинг анчадан бери мазаси бўлмай турувди, лекин бугун қара, қадаминг ёқибми, тузалиб кетди. Шунинг севинчига, қолаверса, университетни битириб, катта, мустақил ҳаётга қадам қўйгани билан табриклаб, ойинг билан Сабога атаб кичкина бир совға олдик, — Саидкамол ака бир қўлида қадаҳу бошқасида машина калитини ҳавога баланд кўтарганча ўрнидан турди. — Баҳодир билан Гулчеҳра опа «Ўвв!» дея хитоб қилганча нотикқа эргашдилар. Фақат Сабогина нималар бўлаётганини англамайроқ, гарангсираганча ўтирган ерида қолаверди.

— Ҳой, осмонга сакрабийсанми, мана буни ўтирговганини-чи!.. — кулди Баҳодир синглисини енгил турганча...

Ниҳоят, базм тугади. Ҳамма бир-бирларига хайрли тун тилаб ўз ётоғига йўл оларкан, Сабонинг кўзи билан берган саволига ойиси елка қисиб, адаси томонга имо

қилганча йўрғалаб нари кетди. Бир ўзи сўппайиб улкан хонанинг ўртасида қолган Сабо кафтини куйдириб турган калитга қаради: у қафас эшигини очгувчи эмас, балки ўзи шундоқ ҳам тамбаллаб ташланган қамоқхонанинг темир эшиги устидан ўрнатилган тағин битта эшикнинг рамзий калитидек туюлди унга.

Бир-бир қадам олиб ўз хонасига ўйчан чиқиб келган Сабо очиқ деразадан қорамтир уфққа қараб тураркан, бирдан ғазаби келиб қўлидагини ўша томонга — зулматнинг башарасига қараб отиб юборди. Калит уйдан тушаётган ғира-шира нурнинг фонида қоронғи кеча бағрини ялт этиб бир тилдию кўздан ғойиб бўлди. Оламини босиб келаётган тун зулматини тамоман чароғон этишга эса кучи етмади унинг.

...Ўша кечадан эътиборан у тағин тилдан қолди. Иштаҳаси ҳам йўқолиб, бирпасда яна озиб-тўзди. Чунки Сабо адаси ва ойисининг ҳийласини сезиб қолганди. Улар гапни айлантирганлари сайин бунинг бадтар жаҳли чиқар, нафрати ошарди. Қўл телефонини ҳам ўчириб ташлади. Ахир ундан кунига Самандардан хавотир тўла хат келарди, тинимсиз қўнғироқ қиларди. «Қаердасан? Тинчмисан? Бормисан?» мазмунида бўларди улар. Лекин Сабо кўтармади, жавоб ҳам ёзмади. Нима дейди, ахир?! «Севгимиз сароб чиқди. Мени бошқага — бойнинг боласига турмушга беришяпти. Энди сиз ўз йўлингиздан кетаверинг. Ҳаммаси учун раҳмат!» дейдими?! Қайси юз билан?!.

... Орадан кунлар ўтар-у, Сабо қизнинг аҳволида ўзгариш сезилмасди. Ота-она ҳам ўзларини қўярга янги жой ахтара бошлашди. Бу ёғи ёз яримлаб қолди. Эрта-индин ғир этган шабададек куз салом бериб эшик қоқади. У ёғи эса — тўй!.. Аммо бу алфозда, Сабонинг бу туришида қанақа тўй ҳақида гапириш мумкин?..

Кипригига уйқу қўнмаган кечалардан бирида эшик чертилди. Чўчиб ҳушига келган Сабо оёққа турди ва «Ким?» деб сасланди.

— Адангман, қизим...

— Келинг, ада... — ўрнидан туриб қўлини кўксига қўйди қиз.

Саидкамол ака бурчакдаги стулни суриб, Сабонинг қаршисига келиб ўтирди. Афтидан, суҳбат узун бўлади.

— Қизим, — дея сўз бошлади ота. — Сани яхши кўришимни биласанми?

Сабо индамай ер чизиб тураверди.

— Нимаики қилаётган бўлсам, ҳаммаси сани бахтинг учун, келажагинг учун, бўлажак ўғил-қизларингнинг иқболи учун. Фақат сан ҳозир буларни тушунмайсан. Санга ойинг иккаламиз ўз боласини суйганидан айирадиган, тошбағир, совуқ одамлардек туюлаётганимизни биламан. Аслида-чи? Асло ундай эмас. Сан ҳали ёшсан. Ўзингга, келажагингга қайси йўл кўпроқ маъқул келишини яхши билмайсан, ҳаётий тажрибанг камлик қилади. Бунақа вақтларда оқил фарзанд ўз ота-онасига, уларнинг кўпни кўрган ақлу донишига суянади, қизим. Ўша... — Саидкамол ака керакли сўзни тополмай бир зум тутилиб, дудуқланиб қолди. — Ўша бетаин... ялангоёқ билан гаплашдим. У энди сани бошқа безовта қилмайди...

— Нима?! — оғзини, кўзларини катта-катта очди Сабо. Бу хабар унга бошидан бехос муздек сув қуйиб юборилгандек таъсир қилди. Шўрлик қиз юзини кафтлари билан маҳкам беркитганча қотиб қолди.

— Ҳа, қизим, ойинг Шаҳло ўртоғингнинг олдига бориб ҳаммасини сўраб-суриштириб билиб келди. Кейин мен ўшани топтириб гаплашдим. Кўрқма, унга ҳеч нима қилгани йўқ. Биз ахир йигирма биринчи асрда яшаймиз! — кулди Саидкамол ака намойишкорона тарзда қўлларини икки томонга кўтариб.

Адасининг гапидан ҳалигача ҳушига келолмаган Сабо эшикка қараб юрди. Аммо шахд билан сапчиб турган падарининг қўлига тушди:

— Қаёққа?!

— Қўйворинг, ада! Илтимос, мани бунақа қийнаманг...

— Мани хароб қилма, қизим! Оёгингга йиқилиб сўрайман!.. — кутилмаганда Саидкамол ака Сабонинг қарши-сига тиз чўкди... — «Потаҳа» бўган, қудамиз ҳазилакам одам эмас, уйимизни куйдиради-ю!.. Мани ўйламасанг, акангни, ойингни ўйласанг-чи, болагинам!.. — Саидкамол аканинг овози титраб, кўзларига ёш қалқди...

Сабо!.. Сабогина довдираб қолди. Бир куннинг ичида дунёни ағдар-тўнтар қилиб юборадиган шунча шўриш, шунча кўргулик!

— Вой, ада! Нималар қилаяпсиз? Туринг ўрнингиздан, туринг!! — Сабо пиқиллаб йиғлаганча тез энгашди, адасининг елкасидан тутиб қаддини кўтармоққа тутинди. Ахир, шундоқ одам! Атрофида қўллари кўксиди, бир имоси билан ҳар қандай ишни бажо келтиришга шай турадиган юзлаб азаматлари бор шундоқ одам ўз қизининг оёқлари остида чора истаб ёш боладек ложарам ўтирса!.. — Туринг, ада! Бунақа қиманг!..

— Йўқ, қизим, адангнинг ҳаётини, эркаклик шаънини хароб қймайман деб қасам ичсанггина тураман! Бўлмаса, ота бўлиб қайси юз билан кўчага чиқаман!.. — Саидкамол ака ич-ичидан эзилиб йиғлаб юборди. Сабо адасининг юзига, йўл излаб қийналаётган кўзларига, иложсизликдан букилиб турган вужудига қараб титраб кетди: «Мен нималар қилаяпман ўзи? Биттамас, ўнта жоним бўлсаям, аввало адамларга бахшида қилмайманми? Ахир, бу дунёда ҳаммадан кўра уларнинг олдиларида қарздорман-ку!» — деб ўйлади.

— Хўп, адажон! Сўз бераман! Фақат сиз ўрнингиздан туринг, ўтинаман! Сизни бу аҳволда кўриб қолишмасин, туринг, ёлвораман!..

35

Самандар навбатдаги талабани ёнига чорлади.

— Саволни ўқинг.

— «Ўткан кунлар» романида муҳаббат талқини, — бийронлик билан жавоб берди қиз.

— Гапиринг, — деди Самандар, аммо хаёли куни кеча ўзини «Сабонинг адасиман» деб таништирган — ёши элликларда бўлишига қарамай навқирон кўринадиган, дид билан кийинган, қўриқчилари бисёр одам билан ораларида бўлиб ўтган мубоҳасага кетди...

... Самандар ҳар доимгидек уйдан чиқиб университет томон узанган кўча ёқалаб одимлаб бораётганди. Туйкус алламбало машина шундоқ ёнгинасига тўхтади-да, ундан иккита барзанги йигит тушиб, аввалига сиполик билан Самандарни машинага таклиф қилишди. Кейин қўлларини ишга солишдимиди, нима бўлди, эслай олмайди: Самандар: «Нега, нима учун, қаёққа?» — деган бир-талай саволларини қалаштираркан, ўзини машина сало-нида, гунгурсдай йигитлар қуршовида кўрди. Бирпас ўтгач, аллақандай бинонинг орқа эшигидан уни етаклаб олиб киришди. Борган жойининг ресторан эканлигини каттакон холлга киргандан сўнг тушунди Самандар. Сар-сор солди: ажаб, четроқдаги столда биргина киши фин-жонда нимадир ичиб ўтирарди.

— Келинг, ўтиринг, — деди у Самандарга хушхон-лик билан. Самандар минг бир таажжуб ичида кўрса-тилган жойга чўкди.

— Ишқилиб, Самандармисиз? — деди нотаниш киши қаршисидаги йигитнинг ювилавериб ёқалари ўнгиброқ кетган кўйлагига: «Наҳотки, қизим келиб-келиб шу нус-хани севиб қолган бўлса?» — дегандек ажабсиниш би-лан разм соларкан. — Ёки йигитлар адашиб бошқани тутиб келишдимиди? — дея кулди, стол устидаги сигарет қутисидан биттасини чиқариб, лабининг четига қис-тиргани ҳамон тўрт қадам наридаги парда ортидан чи-қиб келган гарсон йигит чақмоқ тутди.

— Мен-ку Самандарман, аммо сиз ким бўласиз, та-нимадим. Чинданам мени адашиб... — Самандарнинг гапи оғзида қолди...

— Самандар бўлсанг, бўпти! Адашганим йўқ. Аслида адашган сан бўласан!.. — Илондек вишиллади нотаниш одам стол оша энгашиб Самандарга кўзини лўқ қилганча.

Самандар тушунмади, таажжуби ёнига ғазаб қўшилди: «Нима истайди ўзи бу одам мендан?» Аммо ҳали сўзга оғиз жуфтлаб улгурмай мухатобининг ўзи жумбоқни ечди-қўйди.

— Нима жин уриб қизимнинг бошини айлантириб юрибсиз, йигитча? Бошқа... ўзизга муносиброқ жойлардан ёр қидирсангиз бўлмайдими? Қизиқ, сиз уни ўзини яхши кўрасизми ё?.. — негадир яна сизлашга ўтди у.

Самандар нима дейишини, ўзини қандай тутишини билмай қолди. Сабонинг бой-бадавлат оиладан эканлигини биларди, аммо бу даражадаги... нима деса бўлади, бутун бошли ресторанда ёлғиз тушлик қиладиган, ёнида ўнлаб шотирлари елиб-югуриб турадиган одамнинг қизи эканлиги хаёлининг учига ҳам келмаганди. Келса нима? Бу билан бирон нарса ўзгариб қолармиди? Ёки бошқача севармиди?.. Майли, қўяйлик бу гапларни! Самандарга қайтайлик... Бечора нима қилсин ҳозир, шу тобда? Рўпарасидаги, ўзини Сабонинг адасиман деб таништирган одамнинг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ҳақоратларини мум тишлаб эшитсинми ёки унга муносиб жавоб берсинми? Ахир, индамай эшитай деса, йигит бўлиб, одам бўлиб бундай тухматларни эшитмаганди, гап қайтарай, у бирни деса, ўнни қайтариб турай деса, мухатоби отаси тенги одам, бу ҳам майли, у ахир Сабонинг адаси!.. Қолаверса, Сабо билан ўзининг яшаш тарзлари ўртасида ер билан осмон орасича фарқ борлигини Самандарнинг ўзи ўйламаганми, бундан юраклари сиқилиб қонлар ютмаганми, ўзини Сабога муносиб эмас деб, унга яхши бир ҳаёт, заҳматларсиз, озорларсиз турмуш инъом қилолмайман, деб азиятлар чекмаганми?.. Сабо билан ораларида айнан шу моддий тафовут девори пайдо бўлиб, севгилисидан, муҳаббатидан айрилиб, ўзини ҳаёт билан боғлаб турган бирдан-бир ва энг муҳим риштанинг узилиб қолишини туну кун ўйлаб телбалар бўлмаганми?!

— Илтимос, мени энди кўриб турибсиз. Сизга ҳеч қандай ёмонлик қилганим йўқ, шунинг учун ҳақорат

қилмай гапирсангиз! — деди Самандар суҳбатдошининг кўзига тик қарашга журъат қилиб.

— Ёмонлик қилмаганмиш! — гапни илиб кетди Сабонинг адаси. — Бундан бадтари бўладими? Неччи ойдан бери на уйимда, на кўнглимда ҳаловат бор! — сигаретни икки-уч бор ичига чуқур-чуқур тортиб, сўнг кулдонга солиб эзгилади асабийлашган ота. — Нима, санларга ҳаёт — ўйинчоқми?..

Самандар боягина шафқатсиз босқинчидек туюлган қаршисидаги бу одам қиёфасида энди жабр кўрган, қизининг келажаги учун жиддий қайғураётган, ташвишланаётган қаттиққўл отани кўрди. Бир зум унга раҳми келиб кетди. «Тўғри-да, — ўйлади у, — қизи ўз ҳаётини боғламоқчи бўлган кишини, яъни мени билмаса, кимман, қаердан келиб қолдим, ота-онам ким, қизига муносабатим қандай, ҳеч қандай маълумотга эга бўлмаса, жаҳли чиқади-да».

— Мени кечиринг, а...

— Саидкамол.... отим, — деди Сабонинг адаси Самандарни ўзига нима деб мурожаат қилишини билмай тутилиб қолганига жавобан.

— Мени кечиринг, Саидкамол ака, чин дилдан илтимос қиламан, — давом этди Самандар зарофат билан. — Сизга, оилангизга ташвиш етказаман, деб ҳеч ўйламагандим, айтганларингизни, ҳатто андиша қилиб айтолмай турганларингизни ҳам биламан, тушунаман... Лекин нима иложим бор, мен қизингизни, Сабони жонимдан ортиқ яхши кўраман! Ўлдириб юборсангиз ҳам ундан воз кечмайман, чунки кечолмайман!..

— Бас! Аҳмоқ! — жаҳли чиқиб столни муштлади Саидкамол ака. — Оғзим бор, деб валдирайверасанми? Тупурдим санлани ўша муҳаббатингга! Нима у, қорнингни тўйдирадими? Мани қизимни нима еб, нима кийиб котта бўганини биласанми, а, биласанми сан ялангоёқ?! Сабонинг киядиган битта кўйлагига етармикан сани бир ой дарс бериб топган моянанг, ўқиб уқмаган хомқалла! Кеча поездга осилиб келиб, бугун вазирнинг қизига

уйланаман дейсан! Сани асл мақсадингни билиб турибман-у туришингдан! Санга ўхшаганларга аслида қуруғидан керак, қуруғидан!.. Тўғри топдимми ичингдагини?.. Айтолмай юрган дардинг шумиди? Қанча сўрайсан, айт! Оғзингга сиққанини айтавер, уялма! Эллик минг этадими? Мана, ҳозир чек ёзиб бераман... — Саидкамол аканинг қовоқлари пир-пир учиб киссасидан олдиндан тайёрлаб олиб келган чек дафтарчасини чиқариб ёза бошлади. — Зоҳидов Самандар! Хавотир олма, ман сан ҳақингда ҳамма гапни суриштириб билдим, фамилиянгниям биламан, уйсиз, ижарама-ижара судралиб юрганингданам хабарим бор. Шунақа ҳолда мани қизимга осилганингга ўлайми? Пул керак санга, уй-жой қилиш учун, Тошканга яхшироқ ўрнашиб олиш учун, кейин мошина-пошина дегандек, а?..

Самандар тишини тишига босганча, муштларини қисиб, айна чоғда шайтонга ҳай бериб, сабр билан томошанинг сўнггини кутарди...

— Йўқ, санга элликта етмайди, санга юз минг ёзиб бераман. Юз минг доллар! — Саидкамол ака чекни йиртиб Самандарнинг олдига ташлади. — Ол-де, дап бўл! Қизимга бошқа кўнғироқ қилма! Шартни бузсанг, ўзингдан ўпкала, бола!

Самандар ўрнидан турди:

— Битта нарсага ҳайронман, — деди дона-дона қилиб.

— Нимага экан? — энсаси қотиб сўради Саидкамол ака ҳам беихтиёр Самандарга эргашиб қўзғаларкан.

— Сиздек... юраксиз одамдан Сабодек кўнгил кишиси қандай қилиб туғилган экан?.. — айтадиганини айтдию Самандар шахд ила изига бурилди. Бояги йигитлар эшик олдини тўсиб туришарди. Аммо улар хўжайинларига бир қараб олишгач, Самандарнинг чиқиб кетишига монелик қилишмади, тисарилиб ён беришди...

— Хуллас, домла, «Ўткан кунлар» романида тараннум этилган муҳаббат бугунга унчалик тўғри келмайди...

Самандар хаёлдан бошини силкиб қараса, талаба қиз гапириб турган эди.

— Хўш, сизнингча, қандай муҳаббат бугунга тўғри келади? — қизиқсинди Самандар. — Гапни «Ўткан кунлар»даги муҳаббат нима учун кунимизга ярамаслигидан бошланг.

— Биринчидан, Отабек ҳеч нимани ўйламай-нетмай, қизнинг характери ўзиникига мос келиш-келмаслигини ҳам билмай туриб унга уйланади. Отабекнинг севгиси эҳтиросгагина, яъни эркакнинг аёлга бўлган майлигагина қурилган эди, — бидиллаб кетди талаба қиз. — Иккинчидан, Кумуш кимга турмушга чиққанини билмаган. Бу — омилиги. Аёл ҳам одам, у кимга, қайси юртга эрга тегаётганини билиши шарт. Учинчидан, бу севгида ҳеч қандай ҳисоб-китоб бўлмаган, шунинг учун ҳам бошиданоқ унинг истиқболи йўқлиги кўриниб турарди.

— Қанақа ҳисоб-китоб, тушунтириб айтинг, Тоштанова? — изоҳ беришга ундади Самандар.

— Биринчидан, — силлиқ ўзанга тушиб олган сувдек равон давом этди Тоштанова, — Отабек тошкентлик, Кумуш эса марғилонлик. Уларнинг ораси ўша замоннинг транспортига кўра ҳисоблаганда камида бир ҳафталик йўл. Отабекнинг Тошкентга — ота-онаси ҳузурига ё бўлмасам Марғилонга — хотинининг олдига келиб кетишига тахминан уч-тўрт ҳафта кетган. Қайси ақл билан одам бундай исрофгарчиликка йўл қўяди? Муҳаббат, севги деб киши умрини совуриб юбораврадимми!.. Агар марғилонлик Кумуш бўлмаганда, Отабек Тошкентда қанча ишларни амалга ошириши, отаси Юсуфбек хожининг оғирини енгил қилиб, онаси Ўзбек ойим айтган тошкентлик Зайнабга уйланиб, уларнинг дуосини олиб юрган бўларди. Иккинчидан...

— Тўхтанг!.. — деди Самандар ўсмоқчилаб. — Агар марғилонлик Кумуш бўлмаганда, Қодирий «Ўткан кунлар» деган романни ёзиб овора бўлиб ўтирмасди... Шу фикр ҳам анави... чўтдек ишлайдиган каллангизга кел-

ганми ҳеч? Романнинг нима учун ёзилганини биласизми ўзи?

— Биринчидан...

— Кифоя! — деди кўли билан ишора қилиб Самандар. Кейин кулиб сўради: — Неччи баҳо қўйиб берай, «Биринчиева»?

— Албатта, аъло! Чунки, биринчидан, мен билетдаги ҳамма саволларга тўлиқ жавоб бердим. Иккинчидан, билетда бўлмаган қўшимча...

— Мана олинг. Сиз истаган баҳо, — талаба қизга синов дафтарчасини узатди Самандар... — Учинчидан, Қодирий бобо математикани сизчалик билмаган, мактабда яхши ўқимаган кўринадики, Отабек билан Қумуш ўртасида ишқ оловини ёқаётганда Тошкент билан Марғилон ўртасидаги масофани яхши ҳисоблай олмаган экан...

— А? — деди ўқитувчининг муддаосини охиригача англаб ололмаган талаба.

— Боринг энди. Йўл-йўлакай бирон дўконга кириб, дунёдаги ҳамма нарсанинг ўлчовини ола биладиган асбоб сотиб олинг. — Самандар кўли билан навбатдаги талабани жавоб беришга имлади.

— Тушунмадим... — Тоштанова бир ўқитувчига, бир эса аудиторияда саволларга жавоб ёзиб ўтирган бошқа талабаларга анграйиб қарай-қарай чиқиб кетди...

Шу зайлда кечгача имтиҳон олиб, тақдири атрофида бўлаётган ўйинларни ўйлай-ўйлай тинкаси қуриган Самандар ижара уйига зўрға қадам ташлаб келди. Кириб душда чўмилиб чиқди. Чой дамлаб, босиб-босиб ичиб чанқоғини қондирди. Қўл телефонини ёқиб кутди: бугун ҳам Сабодан ҳеч қандай садо — хат-хабар йўқ. «Уҳ, нима қилсам экан? — деб кўзларини юмганча бошини юқорига қаратиб айлантирди. — Уйига борсамми? Қиёмат қўпар-ов... Аммо қўл қовуштириб ўтиролмаман-ку! Сабони уйдан чиқармай, телефониниям тортволишган бўлса-чи? Ҳа, адаси бу ишга қодирдек кўринди. Аслида, у бундан нарисиниям қиладиган

одамнинг худди ўзи! Ҳар балони кутиш мумкин... Балки Сабо менинг ёрдамимга муҳтождир, бориб бирон нима дейишимни, унинг учун ҳамма нарсага тайёрлигимни баралла айтиб, шу тахлит ота-онаси қистовида иккиланиб қолган юрагидан шубҳа-гумонларни қувишимни кутаётгандир. Эҳтимол, сиқув остида мендан, севгисидан воз кечишга ваъда бериб қўйгандир... Нима бўлгандаям унинг уйида қандайдир воқеалар юз бераётгани аниқ. Йўқса, шунча вақтдан бери қорасини кўрсатмаган адаси бирданига пайдо бўлиб, қизидан нари юришимни талаб қилиб, отнинг калласидек пулга мени сотиб олишга уринармиди? Тўхта-тўхта, у нега менга пул таклиф қилди? — Самандар ўрnidан туриб хона ичра кезина бошлади. — Демак, бир бало бўлган! Хўш, нима?.. Тўйми?! — Йигит юзини кафтлари билан тўсганча узоқ вақт тик ҳолда жим туриб қолди. — Фақат бу эмас, Художон! Мени кўр қил, оёғимни шол эт, розиман, фақат Сабони менинг ҳаётимдан йироқ этма! Уни ҳис қилиш бахтидан, у билан суҳбатлашиш саодатидан мени маҳрум қилма! Ўтинаман, ёлвораман!.. — Самандар гурс этиб турган жойида мук тушиб, қўллари ни ҳавога кўтарди. — Пойларингга тиз чўкиб, тупроқларга ағанайман, фақат Сабони менга кўп кўрма! Унинг ити бўлиб остонасини ялашга, қули бўлиб хизматини қилишга тайёр мендек одамдан марҳаматингни дариф тутма, эй яратган Эгам!..»

Самандар шу кўйи қанча фурсат ўтди — билмайди. Эшик қўнғироғининг устма-уст жиринглашидан ҳушига келиб кўзини очди. Негадир каравотда — жойида эмас, хонанинг ўртасида — униқиброқ кетган гилам устида юзтубан ётарди. Шошиб деразага қаради: кун чарақлаб, оламини нурафшон айлаган. «Тавба, нима бўляпти ўзи?» — ҳеч нимага тушунмай доводиранганча бориб эшикни очди:

— Бакир!..

— Ҳа, мен! Сен Самандармисан? Анави елкангдаги бошми?.. — ҳовлиқиб ичкарига кирди меҳмон.

— Нима гап, тинчликми? Тушунтириб гапирсангчи? Ёки мен... — Самандар энсасини қашиб, деворда осиглиқ соатга қаради: ўндан чоракта ўтибди. — А-а-а! — деди кўзларини катта-катта очиб.

— Б-б-б! — деди жавобан Бакир Самандарнинг оҳангида чўзиб. — Тез ювиниб чиқ. Ректорнинг ўзи деканнинг хонасида сени кутиб ўтирибди. Имтиҳонга келишини билмас эдинг гўё! Ухлаб қолишга топган вақтингни қара!..

Беш дақиқадан сўнг икковлон Бакирнинг машинасида университетга жўнаб кетишди...

36

— Тинчликми, адаси? Яна овқатни емабсиз? — сўради Гулчеҳра опа эри бир-икки қошиқ ичиб, нари суриб қўйган қатиқли мошхўрда косасини оларкан.

— Иштаҳам йўғроқ, — хушламайгина жавоб берди Саидкамол ака.

— Бир ҳафтадан бери шунақасиз. Бирон жойингиз оғримаяптими, ишқилиб? Йўқса, дўхтир чақирайми?

— Йўғ-а, яхшиман, — деди Саидкамол ака. Аммо ўзига синовчан боқиб турган хотинининг айтмаса жонҳолига қўймайдиган феълени билганидан ёрила қолди: — Биласанми, агар анави эррайим бойга «хўп» деб қўйганимда, қизингни ўша йигитга берардим.

— Нима?! — оғзи очилган опа қўлидаги идишларни дастурхон устига қўйдию ўзини эрининг ёнига таппа ташлади. — Нима дедингиз, адаси? Кимга? Нимага?.. Кечагина ўзингиз «ялангоёқ», «бетамиз» дея сўкиб-уришиб юрган ўша андижонликками?

— Кимга бўлмаса? — деди Саидкамол ака хиёл жаҳли чиққандай бўлиб. — Ўшанга-де!..

Гулчеҳра опа эри билан ўша андижонлик ораларида нима гап ўтганидан беҳабар, нима дейишини, нима сўрашини билмай, эсанкираганча ёқасини ушлаган кўйи хўжайинига катта-катта кўзларини йириб қараб турарди.

— Нима — нима?! У қизингнинг пулини эмас, ўзини яхши кўрар экан... Ҳақиқатданам яхши кўрар экан, билдинг!.. — Саидкамол ака ўрнидан шартта туриб ҳовлига ўтиб кетди.

Опа бўлса аграйганча унинг ортидан қараб қоларкан, «Тавба-а-а...» деди чўзиб.

37

— Сенга нима бўляпти ўзи, Самандар? — деди кечкурун кўярда-қўймай қаҳвахонага бошлаб борган Бакир озгинадан ичишгач. — Ақлдан озмоқчи бўлсанг, олдиндан огоҳлантириб қўй, билайлик. Бирон ножўя иш қилиб қўйсанг, хафа бўлиб юрмайлик тагин. Аммо билиб турибман, бу кетишингда...

— Қўйсанг-чи, ҳаммаси жойида, — дедию қадаҳларни оғзига қадар тўлдирди Самандар.

— Ёлғонингни бориб энангга айт! — дўриллади табиатан кўполроқ, аммо қалби ёмғирдан сўнгги тиниқ осмондек мусаффо Бакир. — Кўриб-билиб юрган бўлсам, яна ҳаммасини силлиқлашга тиришасан. Ўзи дўстмисан сен? Дўст деган мундоқ ичини ёрмайдими? Менга ёрмасанг, ўзи сенинг атрофингда ким бор? Агар мен ҳам кетсам, қоласан моховдек бир ўзинг сўппайиб!..

— Ўтинаман, бундай қилма. Кел, яхшиси сен учун ичамиз! — одатда, жуда кам ичадиган Самандар бир ичдими, тўхтатиб бўлмасди. Ҳаш-паш дегунча биргалашиб илк шишани думалатишди. — Биласан-ку, Бакир, — сўзлари тойиб, кўзлари сузилиб гапира кетди Самандар, — бу азим шаҳарда битта дўстим бўлса, у ҳам сен! Аммо душманга ўхшаб гапирма!.. Дардимни била туриб «Сенга нима бўляпти, нега бунақасан, нега уйланмайсан, бола-чақали бўлишни хоҳламайсанми, ёшинг ўттизга чиқди, кейин сенга ким ҳам тегар эди?...» дема. Тушунаман... тўхта, гапимни бўлма! — Самандар қўлини кўтариб дўстининг оғиз очишига қўймади. — Мен тушунаман, буларни мен учун, менинг келажак-

гимга бефарқ эмаслигинг учун айтасан. У ёқда тоғаларим билан аям бечора ҳам шундай дейиша-дейиша адо бўлишаяпти. Аммо нима қилайинки, юрагимдаги олов бир зум бўлсин ўчай демайди, нима қилайинки, унга қарши қўллаган чора-тадбирларим ёш боланинг дадасини ўз раъйига қаратиш учун ёлғондакамдан кўзларини беркитиб «Ув-ув-ув!» деб йиғлашидан нарига ўтмаяпти. Ахир, бу ерда ўша ёлғондан йиғлаган гўдак ҳам мен, уни эшитиб, ҳийласини кўриб-билиб турган ота ҳам мен, тушундинг?.. — Самандар бўш қадахини Бакирга «қуй» дея узатди. Бакир қуриб қолган шишани ҳавода ўйнатиб, Самандарга «Бўлди, бас қилайлик» дегандек имо қилди. — Девушка! — дея қичқирди жавобан Самандар. — Принесите ещё одну, пожалуйста.

— Етариди-да, энди Самандар, — эътироз билдирди Бакир. — Ўтган галдақа бўлмайлик ишқилиб, — кулди. — Эсингдами?.. — Кейин «девушка» келтирган янги шишанинг оғзини очиб қуйди. — Гўштан кўпроқ е, бўлмаса яна опичлаб кетишимга тўғри келади.

— Яхшиси, сен кўпроқ ич-у, мендан олдин йиқилиб бер. Шунда сени кўтариб кетиш навбати менга келади, — кулишди икки дўст бир-бирларининг ликопчасига мулозамат билан қовурилган товуқдан солиб қўйишаркан.

— Самандар, мён сенга чиндан ҳам қойил қоламан, — гапни узоқдан бошлади кўлидаги тўла қадахни бир четга қўйиб Бакир. — Илгари менинг иккинчи паллам ҳали учрамади, деб уйланмай келдинг. Сабони учратгач эса, «Бахт менга кулиб боқди!» — дея осмонларда учиб юрдинг. У билан адашмасам, уч йилдан бери биргасан, тўғрими?

— Хўш?..

— Энди Сабо... ҳалиги... нимайди?..

— Бошқасига тегяпти!.. — Самандар дўсти истиҳола қилиб тополмай қийналаётган иборани айтиб берди.

— Ҳа, шундай, — кўлига қадахни олиб бир кўтаришда сипқордию гўштни газак қилганча давом этди Бакир. — Энди сен нима қиласан? Буёғи нима бўлади?.. Бугунгидек ҳушимдан кетиб юравераман десанг, хато қиласан!

Сени таниган-билганларнинг олдида шундай бўлсанг-у, майли... Ёрдам берадиган зоғ ҳам бўлмаган жойда... анақа... бўпқолсанг-чи?

— Қанақа? — сўради Самандар бошини маъноли ликиллатиб.

— Э, қўйсанг-чи, водийча ҳазилларингни! Ҳозир сурхонча қилиб бир тушураман!.. — Бакир ўзининг бўшаб қолган қадаҳини тўлатди. — Ҳалиги... анақада... хушингдан кетиб қолсанг, яъни... ўйлаяпсанми буни?.. Эртага бир дўхтирга бормаймизми-а?..

— Кел, шуни Сабо учун ичамиз!.. — Самандар бошлаб ароқни охиригача сипқорди, аммо газагига ҳеч нима емади, юзини буриштирганча тураверди... Бакир унга санчқида помидор бўлагини тутди...

— Сенчалик севишга йўл бўлсин-у, аммо мен ҳам гуруҳдош бир бухоролик қизни қаттиқ севганман, — дея гап бошлади Бакир. Самандар индамай уни эшитиб ўтирарди. — Ўқишнинг иккинчи йилиёқ ўзлари томонлик юқори босқичдаги йигитга тегиб кетган. Отамга маслаҳат солай десам, у вақтда иккита акам бўйдоқ, де. Дардим ичимда, миқ этмай юраверганман. Сирам етиб уйлангач эса хотинимни яхши кўриб қолганман. Назаримда, аёлларнинг ҳаммаси бир-бирига ўхшайдигандек туюлган менга. Севган қизимдан олишни истган нарсаларимнинг барини мен ўз аёлимдан топганман. Билмадим, тагин... — Жўралар индамайгина қадаҳларни енгил чўқиштиришди.

— Ўйлашимча, сен ҳам уйланишинг керак, — давом этди кўпга чўзилмаган танаффусдан сўнг Бакир. — Бирин-кетин болалар туғилади. Биласанми, улар қанақа ширин бўлади?.. Э-ҳа, сенинг хотининг йўғ-у, буни қайдан билардинг? Боланинг ширинлигини сўз билан таърифлаб бўлмайди, дунёдаги энг ширин неъмат у, Самандар! Болалар сенинг муҳаббатингдан-да баланд дейман ўзимча!.. Тагин ким биледи... — Бакир гоҳ тўлиботошар, гоҳ эса дўсти Самандарнинг забун ҳолига қараб дами чиққан шардек шаштсиз қолар, шалпаярди. —

Нима бўлгандаям, Сабо энди бировнинг хасми. Энди йўллари бошқа-бошқа, Самандар!..

— Ёки Сабо!.. — Самандар яна соқийни кутиб ўтирмай ўзи қуйди. — Ёки ҳеч ким!.. — Қадаҳни бир силтам билан бўшатди-да, боягидек газак олмай, Бакирга бақрайиб тураверди. Бакир чуқур уҳ тортганча яна санчқининг учида нимадир илиб узатди...

Улар яна узоқ-узоқ баҳслашиб, тортишиб, дардлашиб ўтиришди. Бакир йўлини қилиб айтмаган насиҳати қолмади. Ўзининг ҳаётидан олинган мисоллар тугаб, ота-онасининг, сўнг у ҳам соб бўлгач, бобосию момосининг турмушидан ўз назарида Самандарга ибрат бўлгулик воқеалардан гапира-гапира чарчади. Аммо Самандар отлиғ Худонинг бу қайсар ошиғига қани энди гап кор қилса... Аламидан Бакир ҳам тоза ичди, бўкиб ичди, жўрасидан қолишмай ичди. Оқибат?.. Учинчи шишадан кейин Самандарнинг ҳазиллашиб айтгани бўлди: Бакир биринчи бўлиб йиқилди. Ҳожатга тураман, деб мункиб кетди. Унга ёрдамга қўзғалган Самандар бўлса оёғи остида думалаб ётган Бакирга қўлини узатаман дейди-ю, гавдаси ҳеч ўзига бўйсунмайди: гандираклаб ҳали у томонга оғиб қолади, ҳали бу томонга. Натижада, барнинг хўжайини — Бакирнинг кўп қалин «зем»и, вақтида курашчи бўлганми, бутун қиёфасидан девнинг кучи ёғилиб турган баҳайбат кишининг имоси билан йигитлар «учганлар»ни машинага солиб, Бакирнинг уйига элтиб ташлашди...

Яхшиямки, эртаси дам олиш куни эди. Икки қадрдон улфат кўз очишганда ўзларини ҳовли этагидаги сўрида кўришди... Эринибгина қўзғалишди. Аммо ҳеч ким биринчи бўлиб оғиз очай демасди. Бир-бирларидан гўё хафа эдилар. Аслида юз берган воқеаларни, хусусан, бу ерда қандай қилиб пайдо бўлганларини тахминан бўлса-да, билиб туришарди: кимдир уларни судраб, ортмоқлаб олиб келиб қўйган. Мана шунисидан ҳар икковининг ҳам таъби тирриқ тортганди.

Бакир кўзим Самандарга тушмасин, тушса, дастлаб саломлашиб қўяман дея хаёл қилиб, қабоқларини жипс

юмганча ҳадеб кўйлагини кийишга уринарди-ю, негадир кийим ўлгур унинг қорувли жуссасига сиғай демасди. Ниҳоят, тоқати тоқ бўлиб қараса, кўйлак Самандарники экан.

— Ма, манави Буратиноникига ўшаган матоҳингни. Севги-севги деб юравермай, тузукроқ нон есанг бўлмайдами. Қаерда қолди меники?.. — Бакир аланглади: унинг кўйлаги Самандарнинг эғнида эди. Самандар ўзини баралла кулиб юборишдан зўрға ушлаб, оёғини сўридан туширганча осилтириб ўтирарди.

— Ҳей, жинни-пинни бўлдингми? Еч кўйлагимни! Сенга севишу ҳазил бўлса бас. Ётишниям, туришниям аския қилворасан-а? — Бакир дўстининг елкасидан туртиб ўзига қаратди ва кўзлари бир-бирига тушиши ҳамон бараварига қаҳқаҳа отиб юборишди.

38

Ўша куни кечга томон Бакир Сабодан мактуб олиб келди. Маълум бўлишича, Самандардан бесўроқ бечора қизнинг эшигини қоқиб борибди. Иш жойиданман, бирга ишлаймиз, дебди. Кириб Сабо билан ёлғиз гаплашиб, бор гапни дангалига айтибди. Самандарга қўнғироқ қил ёки бориб гаплаш, дебди. Сабо бўлса «Босган ҳар қадмининг назорат остида эканлигини, отасига сўз берганлигини» гапира-гапира, гапларидан қўнғили тўлмай, ахийри хат ёзиб берибди... Мана, ўша хат — Самандарнинг қўлида. Самандар уни худди чўғни қўлига олгандек қалтираб олди. Кейин дўстига қаради.

— Овора бўласан, ҳайдасанг ҳам кетмайман. Хатни ўқиб, ўзингни бирон нима қип қўйма, тагин. Сенларга ишониб бўладими, Бен Ладиндан ҳам хавфли одамсан мен учун... — Бакир чўнтагидан сигарет ва чақмоқ олиб, индамай балконга ўтиб кетди.

Самандар ҳалигача ўзига келолгани йўқ: қўллари бирдек титраб, лаблари билинар-билинемас асабий учарди. Чунки ҳаммаси равшан: бу хат Самандар ва Сабо ўртасига қазилган тубсиз чоҳ ёки унинг ўрнида кўтарилган йиқилмас девор эди. Ҳа, ҳаммаси кундек ойдин...

«Ассалому алайкум, менинг ва менинг бўлмаган Самандар акам! — деб бошланарди Сабонинг мактуби. — «Менинг» деганимнинг боиси — нима воқеа юз берма-син, тақдир мени палахмон тошидек қайси томонларга учириб отмасин, кимлар билан кун кечиришга мажбур этмасин, барибир, хаёлимда сиз бўласиз! Чунки қал-бимни алангалатган, айна дамда яна-да кучлироқ ёнди-раётган бундаин оловнинг изсиз кетиши, энг муҳими, ўчиб қолиши мумкин эмасдек туюлади менга. «Менинг бўлмаган Самандар акам!» дейишимнинг сабаби эса энди Сабо қизни — Сизнинг Сабонгизни ўзга бир йи-гитга узатишмоқда. Тўй — кузда... Шунинг учун ҳам сизга «Менинг эмас!» дея қараб, ҳозирдан ўзимни бу фикрга кўниктириб боряпман.

Сизни тушунаман, сизни ўйлаб эзилиб кетяпман, аммо бошқа иложим йўқ. Адамларнинг айтишларича, гаплашиб олибсизлар. Мен бундан хижолатдаман. Чун-ки адамларнинг феъл-атворларини билганим учун сиз-ни албатта хафа қилганлар, кўнглингизни оғритганлар деб ўйляяпман. Улар учун мен афв сўрайман: илтимос, кечира олсангиз, кечиринг! Икковимизни ҳам... Ҳамма гап шундаки, улар ким бўлишларидан қатъи назар, мени дунёга келтирган инсонлар! Уларнинг олдиларида ўзим-ни қарздор ҳисоблаб келардим. Негадир шунақа. Бил-мадим, бундай ҳисобловчи бир мен бўлмасам керак. Шарқлик қиз деганлари шу бўлса, ажабмас... Ишонинг, сиз «Сабо севгимиз учун курашмади, осонгина таслим бўлди» деб ўйлаётган, мендан жудаям-жудаям гинала-ниб, ўзингизни кўярга жой тополмай юрган бўлсангиз керак... Самандар ака, мен ҳаракат қилдим... ўзимни ўлдиролмай қолдим, холос. Баъзан шунга афсус қилиб кетаман... Хуллас, тақдирнинг қўли баланд келди... Мен ичимда дўзах азобини ҳис қилган кўйи адамларга: «Сиз айтган кишига тегаман», дедим. Ҳозир тўй тадориги бош-ланган. Агар Худойимнинг ўзи аралашмаса, орқага йўл йўқ. Қайтараман: тўйни тўхтатиш Яратгандан бошқа ҳеч кимнинг қўлидан келмайди. Самандар ака, илтимос,

оёқларингизга йиқилиб сўрайман: тўйни тўхтатишга ҳаракат қилманг! Ўзингизни хавф-хатарга қўйиб, юз дардимни минг қилманг. Шусиз ҳам яшашга қурбим қолмаган...»

Самандар хатни ёнидаги стол устига қўйди-да, ошхонага ўтиб, муслук жўмрагидан ютоқиб-ютоқиб муздек сув ичди. Юзига, кўкрагига устма-уст ўша сувдан сочди... Кейин яна залга қайтдию ўзини эски, яғири чиқиб кетган диванга ташлади...

Самандарнинг ҳар бир ҳаракатини балконнинг очиқ эшиги орқали диққат билан кузатиб турган Бакир анча хотиржам бўлгандек, бурчакдаги табуреткага чўкиб кутди. Бирпас ўтиб, эндигина яна сигарет тутатиб эди, ичкаридан Самандарнинг шарпасини эшитиб кўзғалди, кўрдикки, у кўча кийимини кийиб, чўнтагига пул солаётибди.

— Йўл бўлсин? — сигаретни ўчириб, ичкари кирди Бакир хавотирланганча.

— Бир айланиб келаман, сиқилиб кетяпман, Бакир!.. — туфлисини кияркан деди Самандар.

— Мен ҳам сен билан, — оёғига шиппагини илди Бакир.

— Йўқ, дўстим, мени тўғри тушун, ёлғиз қолмоқчиман... — тўхтаб, жўрасининг кўзига қаради Самандар.

— Фақат битта шарт билан! — деди Бакир қатъий.

— Айт!

— Ўзингни бир бало қип қўймасанг, ёлғиз кетишинг мумкин... — гапнинг пўсткаласига кўчди Бакир.

— Жиннимисан? — деди Самандар ҳайрон бўлиб. — Бошқа қиладиган ишим йўқми? Тавба!..

— Ҳа, бу бошқа гап, жўра! Шунақа бўлиши керак эркак дегани, — ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди Бакир. — Анавилар аҳмоқ ўзи!..

— Тушунмадим, ким аҳмоқ? — ҳайрати ошди Самандарнинг.

— Анавилар-да... ҳалиги... — Нима дейишини билмай чайналди Бакир ўзига ҳалиям синовчан тикилиб турган ҳамрозига тайинли гап тополмай, — ҳалиги... бор-у, севганига етолмай... кейин ўзини ҳалиги...

— Қўйсанг-чи шу гапларингни, Бакир. Уларнинг менга мутлақо алоқаси йўқ, деб неча марта айтдим сенга! — деди дўстидан олдин ташқарига чиқиб олган Самандар.

— Тўхта, эшикни ким қулфлайди?

— Шарт эмас. Шундоқ тортиб қўявер...

— Жиннимисан?.. Қани калит?

— Билмадим... Қўявер, дедим-ку!..

Самандар ўзини зиналар бўйлаб пастга урди.

— Ҳой... ҳой, тўхта! — Бакир Самандарни қувиб етди. — Менга сўз бер. Йўқ, қасам ич, «Ўзимни ўлдирмайман!» деб...

— Тавба, тавба!.. Манавининг ёпишиб олганини-чи! — деди Самандар тўхтаб ҳамроҳининг иккала елкасидан яна тутиб. — Сўз бераман, ўзимни ўлдирмайман!..

— Йўқ, бунақа хотинча сўз бериш кетмайди, — деди Бакир ҳам Самандарнинг елкасидан маҳкам ушлаб. — Эркакча қасам ич!..

Икки дўст бир-бирларига бир зум тикилиб туриб қолишди. Ниҳоят, Самандар онт ичди: «Бакир, Яратганнинг олдидаги заррача иймоним билан қасамки, Азроилнинг ўзи мени овламагунча ўзимни ўлдирмайман!..»

39

Икковлон бошлашиб катта кўчага чиқишди.

— Бирон жойга бормоқчи бўлсанг, ташлаб қўяй, ўтир, — деди Бакир йўл четидаги машинаси томон юраркан.

— Сен боравер, мен олисроққа кетаман, — қўл кўтариб такси тўхтатмоқчи бўлди Самандар.

— Ия, бу бир нарсани бошлайди-ёв!.. — ўзига-ўзи пичирлади машинасига ўтирганча дўстини кузатаркан Бакир.

Бу орада неча-неча машина зувиллаб ўтди, айримлари тўхтади ҳам, аммо ҳеч бири Самандарни олиб кетмасди. У ҳам эринмай қўл кўтарар, манзилни тушунтирараверарди. Ниҳоят, эскироқ «Жигули»нинг эгаси «ўтир»

дегандек бош силкитди. Самандар ўтириб йўлга равона бўлди, Бакир унинг изидан...

Самандар минган машина Бакир кутгандек Саболарнинг уйига қараб эмас, балки Самандар ўзи айтгандек олисроққа — шаҳардан ташқарига чиқиб, Қибрай томонга йўл солди. Бакир нима бўлмасин, изма-из боришга қарор қилди. Ахир, бу савдойини билиб бўлмайди, унинг қўлидан ҳар нима келиши мумкин шу тобда.

«Жигули» Қибрайни ортга қолдириб, Чирчиққа қараб йўналди. Бакирнинг боши қотган эди: «Тавба, қаёққа кетяпти экан у? Қариндоши бормикан? Ўлибди энди, шунча бирга бўлиб, бирга яшаб, битта нонни бўлишиб еган одамлармиз, ахир! Самандарнинг Тошкентда бирон яқин кишиси бўлганда билар эдим. «Ичимдагини топлар»дан эмас-ку. Қалби сахийнинг дастурхонидек очиқ одам бўлса... Тавба, тавба, қаерга кетяпсан, Самандар?» Бакир оқ «Жигули»ни кўздан қочирмасликка тиришиб, анчамунча жойда қизил чироққа ҳам эътибор бермади. Қандоғам эътибор берсин? Нима кўп, оқ «Жигули» кўп. Бир жойга бурилиб кетдими, топиб бўлсан кейин!..

Самандардан эркак сўзини олган бўлсаям, Бакирнинг юраги хавотирдан қалт-қалт титрар, севган қизидан узил-кесил айрилган мажнунваш жўрасининг шу алфозда нималарга қодир эканлигини билиб бўлмасди. Самандарга бирон нима бўлса, ўзини кечиролмаслигини теран англар, англагани сайин ҳадик ва ҳаяжони ортиб борарди Бакирнинг.

Оқ «Жигули» билан Бакирнинг эскироқ кулранг «БМВ»си бир-бирларини қува-қува, ниҳоят, Чорвоқ тоғларининг бағрига кириб борди. Бояги ҳаяжон ҳолва экан: Бакирнинг ичи қўрқувга тўлди. «Хаҳ, ярамас, менга сўз бериб қўйиб, энди уни бузиш учун кетяпсанми?» — дея хаёлан Самандар билан уришаверди машиналар изма-из юқорига кўтариларкан. «Бу аниқ: ўзини дарамарага отиш учун йўл олган, аҳмоқ, эсипаст жинни! Бўлмаса, тоғда пишириб қўйибдимми!..» — борган сари асабийлашиб, тутоқиб борарди Бакир.

Аммо «Жигули» Бакир ўйлагандек энг баланд тоғ чўққиси ёнида эмас, балки Чорвоқдаги сунъий кўл олдида тўхтади. Бакир ҳам масофа сақлаб тормозни босди: Самандар кўриб қолмасин.

Самандар ҳайдовчи билан ҳисоблашиб, чўмилиш учун ажратилган махсус пляжга пул тўлаб кирди. «Ия, бу дейман, Самандар жаноби олийларининг кўнгиллари чўмилишни тусаб қопти-да! — севиниб кетди Бакир. — Аблаҳ, менсиз чўмиладимми? Илгари ҳамиша бирга келардик-ку!..» Бакир Самандар ичкарилаб кетгунча кутиб турди, сўнг кириш ҳақини бериб, машинада дўстининг ортидан эргашди. Бу орада Самандар чўмилаётган юзлаб одамлардан ҳолироқ жойга бориб ечинаётганди. «Чўкиб кетса-чи, ўзини сувда чўктиргиси келган бўлса-чи?!» — хаёлига келган фикрдан чўчиб тушди Бакир. Уловдан тушди-ю, кийимини ҳам ечмасдан тўғри катамаранлар тизилган соҳилга ошиқди. Ҳисоб-китоб қилибоқ Самандар томонга қаради: у йўқ эди!.. «Аҳ!.. Қанисан! Бу ишингни менинг олдимда қилма, илтимос!..» — пичирлади ўзига-ўзи Бакир.

Шу пайт олисларда сувдан бир бош чиқди. Бакир зўр бериб педални тепганча ўша ёққа шошди: Худога шукур-э, — у Самандар эди! Фақат сувнинг ўртасига қараб астойдил сузарди йигит. «Эсини еганми бу, нима бор у ёқда? Шу ерда чўмилавермайдими?» — ўзича муҳокама қилган кўйи кетиб борарди Бакир. У ҳадемай терга пишиб кетди. Шундагина эгни-бошига эътибор қилиб, кийимларини ечиб қўйди. Самандар бўлса ҳалиям тез-тез сузиб борарди. Чарчамасди. Бакир дўстининг яхши сузишини кўп бор кўрган. Улар ёзда деярли ҳар йили қаерларгадир чўмилишга боришарди. Шу жойга ҳам бир неча марта келишганди. Аммо тахминан икки-уч километр наридаги қирғоққа бировнинг сузиб ўтганини ҳеч кўрмаганди. Самандар ҳам ҳар қанча яхши сузгани билан қарши тарафга сузиб ўтиш ҳақида ҳатто оғиз очмаганди. Энди... қаранг бу найрангбозни — сувнинг ўртасига дориб қолди. Бакир ҳам изма-из қувиб

нинг панасида писиб ўтирган Бакир нима бўлаётганини тушунмай, энди нима қиларини ҳам билмай гаранг-сиб қолди. У бутунлай бошқа нарсани кутганди: Самандар ўзини бирон чўққидан нишаб жарга ташлашга уринади ёки ўтириб-ўтириб ортга қайтади, деб хаёл қилганди. Улар турган жойда ўзини ташлаб нобуд қиладиган ҳеч қандай жарлик бўлмагани учун Бакир иккинчи эҳтимолни ўйлаб таскин топиб турганди. Бироқ чучварани хом санабди: ҳаммаси бошқача бўлиб кетди. Самандар кўзларини юмган, қўлларини эса мушт қилган кўйи кўкка қараганча ҳалиям телбаларча ҳайқирарди: «Ҳ-а-а-а!! Ҳ-а-а-а-а-а!!!...»

Қанча фурсат ўтди — Бакир билмайди. Аммо шу фурсат ичида хаёлига нималар келиб-кетмади дейсиз. Дам Самандарни жиннихонага ётқизиш эпизодлари бошида айланса, дам унинг қариндошларига, айниқса, онаизорига шумхабарни қандай қилиб етказиш, уларга қайси забон билан айтиш йўлларини излаб эзилар, дам эса дўстини бу ердан қай тадбир ила олиб кетишини ўйлаб сиқиларди. Ҳатто Самандарни жиннихонага кўргани борганидан тортиб, «воқеа»ни эшитган университет ўқитувчиларининг, талабаларнинг, булар-ку майли, Сабонинг қай аҳволга тушиб чиқиши мумкинлигигача бири-биридан фарқли, жумбоқли тасаввурларга берилар, калаванинг учини тополмай, хаёллари бошини тутолмай ҳалак эди...

Бирдан Самандар жимиб қолди. Аммо ўша алфозда тураверди: бақиравериш нафаси қайтиб кетган экан, шекилли, кўкрагини тўлдириб-тўлдириб нафас олди. Унинг титраб турган вужудидан, қисилган муштлари ва чирт юмуқ кўзларидан ва ҳатто хиёл юқорига йўналган юзидан... билса бўлардики, йигит жудаям чуқур бир руҳий ҳолатни бошидан кечираётган эди. Кута-кута тоқати тоқ бўлган Бакир энди туриб олдига борсамми деганда, Самандар яна ҳайқира бошлади: «А-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а!!!...» — Бакир энди унинг кўзларидан шашқатор бўлиб ёш қуйилиб келаётганини кўрди. Кўрди-ю, ўзининг ҳам

кўзларига нам тепди. Кафти билан артди: «Э-эй, Худойим-а, наҳот одам боласини шунчалар севиш мумкин бўлса?!»

40

Самандар ҳолдан тойиб, овози чиқмай хириллаб қолгунча бақирди. Бакир сабр-тоқат билан узоқ кутди. Самандар худди жонсиз вужуддек бир томонга гуп этиб қулагачгина беркиниб ўтирган жойидан турди. Оёқлари увишиб юролмайдиган даражага келиб қолган экан. Аста уқалаб-уқалаб юксакликка — Самандарнинг ёнига кўтарилди. Самандар оёқ товуши яқинлашиб, ўзи томон келаётган одамнинг ҳарсиллаши чор атрофни тутса ҳам негадир бошини кўтариб қарамади. Бакир хавотир олиб қадамни тезлатди. Дўстининг бошини ушлаб ўзига қаратди. Самандар ўликдек қимирламай ётарди.

— Самандар!.. — кўрқиб кетиб товуш берди Бакир. Ҳеч бир жавоб бўлмагач, шошиб энгашдию бенавонинг бурнига юзини тутди: — Хайрият-э! — деди енгил нафас олиб, — ҳушидан кетибди...

Самандар ўзига келгунча Бакир унинг бошини қучоғига олиб зорланди. Худога ёлвориб, дуолар қилиб, жўрасининг юзига шапатилаб, бир аччиқланиб, бир суюниб ўтираркан, Самандар кўзини очганини сезмай ҳам қолибди...

— Сен мендан яхшироқ дўст чиқдинг... — секин, бўғилиб қолган овозда сўзланди Самандар. Бакир чўчиб унга қаради ва туйқус йиғлаб юборди...

— Сен бўлса, ғирт аблаҳ чиқдинг! Билдингми! Ҳозир бир дўппослайми?.. — мушт билан Самандарнинг бошига ўқталди Бакир. — Э-э-э, сенинг нимангни ураман...

Самандар жилмайди. Бакир баттар тутақди.

— Валакисаланг, нега куласан? Очиб қўйибдими?.. Ўлиб кетсанг нима бўлади! Онангга нима дейман? Ўйладингми шуни, аҳмоқ!.. — ичидан ўтгани ўзигагина аён,

аламларини биракай тўкиб солгач, андак жим қолди Бакир. Сўнг ялингансимон, ташвишу меҳрга тўла оҳангда давом қилди: — Самандар, тўғрисини айт, эсинг жойидами ўзи? Жинни-пинни бўлқолмаганмисан, ишқилиб?.. Мени танияпсанми ўзи?..

Самандар оғир кўзғалиб Бакирнинг рўпарасига чўкди. Бошини иккала қўли билан эзғилаб, юзини ишқалади, ҳолини тетиклаштирмоқчи бўлгандек ҳаракатлар қилди. Сўнг Бакирнинг кўзларига кўзини тикиб деди:

— Мени кечир, Бакир! Бошингда шунча юмушинг бўла туриб сени ўзимнинг ортимдан думдек эргашиб юришга мажбур қилганим учун кечир! Сенинг гапингни олиб, бошқага уйланиб кетолмаганим учун кечир! Сендек бўлолмаганим учун, қанчадан-қанча таклифларингни, орзу-хаёлларингни пучга чиқарганим учун кечир! Ҳаммаси учун, айниқса, ноқобил дўст чиққаним учун, сендек яхши ҳамроҳ бўлолмаганим учун, ҳамма-ҳаммаси учун кечир!..

— Қўйсанг-чи, олифта, дийдиёларингни... — дўстининг дил изҳоридан эриб кетган Бакир ёшланган кўзларини четга олди.

— Мундоқ ўйлаб кўрсам, Бакир, Сабонинг ўз тенгига турмушга чиқаётгани тўғрига ўхшайди. Тенг тенги билан деган гап бор-ку. Ахир, ўзинг ўйлаб кўр, мен унга ўзимдан бошқа нимани ҳам таклиф қила олардим? Тошкентда на уйим бўлса, на сердаромад ишим... Унинг қандай шароитда яшашини биласан-ку!.. Фақат шеър ёзиш билан оилани боқиб бўлмаса керак-а, Бакир, ўзинг айт!..

— Мана энди одамга ўхшай бошладинг! Кел, бағримга бир босай сени!.. — Бакир жўрасини қучиб, елкасига шапатилади. — Тўғри ўйлаяпсан, Самандар. Шу хулосага ўзинг келганинг яхши бўлди. Мен айтолмас эдим.

— Аммо юрагим ёниб кетяпти, Бакир!.. Усиз қандай яшайман? Яшашни қўй, усиз нафас олиш мумкинми ўзи? Билмайман!.. Худди олам ўт ичида қолгандек, мен шу оловнинг чарсиллаб ёнаётган ўтинидек ҳис қиляп-

ман ўзимни... — Самандар қуюлиб келган кўзёшларини яширмади, аксинча, хўнгири-хўнгири йиғлаганча Бакирни маҳкам қучоқлаб олди.

— Бўлди, Самандар, ўзингни қўлга ол! Боягина туппа-тузук бўпқолувдинг, яна айнидингми?.. — ошносининг елкасига қоқди Бакир.

— Мени ўзинг билан хорижга олиб кет! Ортиқ бу ерларда қололмайман! Ҳар сафар юр деганингда, йўқ дердим. Мана, энди тайёрман ўша ёқларга кетишга! — Бирдан ўзини ўртоғининг бағридан узиб жиддий сўзлади Самандар. — Биласан-ку, тилларни яхши биламан, йўқ дема, Бакир, уялтириб қўймайман сени!..

— Бўпти, бўпти, ким йўқ деяпти сенга?.. — тинчлантирди Бакир дўстини. — Олдин бир ректорат билан гаплашай-чи, бу йилга нима тадбир бор экан, хўпми?..

41

Бакир қанча ҳаракат қилмасин, Самандарни на ўқитувчилардан таркибланган сайёҳлик гуруҳига ва на куз ойларида ўтказилиши мўлжалланаётган конференциялар қатнашчилари рўйхатига кирита олмади. Ҳаммаси олдиндан гаплашилиб, келишилиб, хуллас, рўйхатларга жимжима имзолар қўйилибу муҳрланиб бўлган. Устига-устак, Самандарнинг кейинги вақтлардаги сулуқати факультет раҳбариятини ректорат олдида кўп изза қилган, қўйингки, — изласа ҳаммавақт истаганча айб топилади — паст-баланд гап-сўзлар йиғилиб, Самандарга қарши кайфиятни пайдо қилиб улгурган. Бу ҳам етмагандек, Чорвоқ воқеасининг эртасига ҳам, индинига ҳам Самандар якуний имтиҳонларда қорасини кўрсатмади. Ваҳоланки, кўпгина ўқитувчилар унга илҳақ ўтиришганди. Жиғибийронлари чиқиб, деканатга навбатдаги арз битигини киритишди... Бакир унинг бетобланиб касалхонага ётқизилганини айта-айта ҳам, декан билан сан-манга бордиям, ишни ўнглаб бўлмади: раҳбар очиқ-ойдин қилиб Самандар сентябрдан ўзига бошқа иш топиши кераклигини айтди. Касал-

хонадан дўстини машинасига солиб уйига олиб келар экан, Бакир сир сақлаб ўтирмади: барини оқизмай-томизмай тўкиб солди.

— Дард устига чипқон экан-да, — деди негадир бамайлихотир Самандар.

— Сен кўп сиқилма, мен бор эканман, ишсиз қолмайсан, — жўрасининг кўнглини кўтармоқчи бўлди Бакир.

— Нега мен ҳақимда сен қайгуришинг керак, Бакир? Қўй шу ландавур ҳамдамингни! Агар ўзимни ўзим эпламасам бош кўтариб юришга ҳам арзимайдиган одам бўламан, тушуняпсанми?.. У ёқда қариндошларим ҳам мени ўйлайвериб эзилиб кетишди. Бу ёқда сен кўйиб-пишасан... Шуларни ўйлаганим сайин ўзимни ўзим ёмон кўриб кетяпман. Ахир, фарзанд бўлиб онамининг эгнига ақалли битта чит кўйлак олиб беролганимни эслолмайман. Мен ҳам ўғил бўлдимми? Синглим билан укам икки-учтадан болали бўлиб, ўзларидан тинчиб яшашяпти. Онам бечора эртаю кеч мени ўйлаб, мени дуо қилиб йўлларимга кўз тикиб кун санайди. «Қани энди шу ўғлим яхши кайфият билан, яхши ният билан келсаю бирон ёқимтой қизга уйланиб, кўзимнинг очигида бахтли бўлганини кўрсам», дейди... Мен бўлсам... Мен!.. Кўй-эй!.. Тўхтат машинани, тўхтат!! — Самандар шартта эшикни очиб шитоб тушдию очиқ ойнадан Бакирга боқди: — Мендек ношудга ёрдам беришни унут! Кўрқма, ўзимни бирон нима қилмайман. Нар и борса, четта чиқиб кетаман. Ўзимга келиб олай, сўнг хабар қиламан. Унгача мени сўроқлама, ёнимгаям келма! Менга қилган яхшиликларингни мана бу еримда сақлайман!.. — Самандар чап кўкрагини муштлаб, Бакирга қараб кўзларини маъноли юмди.

— Тўхта, Самандар! Қаерга?.. — Бакир машинадан сакраб тушиб жўрасининг ортидан беш-ўн қадам босди, аммо бу орада Самандар чопганча ўзини гавжум одамлар орасига уриб, кўздан йўқолганди...

ТЎРТИНЧИ БЎЛИМ

1

Бир неча йилик илҳақликдан сўнг Сабонинг тўнғичи қиз бўлди. Фарзанд олам экан, бизнинг Сабо дунёларни унутди. Умид билан чақалоққа Нигора дея исм беришди. Эртаю кеч жужуғига парвона, уни ўйлаб, уни суюб ардоқлайдиган бўлди бизнинг Сабо... Қизини турмушга узатгандан бери ичи чиқмаётган Гулчеҳра опанинг ҳам юзи ташвишлар солган муз қатламларини синдириб кулди. Адасининг... Эҳ, унинг қувончи ичига сиғмасди!..

— Ана, кўрдингми, ман нима қилаётганимни биламан, девдимми санга? — дея хотинига қилмишининг асодек тўғри эканлигини тасдиқлатиб оларди шундай нашьъали дамларда Саидкамол ака. — Ман қизини кимга узатишни биладиган отаман, ҳа!.. Қизинг яна битта туғса, ишини ҳам ташлайди, ҳали кўрасан...

— Иши бизга халақит бергани йўқ-ку, адаси, қўйинг, шу билан овуниб юради-де одамлага аралашиб...

— Майли-майли, ишласа ишлаб юраверсин. Аммо шу бемаза журналистлиги биззи қизимизга ярашадиган ишмас-де...

... Сабо тўнғичи ёшига етмай, адаси айтганидек, иккинчисига ҳомиладор бўлиб қолди. Худо бераман деса, бўлаверар экан-да. Йўқса, каттасини тўрт ёшга етказиб туғаман, дея ўзича режалаштириб юрарди Сабо. Мана энди, Сабо ишга чиқолмайдиган ҳолларга тушди. Авваллари иш унинг овунчоғига айланганди. Эрга теккандан кейин-чи, бир тарафи — ишини кўзи қиймай, бош-

қа тарафи — дардини унутай деб, уйгаям қош қорайган-дагина борадиган одат чиқарганди. Шу қилиғи туфайли эр-хотин ораларида неча марта яхши-ёмон, баланд-паст гаплар бўлиб ўтди. Лекин буларнинг бари ортда қолганга ўхшарди. Бир неча ой оралатиб, Сабо ҳомиланинг ўғил ё қизлигига қизиқдию аппаратга тушишга азм қилди. Эрига маслаҳат солди. «Ўғил деган хушхабар олиб келсанг, мендан коттакон совға кутавер!» — деди у ишга чиқиб кетаркан, Сабонинг юзидан ўпиб.

Сабо чақалоқни эмизиб, энагасига топширди-да, апил-тапил кийиниб, ҳовлидаги машинасига ўтирганча чиқиб кетди. «Скрининг» марказига кела-келгунча ҳаяжонланиб борди. Айниқса, қорнига махсус ёғ суртилиб, компьютер экранига қараб турилган бир неча сония ичида Сабонинг юраги оғзига келаёзди.

— Кимни кутяпсан, қизим? — сўради врач аёл экрандан кўзини узмай.

— Ўғил!.. — деди титраб-қақшаб Сабо ётган кўйи.

— Унда суюнчингни беравер, арслондек ўғил туғасан!..

— Ростданми, опажон?! — севинчидан йиғлаб юборди Сабо. — Ҳазиллашмаяпсизми, ишқилиб?

— Вой, нега ҳазиллашай, қизим, ана ўзинг кўр ишонмасанг, — опа экранни Сабога томон хиёл бурди. — Мана, манави ўғил бола дегани бўлади, кўрдингми, ана! Ҳа-ҳа-ҳа!.. — хандон отиб кулди «пахлавон» опа Сабога қараб.

— Ўғил!.. — деди экранга тикилиб турган Сабо ҳаяжон билан.

— Ҳа, ўғил, — деди врач уни тасдиқлаб.

— Бор бўлинг, опа! — ўрнидан тура бошлади Сабо. Эгнини ростлаб, оққидаги сумкасини очди-ю, битта юз долларлик олди-да, аввал муждачининг юзидан чўлп этиб ўпди, сўнг столининг устига ҳалигини қўйиб, «Суюнчи!» деди қувноқ овозда. Опанинг кўзлари катта-катта очилиб кетганда эса Сабо ташқарига чиқиб улгурганди...

- Ало, Солиҳа! Яхшимисизлар?..
- Вой, дадаси, ассалому алайкум!..
- Ваалайкум ассалом! Аям, ўғлим, уйдагилар... ҳам-маларинг соғ-саломатмисизлар?..
- Шукр, ўзингиз яхшимисиз? Биздан хавотир олманг, ҳаммамиз саломатмиз... Суюнчи беринг, дадаси, ўғлимиз... ўғлимиз Бакиржон атак-чечак юряпти!.. — севинчи тошиб деди аёл.
- Шунақами!.. Суюнчи сендан айлансин, эртагаёқ бандерол қилиб юбораман! — деди эр қувониб.
- Суюнчини иккита қилинг бўлмаса! — аёл унданда нашъалироқ гапирарди.
- Яхшилик бўлса, иккитамас, ўнта қилганим бўлсин, гапир, нима экан? — сабри тошарди эрнинг.
- Вой!.. ҳалиги... ҳалиги... йўқ... айтмайман... — уялди аёл.
- Нега энди? Ичимни қиздиришга қиздириб қўйдингиз, энди сувини ҳам сепиб совутинг-да, хоним! — қистади уни эр ўзи ҳам нима гаплигига ортиқ даражада қизиқиб.
- Ўзингиз келганда билиб оласиз, мен айтолмайман! — деди аёл.
- Нима, ёнингда одам борми?..
- Ҳа!..
- Унда холироққа ўтиб айтсанг-чи!..
- Йўқ, барибир айтолмайман...
- Эр ҳар қанча хотинини авраб кўрди — бўлмади. Суюнчига арзийдиган қандай гап экан, асти билолмади. Вақт чўзилиб кетди. Хайрлашиб, телефонни ўчирди.
- Хотиннинг эрга айтишга ийманадиган нима сири бўлиши мумкин?.. Мушоҳада юрита-юрита, ахийри фаҳмлади Самандар: Солиҳа — ҳомиладор!.. Ҳа-ҳа, шундай!.. Бошқа ҳар қандай гапни Солиҳа унга айтишга ботинарди...
- Тавба, бирпасда-я? Вақтнинг тез ўтишини қаранг! Ўғли Бакир бир ёшдан аранг ҳатлади. Ахир, улар ик-

кинчи болага ҳали жуда эрта дея, шунга кўра ҳаракат қилишмовдими? Эру хотин ҳар турли чораларни кўриб чиқишганди... Демак... «Худо бераяпти экан, нега қайгурай?» — ўзича бир тўхтамга келди Самандар. Аммо келганига ҳали уч ой ҳам тўлмабди-ю уйга кетсам, оиламнинг бағрида яшасам, деб қолди. Ҳадемай, иккинчиси дунёга келади! Қандай яхши!..

Самандар Россиянинг Байкал кўли ёнидаги олашумул қурилишда аввал қора ишчи, кейин эса иш бошқарувчи бўлиб ишлаётганига ҳам, мана тўртинчи йил кетаяпти. Бир оз пул жамғаргандан сўнг орада Мингтепага бориб уйланиб, ниҳоят, онасини рози қилиб, кўзларидан қувонч ёшларини оқизиб келганди. Кейин ўғли Бакир туғилди, мана қаранг, яна фарзанд кутаяпти. Қаҳрамонимизнинг ташқаридан қараганда, кўзга ташланадиган қисқача таржимаи ҳоли — шу, азиз ўқувчим. Аммо ортда қолган йиллар мобайнида унинг қалбидан нималар ўтди, буни Оллоҳ ва Самандарнинг ўзи биледи... Чунки қанча фурсат кечса ҳамки, бўлиб ўтган воқеалар Сабони ундан мангуга олиб кетаётганини кун сайин, ой сайин, йил сайин исботлаб турса ҳамки, озибтўзиб кетган вужудининг ёши ўттиз бешга қараб шитобласа ҳамки, барибир... барибир, ишонмади! Ўзи уйланаётган чоғда — шундоқ ёнида оқ либосдаги қиз ўзига умид билан мўлтираб турган дамда ҳам, унинг нозик бармоғига узук тақаётган лаҳзаларда ҳам, қишлоқ мулласи дўриллоқ овоз билан никоҳ ўқиётган маҳалда ҳам, тўй тугаб, сочларига оқ оралаган синфдошларининг Самандарни чимилдиққа кузатиш кўшиғи — шомбаракни баралла айтаётган пайтда ҳам... — ҳамма-ҳамма ерда Самандар тақдирнинг бундай адолатсиз тутумига ишонмади. У буларнинг барини туш деб, ҳозир уйғониб кетаману туриб Сабога қўнғироқ қиламан, у билан паккамизда — Анҳор бўйида учрашиш ҳақида келишиб оламан, деб ўйлар эди... Бироқ... бироқ буларнинг бари туш эмас, ўнг эканлигини у жудаям-жудаям кеч англай

борди. Ана шундай ботиний аросатлардан у шеър ёзиб
чиқди, шеър орқали ўзига, ҳушига қайтди:

Оқармаган туним — изтироб,
Юрагимга ханжардек кирган!
Нечун ҳануз бу кўҳна шароб
Ичилмасдан тургани турган?

Севаманми?
Севаман! Бироқ!..
Бу бахт эмас, кулфатдир аён!
Ахир дил-ку лов-лов қизгалдоқ,
Йўлим эса тап-тақир м'айдон.

Келмаслигин билсам-да, ахир,
Кутавериб кўзим тешилар.
Қайдан менда бу савил сабр? —
Азобларим минг бор эшилар...

Тун оқармас — борар қуюқлаб,
Борган сари мен-да ожизман.
Фақат бирдан бўзарган уфқдай
Содир бўлса дейман мўъжиза...

Содир бўлмас бироқ мўъжиза...

Ҳа, бу ёқда Самандар уйланган, у ёқда Сабо турмушга чиққан, ҳар иккиси ҳам бола-чақали бўлган эса-да, барибир... барибир, Самандар буларнинг барчасига зарурат тақозоси, тирикликнинг оддий шартлари деб қарарди. Алалхусус, ўзининг асл ҳаётини Сабога бўлган муҳаббатидан иборат деб билар, бунга заррача шак келтирмасди. Фақат ишқ, фақат угина инсонга нафас олиш ҳуқуқини беради дерди у. Шунинг учун ҳам у тақдирдан, Яратгандан ўз ҳаётига тааллуқли мўъжизани кутар, кутар ва яна кутарди... «Йўқса, нега мен севдим, нега Сабо севди? Нега бизлар учрашдик? Бизнинг кўришиш ва севишишимиз асло тасодиф бўлмаган! Унда

катта маъно бор эди ва у изсиз, мевасиз йўқолиб кетиши мумкин эмас!» — деб фикрлар эди Самандар. Унинг ҳаёти, тўғрироғи, Самандарнинг ўзи нақ иккига бўлиниб кетганди: бири кундузги, ҳаракатдаги Самандар, бошқаси тундаги, уйқудаги Самандар. Ҳа-ҳа, ишонаверинг, у куни билан шундай серғайрат, шундай ишчан, шундай ақллики, асти қўяверасиз. Аммо кечасига келиб уйқу ўз тўрига олдими, Самандар бутунлай бошқа оламларга саёҳат қиларди. У иродали эди: ўтмишдаги севгининг ҳали-ҳануз давом этаётган азобидан жуда қийналиб кетганида ўзидан аччиқланар ва ундан — муҳаббат туйғусидан тамоман халос бўлиш йўлларини қидириб қоларди. Маълум бир муддат ниятига етарди ҳам: бунинг учун мудом ишлар, ҳеч ким Самандар билан на цемент қоришда, на ғишт уришда ва на бошқа ишда — ҳеч бирида беллашолмасди. Аммо кўп ўтмай тушига ғойибдан Сабо кирар ва ҳаммаси соб бўларди: кечаги тоғни талқон қиладиган темир панжали Самандардан асар ҳам қолмас, унинг ўрнида осон яраланувчан, нозик, айна пайтда паришон, дардчил ва мискин бир дарвеш пайдо бўларди:

Йиллар сўнди, сўлмади гулим...
Йўлларимиз айро тушганди:
Сен бир қутб, мен бир қутбга.
Тақдир сени у ён қучганди,
Мени эса торгди бу тубга!..
Йўлларимиз айро тушганди...

Ишонмасдик: келиб бир замон
Кўзимизга тушмас кўзимиз.
Юракдаги мислсиз туғён
Тўзиб кетар беному беиз!..
Ишонмасдик бунга ҳеч қачон...

Йиллар ўтди бешовқин, бешон,
Кўтармасдан ҳеч кимни кўкка.
Унут бўлиб қадим ҳаяжон,

Босмай қўйди қадлар ҳам тикка!..
Йиллар ўтди бешовқин, бешон.

Фақат... фақат бу кеча ногоҳ
Яна сенга дуч келдим, э воҳ!..
Ётар эди вужудим беҳол,
Руҳим эса урар эди чарх!...
Фақат... фақат бу кеча ногоҳ...

Узун бўйли йиллар оралаб
Яна пайдо бўлдингми, гулим!
Наҳот сўник кул ичра, ё Раб,
Самандардек қайта туғилдим?!

Самандардек қайта туғилдим!!..

Ҳа, Самандар ана шундай гулханлар ичра қолиб
жизғанаги чиқарди. Кундузлари уни иш асносида кўрган
одам ҳеч қачон: «Бу одамнинг ботинида дунё қадар дарди
бор», деб мутлақо ўйламасди. Айни чоғда, кечалари туш
ва ўнг аро тўлғониб чиққанига гувоҳ бўлган бор эса,
Самандарнинг соғломлигига ва эртасига уйғонгач, лоф
демаса, ўн кишининг ишини уддалай билишига у дунё-
бу дунё инонмасди. Ҳа-ҳа, сиз бу гапларга шак келтир-
май қўяқолинг: аслида йигитнинг аҳволи таърифимиз-
дан чандон ортиқ бўлса ортиқ эдики, асло кам эмасди.
Самандарнинг уйқудан уйғониб бу ёруғ очунга, унинг
қонун-қоидаларига кўникиб олмоғи учун сарфлайди-
ган кучини айрим одамлар бутун умрлари давомида
яшаш учун ҳам топа олишмасди. Ҳа, икки олам ўртаси
Самандар учун кураш, кураш нимаси, уруш — жон олиб,
жон берадиган жанг майдони эди. Ана шундай омон-
сиз муҳорабалардан кейин Самандар ўзини ҳорғин, то-
лиққан ҳис қилар, лекин шундай чумолидек ишлаб,
чарчадим демасди. Унга қолса, яна ўн ҳисса ишни амал-
га оширса, фақат ўша тунги олишув бўлмаса, бас!..
Умуман, у туш кўрмаса, тушида Сабога дуч келмаса
кифоя эди. Ҳа-ҳа, азиз ўқувчим, ишқ азоби ўзининг

ҳадди аълосига етганда ва озурда қалб фақат ва фақат айрилиқ, ҳижрон санжобида қолиб пажмурда бўлганда, ошиқ баъзан тин олгиси келиб кўкка кўз тикканча ёзғирар экан: «Эй Парвардигор! Бу адоқсиз изтироблар нечун? Унинг чегараси борми ўзи? Кўнглимда омонсиз ва енгиб бўлмас ишқ оловини ёқиб қўйиб, яна нечун мендан юз ўгирасан, бир томчи сувингни дариг тутасан?!. Ахир, мен Сенга, Сенинг менга инъом этган тақдирингга шак келтирмай, тишимни тишимга босиб, эртанги кунимда севган одамимни кўриб юриш саодатини ўйлаб, шуни ҳаётимнинг бош муддаоси айлаб яшаб келаяпман-ку! Яна нега мени ёлғиз ташлаб қўйдинг? Нега олдинда йилт этган бир шуъла кўринмайди? Нега ҳаммаёқ зулмат, зулмат ва яна зулмат?!.»

Тунлардан бир тун Самандар алаҳсираб бақирди ва ўз овозидан ўзи чўчиб уйғонди. Лабларига битта исм ёпишиб олганди: Сабо!..

3

Шердилнинг бизнеси гуллагандан гуллади. Ишнинг кўзини билгани, тинимсиз ишлагани, бу дунёнинг кўз олғучи миллионлаб ўзга неъматларига совуққон муносабати ва яна шунга ўхшаш кўплаб сабаблар Шердилни мисли кўрилмаган мулку сарватлар соҳибига айлантириб бораётганди. Ўтган беш-олти йил мобайнида у савдо-сотик марказлари, банк, кўчмас мулк каби ўзининг асосий даромад манбаи ҳисобланган муассаларидан ташқари Марказий Осиёда ягона «Роботлар» деб аталган илмий марказни ташкил этди. Ҳаммаси рисоладагидек. Фақат онаси... Нозима опа оламдан ўтиб қолди-да. Ўтгандаям армон билан, надомат билан кетди. Охирги вақтларда юраги сезганми, ҳар кўришганларида ўглининг оёғига йиқилиб ёлворарди, «Ёнимда бўл, жон болам! Кўзим очигида дийдорингга тўйиб, невараларимни бағримга босиб олай!..» Лекин... Шердил ана-мана деб бўйин бермади. Қазо етиб, туп-

па-тузук юрган онаси боши тўшак искамаёқ кетди-қолди... Мингтепаликларнинг кўпчилиги Шердилнинг аза чоғидаги ҳаракатларини, гап-сўзларини яхши эслашади. Ўшанда унга дадаси телефон қилганди, «Аягни бериб қўйдик, зудлик билан самолётда етиб кел. Жасадни кўтармай, сени кутиб турамиз!..» — деганди. Бироқ Шердил... бир ой олдиндан ўша кунга режалаштирилиб, хорижликлар ҳам қатнашиши мўлжалланган муҳим мажлисни кўзи қиймади. Дадаси қайта-қайта телефон қилавергач, қўлидаги зормандани ўчириб ташлади: ҳеч нима рўй бермагандек мажлисни бошқараверди. Кечқурун, ишларини битириб бўлгач, машинасига ўтириб бормоқчи бўлди. Аммо шайтон шу ерда ҳам панд берди: у ўзига-ўзи чарчоғини баҳона қилдида, йўл олдидан ётиб уйқусини олди. Тонгга яқин кўзини очди.

— Шошган билан бефойда, барибир кўмиб бўлишган, — деди ўзига-ўзи тушунтириш берганнамо ва ҳайдовчисига қўнғироқ қилди. Бу орада душ олди, роботга қаҳва дамлатиб ичди. Кейин кийиниб пастга тушди...

Тушга яқин Мингтепага кириб келди. Таниш кўчага бурилиши билан дарвозалари атрофида тўпланиб турган тумонат одамга кўзи тушиб, уҳ тортди:

— Тезроқ кета қолсайдик бу ердан...

— Тинчликми, Шердил Тоҳирович, одам кўп? — сўради ёши элликларни қоралаган ҳайдовчи.

— Аям... қайтиш қилди, — деди хушламай Шердил.

— Вой, қачон?.. Худо раҳмат қилган бўлсин... Бандалик, Шердилбек... — юзини силади шошиб қолган ҳайдовчи.

Шердил индамади, жавоб ўрнига тиззасида йўл бўйи чиқир-чиқир ишлатиб келган ноутбуқини «тарс» этиб ёпиб, ойнакдан ташқарига боқди...

Ҳайдовчи пешонасидаги кўзгудан Шердилга қараб-қараб қўйди, кейин бошини чайқади...

Бу орада машина манзилга келиб тўхтаган эди. Бир неча киши гурр этиб темир аравани ўраб олди.

— Келдингми, ниҳоят?.. Аянгни куттириб қўйдинг-ку!..

— Чалғитманглар уни! Тез ичкари кирсин, мурда бузилиб кетади! — Шердил аланглаб, ўзига совуқ тикилиб турган қўшни оқсоқолни таниди. — Йўл беринглар бунга!.. — Оқсоқол ҳамон кўзини Шердилдан узмай, ўсиқ қошлари остидан димоғига қурт тушган бойваччани қаҳрли кузатиб турарди. Қўшни эмасми, афтидан, у Шердилнинг уйланиши билан боғлиқ гап-сўзлардан ҳам бохабар, бас, шундай экан, ёшгина — ҳали олтмишга ҳам чиқмай жувонмарг кетган Нозима опанинг қазосида шу олифтанинг-да ҳиссаси борлигини кўнглидан ўтказиб турганга ўхшарди.

— Бандачилик, Шердил!..

— Бардам бўласан, ўғлим!..

— Худо раҳмат қилган бўлсин!..

Шердил кўчадан то бўсағагача турнақатор тизилишиб турган қариндошларию маҳалладошларининг ҳамдардлик изҳорларини гўё эшитмагандек бошини эгиброқ ичкарилади. Қаршидаги айвонли уй олдида одамлар гужланиб олишганди.

— Жасад шу ерда бўлса керак, — хаёлидан ўтди Шердилнинг. Рўпарада турган кишилар асосан ақрабодан иборат бўлиб, Шердил яқинлашиши билан бири «Вой, опам!» дея, бошқаси «Вой, синглим!» деб, яна бирлари «Вой, жигарим!» дея, бошқалари «Нозима холам!» деб ёлғону чин йиғлашга тушишди. Шердил сирбой бермай уларнинг ёнларидан ўтаркан, орқа томондан — қаердандир чиқиб келган синглиси бўйнига осилиб уввос солди. Шердил бир зум уни кучоқлаб турди, синглиси ўзини қўлга олавермагач, елкасига чирмалган қўлларини маҳкам тутганча пастга туширди, «Бас, Зулфия!» деди секин, аммо муздек овозда. Синглиси эсанкираганча нима қиларини билмай «ҳиқ-ҳиқ» этар ҳам акасига ёвқараш ила боқиб турарди. Шу пайт аёллардан кимдир келиб, «Эркакларнинг орасида нима бор сенга?» — дегандек Зулфиянинг қўлидан тортиб нари султрав кетди.

Шердил остонада дадаси ва яна уч-тўрт чоғли тоғаларига юзма-юз келди. Тоғалари келиб уни қучиб, қулоқларига ҳамдардлик айтиб йиғлашди. Аммо дадаси унга шиддаткор тикилганча жасаднинг шундоқ оёғи олдида аскардек тик турарди.

— Лаънат бўлсин сенга!.. — деди дабдурустан у. — Тиригида куттирганинг етмагандек ўлигида ҳам куттирасанми, муз?! — Тоҳир ака қўлини кўтариб Шердилнинг юзига тарсаки урди, аммо «Муз» деб атаган ўғли айна шу нарсани кутган эканми, дадасининг қўлини ҳаводаёқ тутиб қолди:

— Ўлган одамни тирилтириб берармидим, ваҳлий келсам!.. — деди у ҳам дадасининг юзига сачраб...

Бу орада қариндошлар, «қўйинглар-чи, қўйинглар! Охиратга йўл олган майитнинг устида жанжаллашманглар, яхши эмас!» — деб орага тушишди.

— Яхшиси, тезроқ кўтарайлик! — деди тоғалардан бири. — Кун исиб кетяпти, яна бироз ҳаялласак кондиционер ҳам эплаёлмай қолади...

Шердил жасаднинг боши томонга келди. Устига ёпилган оппоқ матони қайириб очди. Аясининг жағи оппоқ латта билан сириб боғланган экан. Унга синчковлик-ла тикилди. Кейин энгашиб худди ўпмоқчи бўлган кишидек волидасининг юзига яқинлашди. Аммо ўпмади. Бирдан қаддини кўтарди, матони мурданинг юзига қайта ёпди-да, ўзига қараб турган ўнлаб кўзларни лол қолдирганча эран-қаран қадамлар билан хонадан чиқиб кетди...

4

Қабристондан бир-бир босиб машиналар турган жойга чиқишаркан, тоғаларидан бирови келиб Шердилнинг билagini тутди.

— Шердил, жияним, дадангдан хафа бўлма. Биламиз, ишдаги одамсан, йўл ҳам узоқ, бирпасда келиш қийин. Аммо сен ҳам уни тушун... Опам... кеча эрталаб

узилганди. Шундан бери сени келади деб кўтартирмай, оқсоқолларга сўз бермай ўтирди. Кеча, асрдан бошлаб майитни тез жойига қўяйликка тушганмиз. Даданг ҳамма билан уришиб-талашди — сен учун! Жасадни совуткичли хонага қўйиб олиб, Шердил уч кунда келса ҳам кутамиз, деб оёқ тиради. Қишлоқ жой, ўзинг биласан, қиёмат қўпти...

Шердил миқ этмади. Суҳбатдоши унга ажабланиб-ажабланиб қараб олгач, сўзида давом этди:

— Даданг билан гаплаш, жиян, кўнглини кўтар, узр сўра. Нима қилиб бўлмасин, орани яхшилаб олгин... Бечора дунё кезиб юрган одам нафақага чиқиб анча ўзгариб қолувди, суянчиғи опам эди... Энди чин етим бўлди, тушуняпсанми?..

Тоғани баттар ҳайронлатиб Шердил қадамини жадаллатганча машинаси сари олислаб кетди.

— Тавба, — деди юришдан тўхтаб, қўлларини икки ёнга ёзганча тоға.

Шу кетганча Шердил уй олдидаям тўхтамади — тўғри Тош шаҳарга йўл солди...

5

Самандар тўлиқ уйғониб улгурмай қўшни хона эшиги очилди.

— Самандар оға, тинчликми? — деди Фарҳод ташвиш тортиб. — Кейинги вақтларда одамни жуда қўрқитадиган бўлиб қолдингиз... — Йигит стол устидаги баклашқадан стаканга сув қуйиб узатди. Сўнг стулга оғир чўкиб, бир муддат Самандарнинг ҳушини тўплаб олишини кутиб ўтирди. — Самандар оға, шахсий ишингизга аралашиш ниятим йўқ, жуда билгим келяпти-да, ким у Сабо деганингиз? Доим шу исмни такрорлаб айтиб чиқасиз!..

Самандар бошини кўтариб мухатобига қаради. Оқюз, тўладан келган, очиқкўнгил бу хоразмлик йигитни у ҳаммадан кўра яхши кўрарди. Гаплашса ҳам, дардлаш-

са ҳам энг кўп шунинг олдига борарди. Аммо гап Сабо мавзусига тақалар экан, дунёда Самандардан бадфеъл, Самандардан кўпол одам топилмасди.

— Сенга нима?! Бор ухла! Эртага янги объектга ўтамиз... — деди Самандар унга кўрс оҳанг билан... Фарҳод чиқиб кетгач, яна ётиб ухламоқчи бўлди: уввало уринди, у ёнбошдан бунисига йўқ деганда эллик мартадан ағанади — қани энди кор қилса... Туриб қоғоз ва қалам олиб стол қаршисига келиб ўтирди. Бир муддат ўтгандан кейин эса қитирлатиб ёза кетди:

Лайли гулим, сендан узоқ тушди йўлим,
Сендан узоқ тушиб, қара, куйди дилим...
Бахтли эдим бу дунёда, лек айрилгач,
Мажнун бўлиш саодатин туйди дилим...

6

Эртасига жонини жабборга бериб цемент қораётган Самандарнинг хатти-ҳаракатларини диққат билан кузатиб турган Фарҳод ниҳоят чидай олмадими, шахдам қадамлар билан бостириб келди.

— Намунча ўзингизни қийнамасангиз? Арзийдими ўша қиз... ўша аёл... ўша... Сабо деганингиз сизнинг бир кун чеккан азобингизга, а, арзийдими?.. — Фарҳод келасолиб Самандарнинг қўлидаги каттакон белкуракни юлқиб нарёққа улоқтирди. — Қанақа одамсиз ўзи?! Жонингиз савилми?..

Самандар... Самандар нес бўлиб Фарҳодга қараб турди-турди-да, индамай бориб, куракни қўлига олди.

— Сен аралашма! — деди босиқ, аммо эътироз билдириб бўлмайдиган оҳангда...

Тараддуд ила Самандарга қараб турган Фарҳод ҳафсаласи пир бўлганидан жаҳлланганча ўз жойига йўналди, узоқлаб бораркан, ўзини тутолмай яна қичқирди: «Ким у? Осмондаги ойми? Фаришта — малакми? Ким у ўзи?!»

Самандар Фарҳоднинг ортидан маъюс боқиб қоларкан, кўнглидан кечирди: «Эҳ, иним, сен шунақа дейсан-у, аслида менинг ўзим ким бўлдим унинг олдида? Мен-ку мен афтода ҳолимни яхши биламан, лекин бутун бошли дунёнг ҳам Сабонинг битта соч толасига арзирмикан?..»

...Кечкурун ҳамма тиниб дам олаётган маҳал Фарҳод бир чеккада хомуш ўтирган Самандарнинг ёнига келиб чўккалади. Самандар кўз қирини ташлади-ю, оғиз очмади, озорланиб юзини бурди...

— Мени кечиринг, оға. Ҳали қаттиқ гапирвордим... — деди сўлғин оҳангда Фарҳод. Кейин бирпас сукут сақлаб ўтирди-да сўзлай кетди: — Тўққиз-ўн яшар пайтим акам бир қиз билан қаттиқ севишган. Уларнинг муҳаббатлари бутун Хоразмда дoston бўлган. Хоҳлайсизми, айтиб бераман?..

Самандар миқ этмади. Фарҳод эса барибир давом этди.

— Ўша пайтлар денг, отам вилоят трестининг бошлиғи, бой-бадавлат эдик. Акамнинг севгани эса камбағал оиладан — бир тракторчининг қизи. Отам тўйга қарши бўлган, акамни ўз даврасидан уйлантирмоқни кўзлаган. Шундан ота-ўғил ораларида низо чиқиб, аччиқ устида отам акамни оқ қилган. Акам ҳам қизиққон — билганидан қолмаган. Иши-жойи яхши эди, бир йил ўтмай суйганига уйланган. Тўй ҳам аслида азаддек ўтган... Йиллар ўтиб акам икки қиз, бир ўғилли бўлди, ўртага оқсоқоллар тушиб отам билан ярашиб ҳам олди. Ҳаётидан мамнун яшаб юрди. Кейин замонлар ўзгариб кетдию отамиз нафақага чиқди, кўп ўтмай қазо қилди, акам бўлса автоҳалокатга учради, умуртқаси ишдан чиқиб тўшакка михланиб қолди. Рўзгордан қут-барака қочди... Энди кўринг, бир вақтлар «Тоҳир-Зухра» бўлиб юрганларни: қимир этолмай қолганига акам, улғайиб бораётган уч болани тузукроқ едириб-ичиролмаётганига кеннойимиз куяди — эр-хотин кун ора ади-бади айтишадиган, бор аламларини бир-бировидан оладиган бўлишади...

Хуллас, шундай бадбахт кечалардан бирида акам тўсатдан уйғониб кетади. Ёнида кеннойимиз бўлмайди. Ҳовлига чиққандир, дея бирпас кутиб ётади. Келавермагач, аста қўзғалиб — эмгаклаб аравачасига амаллаб ўтириб оладию ғилдираб ҳовлига ўтади. У ерда — томорқа этагидаги сомонхонада хотинини — бир вақтлар ўшани дея оқпадар бўлгани суюкли ёрини — жазмани билан иш устида кўриб тахта бўп қолади... Шу ондаёқ, хотинининг: «Очдан ўлмайлик деб қилдим бу ишни», дея йиғлаб ёлборишларига қарамай, акам талоқ айтади. Эртаси азонда эса ит теккан уйда қолишга номус қилиб, ногиронлик аравачасида судралганча онаминг олдига мунғайиб кириб келади. Орадан бир ҳафтаям ўтмай жонига қасд қилади, томирини кесиб ўлиб кетади...

Самандар овозсиз, ҳаракатсиз қотганди. Лекин афтидан Фарҳоднинг аччиқ ҳикоясидан мутаассир бўлиб ўтирарди...

— Улар ҳам... улар ҳам бир вақтлар мисоли Лайли билан Мажнун эдилар... — дея ўрнидан турди Фарҳод, — Аслида мен ҳам ўша иснодни кўтара олмай бу ерларда юрибман, оға...

То тонггача кўзларига уйқу инмаган Самандар саҳармардондан турди, кийинди, ташқари чиқди. Ишлаётган жойларини, тўққиз қаватли иморат атрофини бир-бир одим ташлаб кеза бошлади. Ҳеч ким йўқ, ҳатто қоровул ҳам дарвоза олдида қўлидаги қурол-таёғига суяниб пинакка кетган.

— Нимадир қилмоқчи бўлсанг, айни замони, пайсалга солма, Самандар! — деди негадир ўзига-ўзи ва шошиб бино ичига қараб йўрғалади. Зиналар бўйлаб кўтарилиб бораркан, тинмай пичирларди йигит. Бироқ олтинчи қаватга йўл солганида, ишчиларнинг овозини эшитиб тўхтаб қолди. «Намунча эрта туришмаса булар?.. Энди нима қилдим?» — ўйланиб туриб қолди Самандар. Сўнг бешинчи қаватдаги хоналардан бирига кирди-да, деразаси ўрнатилмаган балкон тарафга ўтиб, паст-

га назар ташлади. — Бу ердан тушган одам тирик қолмайди! — сирли шивирлади у. Кейин балконнинг деворига қўлларини қўйганча қуёш чиқиб келадиган томонга қаради: ҳали қоронгилик бўлса-да, ўша ёқдан қуюқ зулматнинг бағрига қуёшнинг зар кокилларидан сезилар-сезилмас тўр ташланганди. Бошини кўтариб, кеч куз-нинг салқин ҳавосидан тўйиб-тўйиб симирди. Сўнг шу ҳолида узоқ туриб қолди: хаёлида бутун ўтмиши жонланганди унинг — болалиги, ўсмирлик ва ўспиринлик чоғлари, ота-онаси, укаси ва синглиси... кейин... кейин Сабо!.. Юраги энтикиб тушди. Қанийди Сабога дуч келган онидан, у билан севишган дамларидан бу ёғининг бари туш бўлса! Тушга айланиб қолса! Қанийди... Самандарнинг жипс юмилган киприклари орасидан сизиб чиққан икки томчи ёш рус ўлкасининг изғиринли кузида совуқ еган яноқларини куйдирибгина думалади... Сўнг... сўнг Самандар ўзини балкон оша бўшлиққа отди... Худди ёноқларидан узилиб шиддат билан қуйи-га думалаган икки томчи аччиқ ва шўр кўз ёши каби...

7

Келинг, вафодор ўқувчим, шу таҳликали лаҳзада нигоҳлару хаёлларимизни бешинчи қаватдан кучли шамол шиддатида қанотлари синиб тушаётган заволли қуш мисоли айланиб ерга қулаётган Самандарнинг аянчли сувратидан олиб, дилбар ўлкамизнинг гўзал кенти — Тош шаҳарда яқиндагина туғилган ўғлини бағрига босганча осуда ухлаётган париваш Сабонинг гулчеҳрасига йўллайлик. Фақат аста юринг, чунки улар ором олиш-япти. Икки боланинг муттасил парвариши... айниқса, эндигина уч ойлик бўлган чақалоғи — митти ўғилчасининг теварагидаги гиргиттонлик она бояқишни обдан толиқтирган кўринади. Қаранг, анча озиб, улғайиб ҳам қолибди. Аммо нима ўзгариш бўлган эса, ҳаммаси Сабонинг малоҳатига хизмат қилгандек: у аёл ўлароқ янаям болиғлашган, гўзаллашган. Туғиш ва оналик заҳмати

Сабонинг ботиний гўзаликларини-да сувратига сезиларли бир тарзда муҳрлаб қўйгандек...

— Самандар! Саман-даррр!!.. — бир текис нафас олиб ухлаб ётган Сабо кутилмаганда қўлларини олдинга чўзиб чинқирганча туриб кетди.

— Сабо, ҳой! Тинчлан! Ёмон туш кўрдингми?.. — чўчиб уйғонган эри Сабонинг қўлини маҳкам тутди. — Сабо, кўзингни оч, азизам. Ҳо-зир... — Эр туриб нариги хонадан сув қўйиб олиб келди. — Ма, ичиб ол. Тузукмисан энди?.. — Кўзларини катта-катта очиб, атрофга бегоналарча... йўқ-йўқ, телбаларча олазарак боқиб турган Сабонинг важоҳатини кўриб кўрқиб кетди. — Сабо!! — Эр қўлидаги сувни беихтиёр хотинининг юзига сепиб юборди. Сабо қаттиқ сесканиб, қалқиб тушди, аммо бу билан юзидаги кўркув, кучли ҳаяжон ва даҳшат излари бутунлай ўчиб йитмади. Шошиб ёнидаги чақалоғига қаради. Кейин... кейин уни ётган ўрнидан яшин тезлигида узиб олиб кўксига босди: «Болам!..»

Эр... Эр бўлса чўзиб «уҳ» тортдию тумба устидаги сигарет қутисиниғижимлаб олганча болохонага чиқди...

8

Самандарни Худо бир сақлади. Пастда сувоқ учун тўкилган уюм-уюм қум бўларди, Самандар ўшалардан бирининг устига гурсиллаб тушди ва ҳушини йўқотди. Кўзини очганда эса ўзини касалхонада кўрди: бир оёғидан осилган, боши, чап қўли ва кўкрагидан сириб боғланган эди. Ёнида — Фарҳод...

Самандарнинг ҳушига келиш дарагини бериш учун Фарҳод шошиб ҳамширани чақирди, ҳамшира эса — врачни. Хуллас, бирпасда палата оқ халатлиларга тўлиб кетди. Фарҳодни чиқариб юборишиб, бири Самандарнинг иссиғини, бошқаси қон босимини ўлчашга тугинди, кейин олинган натижаларга кўра маслаҳатлашишга, тадбир олишга тушишди. Самандар ҳаммасини кўриб-билиб турса-да, гапиролмас, қимир этолмасди,

мажоли йўқ эди чунки. Бир оздан сўнг бутун вужудида даҳшатли оғриқни ҳис қилди. Вақт ўтган сайин оғриқ кучайиб, худди чўғ каби ёндириб азоблай бошлади...

Самандар ҳар қанча қилмасин, чидаб бўлмас оғриқ унинг сабрини пармалаб ташлади. Шунда беихтиёр инграб юборди.

— Дайте ему болеутоляющее, — деди врач Самандарнинг рентген суратларини кўздан кечираркан ҳамшираларга.

Шундай қилиб, Самандар ўрганиб олди: оғриқ зўрайдими, дарҳол оғриқ кесувчи дори сўрар, ҳамширалар ҳам соғ ёнбошига игна уриб кетаверадиган бўлишди...

Оғриқ, изтироб ва диққинафас кайфият санжобида икки ойга яқин вақт ўтди. Самандарнинг ранги-рўйи одамниқига ўхшай бошлади: бошидан, кўкрагидан латта-путтани ечиб олишди, оёғини пастга туширишди, кўлидаги боғич ҳам анча ихчам тортди.

— Сен яхши дўст экансан, Фарҳод, — деди ётган кўйи Самандар эшикдан халта кўтариб кирган йигитга. — Ҳар куни келасан, вақтинг бўлганда бошимда ўтириб суҳбатлашасан, кўнглимни кўтарасан... — соғ кўлини сўрашиш учун узатди.

— Саломмалаким! Оға, ничиксиз? Жавоб бармия-жакмила? — Самандарнинг ёнига стул суриб чўқаркан, ўз шеvasида сўради Фарҳод.

— Оз қолди, Фарҳод, оз қолди, — жавоб берди Самандар хўрсиниб. — Чиқибоқ Ўзбекистонга кетаман, дўстим. Бутунлай кетаман. Қайтиб келмас бўлиб кетаман!..

9

Кетиш олдидан Самандар ўзи ишлаган жойдаги юртошларининг барини чақириб ош берди. Неча йилдан бери бирга ишлаб, битта нонни бўлишиб еб, бир тузликдан туз ичиб, оғир-енгил кунларни баробар яшаб роса қалинлашиб қолишган экан, хайрлашиш осон кеч-

мади. Айрим кўнгли бўшроқлар кўз ёши ҳам тўкди... Ниҳоят, ярим тунда уни Фарҳод объектдан юз-юз эллик чақирим наридаги аэропортга кузатиб борадиган бўлди... Таксига ўтириб йўлда кетишаркан, Самандар ёш дўстига доим қиладиган насиҳатини такрорлади:

— Ёшинг йигирма тўртга чиқаяпти, бу йил албатта ўқишга топшир. Баҳорда кет, шунда тайёргарлик учун пича вақтинг бўлади, тушуняпсанми? Тошкентга боргач, менга кўнғироқ қил, ўзим ёрдам бераман. Унутма, сен ўқийдиган боласан!..

— Яхши, оға. Айтганингиздай бўлади. Ваъда бераман, хавотирланманг... — Кейин бошқа оҳангда давом этди. — Агар мумкин бўлса, бир саволимга жавоб берсангиз...

— Сўра.

— На учун ўзингизни юқоридан ташладингиз? — сўрашга сўраб қўйиб лабини тишлади Фарҳод.

— Жиннимисан? Ким айтди сенга буни? Фалокат... — шошиб қолди Самандар.

— Қўйинг-ей, Самандар оға, иккимизам биламиз буни фалокат эмаслигини. Азонда, соат тўрт яримда на ишингиз бор эди у ерда? Кейин балкон тушиб кетадиган жой эмас. Агар одам ўзини ташлаб юбормаса...

Иккиси ҳам оғзига талқон солиб олгандек бир зум жим кетишди. Сўнг Фарҳод деди:

— Шу аёлми, сабаби? Шуни деб ўзингизни ўлдирмоқчи бўлгансиз, тўғрими?!

Самандар яна миқ этмади. Фарҳод ҳам бошқа сўроқламади...

10

Сабо радио биносидан чиққанда қор гупиллаб ёғиб турарди.

— Вуй-й-й! — деди у кафтини қорга тутиб. — Мунча чиройли!.. — Кейин машина эшигини очиб турган акасининг адаши савлатдор Баҳодирга кўзи тушиб, севинчини ичига яширдию индамай салонга кириб ўтирди.

Кела-келгунича кўзини паға-паға ёғаётган муҳташам қор учқунларидан ололмади. Гўё ичида номаълум булоқ кўзи очилдию ундан аллақандай исмсиз қувонч биқиллаб қайнаб чиқа берди... Оҳ!..

Улкан «Жип» Ўрикзор даҳасига бурилганда, Сабо: «Тўхтанг, илтимос!» — деди. — Ман изингиздан яёв бораман, сиз хавотир олманг. Ҳаво бирам яхшики... — Ҳайдовчи олазарак бўлиб бурилиб қаради, нимадир демоқчи бўлди, аммо улгурмади: Сабо эшикни ёпиб нарилаб кетди...

Бу орада ёгин борган сари йириклашиб, лайлакқорга айланди. Кўчани тўлдириб, аскарлардек саф тортиб ёниб турган чироқлар ёғдусида ўйнаб тушаётган қор бирам хуш, бирам фусункор эдики, асти қўяверасиз. Ажойиб бир тарзда чангиб бераётган осмонга юзини тутган кўйи оҳиста одимлаб бораётган Сабонинг ёди яна олисларга учиб кетди. Эслайди, ўшанда ҳам шунақа қор ёғарди. Ёғиб, севишганларни дунёдан, унинг кирдикорларидан кўрирди. Ҳа-ҳа, айнан кўрирди! Самандар ҳам шунақа дерди ҳар сафар. «Қор учқунлари кўнглимизга кириб, уни уйғотиб, сўнг етаклаб оладида, бизни турмушнинг икир-чикирларидан узоқ-узоқларга олиб кетади», деб айтарди. Кейин улар — Сабо ва Самандар икковлашиб пиёда юрганча шаҳарни тарк этишарди. Кўпинча Анҳорга боришарди. Сув бўйида симдаги қалдирғоч болаларидек тизилишиб турган дарахтлар тагида кезишни хуш кўришарди. Дилпазир паллада орзуга толишар, орзуларининг бўйлари эса нақ осмонга етарди. Шунда бутун олам уларнинг назарида мушфиқ онага менгзаб қоларди. «Энг кичик заррадан сайёрага қадар»¹, чумолидан тортиб коинот сарвари одамзодга довур — ҳамма-ҳаммаси гўё буларнинг муҳаббатлари атрофида айланаётгандек туюларди. Ҳа-ҳа, айнан шундай. Самандар шеър ўқирди, Сабо тингларди, Сабо шеър айтганда, Самандар қулоққа айланарди.

¹ Фафур Фуломдан.

Алҳол, бир-бирларини гафлатда қолдириб, кумуш қор уюмидан оғирлаб қолган шохларни силкиб қочишар, бу ишни биринчи бўлиб уддалай билгани нари борволганча қаҳ-қаҳ отиб кулар, буниси эса ёқасидан ичига суринган қорнинг таъсиридан алланечук сесканиб-тимишиб, кўзларини юмганча жилмаярди. Агар дарахт силкиб қочиб қолган кишим йигит бўлса, кула-кула қайтиб келиб, бирон беҳроқ тадбир олишни билмай елкасини қисган кўйи вой-войлаб турган қизни қордан халос қилар, сўнг оғушига олиб қор кўнган дўндиқ ва нам лабларидан устма-уст ўпар, эркаларди. Агар шохни силкиб кўйиб ўзи нарида кулаётган кишим қиз бўлса, йигит уни қувлаб кетар, тутволиб ўша ишини барибир қилар — қизнинг ширин дудоқларидан бўса олишини кўймасди.

— Агар мана шу дамларимиз бўлмаганда эди, дунёда яшаб юришнинг маъноси қолмасди, — дерди Сабонинг кўзлари.

— Агар сен бўлмаганингда, дунё... ойсиз қолган кечадек зулматнинг қаърига чўкарди, — дерди Самандар шивирлаб...

Шу чоқ орқадан «би-би»лаб келган машина айланиб Сабонинг ёнгинасига тўхтади. Эшик очилиб, эри кўринди.

— Нима қип пиёда юрибсан кеч тушганда?

— Ўзим... — деди чўчиб тушган Сабо нима жавоб айтишини билмай. Чамаси унинг ҳуши хаёл ва ҳаёт ўртасида бўзчининг моксидек бориб келаётган эди. — Сиз ҳам туша қолинг, қаранг, атроф қандай чиройли... — ниҳоят ўзига келиб эрига кўлини чўзди.

Эрнинг энсаси қотгани юз ифодасидан шундоқ сезилиб турарди, лекин барибир, рафиқасининг узатилган кўлини тутди.

— Боравер, — деди эшикни ёпаркан ҳайдовчига им қоқиб. Кейин кўзларини юмганча юзини лаппак-лаппак ёғаётган қорга тутиб аста одимлаётган Сабога қараб мийиғида кулди.

«Вой, тентак-эй», деб ўйлагандир у хотини ҳақида. Аммо оғиз очиб бир нима демади. Аёлни ўз ҳолига қўйди. Бир сўз ҳам демай унинг ёнида, хиёлгина ортида юриб кела бошлади. Ахир баъзан — баҳор чоғларида ҳовлидаги гулларга парвона капалаклар билан соатлаб гаплашиб ўтирадиган Сабога яна нима деб насиҳат қилиш мумкин? Қорга маҳлиё бўлса бўлибди-да. Ҳайтовур, эри билан овоз чиқариб гапиришяпти-ю, шунисига ҳам шукур десин...

Сабо хожасининг қўлини яна анчагача қўйиб юбормади. Эр ҳам Сабонинг етовида миқ этмай бораркан, кичик-кичик ҳалқоблардан авайланиб ўтарди. Фақат Сабонинг кўлмакчалар билан иши йўқ: ҳаммасини бирдек кечиб борарди.

— Тўхта, — деди бирдан эр.

— Нима? — дея ҳушига келди Сабо.

— Кўлмак! — деди-да, қўлини Сабонинг кафтидан айланиб, бир сакраганча ундан ўтиб олди. Сўнг ортига қайрилиб Сабонинг ҳатлашини кутиб турди. Сабо бунга ҳеч-да парво қилмади: пальтосининг этагини хиёл кўтарганча сувни бир маромда кечиб ўтди. Фақат энди эрининг қўлини тутмади, боягидақа — қордан завқланиб кўзларини сузмади ҳам. Одимларини тезлатган қўйи уй томон йўрғалади...

11

Орадан қиш ва баҳор ўтиб, ёз келди. Самандар оиласини олиб пойтахтга жўнади. Йиллар мобайнида ишлаб жамғарган пулига уй, жиҳоз, машина сотиб олди. Ҳа-я, эсдан чиқарганимизни қаранг, августга бориб қизлик бўлишди. Энди улар тўрт киши: эр-хотин ва ўғил-қиз. Уйни Бакирга яқин ердан танлади. Кўришиб, дардлашиб туриш мумкин бўлсин учун. Фақат Бакирининг проректор бўлганидан ишлари кўпайиб кетибди-ми, ҳеч илгаригидек ёзилишиб ўтиришолмайди.

— Яқинда таътилга чиқаман, — деди Бакир, эски иш ўрнига ҳужжатларини имзолатиш учун қабулига кирган Самандарга. — Ўшанда битимизни тўкиб отамлашамиз.

— Раҳмат сенга, Бакир! Яхшиям бор экансан, йўқса, яна дарс беришим даргумон эди. Ташқаридан қараганда кўринмайдиган тўсиқлар кўп экан ҳаётда. Баъзан кимнингдир ёрдамига муҳтож бўларкан киши... — деди Самандар кўзғалиб.

— Қўйсанг-чи... — деди Бакир Самандарнинг юзига кулиб қараб.

Улар қўл сиқишиб хайрлашдилар...

Самандар машинасига ўтириб уйига равона бўлди. Йўл-йўлакай ўзига-ўзи панд айтиб кетди: «Бас энди, Самандар, шунча умрингни, куч-қувватингни дайди шамолларга бердинг. Ўғлингнинг мурти сабза урди. Қараб турсанг, одамни тушунадиган... Қизинг ҳам ўсиб келяпти. Аёлинг шундай аёлки, қули бўлсанг арзийди. Кел, энди эски куйни чалма. Одамлар айтмоқчи, «Куйдим, ёндим!» дейишни ташла! Ишла. Ҳаётнинг, тирикликнинг гаштини сур. Ўзинг учун бўлмаса, шу қоракўз ўғил-қизу лобар рафиқанг учун қил шу ишни! Иродали бўлсанг, унутасан ўша қуриб кетгур ишқ деган савилни... Ахир, неча йил бўлди... У адаси айтганидек, ўз тенгига тегиб кетди. Бола-чақа орттирган бўлса, сени аллақачон эсдан чиқарган. Ўз оиласию ўз дарди билан андармон бўлиб юргандир. Қизиқ, кўчада кўришиб қолсак, ўзини қандай тутаркин?.. Мени танирмикан?.. Ёки кўрмасликка, билмасликка олиб ўтиб кетармикан? Ҳалиям орқасидан пойлоқчилар эргашиб юрган бўлса-я?.. Ким билади... Эҳ, бошим ғовлаб кетди, бас қил энди, бас, Самандар!..»

Хаёл билан бўлиб Самандар йўл қоидасини бузган кўринади. Шаҳар марказидаги йўллардан бирида ҳуштагини чалиб ДАН ходими уни тўхтатди.

— Нега қизил чироқдан ўтиб келяпсиз? — деди назоратчи Самандарнинг ҳужжатларини текшириб чиқаркан.

— Йўғ-е? Ҳали шунақа қилдимми?.. — ортига — чорраҳадаги чироқларга талмовсираб қаради Самандар.

— Яна билмаганга оласиз!.. — дея қоғозга нималарнидир ёза бошлади ходим. — Хаёл қаёқда эди? Эҳтиёт

бўлиб юринг, бунақада автоҳалокатга учрашингиз ҳеч гапмас. Мана, манави ерга қўл қўйинг, адаш эканмиз, айбингизни енгилроқ қилиб ёздим. Гувоҳномангизни бир ҳафтадан кейин район инспекциясига бориб, жарима тўлаб олволасиз...

Самандар инспектор билан хайрлашиб машинасига қайтиб келаркан, кўзи шундоқ қаршисидаги, пештоқига улкан зарҳал ҳарфлар билан «Сабо» деб ёзилган гипермаркетга тушди. Кўнгли алланечук бўлиб, машинасининг ёнидан ўтиб, беихтиёр ўша маркет томонга одимлади. «Тавба, беш йил олдин йўқ эди бу, қачон пайдо бўла қолдийкин? Кейин, нега унинг номи «Сабо»? — деб ўйлади Самандар. — Умуман, шаҳар ўзгариб кетибди. Айниқса, марказий қисмини таниб бўлмайти» — хаёлидан ўтказди у маркетнинг одам яқинлашганда ўзи очилиб, узоқлашганда ёпилгучи эшигидан кириб бораркан.

Воҳ!.. Бунинг маҳобатини, муҳташамлигини, жимжимадорлигини кўринг! Бинонинг салобати ва зийнатидан Самандарнинг боши, бошига кўшилиб ўйлари айланарди. Ахир, унинг ички манзараси иморатни эмас, йўқ-йўқ, балки мўъжаз бир шаҳарчани ёдга соларди: гипермаркет беш қаватдан иборат бўлиб, бирон қаватни бошдан-охир айланиб чиқаман деса, кишининг қарийб бир куни соб бўлади-я! Ҳаммасидан ҳам ўртада ойнаванд зиналар бўйлаб физиллаб юқори қатларга кўтарилиб кетаётган автомобиллар Самандарнинг эътиборини тортди. У машиналар бораётган манзилга қизиқди ва лифт орқали бешинчи қаватга чиқди. У ерда машиналар учун махсус тўхташ жойи ҳамда автосалон мавжуд эди. Ҳамма жойда «Сабо» исми қайд этилганидан Самандар қаён боқмасин, ўша ерда Сабо билан боғлиқ ўйларига дуч келаётганди. Самандарнинг эти жимирлаб, юраги така-пука бўла бошлади.

Бирдан Сабони кўргиси, кўргиси ва яна кўргиси келиб кетди. Тавба, боягина у юрагидан ишқ деган ўсимтани юлиб ташлаб, ундан тамоман халос бўлиб, бутун

умрини, куч-қувватини оиласига бағишлашни ният қилиб турувди. Энди кўринг, ўша аҳдларини бутунлай унутган каби ўзга орзулар оғушида мажнунона тебраниб кезинмоқда...

— Бу сизга томошагоҳ эмас, тушиб кетинг! — деди кимдир Самандарнинг қулоқлари остида. Самандар бошини кўтариб аллатавир барзанги қўриқчининг ўзига ёвқараш қилиб боқиб турганини кўрди. — Бир соатдан бери бошни чангаллаб юрганингиз юрган. Қимирланг тез-тез!..

Самандар кўрс йигитнинг «тили»да бир нималар дегиси келди-ю, шайтонга ҳай берди. Индамай туриб, қўриқчи кўрсатган эшикка йўл олди.

12

Машинасига ўтираркан, Самандарнинг ичи тошиб кетаётганди: гўё... гўё Сабони учратадигандек, у билан гаплашадигандек сезарди ўзини. Шундан кейин яна унинг кўп беҳаловат кунлари урчилади. Кечалари ухламай кўчаларни сарсари кезадиган, қаёқларгадир борадиган, уйга кеч, жудаям кеч, баъзан тонготарда келадиган одат чиқарди. Аёли бечора ювош эди, сабр-тоқатли эди, йўқса унинг бу қилиқларига унча-мунча хотин туриш бермасди. Самандар буни билар, билгани сайин шусиз ҳам тилка-пора бўлган қалбининг изтироби чандон ортар, ўзини қай таскинга уришни билмай чирпирак бўларди. Гоҳида: «Бу аёл намунча индамайди, нега ҳаммасини кўрмасликка, билмасликка олади, нега бошимга идиш отмайди, ёқаларимни йиртмайди, ярамас эрни, ландовур отани уйдан ҳайдаб солмайди ёки моховдан қочгандек ташлаб кетиб қолмайди?!» — деган ўй миясини мудом чакиллаб томиб турган томчидек ўйиб ташлар, шунда бошига тушган кўргиликларда Солиҳанинг айби бордек, унга ташлангиси, уни дўппослагиси, йиртқич ҳайвондек наъра тортиб хумордан чиққиси келарди... Эҳ, бу ишқ савдоси!..

— Дадаси, нима дейсиз, ишга қайтсам? Қизимизни ўғлимизнинг ёнига — боғчага берсак, ёшига етиб қолдику? — сўради нонушта пайти хотини.

— Ўйлашиб кўрамиз, — жавоб берди Самандар. Аммо, нега деб сўрамади. Чунки билардики, бу ёқда рўзғор тортилиб қолган. Ўқитувчиликнинг юпқагина моянаси билан шаҳарда тўрт кишининг кечинмоғи мушкул чиқди. Самандар амаллаб кетамиз, ахир неча йил шундай яшаганман, деб ўйлаб чучварани хом санаган экан. Бўйдоқликда кун ўтказиш бошқа, бўйнига турмушнинг ола хуржуни тушгандан кейин бола-чақа боқиш тамоман бошқа экан. Болаларга: «Бугун қора қозонни сувга ташлаймиз, ётиб ухланглар», деб бўлмаскан... Хуллас, Самандар ўйланиб қолди...

13

Ўйлай-ўйлай, ахийри дарсдан сўнг киракашлик қилишга қарор қилди... Қараса, тузуккина даромади бор экан. Ўн кун деганда бензину майда-чуйда харажатлардан орттириб, маошининг икки мислича пулни мамнуният ила хотинига келтириб топширди. Кечалари шундоқ ҳам камуёқу эди, шу томони ҳайдовчиликка роса қўл келди: тунги ўн бирлардан кейин ҳар одимда йўловчи бор денг... Аммо йўловчилар ҳам турфа бўлишаркан: бири ундоқ, бири бундоқ, дегандек. Кийинишларидан тортиб гап-сўзларию ўзларини тутиши, борадиган манзилигача шунчалар ҳар хилки, улар билан тил топишиш, рози қилиб уч-тўрт сўм пулини олиш ташқаридан кўринганидек осон эмас экан...

Самандар сер солса, йўловчиларни асосан ўша гипермаркетнинг пойгагидан олиб шаҳарнинг чор томонига элтиб қўяётган экан. «Ажаб, — ўйлади у кечки пайт ёши улугроқ эр-хотинни машинасига ўтқазиб Ўрикзор мавзеси томон кетаркан. — Нега мен бу ерда ўралашиб қолдим? Сабони деб, а? Уни шу ерда кўраман деб юрибман-а хаёлимнинг бир учида? Нега буни ошкора тан

олмайман-у, бўш қолишим билан шу ёққа равона бўламан. Шаҳар катта бўлса, талабгор ҳар жойда топилса... Аммо мен ўйлаб ҳам ўтирмай шу ёққа учаман! Нега?..»

— Ўғлим, малоллик сезмасангиз, бизники ичкарироқда эди? Юкимиз бор, бу ёғи шом тушиб қолди, чалишиб-нетиб юрмайлик, — деди отахон орқадан Самандарнинг елкасига қоқиб.

— Бемалол, отахон, ташвишланманг. Қани қаердан буриламиз?

— Кейинги чорраҳадан ўнгга, — йўл кўрсатди отахон.

Айтилган ердан бурилдию Самандар Сабонинг кўчасига кириб қолганини тушунди. Алҳол, оёғининг учидан сочининг толасигача жимирлаб кетди. Оҳ, бу қандай туйғуки, ундан на қочиб қутулиб бўлади ва на қувиб етиб!

— Барча йўллар сен томон бошлар... — деди ўзича Самандар.

— Нима дейсан, болам? — сўради отахон.

— А?.. Йўқ, ўзим, шунчаки... Ўзимга ўзим бир нима дедим, шекилли, — қилмишидан уялинқиради Самандар.

— Хижолат бўлма, болам, — гапга қўшилди онахон, — ҳаммамиз ҳам баъзан ўзимизга ўзимиз гапирадиган бўпқоламиз. Амакингнинг ҳам бошидан ўтган бир вақтлар бу савдолар, а, адаси? — чолига ўсмоқчилаб қаради онахон.

— Ҳааа, яна бошладингми эски ашулангни? — сирини ошкор қилгиси келмади отахон.

— Ҳа, бўпти-бўпти, айтмайман уялсангиз... — онахон чолининг авзойига қаради. — Узоққа бормайлик, мана уйлари, — онахон қўли билан Саболарнинг Самандар таниб, қараб, бўйлаб бораётган қасрини кўрсатди. — Вазирнинг қизи бор-ку, оти нимаиди, чол?

— Қўйсанг-чи, ғийбат бўлади! — танбеҳ берди отахон.

Онахон уни эшитмагандек давом этди.

— Хуллас, ўша вазирнинг Солиҳами, Сабомидеган бир қизи ҳам шунақароқ — ўзи билан ўзи гаплашадиган

бўлиб қолган дейишади, болам. Дунёда дард кўп, бойми-сан, камбағалмисан — қараб ўтирмасакан. Сан ташвишланма, мана, амакингники ўтиб кетган, саникиям, Худо хоҳласа, ўтиб кетади. Кўрмагандек бўпкетасан, омин...

— Ээ-эй!.. — норозиланди отахон, аммо кампирига кўшилиб юзини силашни канда қилмади.

Самандар чол-кампирни йўл охиригача олиб борди, юкларини ўзи тушириб уйларига киритиб қўйди. Берган пулларини эса қайтарди: «Дуо қилдингиз, етади», деди. Орқасидан онахон яна анчагача пичирлаб дуо ўқиб қолди. Самандар қайтиб, Саболарнинг уйлари қарши-сига етганда моторни ўчирди. Рул чамбарагини кучганча данғиллама уйга, унинг серҳашам деворларига, нақшинкор дарвозасига термилди: «Шу дарвозадан Сабо кириб чиққан, — хаёлидан ўтказди Самандар, — шу дарвозани, унинг қабзасини ушлаган... Ҳозир ҳам тез-тез келиб турса керак. Шу дарвозанинг ҳам толеи меникидан баланд! Қани энди унинг биргина дастасига айланиб қолсам... шунда Сабони ҳеч бўлмаганда ойда бир кўриб туриш насиб қиларди...»

Барча йўллар сен томон бошлар,
Ҳамда сенда топгай ниҳоя... —

деди Самандар бояги чала қолган мисрасини якунига етказиб...

Шу чоғ дарвоза тикир-тикир этиб, биқинидаги чоғроқ табақаси очилди. Самандар шошиб моторни қўшганча тез бу ердан узоқлашмоқчи бўлиб, газни босди. Аммо кўчага чиқиб улгурган катта ёшли, баланд бўйли, кўриниши ва кийимидан аслзода бир аёл қўлини шундай кўтардики, Самандар қандай чийиллатиб тормоз берганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Марказга! — деди-ю, Самандарнинг «хўп» дейишини ҳам кутмай орқа ўриндиққа тап этиб ўтириб олди пўрим аёл.

— Ассалому алайкум!.. — деди Самандар тили зўрға айланиб.

— Вой, саломлашмадикамми? Ваалайкум, болам, тузукмисиз? Шошганимдан нима қилаётганимниям, нима деётганимниям билмай қолдим, кечирасиз. Манимча, сиздан обориб қўясизми, деб ҳам сўрамадим шекилли, тўғрими? Ҳа-ҳа-ҳа... Юраверинг, икки ҳисса қип тўлайман...

Самандар алланечук бўлиб кетди. Улар бир-бирларини кўришмаган эди, аммо «бу аёл, ҳеч шубҳа йўқки, Сабонинг ойиси», дерди ичида кимдир. Кўриниши, бўйбасти, овозию хатти-ҳаракатлари Сабони ёдга соларди. Тахмини тўғрилиги аёлнинг гапларидан маълум бўлди-қолди.

— Аксига олиб машинани иш билан юборгандим. Адасини безовта қилгим келмади. Биласизми, қизим бугун ишига қайтганди, радиога. Болларини биринчи кундан энагаларига ташагиси келмади бояқишнинг. Ўзингиз келинг, деб туриб олди. Эфирига оз қолди, шунга шошяпман. Қизиқсангиз, эшитинг. «Ёшлар» тўлқинида, кечки дастурда, соат тўққиз-ўн орасида, адашмасам.

Самандарнинг ичи қизиб кетди. Худди бир қоп тилла топган гадодек шошиб қолди:

— Қайси куни... қанақа эшиттириш... номи нима?.. — пойинтар-сойинтар саволларидан ўзиям уялиб кетди.

— Эҳтиёт бўлинг!.. — аёл чорраҳага етганда асосий йўлдан чиқиб келаётган баҳайбат юк машинасига ишора қилиб қичқириб юборди. — Кўзингизга қаранг, ука! — танбеҳ берди эсон-омон чорраҳадан ўтиб олишгач енгил нафас олиб. — Вой, кўрқиб кетдим-а. Жонингиз ўнтами, дейман, болам? — Сабонинг ойиси дам ука, дам болам деб, Самандарни яна анча жойгача «жазолаб» борди. — Ҳа, нима деётгандим... — кўнгли очиқ опа яна мавзуни эслаб, Сабо тўғрисида Самандар кутгандан ҳам кўпроқ сирни ифшо айлади. Устига-устак, Самандарга манзилни айта-айта тўғри Сабонинг ҳозирги уйи рўпарасига бошлаб келди. — Қизимга ўхшаб сал хаёлпараст экансиз-у, аммо яхши одамлигингиз юзингиздан билиниб турипти. Раҳмат сизга, мана олинг, —

опа бир даста пулни Самандарнинг ёнидаги бўш ўриндиққа қўйиб тушиб кетди.

— Йўқ, опа, тўхтанг! — Самандар пулни кўтариб машинадан тез тушди, аммо ундан ҳам шошиброқ турган опа қўлини Самандарга қараб «қўяверинг!» дегандек силтаганча ўзини кутиб, муҳташам дарвоза эшигини очиб турган иккита аёл қуршовида ичкарилаб, кўздан ғойиб бўлди.

«Ё, қудратингдан! — ўйларди Самандар яна машинасига ўтириб юришини ҳам, юрмаслигини ҳам билмай гарангсираганча, — бир кунда шунча мўъжиза! Бунақада ақлдан озиш ҳеч гапмас...»

Барча йўллар сен томон бошлар,
Ҳамда сенда топгай ниҳоя... —

деди яна опа кириб кетган уйга маъюс-маъюс боқаркан... «Тахминан, икки соатлардан кейин Сабонинг ойиси айтган, лекин номини эслай олмаган эшиттириши бошланади, демак, унинг ўзи ҳализамон радиога бориш учун уйдан чиқади, демак... демак, мен уни кўраман!.. — юраги ҳапқирди Самандарнинг. — Наҳотки, бу бахтли воқеа бугун содир бўлади?! Оҳ, қандай бўларкин? Мен у билан сўрашаманми? У-чи?.. Кимдир кўриб қолса-чи, кейин эри билан ораларида гап қочиб... Йўқ, буни истамайман. Ўзини узоқдан бўлса ҳам бир кўрсам, бас!.. » — Самандар машинасини тез ўт олдирдию пана роқ жойга — йўл четига ҳайдаб бориб, икки кўзини дарвозага михлади... Туриб-туриб эса уялиб кетди: «Мен нима қиляпман ўзи? Сабо бировнинг хотини. Энди унинг эри, оиласи бор. Онасининг айтишига қараганда, шириндан шакар ўғил-қизни тарбияляпти экан. Хўш, бу ерда менга жой борми? Эсимни едимми унга суйкалиб? Охири нима бўлади бу ишнинг?..» — Самандарнинг ушбу саволларга жавоби йўқ эди. Қўллари ўз-ўзидан калитга кетди: бураб моторни ёндирди. Энди юрмоқчи, Сабони кўриш истагидан — ҳар қанча оғир

бўлмасин — воз кечмоқчи бўлиб турганда, бирдан қўшқаватли дарвоза шиқиллаб ланг очилди. Самандарнинг бутун вужуди кўзга айланди, ўлжасини кутаётган шердек бўйнини олдинга чўзиб, яхшироқ кўрмоқчи бўлди. Фақат... фақат унинг омади чопмади: ичкаридан шиддат билан чиққан «Жип»нинг куйдирилган ойнасидан ҳеч кимни кўролмади. Фақат эркак ҳайдовчининг узун бурнию қўлларини илғашга улгурди, холос... — Уҳхх!.. — дея тарвузи қўлтиғидан тушди «пойлоқчи»нинг. Яна бир оз кутиб ўзига келиб олгач эса «Жип»нинг кетидан секин қўзғалди...

14

«Ҳамма нарсаси ошиб-тошиб ётганига қарамай, «ишимга, радиога қайтаман», деб тихирлик қилиб олгани нимаси?.. — ўйларди Самандар йўл-йўлакай. — Уйда сиқилиб қолганмикан?.. Бўлса бордир... Аслида, менга нима? Мен ўзимни қўлга олишим, ҳисларимни жиловлаб қўйишим шарт эмасми! Уни нега муҳокама қиламан? У — бегона!.. Қанчалар аччиқ бўлмасин, у — бировнинг ҳасми ҳалоли!» Вужудида аёвсиз кечаётган ақл ва ҳис жангида гоҳ у, гоҳ бу томонда туриб ўртада жони талош Самандар энди ақлга таслим бўлишга чоғланганди: «Ёшим қирққа қараб кетяпти-ю қилиб юрган ишимни қаранг!.. — сўзланди у ўзича, воқеан, дилидаги билан тилидагини фарқламай қўйганди ҳозир. — Самандар, ҳов Самандар! Қаерга? Нега радио томонга бурилдинг?! Нима ишинг бор сенинг у ерда? Қайт!.. — Бироқ Самандарнинг қўллари ўзига бўйсунмаётган каби машина рулини радио биноси сари йўналтириб борарди. Минг уринсин, натижаси — ҳеч бўлди: Самандарнинг машинаси шундоқ радио биносининг олд тарафида тўхтаб турган бояги «Жип»нинг ёнгинасидан жой олди. Журъатни қаранг!

Самандар радио қулоғини опа айтган каналга тўғрилади. Аммо у ерда ўзга бир эшиттириш кетаётган экан.

Хуноби чиқиб роса кутди. Кейин реклама, кўшиқ... дегандек. Ниҳоят, чамаси бир соатлардан кейин майин мусиқа ила «Бир қатим нур» деб номланган эшиттириш бошланди. Ажаб, нега «Бир қатим нур»? Ахир, бу Самандарнинг яқинда чоп этилган китобидаги шеърлардан бирининг номи-ку!..

Бу орада сеҳрли мусиқага эланиб Сабонинг, ўша Сабонинг, Самандар Сабосининг ниҳоятда таниш, ниҳоятда дилрабо, бир пайтнинг ўзида ҳам жон олғучи, ҳам жон бағишловчи соҳир овози янгради... Аввалига Сабонинг нима деяётганини Самандар тушунмади, чунки у кучли ҳаяжон ичра шошиб қолганди, томоғига, кўз соққаларига ёш тикилиб, ачишиб кетган ва бир неча сониядан сўнг эркак боши билан ҳиқ-ҳиқ йиғлашга тушганди. У тушуниб турардики, яхши эмас, йиғлаш эр кишига уят... Аммо нима қилсин, бечорага юраги бўйсунмасди: тўлиб кетганди, тўғонни уриб кетган сув янглиғ пишқириб, ҳеч қандай тўсиқларни тан олмай, писанд ҳам қилмай оқар, оқар ва яна оқарди...

Кўп ўтмай Самандар ўзини босиб олди, торпедка устидаги салфеткадан чиқариб кўз ёшларини шошапиша артди. Чуқур нафас олиб, энтикканча Сабони эшитишга тиришди...

«Бугунги инсон ҳар қачонгидан-да меҳр ва муҳаббатга муҳтож, — деяётганди Сабонинг жодуқор овози, — чунки айни кунимизга келиб одамлар бир-бирлари ила тобора камроқ мулоқотга киришмоқда. Биз замонавий алоқа воситаларидан хитой девори кўтариб, ўз оламинизни ўраб олганмиз. Уйлар — бир пайтлар кишиларнинг қор ва ёмғирлардан, иссиғу совуқлардан жон сақлаш макони бўлса, бугун ҳаммасидан бурун дахлсизлигимизни кўриш, бошқалардан қочиб беркиниш, ўзимиз билан ўзимиз қолиш василасига айланмоқда. Одам дардини одам кўтаради, дейди халқимиз. Авваллари шундай ҳам бўлган: кишилар бир-бирлари билан доимий мулоқотда бўлишган, юзма-юз туриб гаплашишган, дийдорлашишган. Ҳозир-чи? Ҳозир бировга ёрилишдан ўлгу-

дек кўрқамиз. Бошимизга мусибат тушса, дарров гўшамизга бориб қамалиб оламиз, ҳеч кимни кўргимиз, ҳеч кимни ҳузуримизга киритгимиз келмайди. Нега? Нима учун?.. Орланамизми? Фуруримиз йўл қўймайдими? Нега яқин кишимизнинг олдига бориб ёки уни чақириб ҳасратлашмаймиз? Нега унинг кўзларига қараб туриб кўнглимизни очмаймиз? Нега ўзимизни ҳеч нима бўлмагандек, ҳамма ишларимиз аъло даражада кетаётгандек, ҳеч кимга муҳтожлигимиз йўқдек тутишга уринамиз? Нега яқин кишимизнинг қўлларидан тутиб, кўнглимиздаги борини тўкиб сололмайдиган бўлиб қолганмиз? Нима учун ундан кўмак ўтинмаймиз? Ахир, бугун инсонларнинг деярли ҳаммаси ёрдамга — маънавий, руҳий далдага муҳтожлиги бор дардмандлар-ку!.. Фақат буни тан олмаймиз. Тан олишнинг ўзи бир мардлик экани эса хаёлимизга ҳам келмайди!..

Ҳа, азиз тингловчим, — Сабо энди бошқа оҳангда давом этди, — уйларимизга темир эшиклар ўрнатиб, маҳкамлаб олганимиз янглиғ кўнгилларимизга ҳам қулф осмайлик. Инсоннинг бахту саодати яқин одамлари орасида, улар билан дилдан мулоқот қилишида, дийдорлашишида эканини унутмайлик. Кўнглимизни ўзга бир кўнгилга очиқ тутайлик, балки шундагина кўнгилдан-кўнгилга йўл топгаймиз, у ерда ёлғиз қолиб кетиш бахтсизлигидан халос бўлгаймиз!..»

— Офарин!..

Самандар чўчиб ортига ўгирилди ва қўлларини кўтариб олиб, аста қарсак чалиб олқишлаётган Бакирни кўрди.

— Бакир!.. — капалаги учиб кетди Самандарнинг.

— Ҳа, менман, кўрқма! Бу дейман, яна Сабонинг изига тушибсанми? Сендан зўр изқувар чиқар экан, Шерлок Холмс бўп кет-ей...

— Қаердан келиб қолдинг, қачон ўтирдинг машинамга?..

— Ёш болага ўхшаб йиғлашингни қара! Уялмайсанми, кап-катта одам?..

— Нима қип юрибсан бу ерда, дейман?..

— Илгари майли эди, энди бола-чақали одам бўлсанг...

Улар бир-бирларини эшитишмасди гўё, ҳар бири ўз ботинларидаги саволларга жавоб олишга ошиқарди...

— Ҳайда машинани, кетдик! — деди яхшироқ ўтириб олган Бакир.

— Ўзинг кетавер, мен ҳеч қаерга бормайман! — кўрс жавоб берди олдига ўгирилиб олиб Самандар.

— Бекорларни айтибсан! Сабони кўрсатиб, у билан тагин «свидания»га йўл қўп қўядиган аҳмоғинг йўқ! Ҳайда дедим!..

— Тошингни тер!

— Кўрамиз, ким кимни? — Бакир телефонини чиқариб номер тера бошлади. — Ҳозир Сабонинг хешларидан бирини, масалан, адасиними, эриними чақираман. Кейин кўрамиз томошани.

— Менга деса, валламатини чақирмайсанми, кўрқадиган жойим йўқ! — қайсарликка ўтди Самандар.

— Кўрқиш эмас, аҳмоқ, андиша қилиш керак! Уйидан кимдир келса, Сабо у ёқдан чиқса, сен бу ёқдан... Сўтак, манави эшакаравангдан тиржайиб тушсанг, нима бўлади? Ҳамма сени кучоқ очиб кутволади деб ўйлаясанми? Сабо қай аҳволга тушади, шуни ҳеч ўйладингми, хумпар?!.

— Тўхта, терма шу рақамни! — ҳаяжондан шошиб деди Самандар. — Мен бу ёғини ўйламабман...

— Терганим ҳам йўқ. Менда қаёқда дейсан уларнинг номери, содда жўрам! — кулди Бакир.

— Ҳе, сени... ялмоғиз!..

— Ҳа-ҳа-ҳа, ялмоғиз фақат урғочи бўлади, мен эса эркак.

— Сен ялмоғизнинг эркагисан! — кулди Самандар ҳам дўстига эргашиб. — Қаерга ҳайдай?

— Ҳа, бу бошқа гап, гаражга ҳайда. Аввал аравангни кўяйлик, кейин бирон жойда отамлашамиз. Қарасам, яна айнияпсан, танобингни бир тортиб қўймасамми...

— Энди гапир, осмондан тушдингми ё ердан чиқдингми? — сўради Самандар иккисининг уйи яқинида жойлашган кафедра еб-ичиб ўтиришаркан.

— Радиодан интервью бериб чиқувдим, — жавоб берди Бакир. — Машинамга қараб кетяпсам, сен ўтирибсан йиғлаб. Ия, дедим, аммо ҳаммасини тушундим, ичкарида Сабога дуч келгандим-да.

— Тушунарли, — деди қадаҳларни тўлдираркан Самандар.

— Кейин ҳайдовчимга жавоб бервориб сенинг машинанга ўтирдим. Аммо-лекин тан бервораман сенга, сезмадинг ҳам.

— Кўп гапирма, олдик! — деди Самандар тезроқ ичгиси келиб. Сўнг қўлидагини Бакирнинг қадаҳига бир чўқиштирдию залп билан кўтарди.

— Ўриснинг юртида юриб тоза ичишга ўргандингми дейман, жўра? — Бакир ароқнинг ярмини ичиб, қолганини стол устига қўйди. — Анча бўпкетди-а, бунақа отамлашмаганимизга, Самандар?

— Охиргиси менинг тўйимда бўлганди, агар эслай олсанг?

— Эсламай бўларканми? Ҳаммаси кечагидай эсимда. Тўй авжида чироқнинг ўчганигача яхши эслайман, жўра.

— Келин кириб келаётганда югуриб бориб фатасини кўтариб қараганинг ҳам эсингдами? — кулди Самандар яна шишани энгаштириб қуяркан.

— Қўй, изза қилма одамни... Неча марта айтиш керак сенга, ўзим учун эмас, сен учун қилдим шу ишни! Неча йил Сабонинг ишқида юриб, ундан ўзгасига уйланмайман, деб қасам ичиб юрган йигитни ўзига қаратган қиз қандай экан, дўстимга муносибмикан, чиройлимикан, бирга яшаб кетишармикан, деб очдим юзини!.. — Бакир илгари нафақат Самандарга, балки тўйга қатнашган бошқа оғайниларига ҳам кўп қайтарган гапини зўр бериб такрорларди.

— Майли, майли... Қийнама ўзингни, асл сабабини сену яна Худо билади, — тагин кулди Самандар, қадаҳни юқори кўтариб дўстини ичишга чорлаганча.

— Сен шундай деб туравер-чи, аблаҳ!.. — Бакир дўстининг узатилган қадаҳига чўқиштирмаёқ ўз қадаҳини бир кўтаришда бўшатди. — Айтиб қўяй, бу гапинг билан мени ҳақоратлаяпсан...

— Кўйсанг-чи, ҳазиллашдим, холос.

— Сен ҳазил-пазилни йиғиштириб, бугун қилган жиннилинггни тушунтириб бер. Нима, эсингни едингми? Ё Солиҳадан совудингми? Ундоқ бўлса, кўча тўла бошқа аёллар бор, яна нега келиб-келиб Сабога осил-япсан?.. — Бакир чўнтагидан сигарет олиб тутатди. Самандар менга ҳам дегандек кўл чўзди. — Чекмайсан-ку! Кўй, ўрганма шу лаънатига! Бўпти-бўпти, ол, мана! Қилмаган бемаънилигинг шу қолувди ўзи... Гапир, нега индамайсан!..

— Мен уни ҳалиям севаман!.. — деди Самандар анча вақт жим тургандан сўнг бошини кўтариб. — Тушун-япсанми?

— Йўқ, тушунмайман мен бунақа севгини! — овозини кўтарди Бакир. — Падарига лаънат севгининг, агар шунақа бўладиган бўлса! Ҳов, айтгин ўзинг, неччи йил бўлди? Ҳа, қисталоқ, босилмайдими шунча вақтдан бери?!.

— Йўқ, босилмаяпти... — сигарет тутунини ичига чуқур тортган эди, йўтал тутиб қолди Самандарни. — Ўҳ-хў, ўҳ-хў... Ҳеч босилмаяпти, ичим ёниб кетяпти, Бакир!

— Ўҳ! Яна ўша эски гап! — Бакир бошини чайқаб, кутилмаганда столни муштлади. — Сен унинг эри кимлигини биласанми? Уруфингни қурииб юборади агар сезиб қолса! Тушунасанми сен бунақа гапларни?! Россияда ишлаб юриб ақлинг киргандир деб юрибман, бу ёқда уйландинг, бола-чақа орттирдинг. Хаҳ занғар, ҳеч нима ўзгармабди, ҳалиям ўша-ўшасан-ку!

Самандар индамай яна бир қадаҳни бўшатди.

— Ичавер, ичавер, кошки ароқ билан муаммоингни ҳал қила олсанг. Вей, шаҳарнинг учдан бири Сабонинг эрига қарайди. Бунинг нималигини қачон англаб етаркансан, тентак! Сен ким-у, улар ким!.. Ўҳ, сени эмас, менинг ичиб ёняпти, агар билсанг. Куй тўлатиброқ, дунёнинг балоси!..

16

Шундай қилиб, улар хурмачалари тўлгунча «олишди», аммо иккиси ҳам оёқда туришарди. Уйлари бир-бирига яқин эмасми, кафедан баробар чиқишди, ҳангомалашиб талабалик йилларидаги қўшиқни хиргойи қилиб боришди. Кейин биринчи бўлиб Бакир ошёнига бурилиб кетди. Самандар киссасини пайпаслади, уй калитини машинада қолдирибди, шекилли, йўқ эди. Кирага чиққан кунлари кеч қайтгани учун қўнғироқ чалиб ухлаганларни безовта қилмай, деб битта калитни ўзи билан олиб юрарди. Энди ноилож тугмани босди. Эшик дарҳол очила қолди: Солиҳа мижжа қоқмай кутиб ўтирган экан. Салом бериб, дарров ошхонага йўналганди, Самандар фақат муздек сув олиб келишини, овқат емаслигини айтди.

Солиҳа сув келтирганида, хона ароқ ҳидига тўлганди, секин бориб деразани очиб қўйди.

— Такадек сасиб кетибманми, Солиҳа? — деб аламли илжайди Самандар.

— Йўғ-е, унақа деманг? Болаларга бормасин дедим, холос. — Самандарнинг ёнига ўтириб, бошини эрининг елкасига қўйди Солиҳа. — Тинчликми, бунақа ичмасидингиз-ку? — сўради у беозоргина. Кейин жавобини ҳам кутмай деди: Ёнимиздаги поликлиникада иш бор экан, — бошини кўтариб эрига қаради, — олдинги врач чет элга кетиб қолибди. Ўрни бўш экан, кирсам, рухсат берасизми?

— Майли, — дея изн берди Самандар, — терапевтнинг ўрни бўлса, маъқул. Қийналиб қолмайман десанг, синаб кўр. Болаларни боғчага элтишу келтиришда, ов-

қатларида муаммо бўлмайди деб сўз берсанг, рухсат берганим бўлсин.

— Ураа!.. — чапак чалиб юборди Солиҳа севинганидан. — Ўзим ўргилай дадажонисидан! — энгашиб эрининг юзидан ўпди. — Юринг, энди...

— Сен ичкарида ухлайвер, бугунча мен шу ерда... диванда ётаман. Айтганингдек, ароқнинг бадбўйи болаларга бормасин. Майлими? — сўради Самандар гуноҳқорона.

— Яхши дам олинг, — Солиҳа кириб кетди.

— Яхши ётиб тур, — деди Самандар.

17

— Дунёга келиб бировга ёмонлик қилган бўлсам, у ҳам сен! Фақат сенингни олдинда гуноҳқорман! Юзингга қарашга уяламан! Ахир, мен ҳам одамманми? Эр, ота бўлдимми?.. Борлигини, юрагини менга бутунлай бағишлаганинг ҳолда мен нималар қилиб юрибман? Бир умр сени алдаб келдим, алдаб келаяпман, Солиҳа! Ахир, менинг дилим бошқа бир аёлга талпинади, уни дейди, уни соғинади!.. Қанча қилдим, нафи тегмади, уни унутишнинг, ундан қутулишнинг чорасини қилолмадим. Мен номард, кўрқоқ ва бахтсизман! Сенга уйланмаслигим, дунёдаги жамики одамларнинг қалбидан тоза кўнглингни оғритмаслигим, кўйинингни пуч ёнғоққа тўлдирмаслигим лозим эди!.. Энди нима деган одам бўлдим? Болаларни дунёга келтириб қўйиб, уларга ғамхўр ота бўлиш ўрнига ўз кўнглимининг ортидан итдек эргашиб юра бошладимми?.. Шу ҳам иш бўлди?.. Оҳ, энди менга бу дарддан омонлик йўққа ўхшайди, Солиҳа, эшитяпсанми?..

Солиҳа чўчиб уйғонди, оёғини тортиб, ўрнидан сапчиб турди. Қараса, Самандар оёқларини силаб, ўпаётган экан.

— Самандар ака!.. Тинчликми?! Нима бўлди? Яхшимисиз?.. Ҳозир гапирган сизмидингиз, ё тушим...

— Солиҳа, мен сенга, сенинг битта мўйинггаям ар-зимайман!.. — Самандар яна унинг оёқларига ёпишиб, бармоқларини, товонларини ўпа кетди.

— Вой, ўлмасам, сиз мастсиз! Самандар ака!.. — Солиҳа тез ўрнидан кўзғалиб, Самандарнинг қўлтиғидан тутиб кўтарди. — Туринг, ёрдамлашсангиз-чи! Ётинг шундай... — Солиҳа амаллаб эрини каравот устига олди, кўйлагини ечиб, у ёқ-бу ёғини тузатди-да, залга чиқиб қаради: ўртадаги стол устида бўшаган шиша, қадаҳ ва бодринг бўлаклари думалаб ётарди. — Уйда ичкилик йўқ эди-ку, — деди ўзига-ўзи Солиҳа ва келиб уларни йиғиштира бошлади...

18

«Ўйлаб кўрсам, Мажнунга осон бўлган экан. Дарди фақат Лайли бўлган. Лайли деб уйғонган, Лайли деб уйкуга кетган. Лайлини туш кўрган. Фақат бир дард билан яшаган. Кейин ўша дард билан ўлган. Бошқа ҳеч нарса: на зар, на зўр, на бола-чақа ташвиши, на бурч... — мутлақо ҳеч нима унинг хаёлини бўлмаган, бўла олмаган. У ишқдан бошқа ҳамма нарсага тупурган, улардан баланд кўтарила олган. Мен-чи, мен?.. Мен ўз кўз ёшларимдан бино бўлган ботқоққа ботиб боряпман. Одамларни ёрдамга чақирсам, қарашади-ю, индашмайди, имдод қўлини чўзишмайди, гўё бу билан ботқоққа ўз ихтиёринг билан кирдинг, ундан чиқиш ҳам яна ихтиёрингда деяётгандек бўлаверишади. Чуқурроқ мушоҳада қилсам, улар ҳақлидек кўринади. Ахир, кўз ёш тўкишни бас қилсам, мени қаърига тортиб кетаётган ботқоқлик ўз кучини — сувни қаердан олади? Кўп ўтмай унинг суви қочиб, тинкаси қурийди ва мени кўйиб юборади-да... Оҳ, кошки ичимдагиларни айтиб адо қилиб бўлса!..

Ҳа, Мажнунга осон бўлган: ахир у Лайли ва бола-чақаси, Лайли ва оёғини ўпсанг арзийдиган ўзга бир аёл ўртасидаги оловда ёнгани йўқ! У фақат битта йўлни,

биргина оловни танлаган. Эҳтимол, бу унинг куч-қудратидан, менлигидан, бизникидан чандон ортиқ ишқидан нишона, пешравдир. Эҳтимол, ҳақиқий ишқ Лайли ва Мажнунларнинг ишқидир! Ахир, улар аввалбошдананоқ бир-бирларидан ўзгага кўнмади, бир-бирларидан узоқда битта йўл бор эди — ўлим! Мажнун ана шу йўлни танлади. Лайли ана шу йўлдан юрди... Хўш, нега мен сайламадим ўша йўлни? Нега Сабо танламади?... Ахир Нодир билан Нилуфар ҳам танлади-ку, танлай олди-ку ўша роҳни! Наҳотки менинг ишқимда қусур бўлса, наҳотки Сабонинг севгисидан нуқсон бўлса?! Биз қаерда хато қилдик?... Сабонинг отасига қарши чиқиши, унга ўзининг мен билан боғлиқ тақдир йўлини қабул қилдириши мумкинми, йўқми? Мумкин бўлмаса, нега у тирик юрибди? Нима учун мен ҳаётман? Нега биз кўрқоқлик қилдик? Бир-биримизга бўлган муҳаббатимиз заиф эдими? Ёки иймонимиз ярим эдими? Қани, қаерда биз йўл қўйган кечирилмас хато!.. Оҳ, бизнинг қосирлигимизга чек-чегара борми ўзи?»

Ўзишдан тўхтаб, Самандар ноутбукини аста ёпди, кўзларини юмганча узоқ вақт чуқур-чуқур нафас олди. Вужудида, руҳиятида аллақандай енгилликни ҳис қилди: «Тавба, ёзиш керак экан!» — деди Американи кашф қилган сайёҳдек севиниб...

Шундан кейин унинг чинакам ёзувчилиги бошланди: ҳар куни, ҳар туни ёзди. Ўзишга ружу қўйиб кўпинча киракашликни-да унутди. Ўзганлари баъзан наср, баъзан назмда бўлди. Аммо ҳаммасида Сабо бор эди, ҳаммаси унга бағишланган, уни алқаган, уни тараннум этган парчалардан иборат эди.

19

Самандар жумани интиқлик билан кутадиغان бўлди. Худди мусулмонлар ўша кунги жамоа намозини интизорлик ила кутгани каби. Фақат намозхонлар уйдан, ишидан чиқиб масжидларга йўл олса, Самандар гоҳида

уйидан, гоҳида университетдан чиқиб, ҳолироқ жой топиб машинасида ўтириб олганча «Бир қатим нур»ни — Сабони тингларди.

«Салом, қадрдоним! Яна дийдор муборак! Юзма-юз келолмасак-да, бир-бировимизнинг кўзларимизга қарай олмасак-да, барибир, сезгиларимиз орқали, овоз ва кулоқларимиз воситасида бўлаётган мулоқот муборак!.. Мен сизни соғингандим, сизнинг ҳам соғинганингизга шубҳа қилмайман. Дунёда соғиниб яшашдек бахт камдан-кам топилади. Кимнидир соғиниш ва кимнингдир сени соғиниши... билмадим, биз ҳаётнинг бундай томонларига, қалбимизнинг бунақа кайфиятларига қўпда эътибор қилмаймиз. Худди машинада ўтириб олиб узок сафарга йўналган йўловчидек жиддий қиёфага кириб оламиз-да, атрофни унутамиз... нигоҳларимизни фақат ва фақат манзилга тикиб ўрганганмиз. Ҳолбуки, манзилгача биз йўл босишимиз, яшашимиз керак. Биз умримизнинг ана шу қисмидан — йўлда кечадиган бўлагидан воз кечганмиз. Ваҳоланки, ҳаётимиз асосан сафарларда ўтади. Чуқурроқ ўйлаб қаралса, туғилишнинг ўзи ҳам бир сафар-ку! Бас, шундай экан, манзил сари ошиқаётган эй замондошим менинг, чўнг, улуғвор ишларни амалга ошираман деган эй заҳматкашим, балки ўша катта ишлар сизни соғинган ва сиз соғинган кишилар билан бўладиган дийдор севинчи, дийдор нашъаси қаршисида ҳечдир!.. Бу дийдор ота-она, ўғил-қиз, дўст-биродарники бўлиши ҳам, юраклардан суврати ҳеч кетмас ёрники бўлиши ҳам мумкин! Майли, у ким бўлишидан қатъи назар, муҳими, у сизнинг ҳаётингизда бор, мавжуд! Имконингиз бўлса, ўша кечиктириб бўлмас зарур юмушларингиз орасидан ахтариб бир чимдим фурсат топинг-да, уларнинг қошига чопинг! Чунки умр ғанимат, дийдор ундан ҳам ғаниматроқ кўринади бизга.

Шоир айтганидек:

Ғанимат дўст, кел, қошимга кел,
Кел, бағримга босайин сени.

Умр — бирров эсиб ўтган ел,
Душвор қайтиб кўрмоғинг мени...
Фанимат дўст, кел, қошимга кел!..

Сабонинг соҳир овози пасайиб, кишини туйғулар уммонига ташлайдиган дилхуш мусиқанинг пардаси кўтарилиб келганда Самандар бу дунёни унутиб, хаёлан олис-олисларга кетган, у ерда Сабо билан ҳў-ўв бир вақтлардагидек суҳбат қураётган эди...

Самандар оз фурсат ўтиб ҳушига келди. Ҳушига келдию шеърнинг ўзиники эканлигини англаб қолди! Наҳотки, наҳотки Сабо унинг ёзганларини ўқиётган бўлса! Ахир, Самандар бу шеърини яқиндагина аллақайси бир газетада чоп эттирганди. Демак, демак!.. Оҳ, бу қандай бахт!..

Самандар уйдан бу ёққа «қочиб» чиқаётганда эшитиришни эшитаман-у, бироз кўча айланиб, бензину рўзғорга уч-тўрт сўм топиб қайтаман, деган ўйда эди. Бироқ ҳозир ўзга ҳолатда масту мустағрик: муҳаббатнинг сеҳрли тўрига илинганди. Бас, шундай экан, ишлагиси, рўзғор ташвишини қилгиси келмас, аксинча, биргина истаги Сабо эди, унинг ҳузурига учиб бориш ва у билан икки оғиз гаплашиш эди...

— Эй, Худо, — дея ёзғирарди икки ўт орасида қолган Самандар машинасини радио биноси жойлашган мавзе томонга учуриб ҳайдаб бораркан, — нега севмоқ бору кўрмоқ йўқ? Нега ишқ олови юрагимни куйдириб азоб беради-ю, унинг тафтини босгулик бир сабаб юбормайсан тақдиримга? Ахир, борлиқ сенинг қўлингда бўлса, менга ёрдам эт!.. Майли, Сабони менга берма, майли, мени ундан олисроққа олиб кет, майли, уни ҳеч қачон кўрмай юрай! Барига розиман! Аммо кўнглимдаги ишқ гулханига муздек сув сеп ёки уни бошқа ўзанга буриб юбор! Ахир, шу ҳолимда — пешонамда икки фарзанд ва бебаҳо аёлим билан нетиб яна Сабони сендан тилай?! У ҳам эрию болаларининг юзига оёқ босиб, қай иймон билан менга юз бургай?! Тўхтат мени, Ол-

лоҳим, шу йўлдан! Нега яна унинг ҳузурига боряпман, нечун айтганларимга, сендан ўтиниб тилаганларимга ўзим риоя этмаяпман? Ўҳ, бу қандай қисмат бўлди?!

20

Самандар неча марта йўқласа ҳам Сабо билан кўришиш насиб қилмади. Ҳар сафар нимадир содир бўлар ва шу нимадир унинг Сабо билан юз кўришувига монелик қилар эди. Гапнинг сираси, бир томондан, у шунисига хурсанд эди. Бошқа томондан, тақдир мени ўйинчоқдек ўйнапти, калака қиляпти, деб сиқиларди. Шунда у ўзини дунёдаги энг бахтсиз одам ўлароқ ҳис қилар, нимадир юз бериб ўлиб кетишига розилар бўларди. Худди рус тупроғида ўзини ўлдиришга урингани каби яна неча бор суиқасд хаёлига бориб, турли-туман режалар тузди. Ўзича ўлигини ит топмас жойларга бориб юрагига пичоқ урмоқчи бўлди, заҳар ичмоқни ўйлади, Тошкенту Андижоннинг қутурган дарёларига отмоқни орзу қилди. Бу борада, айниқса, Андижоннинг Қора дарёсига тенг келадигани йўқ бўлиб чиқди унинг наздида. Кўклам пайти дарёга битта оёғингни ҳазиллашиб тиксанг ҳам бас, у ёғини дарёнинг ўзи сен учун бажариб қўяди. На бақирганингни биров эшитади, на ёрдам деб чақирганингни ўзинг эшитасан. Нақ юҳонинг ўзгинаси. Номи ҳам ўзи билан: Қора дарё. Суви ҳам қорамтир, қиладиган иши ҳам қора... Ҳа, фақат ўша дарё Самандарнинг бутун изтиробларига чек қўяди... «Тавба, — деб ўйланиб қолди Самандар, — Нодир билан Нилуфар ҳам ўзларини қутуриб оққан сувга отишганди. Энди мен... тақдирни қаранг ўхшашлигини!..» — Негадир ўспиринлик чоғида ўша қоракўз, қорамағиз Азиза билан пахта даласида бўлиб ўтган тортишув ёдига тушиб кетди. Ўшандан буён, яъни Самандар Тошкентга ўқишга киргандан бери Азиза билан ҳеч кўнгилдан суҳбатлашишмабди. Қандай ҳам диллашсин? Азиза Ҳамидга турмушга чиққан, Ҳамид бунинг дўсти бўлса...

Кейин улар кўшни қишлоқдан ер сотиб олиб кўчишгандан бери Азиза билан сира кўришмади. Тўрттаибешта бола туғиб, ўзи билан ўзи андармон деб эшитади ҳар гал уйдагиларидан қизиқиб сўраганида. Самандар билмайди — Азизанинг ҳисоби тўғри чиқдими, йўқми? Нима бўлгандаям ўзидан кўпайиб, ўзидан тинчиб юрибди-да... Ҳа-я, уларнинг муҳаббат бобидаги баҳсларини эслагандик. Ўшанда Самандар Азизага: «Иложини қилсанг, муҳаббат учун ўлиш эмас, яшаш керак!» — деб баландпарвоз гап қилганди. Ҳозир ўша гапи Самандарнинг қулоқларида жаранглаб кетди. Нима юз бердики, Самандар ўлимни истаб қолди. Ахир, унинг муҳаббати қалбида қоим-ку! Нега ўша туйғуга суяниб яшайвермайди? Ахир, ҳаммаси жойига тушди-ку: одамлар ҳавас қиладиган оиласи, иши, дўст-биродарлари... ҳамма-ҳаммаси бор. Энди бировдан орқада бўлса, бошқадан олдинда. Лекин... лекин нега унинг кўзларида ҳаётнинг эмас, ўлимнинг шарпаси кезиб қолди? Ай!.. Муҳаббат нима ўзи? Нега у ошиқни яшашга ундагани каби ўлимга ҳам қистайди? У қандай сеҳрли кучки, бағрида бир-бирининг зидди бўлган қутбларнинг асов бошларини келиштира олади?..

Самандар... оҳ, бизнинг... менинг бечора Самандарим! Кошки бу саволларингга ўзим жавоб бера қолсам. Бериб, сенинг озурда кўнглингга, илвираб қолган юпун, афсурда қалбингга таскин либосини ҳадя этсам, кошки... Яхшиси, сен ёз, ёз ва яна ёз! Эҳтимол, шугина кўзларингга соя сола бошлаган ёвуз ниятингдан асраб қолар. Ёз, Самандар! Менинг Самандарим!..

Аслида, у бизнинг даъватимизсиз ҳам ёзиб келарди. Ёзганларининг бари Сабога аталганди. Ёки Сабога бўлган муҳаббатидан чиққан акс-садолар эди. Бироқ... бироқ уларнинг ҳеч бирини Сабога йўлламас, балки ўз бисотида махфий дафина янглиғ сақларди. Қалингина дафтарнинг устида «Эгасига юборилмаган мактублар» деган изоҳ бор эди. Бори — шу. Қолганини дафтарни очганда билиб олиш мумкин бўлади:

* * *

«Яна сен!..

Яна... яна ўша ҳаяжон — Борлиқ ва йўқлик ўртаси!.

Яна мен бирдек қудратли ва бирдек заифман!..

Сени қанчалар кутган эдим, билсанг...

Яна мен ҳаётдан маъни қидирмайман.

Чунки у бор — Сен!..

* * *

Эҳ, бас! Фақат шеър, фақат угина менинг жунбишга келиб турган кайфиятимни юганлай олади. Йўқса, қанча гапирганим билан бефойда: худди қиш кириб келаётганда баҳорни орзу этишдек самарасиз уринишдир шеърсиз таскин топишга чоғланиш... Ҳа-ҳа, айнан шундай...

Яна ўша фасл, яна ўша пайт,
Яна ўша ўйлар бошимда ғужғон.
Яна ўша азоб, яна ўша қайд,
Яна ич-ичимда ўша ғалаён.

Нечун бундай такрор, бир турли синов?
Нечун зерикмайди бу ҳолдан фурсат?
Нечун ҳаёлимда кезинар биров,
Нечун бир келмас у ё кетмас абад?
Нечун!..

Нечун бу саволнинг адоғи йўқдай?
Нечун сўроқ бор-у, йўқдир жавоби?
Нечун қора турмуш кўринар оқдай?
Нечун бирдек ширин умр азоби?..

Яна ўша фасл, яна ўша пайт,
Яна ўша ўйлар бошимда ғужғон.
Яна ўша азоб, яна ўша қайд,
Яна ич-ичимда ўша ғалаён...

* * *

Сени илк кўрганымда, сени қанчалар соғинганимни ҳис қилган эдим. Шунчалар соғинган эканманки, «сенсизлик»ни

дунёдаги энг оғир юк каби юрагимда таширдим. Натижада, ўша юкка ҳам кўникиб улгурган эканман. Энди умрим маънисини соғинч ва соғинч, дея билардим. Сен — тақдирнинг кутилмаганда менга қилган инъоми! Шундай бир инъомки, мен тирикчиликка сарфлашим зарур бўлган ҳушимни йўқотиб қўяёздим. Ўзимни қандай тутишни, қандай бўлишни билмай қолдим. Ҳа-ҳа, буни мен ҳалигача билмайман!..

Эсимда: ўзим сен билан энди-энди кўришяпман-у, ичимни ҳали йўқ айрилиқнинг саҳроси куйдира бошлаганди. (Ниҳоят, мана ўша саҳро! Мен бутунлай унинг измига тушиб қолдим!) Ўшанда юрагимдан бир нидо ситилиб кетганди: «Эй нодон, сен бу туйғунинг нима эканлигини яхши билмасанг, билганларнинг қошига рихлат қил. Ҳечқурса, уларнинг — ошиқ ва маъшуқларнинг қисматларига қалб кўзингни солки, фироқ нетиб уларнинг ҳаётларини маҳв этди экан?! Нега бори ва йўғини кунпаякун айлаб, кўксиларидаги яшовчан қудратни сувсиз қолган гулдек сўлдирди экан?.. Бас, шундай экан, сенга ким қўйибди борса келмас йўлга азм қилишни, ким?!»

* * *

Йиқилсаму пойларингга, чиқса жоним,
Шундай топсам иқболимни, Лайлижоним...

* * *

Куним яна сендан бошланди. Балки у тугамаган ҳам эди... билмадим...

Ишқнинг нима эканини ўйлайвериб, ниҳоят, унга муносиброқ бир рамз топгандекман...

Ер юзи, осмон, умуман, инсонга алоқадор неки мавжуд, бари-бари фақат қуёш туфайли кўзимизга кўринади, фақат у туфайли бизга керакли ва қадрли ашёга айланади. Усиз ҳаммаси мангу зулматга фарқ бўлган ва натижада биз ва улар ўртамизда «Хитой девори» пайдо бўлган бўларди. Назаримда, чинакам ишқнинг инсон ҳаётидаги ўрни ҳам

тахминан қуёшнинг ер юзидаги ҳаётга таъсири янглиғдир. Аслида, муҳаббатсиз ҳам кун кечирса бўлади. Буни атрофимиздаги юз миллионлаб, ҳатто миллиардлаб одамлар ҳар куни, ҳар лаҳзада исботлаб турибди. Бироқ фақат ишқгина одам боласининг оқ-қорадан иборат ҳаётига сержилва, серлиқо ранглар бериши мумкинлигини тушуниш камдан-кам кишиларга насиб этади. Ҳа, ишқ мисоли бир қуёш! Фақат унинг нуригина инсон моҳиятини ичдан ёриштишга қодир. Ҳа-ҳа, фақат шундагина бизнинг кўзларимиз — маъни қидира-қидира чарчаган нигоҳларимиз ўз-ўзидан нурланиб, ёришиб кетгуси...

* * *

Яна ихтиёрсиз равишда сени, телефонингни кутяпман экан. Худди бир вақтлардагидек. Сенинг менга телефон қилиб қолишинг мумкин бўлмаган бир мўъжиза эсада, телефон жирингладим, шошиб уни оламан, жонбахш овозингни эшитишни хоҳлайман... Овозинг бутун борлигимга — хасталанган озурда жонимга тенгсиз малҳам янглиғ сингиб кетишини билармикансан? Билмасанг, Худдойимнинг яна бир мўъжизаси юз бериб, шу ёздиқларимни ўқиб қолсанг, билиб оларсан... билсанг... билсанг нега жимсан, садо бермайсан?!

Оҳ, мен ақлдан оза бошладимми?...

Ўзининг оёғидан ўзи тортиб ерга туширган одамни кўрган борми?..

* * *

Туғилиш — ҳижрат,
Ўлим эса Ватанга қайтиш.
— Унда муҳаббат-чи, муҳаббат?
Муҳаббат ана ўша Ватандан эсан сабо!
Ватан сабоси!

Сабо, сабо!
Юрагимга эс!

Ўспирин эмасман, бироқ бошига илк марта муҳаббат савдоси тушиб гарангсиб қолган бўз йигитникидан беш-баттардир менинг ҳолим. Ўспириндан фарқ қилиб эса мен борини англаб, идрок этиб яшаяпман: мен юрагимдаги ишқни, ҳатто ақлу ҳушим ила ҳам қадрлаб юрганга ўхшайман.

Сенинг ёдимда қолган ҳар бир сўзинг, ҳар битта ҳаракатингни ҳолдан тойгунимча ўйлайвериб мавжуд дунёдан, кундалик ташвишларимдан узилиб қолаётганимни ва бу ҳол ҳеч-да барҳам топмаётганини мушоҳада қила-қила ўзимга ўзим: «Яратганинг ўзи менга тўзим берсин!» — деб қўяман. Умрим мобайнида сенинг вужуд оламингга яна дуч келаманми-йўқми, билмайман. Ушбу нонаниқлик бағримдаги жуда улкан ҳаётпарастликнинг илдизига тинимсиз равишда болта урмоқда. Биз биламизки, бундай ҳолда ҳар қандай ришта кун келиб чирт этиб узилади-кетади... Майли... майли, сен билмасанг ҳам қоғоз бияпти-ю, балиқ билмаса-да холиқ биладикун!.. Ҳаётимда шундай бир давр бошландики, симираётганим ҳаво — бу Сенсан!..

Яна шуни билишингни истардимки, улуғ фожеавий муҳаббатларнинг гўзаллиги фақат бир нарсада: уларнинг санъат деб аталган чиройли қоғозга ўралганида... айнан шу ялтироқ, бежирим қоғози туфайли биз уни муаттар гул каби бағримизга босамиз. Чинакам муҳаббатнинг асл реал ҳаётдаги фожеаси эса оғир. Шу даражада оғирки, унга тик қараш ва қараганда нигоҳларининг синиб кетмаслиги учун одам жудаям бақувват бўлиши даркор. Аммо одамзод дунёда фақат ўзининг нақадар бақувват эканлигини исботлаш учунгина яшамайди-ку!..

Бас, эй кўнгил! Гапни айлантира бошладинг! Сенинг шу тобги ҳолинг ишқнинг пойига тиз чўккан кўйи ёлбориб йиғлаётган, сиғинаётган далли-девананикидир. Сен шуни тан ол-да, у ёғини тақдирнинг ҳукмига ҳавола эт!..

Самандарга нашриётдаги танишларидан бири янги шеърларингни олиб кел, китоб қилдириб бераман, деб қолди. Самандар ўйлаб ҳам ўтирмай рози бўлди. Бу унинг навбатдаги тўплами бўлади. Ахир, китоблар Сабога дилдаги дардни бафуржа айтишнинг ягона имкони-да! Уни қўлдан бой бериш мумкинми?!. Бўлғуси тўплам Самандарнинг Сабога ёзган энг узун, энг аччиқ ва яна... энг ширин мактуби бўлади... Шундай хаёл ва ёқимли ҳис оғушида ноутбукнинг хотирасидаги сўнги шеърларини жамлади. Уларга ўзича тартиб берди. Сўнг танишининг олдига — нашриётга олиб бориб топшириб қайтаркан, Самандар кўнглида фавқулудда руҳафзолик сизди: анчадан буён бундай хуш туйғунинг асирга айланмаганди. Нима қилиб бўлмасин, севинчини энг яқин одамлари ила бўлишгиси келди. Аини пайтда болалари боғчада, хотини ишда бўлгани боис, ўйланиб турди-турди-да, Бакирга сим қоқди.

— Салом! Яхшимисан?

— Э-э-э!.. Мажнун ака, бормисан?.. Тинчгина юрибсанми ишқилиб, бирон балони кўзгамай? — сўради Бакир. — Овозингдан жуда хуррамга ўхшайсан, нима гаплар, жўра?

— Вақтинг бўлса, чиқ, ректоратнинг олдида турибман, Чиғатойга — тушликка олиб бораман.

— Жуда яхши таклиф, аммо узр, чет эллик меҳмонларим бор, икки-уч кундир шулардан айриллолмай диққатман. Томоққа уларни мен олиб боришим керак. Аммо-лекин шанба-якшанба куни отамлашсак, йўқ демасдим.

— Келишдик. Майли, чарчама. — Самандар машинасига ўтириб тўғри ўша маркетга борди. Биринчи — озиқ-овқат қаватига кириб, рўзгорга ул-бул харид қилди. Кайфи чоғ, юз-кўзлари кулар эди унинг. Шундай масрурликда кезар экан, Самандар ишқнинг битта сирини ўзича кашф қилди: бу дунёда ошиққа кўп нарса керак

эмас экан. Ошиқ ўзини маъшуқасига яқин айлайдиган жимитдеккина сабаб учун ҳам борлигини армуғон қилишга тайёр яшар экан. Эҳтимол, тушида «Сен жаннати бўласан!» деган ғойибдан келган овоздан диндорнинг қалби шунчалар севинса ажабмас! Йўқ, диндорнинг қувончи ҳам ошиқ Самандарнинг ҳозирги севинчи қаршисида анча ҳақир туюлиши бор гап!..

Самандар иккала қўлида целлофан халта тутганча маркет эшиги олдига яқинлашаркан, рўпарасидаги лифт очилиб, ичидан Шердил ва уч-тўртта башанг кийинган нотаниш эркаклар чиқиб келди. Шердил ва Самандарнинг кўзлари дарров бир-бирига тушди. Уларнинг кўришмаганига йиллар бўлиб кетганди. Самандар ҳайрон бўлиб серрайди. Шердил эса ўйланиб ҳам ўтирмай, қучоғини катта очганча болалик дўстининг истиқболига пешвоз юрди. Самандарнинг қўлидан халтаси сирғалиб тушди ва у ҳам Шердилга беихтиёр бағрини очди.

— Сени кўрадиган кун бор экан-ку, Саман! — деди Шердил худди бир вақтлардагидек Самандарнинг исмини қисқартириб.

— Ассалому алайкум, Шер! Бормисан?.. — деди у ҳам дўстининг самимий муносабатидан ийиб.

Улар бир муддат бир-бирларини маҳкам қучоқлаб турдилар. Кейин кўзларига тикилишиб ҳол сўрашишди. Салом-алик ниҳоясига етгач эса Шердил шерикларига юз бурди. Уларнинг орасида турган баланд бўйли, келишган кишига қараб: «Николай Иванович, познакомтесь, Самандар... Это тот самый близкий, в то же время самый такой... далёкий друг», — деди сўз ўйини қилиб, ҳам Самандарнинг елкасига уриб. Самандар... Оҳ, Самандарнинг бу сўзлардан сўнг бўлари бўлди. Ўпкаси тўлиб кетди. Мавриди эмас эди, йўқса, ҳўнграб йиғлаб юборишга тайёр турарди. Устига-устак, Фалончи Пистончиевич дея таништирилган келишган, басавлат одам Самандарнинг қаршисида қўлини чўзиб, «рад познакомиться» дея назокат ила жилмайиб турарди. Самандар шоша-пиша қўлини узатди.

— Сен қочиб юравермай, менга қўнғироқ қил, Саман. Мана, ол! Ҳозир, маъзур тутасан, боришимиз керак, — Шердил Самандарнинг ёқасини ушлаб у ёқ-бу ёғига қараб тузатган бўлди-да, ҳалиги Фалончи Пистончиевич деган нусха билан орқаларидан икки-уч йигитни эргаштирганча жуфтакни ростлади. Самандар кафтини очиб қаради: Шердилнинг алламбало ташриф қоғози...

22

— Салом, дугонажон!

— Салом, жоним! — икки ўртоқ қаҳвахонага киришида учрашиб, ачомлашиб, чўлп-чўлп ўпишиб бўлишгач, ичкарига йўрғалашди.

— Болларинг, эринг... ҳаммалари тузукми? — сўради оппоқ юзли аёл яна бир бошдан.

— Раҳмат, юришибди. Саникилар-чи, ўғлинг тузалиб қолдими?..

Дугоналар шу зайлда яна анчагача ҳол-аҳвол сўрашишди. Бу орада қўл қовуштириб келган лаганбардор йигитга: «Шеригимиз бор, буюртмани кейин берамиз», дейишдию мавзуни ўзгартира қолишди.

— Сабони қарагин, — деди Шаҳло дегани Назирасига.

— Ҳм, нима қипти? — деди буниси.

— Самандар ақасини топиб олган... — деди Назирага яқин келиб сирли шивирлаганча Шаҳло.

— Ни-ма-а-а!.. — кўзларини ҳайратдан катта-катта очди Назира. — Жинни бўлдингми?.. Ҳазиллашма, Шаҳло-оо!..

— Ўзини эмас, изини... — янада махфий оҳангда деди Шаҳло.

— Нима деганинг бу? Ўл, шивирламай тушунтириб-роқ гапирсанг-чи!.. — ўриндигини дугонасига ёвуқроқ суриб ўтирди Назира.

— Самандар Зоҳиднинг шеърларини топиб ўқийдиган, радиодаги эшиттиришида ўша шеърларга жавоблар айтадиган бўлиб қолди... — деди Шаҳло эшик томонга кўз югуртириб.

— Э-э-э, нима қипти шунга? Ўқиса ўқийвермайди-ми? Тўрт қатор шеър инсон ҳаётини ўзгартиради деб ким айтди санга? — ҳафсаласи пир бўлди Назиранинг. Ахир, у муҳимроқ нимадир содир бўлган деб қизиқа бошлаганди.

— Нима қиптиймиш... Ажаб қипти, хўп қипти!.. Сабо ўзгариб қолган. Хаёли жойида эмас. Авваллари болларим деб, уйига чопиб ўлиб қоларди, эслайсанми? Кафемафеда ҳам ёзилиброқ ўтиролмасдик. Энди ўғил-қизини ҳам кам ўйлайдиган бўлган. Фикру ёди иш, иш, иш... — шивирлади Шаҳло.

— Ҳа, иш бўлса нима қипти? — энсаси қотди Назиранинг.

— Ишга ҳам адашмасам, ўша Самандарини деб қайтган, ман санга айтсам, — аччиқлана бошлади Шаҳло дугонасининг бунчалар гўл бўлганига чидай олмай. — Ўйлаб кўргин, унга иш керакмиди? Егани олдида, емгани кетида, бойвучча бўлса.

— Сиқилиб кетади-да уйда одам, Шаҳло. Сан уни тушун-да мундоқ, — эътироз билдиришда давом этарди Назира.

— Сан яхшилаб эшитгин олдин, Назира, — яна зўр бериб тушунтира кетди Шаҳло. — Биз Сабо билан бирга ишлаймиз-ку, ўртоқжон, босган ҳар қадамини билиб-сезиб турибман-ку. У ўзгаряпти, яна талаба вақтидаги ҳолига қайтяпти. Орада турмушга чиқиб, фарзандли бўп чалғиб қолганди. Энди кичкиналар қаторга кириб қолдими, ё севги дегани касалликка ўхшаб ўзи шунақа хуруж қилиб турадимиз-ей, билмадим, ўзимни ҳам бошим ғовлаб кетади Сабони ўйласам.

— Демак, аҳвол жиддий дегин? — деди ниҳоят дугонасини тушунган каби Назира хўрсиниб.

— Хуже некуда, ўртоқжон, — деди Шахло шунча ҳаракатидан кейин Назирани ўзи томонга «оғдира» олганидан севиниб. — Энди сан билан ман мундоқ дугона бўп Сабога ёрдам беришимиз керак, тушуныпсанми, ёрдам!

— Кошки, шу Сабоинг бировнинг гапини оладиган ўртоқ бўлса. Қайсарлигини билмайдигандек гапирасан-а, Шахло?

— Қўл қовуштириб ўтиришни таклиф қиласанми унда? Кўз олдимизда йигирма йиллик дугонамиз ўзини ўзи, қолганига оиласини хароб қилсин-у, биз томошабин бўп ўтирайликми?

— Ҳа, хўп, қизишмасдан айт ўзинг, нима ёрдам берайлик?

— Ётиғи билан тушунтириб кўриш керак... Дугонажон, бўйқиз бўп юрганингда севги ярашарди, энди оилали, бола-чақали аёлсан, эртага нима бўлишини ҳеч ўйлаб кўрдингми, деймиз-да.

— Жим, ана ўзи келяпти, — огоҳлантирди дугонасини Назира юзи билан эшик томонга ишора қилиб.

— Салом, ўртоқжонлар! Яна мани гийбатимни қила-япсизларми бир-бирларингга ёпишволиб? — дея жилмайганча кириб келди Сабо.

— Яна кимни гийбат қилардик сен қолиб? — кўришиш учун юзини тутди Шахло, — Ўзинг жуда хайрли ишлар қилиб юрибсан-да, Сабогинам... — дугонасининг бошига кичкина муштани олиб бориб дағдаға қилган бўлди сўнг.

— Қизлар, қорним жа очиб кетди-да, келинлар, олдин ул-бул еб олайлик, кейин розиман гийбатлашишга, — деди Назира Сабо билан кўришаркан. — Кейин ҳавончада буни эмас, мани туйсаларинг ҳам майли.

Шахло билан Сабо яйраб кулишди.

23

— Сабо, бизлар сани энг яқин дугоналарингмиз-а? — дея ўсмоқчилади Шахло овқатланиб бўлиб, қаҳва ичиб ўтиришаркан дабдурустан мавзуни жиддийга буриб.

— Ҳа, — деди жонажон ҳамрозларининг нима ҳақида гап очишларини олдиндан билгандай чуқур хўрсинганча Сабо. Кейин бирдан шодон хитоб қилди: — Мани тергов қилиш эсларингдан чиқиб қолди, деб хурсанд бўп ўтиргандим.

— Эсдан чиқадиган иш бўлмаяпти-да, Сабо, — гапга қўшилди Назира.

Аммо Шаҳло унга қараб, «Сен жим тур, ўзим...» дегандек бармоғини лабига босди:

— Сабо, мундоқ ўйлаб қарасак, учовимизнинг танишганимизга салкам йигирма йил бўпқопти.

— Ҳа, шунақа, манам яқиндагина шуни ўйловдим, — деди синиқиб Сабо.

— Йигирма йил айтишга осон, уни бирга босиб ўтиш, ўртоқ, дўст бўп яшаш ҳазилмас. Энди айт-чи, Назира иккалаимизнинг санга ёмонлик тилашимизга ишонасанми?.. Йўқ, албатта, тўғрими? — Шаҳло Сабодан «тўғри» тасдиғини олиб муддаога кўчди: — Шунақейкан, ҳозир айтадиган гапларимизни юрагинга яқин олмайсан, яъни биздан хафа бўлмайсан. Эшитяпсанми? Санинг манфаатингни кўзлаб гапираётганимизга шубҳа қилмаслигинг керак.

— Сақичдек чўзмасдан, шартта айт қўй! — сабри тошиб кетди табиатан шошқалоқ Назиранинг.

— Айтаман, шошма сан, Нази! — кўзғалиб қўйди Шаҳло. Кейин Сабога юзланди: — Биз сан келгунча бу ерда Назира иккалаимиз роса ўйладик, «Сабога ўзи нима етишмаяпти, нимаси кам?» деб. Ишонавер, ҳаётингдан айтгулик камчилик топмадик. Шундай экан, нега бунақа қиласан?..

— Нима қипман? — деди ўзини ҳеч нарсадан хабари йўқдек тутиб Сабо.

— Сабо, ке жоним, очиқ гаплашайлик, бизлар ахир бегонамасмиз.

— Эсингдами, — гапга аралашди Назира, — бир вақтлар аҳдлашиб олгандик, биронтамиз хатога йўл қўя бошласак, юзимизга очиқ айтиб, биргалашиб муаммони ҳал қиламиз, деб.

— Ҳа, ўртамизда ўша аҳд ҳам бор эди-а, — сўзни тагин илиб олди Шаҳло. — Сал бўлмаса, унугай дебман.

— Гапнинг лўндаси? — деди энди Сабонинг тоқати тоқ бўлиб.

— Қисқаси, сан яна Самандар акани топволдингми?

— Ёлгон!.. — деди ўғрилиқ устида қўлга тушган одамдек ҳуркиб Сабо.

— Рост, дугонажон, рост. Бўлим бошлиғи сифатида эфирга узатилаётган ҳар бир сатрдан хабарим бўлади, ўртоқжон, агар билсанг, — деди Шаҳло мавриди келди дегандек шахдланиб. — Айниқса, сан ёзган нарсаларни синчиклаб ўқийман. Сабо, бизларни қўйиб тур, ўзингни алдашнинг ҳеч кераги йўқ, ёзганларингнинг ҳаммаси Самандар Зоҳид деган шоир шеърларига ёзилган жавобга ўхшайди.

— Шеърлар? — ҳайрон бўлди Сабо.

— Ҳа, шеърлар, — қўлини узатди Шаҳло, — сумкачангни бериб тур.

— Нега энди? — бўш стул поясига илиниб турган сумкачасини кўримоқчи бўлгандек ҳаракат қилди Сабо.

— Ана, кўрдингми, бермайсан, беролмайсан. Чунки у ерда газета ва журналлардан кесиб олинган шеърлар бор. Самандарнинг шеърлари!

— Бундан чиқди, сан сумкамни титкилагансан, шунақами? — аччиқланиб ўрнидан туриб кетди Сабо.

— Бунинг учун сумкангга яқин боришнинг ҳожати йўқ, дугонажон, нега мандан хафа бўласан? Сан ишлаётган пайтингда шунчалар паришон юрасанки, ҳар қадамда уни-буни тушириб, унутиб қолдирасан, — тусунтира кетди Шаҳло. — Ўша шеърлар чиққан газета парчаларидан икки-учтасини оёқ остидан топволиб, столнинг устига билдирмасдан қўйиб қўйганман, сан шуларгаям эътибор қилмагансан, Сабогинам. — Шаҳло кўзгалиб Сабони кучиб олди. Шусиз ҳам ўпкаси тўлиб юрган Сабо дугонасига маҳкам сарилганча кўзларини юмган қўйи унсиз йиғлаб юборди...

— Йиғла, тўйиб йиғлавоёл, дугонажон, — деди Шахло Сабонинг кўнғир сочларини меҳр-ла силаркан.

— Йиғлаб ол, кейин ҳаммасини бизларга айтиб берасан, — деди ўтирганча қақиллаб Назира.

Шахло, қанақасан ўзи, дегандек кўзларини бир олайтириб олди, Сабонинг сочини силаётган қўлини мушт қилиб, жим ўтир ишорасини берди. Ўз ўрнида Назира ҳам бошини ликиллатиб, кўзию лаби ёрдамида нима қилдим, дегандек имо қилди.

Бу орада хиёл ўзини босиб олган Сабо Шахлонинг кучоғидан айрилиб, ўриндиққа оғир чўкди. Сумкасидан кичик ойна чиқариб, юз-кўзларига боқди, Шахло тутган нам салфетка билан кўз ёши ювиб тушган туш изларини артди. Сўнг совуб қолган қаҳвадан бир қултум ютиб, аста гапира бошлади:

— Ман учун қайғурадиган меҳрибонларим борлигига беадад шукр, Шахло... Назира... — у бирин-кетин иккала ўртоғига қараб чиқди, — Раҳмат сизларга! Тақдиримга раҳмат, сизларни манга бергани учун. Дардимни кўп марта олгансизлар, малҳам бўлгансизлар. Қўлларингдан келса, яна бир нималар қилинглар!.. Ман ҳам одамга ўхшаб яшай, бошида эри, фарзандлари бор оддий бир аёлдек бахтли бўлай... Ҳа, ман уни севаман!.. Буни минг ҳийла билан яширишга уриндим-у, аммо... Агар қўлларингдан келса, манга шуни ўргатинглар... севиб, севмагандек юришни, бепарво бўлишни ўргатинглар... — Сабо хўнграб юбормаслик учун тин олди, сукут сақлади. Дугоналари бўлса бутун вужудлари қулоққа айланиб тинглашарди. — Бор гапни айтадиган бўлсам, ман Самандар акани шунча йиллар мобайнида бир кунга ҳам унутганим йўқ, ҳаракат қилдим, унутама дедим... лекин бўлмади... — Назира Шахлога маъноли қараб қўйди. — Қизлар, ман билиб турибман кўнглингиздан нималар ўтаётганини. Лекин маниям тушунишга ҳаракат қилинглар. Тўқликка шўхлик қилаётганим йўқ...

— Сабогинам, — дугонасининг қўлини тутди Шахло, — тўқликка шўхлик бошқача бўлади, сани бунда ҳеч ким айблагани йўқ. Фақат бир нарсани тушунтириб бер: эринг ҳар томондан ўша... Самандар акадан устун бўлса: қадди-қоматда ҳам, ҳаётдаги ўрнида ҳам. Имконлари ўртасидаги фарқ эса, ер билан осмонча. Тескариси бўлганда ҳам ўйлаб кўрардик. Аммо... ҳозирги ҳолатда... Билмадим... Бу кетишда сани оқлайдиган, санга суянчиқ бўладиган одам ёнингда қолмайди ҳисоб...

— Сабо, жоним, хўжайининг қанақа одамлигини ҳамма билади. Сан-чи? Ўзинг биласанми шуни? Ичингдагини сезиб қолса, ўлдириб қўя қолади-ку! Нега кўрқмайсан? Болаларинг нима бўлади унда? Ўйладингми шуларни?.. — секин-аста вазиятга тушиб кетган Назира куюниб гапира бошлади. — Аданглар-чи, аданглар! Улар ҳам жим қараб ўтирмайдилар-ку! Қўй, Сабо, шу ғалвани! Бу йўлнинг охири вой, тушунгин ахир!..

— Биламан, қизлар, — кўз ёшларини артиб сўзлай кетди Сабо, — сизлар айтган нарсаларни ҳар куни ўйлайман. Кундузи билан ўзимни амаллаб қўлга олиб юрман. Ҳаммаси... ҳамма бало кечаси, тунда бошланади...

— Во-ой, нима бўлади? — оғзи очилди Назиранинг.

— Туш... тушларим манга панд беради... Самандар акани тушимда кўрмаган куним йўқ десам, ошириб юборарман, лекин икки кунда бир кўришим рост. Қизлар, — Сабо жовдираган кўзлари билан дугоналарига боқди. — Ман тушларимда ўзимни бахтли сезаман...

— Ҳа-а-а, — деди чўзиб Шахло.

Индамай елка қисди Назира.

— Сизлар мани ақлдан озган дейишларинг мумкин. Лекин бу — манинг ҳаётим. Шунақа яратилган бўлсам, нима қилай? Одамларга ўхшайин деб ўзимни ҳар кўйга солиб кўрдим. Ширин тушларимни гуноҳ санаб, виждон азобида қанча қоврилдим, ҳеч кимга билдирмай психологга қатнадим. Бунақа муҳаббат руҳий касалликдан ўзга нарса эмас, деди у. Кўп уринди, ўзи қолиб бошқа ҳамкасбларига юборди. Икки йил қатнадим

уларнинг кабинетларига. Аммо бирон нафи теккан бўлса, ўлай агар... — Сабо ўтган аччиқ кунларини эсларкан, титрай бошлади... инчунун, бирпас тин олди. Шахло билан Назира нима дейишни, қандай сеҳрли сўз ила ўртоқжонларининг жонига оро киришни билмай гарансиб ўтирардилар.

— Эримни кўп ўйлайман. Уларнинг олдиларида ўзимни айбдор ҳис қиламан. Лекин нима қилай, ўзимни ўзим бошқаролмаяпман... Худойим, нималар деяпман? Ўзинг кечир... — пичирлади Сабонинг лаблари.

— Нега энди, жинни бўлдингми, Сабо?! — ҳайратини яширмади Назира.

— Бир эркакнинг хасми ҳалоли бўлиб, тузини ичиб, бир ёстиққа бош қўйиб туриб... яна тунлари тамомила бошқа эркакни туш кўриш изтиробини ҳеч кимга, ҳатто душманамга ҳам тиламаган бўлардим, Назира!.. Бунинг доғи қанақалигини биласизларми, озгина бўлсаям ҳис қиласизларми?! — Сабо дугоналарининг кўзларига илтижо ила тикилди.

Шахло шундоқ ҳам индамай эшитарди, энди Назира оғзига талқон солди. Улар Сабога ҳеч қандай ёрдам бера олмасликларини ич-ичларидан илк бор сезиб, тушуниб қолгандек тилларини тишлаган, индамай, кўзларини бир нуқтага тикканча сукут сақлаб ўтиришарди.

— Худо бир йўлга бошлар... — деди ниҳоят Шахло ноилож хўрсиниб.

— Ҳа, ўзи тўзим берсин... — деди Назира оҳ чекиб.

Сабо ўрнидан кўзғалиб, бирин-кетин дугоналарининг юзларини силаб, миннатдорчилик билдирганча эшик томонга юрди...

25

Самандар Шердил қўлига қистириб кетган манзил ёзилган ёрлиққа кўп марта қизиқиб қаради, у ёқ-бу ёғини айлантириб хаёл сурди. Шердил билан кечган беғубор болалигини бот-бот ёдга олди. Ғалати, тушун-

тириб бериш мушкул ҳолларга тушди, кўнгли кўҳна бир соғинчдан беҳузур тортди. Университетдан келганига анча вақт бўлганига қарамай, қўли ҳеч ишга бормай хонада айланиб юрди-юраверди. Ниҳоят тўхтаб, Шердилнинг ёрлиқдаги телефон рақамини терди.

— Ассалому алайкум, Шердил, ўзингмисан?.. Ҳа, яхши, яхшиман. Ўзинг қалайсан?.. Соғинмай бўлади-ми?.. Бугунми?.. Бўпти, келишдик...

— Саман, сен билан ичаман деган яхши ниятда нақ Мексикадан келтирган нарсам бор, — эшик олдида хўжайинининг ҳар бир ҳаракатини кузатиб турган йигитлардан бирига Шердил кўз ҳаракати билан «Олиб кел!» дегандек имо қилди. Йигит икки дақиқа ўтар-ўтмас ҳозир бўлдию қўлидаги пакетдан каттакон шиша чиқариб, ноз-неъматга тўлиб-тошган стол устига қўйди.

— Текила! — деди ғурур билан Шердил шишани қўлига олиб айлантираркан, Самандарга чиққан йилию ажнабий тилда нималардир деб ёзилган жойларини кўрсатаркан. — Биласанми, уни қандай ичишади? — Шердил Самандардан жавобини ҳам кутмай ўзи тушунтира кетди. — Кафтингнинг уст қисмини тилинг билан мана бундоқ қилиб ялайсан. — Шердил ҳаммасини ҳафсала ила намоиш этиб, уқтириб борарди. — Кейин намланган ерга туз сепасан, мана, манавиндоқ қилиб. Қани, сеп сен ҳам. — Опоқ қиз, қани шишани очиб, қадаҳларга қуйиб юборинг-чи... — Шердил лаганбардор қизни ишга солиб юборди. Бу орада Самандар дўсти айтгандек қилиб умрида кўрмаган, ичмаган хориж ичимликни ичишга тайёргарлик кўрди. — Лимон қани? Ҳа, ави ерда экан, буни паррак қилиб эмас, узунасига тўртга бўлиб қўйиш керак эди. Ҳа, майли, бошланишига бўлаверади. Ол, Саман! — Шердил қўлига қадаҳни олди. — Кел, соғлик-саломатлик учун ичамиз! — Шердил текилани бир кўтаришда ичиб юборди. — Энди лимон бўлагини оғзимизга сиқамиз, мана шундай, кейин тузни ялаймиз... — Шердил паррак қилиб кесилган лимонни оғзи-

га қийналиброқ сиқди-да, ортидан бош бармоғи устидаги тузга лабини босди. — Бай-бай-бай... Ҳалиям ичмадингми, ол қани... — Ҳой қиз, — Шердил лаганбардорга юзланди. — Лимонни узунасига қилиб тўртга бўлиб кел, тез! — бир зумда сенсирашга ўтди Шердил.

— Ў-ў-ў!.. — деди Самандар текилани дўсти айтгандек қилиб ичаркан. — Чинданам зўр-ку, а, Шер?

— Зўр бўлганда қандоқ! — деди фахрланиб Шердил. — Хўш, Мингтепага борганимда уйланганингни айтишганди. Ажрашишга улгурмадингми, ҳали?

Самандар бу хил саволни кутмагани учунми, бир лаҳза донг қотди, кейин Шердилнинг самимий, беғидир гапираётганини кўриб, кулди:

— Нафасингни ел учирсин-э...

— Майли, ҳаммаси жойида бўлсин, ишқилиб, — Шердил энди ташаббусни қўлга олиб, қадаҳни ўзи тўлата бошлади. — Хўш, сенингча, қандай экан оила ҳаёти? Фақат ёлғон қориштирама, кўнглингдагини айт, Саман.

— Кўнглимдагини? — ўйланиб қолди Самандар. — Яхшими-ёмонми, барибир, оила керак-ку, Шер, — деди ниҳоят.

— Қани, олиб ўтиргин, нега бўшашасан? Бу ерда балиқни сайратворишади, балиқ еймиз. — Шердил каттакон лагандаги совуқ газакдан Самандарнинг ликопига солиб қўйди. — Газакни бақувватроқ қил, гўштни бос, Саман. Бўлмаса, текилага бас келолмайсан. Қани, шуниям олайлик. Тост айтасанми?..

Самандар қўлига қадаҳни олди-да, бир унда тўлқинланаётган чойранг шаробга, бир Шердилга қараб гапира бошлади:

— Бизнинг болалик — бахтли болалик эди, Шердил. Эслайсанми?..

— Ўтмишни қўмсаш касалим бўлмаса-да, ҳаётимдаги ҳар бир кунимни эслаб беришим мумкин, Самандар, — деди Шердил жиддий тортиб.

— Мен эса кўп эслайман. Сен билан дўстлигимизни кўп эслайман, соғинаман... Лекин ҳаёт бирни олдинга,

бошқасини орқага ташлаб давом этавераркан... Сени яна учратганимдан, ўзим билган Шердилни учратганимдан бошим осмонга етди, Шер! Ҳаётда одамга дўст сув билан ҳаводек зарур бўларкан. Дўстликни дунёдаги энг нодир жавоҳирдек асраш керакка ўхшайди. Кел, шу туйғу учун, дўстлигимиз учун ичамиз!

— Яхши тост. Аммо... ҳа, майли, олдик! — Шердил айтилганларга нимадир қўшмоқчи бўлди-ю, фикридан қайтди. — Болалардан нечта? — дея қадаҳни сипқорди. — Аҳ!..

— Бир ўғил, бир қиз. Сенда-чи?

— Менда ҳам. Худди буюртма қилгандек, а? Яхши. Лекин сен тўғриси айтивер, мамнунмисан ҳаётингдан? Хотинингни яхши кўрасанми, унга севиб уйлانганмисан?..

Самандар Шердилга норози равишда бир қараб қўйдию индамади.

— Майли, жавоб бергинг келмаса... Фақат телевиденида тортишганимиздан бери ҳам ўн уч йил ўтибди. Билгим келди: Самандарнинг севги-муҳаббат бобида фикри ўзгардим, йўқми... Бор-йўғи шу, кўнглингга бошқа ўй келиб ўтирмасин тагин. — Самандарнинг норози бўлганини дарров пайқаб, орани юмшатмоққа тиришди Шердил.

— Шер, қўй шу гапларни. Муҳаббат масаласида барибир чиқишолмаймиз. Шундай экан, тортишиб нима қилдик?

— Демак, ҳалиям севасан! Во ажаб!.. — ҳайратланди қўлларини бошига кўтариб Шердил. — Наҳотки? Ишонгиси келмайди одамнинг! Браво, мен бундай садоқат қаршисида бош эгаман, дўстим! — Шердил туриб, қувноқ кайфиятда Самандарга таъзим қилди. — Тўғри айтасан, муҳаббат бобида ҳамминг ўз қараши бор. Бирининг бошқасига айнан тўғри келиши шарт эмас. Сен ўз йўлингдан, мен ўз йўлимдан юрамиз, тўғрими?.. — Шердил яна қуя бошлади. — Кел, шуни сенинг севгинг учун, сенинг каллангга ўрнашиб олган муҳаббатинг учун кўтарамиз!

Самандар нима қилишини, нима дейишини билмай қолди. Аччиқланай деса, Шердилнинг гап-сўзлари бир жиҳатдан кулгили, севиная деса, Самандар учун ғоят азиз туйғу ҳақида тушуниб-тушунмай нималарнидир валдираётган бўлса... Ҳа, у ўзини шундай тутар эдики, файласуфлар буни кўришса, «олтин ўрталик» деб аташарди, балки. «Нима бўлсаям, дипломатнинг ўгли-да! — хаёлидан ўтди Самандарнинг. — Эпини қилади».

— Ол! — деди Шердил Самандарга кулиб қараркан.

— Оламан, — деди Самандар. — Аммо каллангдаги эмас, юрагингдаги муҳаббат учун десанг тўғрироқ бўлади, — дея Шердилнинг қадаҳ сўзини гўё ислоҳ қилди.

— Тилимга бир гап келди-ю, майли, дастурхон устида айтмай қўя қолай, — деди Шердил оғзига зайтун бўлагини солар экан.

— Айт, тортинма, — далда берди унга Самандар.

— Майли, мавриди келар. Шоширма...

Икки дўст шу тарзда гурунглашиб, қиттай-қиттай олиб узоқ ўтиришди. Ахийри, Шердилнинг гапи орий рост экан, Самандарнинг кайфи ошиб, боши айланиб, тузуккина довдираб қолди. Кейин... кейин у ёғини эслай олмайди. Кўзини очганида аллақандай бир люкс меҳмонхона номерида, устига-устак қучоғида нотаниш бир қиз билан ётарди.

Қиз енгилгина пишиллаб ухларди. Самандарнинг хушини тўплаб олишига бир неча лаҳза керак бўлди. Сўнг у сапчиб ўрнидан туриб кетди. Қиз ҳам чўчиб уйғонди.

— Кимсиз? Мен қаердаман? Шердил қани?.. — бегона қизни саволларга кўмиб ташлади эсанкираб қолган Самандар.

Қиз аввалига индамади. Бамайлихотир керишди.

— Ты ничего в постеле. Давно не было у меня такого... Молодец! — деди юз-кўзидан ўзбеклиги шундоқ билиниб турса ҳам русча гапириб.

Кейин Самандарни баттар гарангситиб устидаги чойшабни отиб юбориб, ўрнидан турди: қиз қип-яланғоч

эди. Кўрқиб кетган Самандар чойшабнинг ўз устидаги қисмини шошиб кўтариб кўрди: қандай шармандалик! У кўзларини қаттиқ юмиб олди. Қиз эса киноя билан «ҳм-м» дедию эгнига ҳеч нима ташламай кўзгунинг қаршисига бориб, ҳусни-жамолига термула бошлади.

— Шердил қани, буларнинг ҳаммаси унинг иши, тўғрими? — деди секин, аммо жудаям асабий оҳангда Самандар.

— Шердил Тахирович передо мной не отчитывается, — деди қиз жавобан беписанд оҳангда.

— Кийимларингни олгин-да, кўзимдан даф бўл! — деди ўзини зўрга тутиб Самандар боягидан-да пастроқ, боягидан-да асабийроқ овозда.

— Ҳо-о-о, бу кишини қаранглар! Кечаси жуда бош-қача эдингиз-ку, эркалашни қотирувдиз-ку, энди ёқмай қолдикми? — ғамзаланиб эътироз билдирди қиз. Бироқ кийинишни эсидан чиқармади. Чунки Самандарнинг тобора пасайиб бораётган овозида жуда кучли бир таҳдид аниқ сезилиб қолганди...

Шу пайт эшик очилиб, хонада Шердил пайдо бўлди.

— Сабо, қани тез чиқиб кет! — деди у қизга амирона.

Самандар ялт этиб қизга қаради. Лекин қиз унга қиё ҳам боқмади, апил-тапил кийиндию Шердилга ўзининг хожасига қарагандек икки-уч кўз ташлаб жуфтакни ростлади.

Бу орада Самандар белига чойшабни сириб бойлаб, ўзини кўлга олишга, аччиқ устида Шердилни дўппослаб кетишдан ўзини тийишга ҳаракат қилиб, тишини тишига босганча унга тикилиб турарди.

— Қалай, ёқдимми? — сўради Шердил унинг нигоҳидаги қаҳрли саволларни гўё кўрмагандек. — Саболарнинг орасида энг чиройлисини топишга ҳаракат қилдим, ўлай агар...

Самандар муштрларини қаттиқ сиқди. «Э, Худо, наҳотки мен уни яна ураман? — деган савол хаёлидан кечди. — Наҳотки, Шердил билан муносабатимиз фақат уруш-жанжалдангина иборат бўлиб қолган бўлса?..»

— Бўпти-бўпти! Афтингни бужмайтирмасанг ҳам билиб турибман, сенга ёқмади. Фақат тагин менга қўл кўтариб бемаънилик қилма, бугун муҳим мажлисим бор, юзимни кўкартириб киришни хоҳламайман, — деди иккала қўлини «таслимман» дегандек юқори кўтариб Шердил. — Фақат сен ҳам бизга ўхшаганмисан, йўқми, шуни билгим келди, холос. Сабо ҳақ. Тунда унга ёпишиб, эриб кетувдинг. Кундузи ўзгариб қопсан, Самандар. Аммо мастлик — ростлик, дейишади. Сен кечаси ҳозиргидан яхшироқ эдинг, гаплашиб бўлаётувди.

— Нега унинг исми Сабо, Шердил? — Самандар Шердилнинг бу найранги остида катта бир ўйин ётганини пайқай бошлаганидан бошқотирманинг сўнгига етмоқчи бўлди.

— Нега Сабо? — қайтарди Шердил. — Чунки менинг Самандар деган болалик дўстим салкам йигирма йилдан буён битта қизни севади, ўша қизни деб ҳаётида, юрагида ором йўқ, ўша қизни деб бу дунёда ўзидан кейин қоладиган ҳеч қандай бошқа ишга қўл урмай ўтпти. Мен билган Самандар жуда ақлли, ўйли бола эди. Унинг дунёларни ағдариб ташлайдиган жаҳди бўларди... Қани ўша жаҳд, ўша ақл, фаросат? Қаерга кетди?.. Билмай қолдим. Кейин суриштириб билсам: Сабо деган бир қизнинг дардида беҳуда сарф бўлаётган экан уларнинг бари... Эсиз, дейман мен, Самандар, эсиз умр, эсиз истеъдод, эсиз беҳудадан беҳудага ёниб кетган энергия...

— Шердил, наҳотки бу сен бўлсанг? — ҳайратланиб жилмайди Самандар бояги иззат-нафсини ҳам унутиб. — Оригинал фикрлар айтяпсан, қани давом эт-чи! — Самандар курсига чўкиб, яхшилаб жойлашиб олди.

— Қўйсанг-чи захархандангни, Самандар. Нима, ёш бола қилипсанми мени? Ёки Шердил роботлардан бошқа нарсани билмайди деб ўйладингми? Биламан, билганда қандоқ. Мен роботдан ҳам кўра одамни чуқурроқ биламан. Шу боис ҳам баъзи бировлар қўли етмагани учун ишқ-муҳаббат деб юрган туйғунинг аслида нима

эканлигини мана мендан сўра! Сен кеча оқшом анави арман ресторанида ўтирганимизда севгининг ўрни ҳақидаги менинг қарашимни гўёки тузатган бўлдинг: «Йўқ, у каллада эмас, юракда!» — дединг билафонлик қилиб. Мана, энди мендан эшит: у аслида киндигингдан бир қарич пастда жойлашган. Ҳазабланма! Урмоқчи бўлсанг, кейин ураверасан, ҳозир гапимни тамомлаб олай! — Шердил қўл ҳаракати билан ўрнидан турмоқчи бўлган Самандарни тўхтатди. — Ўзингни бос. Аёлга қизишиб боқиш мумкинди, аммо ҳаётга совуқ ақл билан кўз ташла!

Хуллас, мен кечадан буён сен учун бутун шаҳар бўйлаб Сабо исмли қизларнинг энг сарасини қидиртириб, ахийри топдим. Кеча тунда сен унга тинчлик бермадинг, саҳарда эса қувиб соляпсан. Нега, Самандар? Сабабини биласанми? Чунки сен унинг васлига етдинг, ундан қониқиш ҳосил қилдинг. Энди уни сенинг вужудинг истамайди. Севгининг келар жойи аслида шу — тўшак! Агар ўз Сабоингга эришганингда ҳам аҳвол шунга яқин бўларди. Албатта, ўртада бола-чақа, атрофингда шарқ жамияти, ота-она, дўст-биродар... бўлганидан кейин ҳеч қаерга қочиб кетолмайсан. У билан яшашда давом этасан, этаверасан... Бир сен эмас, одамларнинг деярли бари шундай яшайди. Инерция бўйича кўникилган маром ила ўлимга қараб бораверамиз...

— Муддаога кел, Шердил! Гапинг узайиб кетди, — деди ўрнидан туриб дераза қаршисига келган Самандар.

— Муддао шуки, сен севги-муҳаббат деб атаган нарсанг, ҳатто азиз умрингни бағишлаган мақсад... аслида сароб, чўпчак эканлигини айтиш, исбот қилиш! У бор-йўғи қўлингнинг қалталигидан бошингга тушган бир мусибат, бошқа ҳеч нарса эмас!..

— Яхши, сен буни исбот қилдинг. Фақат ўзинг учун! Мен учун эмас, — деди Самандар Шердилга яқин келиб кўзларига тик қараркан. — Сенинг мен билан яхши муносабатда бўлишингнинг асл сабаби шу экан-да, а?

Менга муҳаббат йўқлигини билдириб қўйиш экан-да! Мен бўлсам... мен чинданам содда эканман... Сенга шу нарсада ҳақ бераман: мен пишмаган хомкалла эканман! Мен учун ўртамиздаги дўстлик сароб бўлиб чиқди. Сен бугун шуни исбот қилдинг, бошқа ҳеч нарсани эмас! Кел, яхшиси, мен борай-да, ўлиб қолган дўстлигимизга мотам тутай. Йигитларингга айт, ҳисоб-китоб қилишсин... — Самандар ювиниш хонасига кийимларини олиб кириб кетди.

Шердил бошини маъноли ликиллатди.

— Сен билан гаплашиб ҳам бўлмай қолибди. Дарров оловдек гуриллаб ёнасан-кетасан, — дея ўзига-ўзи гудранди. Сўнгра йигитларидан бирини чақириб, «Бу одамдан бир сўм ҳам пул олманглар!» — дея қатъий тайинлади...

26

Самандарнинг мияси ғовлаб кетди. Ўша куни ишга ҳам бормади. Касалман, дея баҳона қилди. Аслида бу баҳона эмасди. Унинг чинданам тоби қочди: боши қаттиқ оғриб ётиб қолди. Кўнглига ҳеч нима сиғмасди. «Мен қандай одамман ўзи? Нималар қилиб қўйдим? Наҳотки, ўша... ўша қиз билан орамизда жимо бўлган бўлса?.. Нега эслай олмайман? Нима қилди ўзи менга?» Бу хил саволларнинг кети узилмасди. Улар, албатта, жавобсиз эди. Устига-устак, Самандарни кучли виждон азобига гирифтор этаётганди.

— Керак бўпқолсам, албатта телефон қилинг, — дея тайинлади бош оғриғидан дори ичириб, шундоқ уйлари биқинидаги поликлиникага чиқиб кетаётган Солиҳа. Кейин эшик оғзига етиб борган аёл негадир изига қайтиб келди. — Тинчликми, дадаси, нега кўзингизни олиб қочасиз? Эрталабдан бери кузатаман, нима гап ўзи? Хасталаниш уят эмас, мен эса бегона...

Самандар индамай жилмайиб қўйди. Солиҳа унинг юзини силаб, чучук бир табассум ҳадя этдию аста юриб ташқарилади.

— Аблаҳман! — деди эшик ёпилгач, Самандар шифтга қараб ётаркан ўзига-ўзи. — Шундай аёлга тақдирим қўшилганининг ўзи бошимдаги бахт қушим, аслида. Мен номард қилвири, мен кўрнамак баттол нималар қилиб юрибман?!. Наҳотки мен ўша фоҳишани бағримга олдим? Қайси юз билан? Агар шу рост бўлса, мен бу фариштасифат аёл — Солиҳанинг ҳузурига, фарзандларимнинг олдига қайси иймон билан кириб келиб ўтирибман, улар нафас олаётган хонада ётибман?! Билмайман!.. Фақат... фақат мени ер ютиб кетса яхши эканини биламан. Билганим — шу...

27

Шердил ишқ ҳақида ўйлай бошлади. Ҳар доимги дастёри — интернет саҳифасини очдию «севги» сўзини ёзиб, қидирувга юборди. Зум ўтмай жавоб келди: минглаб, ўн минглаб акс-садо. Жавоблардан бири унга жудаям маъқул тушди. Унда ёзилишича, муҳаббат деганлари мияда кечадиган кимёвий жараён экан. Асло юракда эмас. Ишқ туйғусининг инсон қалбига мутлақо алоқаси йўқмиш. Фақат бош миядан олинган ахборотнинг қўламига қараб юрак деганимиз у ёки бу тарзда уриб кетаркан. Шу ҳаяжонни одамлар «севги» деб билишаркан. Аслида ҳаммаси бошимизда — бош миямизда кечар экан...

Шуларни билиб олган Шердил ўзида йўқ шодланиб кетди ва дарҳол дўстига электрон почта орқали мактуб юборди: «Саман, ишқнинг юракка алоқаси йўқ. У — бор-йўғи мия фаолиятимизнинг бир иш жараёни. Ундан ортиқ эмас. Кимёвий фаоллик кучайган вақтда биз, йўғ-е, сен севасан. Қўрқма, у бир неча ойда ўтиб кетаркан. Севгининг амал қилиш муддати 3 ойдан 6 ой, максимум 1,7 йилгача экан. Ишонмасанг, қуйидаги сайтга кир-да, ўзинг ўқиб ол. Яна бир гап: нега сеники бунча чўзилиб кетди? Балки психологга кўринишинг керакдир... Ўйлаб кўр...

Миянгадаги кимёвий фаоллик даври ўтиб кетганда, сим қоқ. Одамга ўхшаб гаплашамиз».

28

Сабо чўчиб уйғониб кетди. Қараса, эри ҳалиям ётмабди. Чиқиб аввал қўшни хонага — болаларининг олдига кирди. Уларнинг устини ёпиб-ростлаган бўлди, қошларида ўтириб, бир катта бўпқолган қизига, бир эртаю кеч пилдираб чопиб юрадиган ўғлига термулди. Эгилиб, уларни кетма-кет ўпиб, сўнг изига қайтди. Тўғри катта зал томонга, ундан эри ишлайдиган бўлмага ўтди. Яқинлашиб, ёстикдошининг елкаси оша бўйлади: у ҳануз россиялик ҳамкорлари билан Москвада қурилиши режалаштирилган спорт комплексининг хомаки тарhini ўрганишда давом этаётган экан.

— Намунча тугамайди бу ишингиз? — сўради Сабо эрининг курсиси поясига омонатгина суяниб. — Жуда кўп ишлайсиз-да. Ҳечам ўзингизни аямайсиз.

— Бу ҳаётимдаги энг катта проект, Сабо! — деди кўзларини чизмадан олмай. — Бу болаларимизнинг ҳам келажаги бўлади!

Сабо эрининг орқасидан кузатиб ўйланиб қолди: «Шаҳло билан Назира ҳақли, шундай... оилам, болам дейдиган, ишдан бошқа нарсани билмайдиган, ўйламайдиган, жиддий, бадавлат, келишган... йўлдошим, суянчиғим бўла туриб мани қип юрган, ўйлаб юрган нарсаларимни-чи!.. Эҳ, бу кишига қанчалик номуносиб хотин, болаларимга эса қанчалик ноқобил она бўлдим... Ўйлаб юрган нарсаларим учун, кўраётган тушларим учун у мани кечирармикин? Худо-чи?.. Эҳ, ҳаммаси бирам чалкашиб кетдики...»

— Юринг энди. Ярим кеча бўлди, қаранг соатга... — деди Сабо эрининг билагидан тортқилаб.

— Сен ётиб тур, мен ҳозир бораман, — кўзини ҳалиям қоғоздан узмай жавоб берди эри.

Сабо унга яна бирпас қараб ўтирди. Ичи оғриб, кўзлари намланиб, эрининг тўзиб кетган сочларини силаб, кўнглини ёргиси, ундан кечирим сўрагиси келиб... ўтирди. Бироқ... бироқ нимадир халақит берди-ю, индамай кўзгалиб хобхонага қараб одимлади...

29

— Сабо! Са-бооо!! Тўхта, кетиб қолма!!!..

— Дадаси! Дадаси!.. — туртди Самандарни Солиҳа. — Уйғонинг!..

Самандар кўзини очиб атрофга галатироқ қаради.

— Дадаси, мени кўрқитманг, нима бўлди сизга? Ёмон туш кўрдингизми?.. Майли, ёмон бўлса айтманг, чап ёнингизга ўгирилиб, Худога илтижо қилинг. Ёмон тушнинг зараридан асра, денг. — Солиҳа эрининг тепасида парвона бўлар, дам турар, дам ёнига ўтирар, дам ошхонага ўтиб сув келтириб, яна чиқар, шовқиндан чўчиб кетишмадимикан, дея болаларига қараб келар, хуллас, оёғи куйган товукдек у ёқдан-бу ёққа чопарди. — Тилаб бўлдингизми, мана, энди сувдан ичиб олинг. Ҳа, нега тушингизда фақат Сабо деб бақириб чиқасиз? Ким у? Доим унинг исмини тутиб чақирганингиз чақирган. Бир эскича ҳам қилиб кўрайликми-а, дадаси?.. — Солиҳа савол берар, аммо жавоб кутмас, шунчаки гапириб ўтиб кетарди.

— Майли, ҳечқиси йўқ. Парво қилма. Одамлар хотини врач бўла туриб дардини эскича даволатапти демасин, — оғзига келганини валдиради Самандар нима жавоб айлашини билмай. Айни дамда эса Солиҳани ўпиб алқагиси, «Сен одамлар ичидаги малаксан! Чунки сен менинг қалбимни титкиламайсан, унга хўжайинлик қилишга уринмайсан. Қиладиган ишинг фақат ёрдам бериш, муҳокама, тергов эмас!» — дея йиғлагиси келди.

Аммо Самандар Солиҳанинг ботинини билмас эди. Нега аёл шўрлик тез-тез савол берару жавобини кутмас, уни талаб қилмас, — бу ҳақда ўйламасди эр тушмагур.

— Келинг, туринг ўрнингиздан. Жойингизда ётасиз. Бир нималарни баҳона қилиб, алоҳида ётиб олганингиз учун ҳар нималарни туш кўриб чиқяпсиз, туринг! — Солиҳа Самандарнинг қўлидан тутиб кўтарди. Самандар ноилож хотинига эргашиди. Аммо унинг ёнида ҳам ухлай олмади. Кўрган туши таъсирида саҳаргача у ёндан бунисига ағдарилиб чиқди. Тушни лоф бўлмаса, юз марта қайта эслади...

Тушида қор ёғаётган эмиш. Жудаям чиройли лайлак-қор. Самандар уни кузатиб тураркан, бир қор учқуни айланиб келиб кафтига кўнибди. Самандар унга қаргани аснода қор парчаси Сабонинг қиёфасига кириб, «Сени соғиндим!» дебди ва шу лаҳзадаёқ эриб, Самандарнинг кафтига сингиб йўқ бўлиб кетибди. Самандар унга қараб ҳайқирди: «Сабо! Са-бооо!! Тўхта, кетиб қолма!!!»

Кейин... кейин уни Солиҳа уйғотиб юборди...

Минг қилса ҳам Самандарнинг кипригига қайтиб уйку кўнмади. Қалқиб хобхонадан чиқди ва болохонага ўтиб, уюлиб ётган китобу дафтарлар орасидан «Эгасига юборилмаган мактублар»ни топди. Негадир уни оҳиста варақлаб ўқий бошлади:

«Мен бахтли муҳаббатга овоз берган бўлардим... Ташна одам сувга тийиқсиз эҳтиёж ила талпинади. Бу биринчи давр. Бу — даврда ташна вужуд соҳиби сувнинг нима эканлигини бутун борлиғи билан ҳис қилади, идрок этади. Галдаги давр — унинг ўша сувдан қониб-қониб ичишидир. Сувнинг ютилган ҳар қултуми унинг учун олам-олам лаззат ва маъно манбаи ҳисобланади. Лекин шу ерда унинг сув билан муносабати тугайдими? Асло. У ташналик вақтида сувга бўлган эҳтиёжини ҳеч қачон унутмайди: бас, ҳамиша сувнинг ёнида бўлишга, ундан айрилмасликка тиришади. Чунки биладик, то тирик экан, ташналик ҳам у билан мудом биргадир. Ишқ ҳам унга эҳтиёж туйганлар учун худди шундай таъсирга эга. «Ошиқ ва маъшук муносабатлари тўшакда якун топади», деган гап ҳаммага тааллуқли эмас. Оловли ишқ ҳароратини тўшак

пасайтирса-да, муҳаббатнинг руҳий тарафига дахл қилолмайди. Қайтага, у бундай муносабатлар замирида шаклланиб, товланиб, ўзини яхшироқ таниб олади. Тўшак фақат таналар эҳтиёжинигина қондириши, мисдек қизиб турган вужудларни мулойимлаштириши, изтиробларини камайтириши мумкин. Кўринадики, ошиқ ва маъшукнинг нафақат ҳиссий даражалари, балки маънавий савиялари ҳам юксак бўлса, ҳеч қандай «тўшак» уларнинг муҳаббатларига рахна сололмайди...

* * *

Туш кўрибман. Унда сени кутиб турганмишман. Бироқ сен келмабсан. Шунда юрагим ташландиқ уй каби ҳувиллай бошлабди. Ичимда бир титроқ туриб, секин-аста бутун борлиғимни қамраб олибди. Дабдурустдан унинг нима эканлигини тушунмабман. Аммо қаердан пайдо бўлганини биладигандек кўзларимни юмибман: ботинимда уч бериб, сўнг бутун дунёимга тарқалган ва мени шиддатли қийноқларга гирифтор этган титроқ тўсатдан рўбарў келганим «Сенсизлик»дан экан. Гўё қаршилигига қарамай қатл томон зўрлаб судраб олиб кетилаётган маҳбусдек аланглаб, атрофга қарармишман: зора сени — нажот фариштамни топсаму ўлим олдидан энг зарур гапларимни айтиб олсам...

* * *

Эслайман: кузнинг этни жунжиктирадиган даражадаги салқинлигида кафтларим орасидаги жажжигина қўлларинг юрагимга илиқлик бахш этиб турарди... Эндичи?.. Бўм-бўш кафтларимга қарайману музлаб бораётганимни ҳис қиламан...

* * *

Сени ўйлаганим сайин яшагим келади...

Сени ўйласам... бахт ҳақидаги орзуларимни унутаман...

Уларга эҳтиёж сезмайман...

* * *

Қани энди сендан бир мужда келса. Қани энди ҳаётим давомида сен ила кўришиш саодати яна бўлса!.. Учрашув, майли, бир йил, ўн йил кейин бўлсин. Ҳатто умримнинг адоғида сени кўрсам ҳам розиман. Фақат у бор бўлсин! Унинг олдинда мавжуд эканини билиб яшай, эшитяпсанми?.. Чунки шугина нарса мени ўзига, олдинга чорлайди. Мен эса турмушнинг бир маромда такрорланиб бораётган икир-чикирларининг тўрида аянчли равишда ҳалок бўлишдан хаёлан қутулиб, ҳов ўша олис келажак сари талпина бошлайман...

Олисларда бўлса ҳам
Ҳеч қачон етмасам-да,
Майли, фақат олдинда
Бир чироқ ёнса дейман.

* * *

Сени бир кун ўйламасам, хаёлимда сен билан бирпас гаплашмасам, бизни боғлаб турган риштаннинг қудратига шубҳа қила бошлайман. Агар мулоқотсизлик бир неча кун ёки ой давом этгудек бўлса, аминманки, ўша ришта бормиди ўзи деб қоламан. Худо кўрсатмасин, «Сенсизлик» давом этаверса, аслида, сенинг ўзинг бормиди-йўқми, дея кўчага чиқиб кетишимга шубҳа йўқ! Оҳ, мен сенсиз қанчалар бадбахт эканман. Бахтсизлигим, эҳтимол, қанотлари синиб ерда қулаб ётган қушникига монанд бўлса, ажабмас. Қушнинг ҳақиқий ҳолини тасаввур этмоқчи бўлсангиз, эътиборга олингим, ер юзида ҳар хил ёвуз ҳайвонлар бор ва қуш бечоранинг бирдан-бир қуроли — қанотлари ишламайди...

* * *

Ишқнинг ўлчови қайда? Бормикан ўзи? Уни нима билан ўлчаб бўлади? Қурбонликка келтирилган умр яхши товон бўла оладими-йўқми? Мен буларни билмайман. Умуман, чуқурроқ ўйлаб кўрсам, мен ишқни деярли билмас эканман. Озгина билганим шуки, ишқ инсоннинг ақл

мантиғи билан унчалик ҳисоблашмас экан. Аксинча, унинг ўз мантиғи бўларкан: бу мантиқ эса ҳеч қандай қолипгаю қоидага тушмас экан. Демак, ишқ мантиғи бу — мантиқсизликдир. Йўқса, сендек баланд мартабадаги аёлнинг мендек ялангоёқ билан иши бўлармиди? Айниқса, ўзингга қўшиб ҳамма яқинларинг кадр-қимматини жуда катта қиморга бирйўла тикиб қўйганингни билиб турсанг... Мен-чи, мен? Мен қайси мантиқдан келиб чиқиб иш кўряпман: ахир, менинг қўлим етмас юлдуз эканингни аллақачон тан олган бўлсам, яна сени... фақат сени ўйлаш, ғайриихтиёрий равишда тақдирдан сени талаб этиш... учун киши фақат телба бўлиши мумкинлигини билмайманми? Лекин яна нега билганимга риюя қилмайман? Оҳ, бу азобларнинг чеку чегараси борми ўзи? Ўлимми? Негадир ўлим мен таний бошлаган ишқ учун ниҳоятда арзимас товондек туюлади. Ким билсин? Балки ҳамма гап қандай ўлишда ҳамдир. Нодир ва Нилуфарнинг ўз муҳаббатлари йўлида барча қилганлари, айниқса, ўзларини сувга отиб ҳалок этишлари ташқаридан ҳар қанча фожеавий гўзал кўринмасин, барибир оний бир туғённинг маҳсули эди. Мен ундан-да юксак якунни истаган бўлардим...

Эҳ, қайда экан ўша якун? Қайда экан ишқнинг тенгсиз мезони?.. Ишқнинг ўлчови қайда? Бормикан ўзи?..

* * *

*Хаёл сурсам дейман сен ҳақда
Ҳаяжоним тишлаб ва титраб
Изн бермас фақат ҳаётим.*

*Дунё бошқа дунёдир ахир,
Лекин кўнгил...
Кўнгил ўшадир
Севмоқ истар дунёдан кечиб.*

*Сени дея уйғонсам ҳар тонг
Сени дея юмилса кўзим
Эй Тангрига элтувчи Исён.*

* * *

Ё ишқ — мажнунлик!

Ё бўлмаса, дунё! Одамлардек яшаш орзуси.

Бу иккаласи бошқа-бошқа нарсалар экан. Уларнинг бошини қовуштириш икки кеманинг бошини туттишдек гап чиқди. Аммо бормикан оламда уларнинг бошини қовуштира биладиган зот? Юрагида мажнунлар ишқини олиб юргани ҳолда фарҳодлар ишини рўёбга чиқаргувчи икки бошли азаматлар борми?..

* * *

Бу дунёда бутун қилган ишларим бир ён бўлди-ю, сенга дуч келганим, сени севганим бир томон бўлди...

* * *

Кўзларингда бир нур бор. Ўша менинг қалбимни илтиб, умр йўлларимни ёритиб туради. Бироқ...

* * *

Сени дея сенсиз яшадим.

30

Ўша воқеадан кейин Солиҳанинг ичига чироқ ёқсанг ёришмайди. Гўё у ўзида эмас, ичига аллақандай ғашлик ўтириб олиб, сабрига нон ботириб ея бошлаган... Буни ғашлик деб ҳам бўлмасди — рашкка ўхшаш бир нарса эди, аслида. Яна... яна бир бошқача нарса. Хуллас, у ўзини қўлга ололмай, ҳар кунги — одатдаги ҳолатига қайта олмай қолди. Юрагига қулоқ осса — санаб адо қилиб бўлмас оғриқларга, мисолларга тўлиб кетган. Бу бегона шаҳарда дардини айта биладиган биргина кишиси бор эди — эри. Бор эди... лекин энди йўқ... Бутун изтироблари ўшандан аслида... Дардини эшитадиган ёлғиз одамнинг ўзи Солиҳанинг дардисарига айланиб ўтирибди...

Гарчи Самандарга сездирмасликка минг уринса-да, ёстиқдошининг ўзга аёл исмини айтиб — уни тушлари-

да чақириб уйғониб кетишлари бечора аёлни ичдан емириб борарди. Солиҳа сиртидан соппа-соғ кўринадиган, лекин ичини қурт кемириб адо қилган заволли дарахтта ўхшарди шу ҳолида. Қачонгача чидаш мумкин, ахир?!.

Кечаси билан мижжа қоқмаганди. Болаларини ҳар кунгидан-да вақтлироқ уйғотди. Уларни апил-тапил кийинтириб, чойини ҳам ичирмай кўчага судради: мактаб буфетидан нимадир олиб берар... Йўқса, юрагига наштар урган эр билан бир уйда нафас ололмай қолди. Булар ташқарига чиқиб кетаётганда Самандар бошини ёстиққа бостириб ётган бўлса-да, уйғоқ эди — Солиҳа сезганди. Фақат тили қисиқ-да, ҳадди сифиб хотинининг қаршисига чиқа олмади...

Солиҳа ўғил-қизини етаклаганча тез-тез одимлаб кетиб бораркан, бетларини аччиқ ва шўр кўз ёшлар ювиб тушарди.

— Ая, йиғлаяпсизми? — сўради ширингина бўлиб қолган қизи онасининг юзига уйқуси ўчмаган кўзларини тикиб.

— Йўқ, қизим, — деди Солиҳа шошиб кафтининг орқаси билан яноғини артаркан, йўқ, қизим, нега йиғлай? Кўзимга нимадир тушди, шекилли...

31

Самандарнинг оёғи ўша куни уйга тортмади. Тун яримлаб қолгунча киракашлик қилди. Ниҳоят, кўзлари юмилиб кета бошлагандагина рулни ошиёнига қараб бурди. Машинани гаражга элтишгаям чоғи келмади. Шундоқ дераза остига қўйдию юқорига кўтарилди. Одатдагидек, эшикка калит солиб очди. Ҳар доим чироғи ёниқ турадиган даҳлиз зим-зиё эди... «Чироқ ўчибдими?» деб ўйлади, пайпаслаб тугмани босди. Йўқ, чироқ бор экан. Бор экан-у, уйдаги низом ўзгариб-турланиб қолганга ўхшарди.

— Солиҳа!.. — дея сасланди кўнгли ниманидир сезиб. — Бакир, ўғлим, қаердасила?! Орзу, қизим...

Самандар бирма-бир ҳамма хоналарга кириб чиқди. Йўқ, уй бўм-бўш эди. Шошиб хотинига сим қоқди: «Аппарат ўчирилган» деган овоз қулоғини нақ тешиб юборди... Ниҳоят, гилам устига оҳиста ўтираркан, телефонни диванга отиб юборди. Бир муддат шу кўйи қотиб турди-турди-да, билагига бошини аста қўйиб узанаркан, лаблари пичирлади: «Пешонамга фақат дард чекиш ёзилган экан...»

Орадан бир ҳафта ўтдиамки, Солиҳадан дарак бўлмади. Телефони мудом ўчирилган. Самандар нима қилишини билмай типирчиларди. Чунки ёлғиз ўтказган шу вақт орасида тушуниб қолдики, оила унинг халоскори экан. Ишқ бераётган изтироб пайконларига тугилган зўр ва бирдан-бир қалқон экан оила!..

Самандар энди ўзини қалқонсиз ҳис қила бошлади. Энди унинг бағри кетма-кет отилаётган бебок ўқларга очиқ нишон бўлганди... Қўли ишга бормай қолди. Эрталабдан университетга олиб бораётган машинаси рулини ортга — Қамчиқ довони сари элтадиган йўлга буриб юборди. Осмон узилиб ерга тушсаямки, хотини ва болаларини олиб келади, ҳа...

32

«Биз нима гуноҳ қилган эдик, Самандар ака? Нега битта шаҳарда, ёнма-ён яшаб туриб ҳам бир-биримизни кўрмаймиз, кўролмаймиз? Соғинчдан сув бўлиб кетган кўнгишларимизни тўкиб сололмаймиз? Бу қандай ҳаёт бўлдики, яшаб яшолмайсан? Нега ҳамини нимадир камдек туюлаверади? Нега бу ёруғ олам кўзларимга қоронғидек кўринади? Қани унинг ҳақиқий қуёши, қани чинакам оғи? Нега уларнинг кучи етмайди менинг юрагимни ёритгани? Ташқаридан қараганда, гўё ҳамма нарсаси бор бахтиёр аёлман, лекин нега ичим қирқ йил қирғин бўлган ўлкадек вайрон?.. Виждон айтадики, сен икки фарзанднинг онасисан, эл-юрт танийдиган бойбадавлат хонадоннинг келини, сени севадиган, болала-

ри учун осмондаги юлдузни узиб бергудек шиддат ва сарватга эга эр-йигитнинг хотинисан. Уларга, ўз оилангга садоқатли ёр ва она бўл! Кўнгил айтадики, айтилганларнинг ҳеч бири қимматга эга эмас, агар ҳаётингда ўша... ўша бўлмаса!..

Самандар ака, айтинг, мен нима қилай, икки йўл орасига тушиб қолиб, юра-юра эзилиб кетдим. Икки йўл аслида йўл эмас, икки куйдиргувчи олов бўлиб мени ёқмоқда: мен нима қилай?..»

Сабо шу хил фарёдли хаёллар билан кўзи илинганини сезмай қолди. Туш кўрди. Тушида улкан бир дарёнинг ўртасида оқиб кетаётган эмиш. Сув тобора кучайиб, тўлқинларнинг бўйи қўшқаватли уй қадар бўлибди. Бунни қарангки, шундоқ иккала томонида нажот ваъда этиб турган қирғоққа талпинмас, жонини қутқаришга ҳаракат қилмас эмиш. Негаки, қирғоқларнинг бирида эри турганмиш, бошқасида Самандар: қай томонга борса ҳам жонининг сиртмоқда қолари тайин эмиш. Нега? Бун билмасмиш. Шунинг учун Сабо улкан тўлқинлар бағрида оқиб кетаверибди, кетаверибди... Шу асно негадир Самандарнинг бир мисраси ёдига тушибди: «*Бу қандай жазодир, тушунтир, Худо!*» Ҳадеб ўша томонга қарармиш-да, Самандарни кўриб севиначмиш, тошармиш... Бироқ алҳол аллақаяқдан бола нидоси келибди. Аланглаб, оила деб аталмиш қирғоқда қизи ва ўғлининг кўзларида ёш билан мўлтираб турганини кўрибди. Шунда Сабо ҳамма нарсани, иккала қирғоқни ҳам унутибди. Беихтиёр болаларига қараб сузибди. Қутурган тўлқинлар унга халақит бериш ўрнига танлаган қирғоғи сари боришига кўмаклашиб юборибди. Ҳаш-паш дегунча Сабо ўзини фарзандлари қучоғида кўрибди ва орқасига қайрилиб, мунғайиб жон таслим қилаётган иккинчи соҳил — малул Самандарга кўзи тушибди. Шунда у нима қилганини англаб етибдию бақарибди: Самандар!!!

Сабо чўчиб уйғонди ва бошида бир пиёла сув ушлаб турган эрини кўрди.

— Туш, — деди эри.

— Туш, — такрорлади Сабо нима деяётганини ҳам тузукроқ англамай.

— Тушингда Самандар дея бақириб чиқасан?

...Сабо нима дейишини, ўзини қандай тутишини билмай эсанкиради. Бир кўнгли ҳаммасини — юрагидаги борини айтгиси келди. Лекин кўрқди, бундай жасоратга ҳали тайёр эмас ҳис қилди ўзини. Шундан ёлғонлади:

— Билмасам, Самандар деган қуш борлигини билман. У куйлаб, ўз куйи оҳангида куйиб ҳалок бўлармиш. Кейин яна ўз хокидан қайта яралармиш... — пиёлани олиб сувни узоқ ичди: кўзларини эридан беркитди — пиёланинг ортига.

— Бўлди энди, сирини кўчирворма тагин, хоҳласанг яна куйиб бераман, — қўлини чўзди у.

— Ҳа, беринг, — деди Сабо пиёлани узатиб.

— Ўша қушнинг сенга, тушларингга нима алоқаси бор? Нима гап ўзи, Сабо? — сувни узатиб сўради эр.

Сабо индамади. Ўзини сув ичаётган киши қилиб кўрсатди, аслида ўйлаётган эди: жўяли бир ёлғон топишга уринаётганди. Аммо бўлмади. Миясига келган баҳоналар билан эридек одамни лақиллатиб бўлмасди — биларди...

— Яна беринг!.. — деди Сабо иккинчи пиёлани аранг ичиб бўлиб.

— Тинчликми, Сабо? Иссиғинг йўқми, ишқилиб? Қани, пешонангни кўрай.

— Билмадим, бор шекилли, термометрни олай-чи, — ўрнидан қўзғалди Сабо. Аммо эри унинг елкасидан тутиб тўхтатди.

— Иссиғинг йўқ! Ёт. Бекордан-бекор сув ичишни ҳам бас қил. Кўнглингдагини айтгинг келганда мен ёнингдаман, — Сабонинг кўзларига тикилди, — бир кун барибир ёриларсан, ахир...

Сабо... Сабонинг бўлари бўлди... Ҳеч қачон ўзини бундай ёмон, ҳақоратланган, хўрланган ҳис қилмаганди у. Бунинг ўрнига юрагини тўкиб солиб, эридан тарсаки еса,

сўкиш эшитса, уйдан қувилса, мардуд бўлиб кўчаларда дайди итдек сангиса бехроқ эди. Лекин эри бундай қилмади. Аслида, у ҳаммасини билиб юраркан, биларкан-у, индамаскан. Пайтини пойларкан... Мана, ниҳоят, бугун тутиб олди. Шундаям арқонни узун ташлаб қўйди... Эҳ...

Сабонинг боши шу хил ўй ва гумонларга тўлиб шишди, ўзини қўярга жой тополмай саҳаргача типирчилаб ётди...

Нонушта маҳали бўйи чўзилиб қолган ўғли ва қизига, назарида ишдан бошқа нарсани билмайдиган эрига қараб ўтираркан, дилпора бўлди. Юрагига кулоқ тутди: у ердаги шовирни эшитди. Гўё кимлардир ўзи ҳақида гийбатлашаётгандек туюлди. «Ҳаммасига сабабчи шулар... шеърлар!» деди ва юраги беҳузур тортиб, нафаси етмай энтикди. Сўнг ҳовлига чиқиб, панжарага омонатгина суянди. Чуқур-чуқур нафас олди... Лекин кўксига жойлашиб олиб, ўзагини қурт янглиғ кемираётган туйғудан қочиб қутулиб бўлмасди...

Ботинидаги курашлар авжига минди... Ўз ёғида ўзи қоврилаётган Сабо нонуштадан сўнг ҳаммани иш ва ўқишга кузатиб бўлиб, негадир уй ичидаги эшик зулфини солди. Кейин сервантни очиб, катта-катта идишлар ичидан, ортидан-остидан қилиб уч-тўрт китоб чиқариб, диван устига ташлади. Бир муддат шу кўйи ўйлашиб турди-турди-да, лабларини тишлаган кўйи ўзининг бўлмасига жўнади. Анча вақт ўша ерда ивирсиб-уймаланди, ниҳоят, бир кучоқ газета, журнал бойламани кўтариб чиқди. Чикдию тўғри ваннахонага ўтди. Бироқ зум ўтмай у ердан қайтди. Қайтиб, боя қулфлаган эшиги зулфини бир қўли билан қийналиб чиқарди — ҳовли томонга йўналди.

Бекасини кўриб, ёрдам бериш мақсадида чопиб қошига келган хизматкорга шошилиб «Ман ўзим...» деганча қўлидагини худди олиб қўйишадигандек пана қилиб юриб кетди. Беш-олти одим босди-ю, негадир тақа-тақ тўхтади, ортига қараб: «Яхшиси, сиз Наргиза билан бозорга тушиб келинглар», деди.

— Бозорни кеча қилдик-ку, хоним?.. — ҳайрон бўлди хизматкор.

— Яна бориб келсаларинг, нима қилади?.. — асабийлашди Сабо. — Ҳозир... ҳозир ман олинадиган нарсаларнинг рўйхатини тузиб бераман.

Хизматкор гўё ҳеч нима тушунмаётгандек елкасини қисганча, Наргизани чақирриш учун бўлса керак, нари юрди...

...Ҳайҳотдек уйда бир ўзи қолгач, Сабо енгил нафас олди. Чоғроқ бир жойга китоб, газета, журналларни йиғди-да, ўйланиб ҳам ўтирмай гугурт чақди. Газеталар лов этиб ёнди, лекин журнал ва китобларнинг қатини очиб, саҳифаларни титиб туришга тўғри келди. Куймаланиб ўтираркан, тутун ютиб йўталди...

Ҳаш-паш дегунча олов гуриллаб ёна кетди. Сабо уни узоқроқдан туриб кузатар экан, кўзларида ёш гилтиллади. Аммо бу ёшларнинг сабаби тутунми ё бошқа нарса — билиб бўлмасди...

33

Шердил ишхонасига кела солиб кундалик хизматлар учун ихтиро этилган фикрловчи универсал роботнинг ишдан чиққан қисмини алмаштирди. Кейин уни артиб тозалади. Ишга туширишдан олдин эса роботга тикилганча ўйланиб қолди.

— Тўғри йўлда эканлигингга аминмисан, Шер? Балки адашаётгандирсан? — деди у ўзига ўзи. — Робот-машиналар инсониятнинг бирдан-бир ва охирига нажоти эмасдир, балки? Балки, улар бор-йўғи кишилар турмушини енгиллатувчи дастёр техникадир. Худди дазмол, машина, телефон, компьютер каби... — Шердил шу хаёл билан анча ўтириб қолди. — Аҳли илмнинг илғор бир қисми энди роботларни четга суриб, гибрид инсон яратишга бел боғлаган. Келажак, эҳтимол шу йўлдадир. Қачонлардир гибридларни ҳам такомил топтириб олий инсонга айлантиришга муяссар бўлинар. Аммо ўқтин-

ўқтин ер куррасини четлаб ўтиб турган метеоритнинг биронтаси нақ бошимизга тушса, гибрид одамнинг ҳоли нима кечаркин? Катта балл-қувватли зилзилаю фавқулодда иссиқ-совуққа, кислородсиз заҳар-заққум тўла об-ҳавога мослаша олармикин?.. Йўқ, гибрид одам олимлар ортмоқчи бўлган бу юкни ҳали-вери кўтара олмайди. Айтилганлар — келажакнинг иши. Унгача ҳали анча қовун пишиғи бор. Мен эса кутиб ўтиролмайман олма пиш, деб. Кўзимнинг очигида чеккан заҳматлариму меҳнатларим мевасини кўрмоғим керак. Эрта бир кун инсониятнинг ер юзидан супурилиб кетмаслигига иймоним комил бўлмоғи шарт. Бунинг учун эса ҳар қандай экологик катаклизманинг тегирмонидан бутун чиқа оладиган, поёнсиз галактикада нажот ва паноҳ топа биладиган машиналаримни яратмоғим зарур, ҳа... — Шердил қўлидаги пульта ни босиб, роботни ишга туширди. — Бир стакан муздек сув бер, — деди. Робот бурилиб ўтиб кетаркан, яна гап қотди: — Самандар! Аввал айт, қандайсан? Фашингга тегаетган парчангни алмаштирдим. Хўш?..

Самандар-робот ёки Робот-самандар чап билагининг уст қисмидаги тугмани босган эди, у ердан шапалоқдек парча кўтарилиб ён томонга очилди — жимитдек клавиатура. Робот клавиатура тугмаларини териб, бир оз кутди ва мўъжаз экранга чиққан маълумотни ўз тилида, яъни техникавий терминларга мўл-кўл бир лаҳжада хўжайинига ўқиб берди. Шердил диққат билан қулоқ солиб ўтирди-да, «маъқул» дегандек бош силкиди.

— Инсониятнинг куни битмоқда, — дея боз ўйга толди Шердил. — Табиий офатларнинг ўзиёқ яқин келажакда унинг қулини кўкка совуради. Эҳтимол, фақат роботлар яшаб қолар. Нажот чинданам машиналардир? Фақат уларга инсонга хос бўлган ҳамма фазилату қусурларни киритиш лозим бўлади: робот инсон каби юрсин, гапирсин, фикрласин, ҳатто ҳис қилсин... — Шердил бир оз ўйланиб турди. Сўнг қўшиб қўйди: — Йўқ, шу ҳис-писнинг машиналарга кераги йўқ. Инсонни куюдек еб битираётган ҳам аслида шу савил. У — зарар-

ли матоҳ. Робот ҳис-туйғусиз бўлгани учун ҳам одамдан кучли ва чидамли бўлади. Уни ерда юрадиган, осмонда учадиган қилиб такомиллаштириш шарт, токи оловда ёнмасин, сувда чўкмасин, қаҳратонда яхламасин. Чунки бу кетишда дунёда қиёмат қўпади, одамзоддан асар ҳам қолмайди. Фақат инсоният тарихини, борлиқ хусусиятини ўзида жамлаган, иссиққа ва совуққа бардошли робот машиналаргина биздан хотира олиб келажакка етиши мумкин. Мен ана шундай роботни кашф этишим керак... Японлардан ҳеч дарак бўлмапти, янги модель чизмаларини бериб юборганимга ҳам уч ойдан ошди. Ўзим бориб келсамми яна?..

— Сувингиз, — деди робот патнисда бир стакан сув ва салфетка тутиб.

— Яхши, — деди Шердил уларни оларкан. — Мени интернетдан анави япон... оти нимайди... Ҳа, Рока Симадзаки билан боғлагин.

— Нотаниш киши келиб сизга манавини қолдирди, — робот хожасига зарф узатди-да, бурилиб буйруқни бажаргани кетди.

Шердил зарфни очди, у ерда бир ярим минг доллар ва бир парча қоғозга «ҳисоб» деб ёзилиб, қуйида: 1. Синдирилган ноутбук учун — 1200; 2. Менинг чўнтагимга солиб қўйган пулинг — 50; 3. Кечаги арман ресторанидаги овқатланиш, меҳмонхонадаги хона ва ҳоказо хизматлар учун — 250. Жами — 1500 деб ёзилганди. Шубҳасиз, бу Самандардан келганди.

Шердил «ҳисоб»ни ўқиб бўлиб кулди ва зарфни бир четга отар экан, «Тентак!» деди-да, туриб ишга унади.

34

Сабо саҳармардонда лицейга жўнаб кетаётган жажжи болаларига қўшилиб машинага чиқиб олди. Қайтишда ҳайдовчига: «Газета дўкони олдида тўхтанг», дея гап қотди. Тушиб адабиётга алоқадор, бир парча шеър босиши мумкин бўлган ҳамма газеталарни сотиб олди.

Сўнг машинанинг орқа ўриндиғига ясланиб олганча бирин-сирин газеталарни варақлаб чиқа бошлади. Олдинига секин қимирлаётган бармоқлари борган сари титраб тезлашди. Бармоқлари орасида газеталар гижимланиб, йиртилиб кетар, аммо у бунга парво қилмас, навбатдаги газета бағрини сўкишга ошиқарди. Ҳайдовчи ҳам ажабланди, бир неча бор пешонасидаги ойна орқали хонимга азмойиш ила қараб-қараб қўйди.

— Нега, нега ёзмайди у? Нега жим бўлиб кетди? Нега ўзидан бир хабар бермайди, нега? Ахир... ахир нафас олиб бўлмай қолганини наҳотки тушунмайди, билмайди?.. Мунчалар тошбағир бўлмаса!.. — дерди унинг юраги оғриқ, ҳижрон ва муҳаббатдан тўлиб-тошиб.

Сабо газеталарни асабий равишда нари итариб, дарвозаси қаршисига келиб тўхтаган машинадан тушдию зипиллаб ичкари кириб кетди...

Бирпасдан сўнг эса ишхонага отланиб қолди. Ҳаммаси одатдагидек эди: ҳаётига назар соларди, соларди-ю, у ерда қилдек бўлсин, ўзгаришни кўрмасди. Лекин юрагига... юрагига бўйлашга журъат этмасди...

Радио биноси эшигини асабий бир ҳолатда очиб, салом йўқ, алик йўқ ичкари одимлади. Ҳар доим хушмуомала бўлган журналист хонимни бугун «нима жин урган»ини тушунолмай қолган нозир эшикбонлар бирига маъноли боқиб қўйишди.

Студияга кириб келганида эфир вақти аллақачон яқинлашган, коридорда диққинафас бўлиб у ёқдан-бу ёққа бўзчининг моксидек бориб турган Шаҳло дамбадам мобиль телефонининг соатига қараб-қараб асабийлашарди.

— Наконец-то!.. — деди у дугонасига кўзи тушиши ҳамоно. — Шунақа вақтдаям телефонни ўчирадими, Сабо? Бўл тез, кира қол!..

Сабо миқ этмай эфир хонасига чопиб кириб кетди. Қўлидаги сумкасини стул поясига илдию қулоқликни тақди. Қаршисидаги улкан ойна ортидаги режиссёр ва операторга рўйхушликсиз бош силкиди. Мусиқа оҳанглари пасайиши билан дабдурустдан шеър бошлаб юборди:

Азизим,
Не учун майса эмасмиз?
Еллар ўпганида суйкалиб ўтган?
Не учун, не учун дарахт бўлмадик,
Илдизи,
шоxlари чирмашиб кетган?
Ариқлар бўйида гиёҳдек ўссак,
Сувларда тушимиз эшилармиди?
Адирлар ортида шамол бўлсайдик,
Кўкларда руҳимиз қўшилармиди?
Нечун мавжудмиз-у, нечун йўқдаймиз?
Бармоқлар учида нозик бир титроқ,
Нафаслар қўшилиб турганда,
Нечун
Оловлар ичида жим кутиб турмоқ?
Нечун пичоқларга тиралар кўзим?
Кўкка суянгандай суянолмайман?
Не учун ҳаётим бу қадар сахро?
Нечун юрагимда бу қадар зорлик?
Қаршимда шовуллаб оқар бир дарё,
Бир томчи сув сўраб ўтинолмайман...
Азизим,
Не учун инсон яралдик,
Кўнглимиз сиғмаса еру самога?
Оҳ,
Энди шу қадар муҳаббат билан
Биз қандай яшаймиз бу тор дунёда?..
Биз нечун яралдик ёлғон дунёда?
Азизим,
не учун майса эмасмиз?..¹

Шеърни яқунлаган Сабонинг ёшли кўзлари режиссёр ва операторга тушиб қолди: улар, «Бу нимаси, нега режадан ташқарига чиқяпсан?» — дегандек боқишар, қўлларидоги қоғозни силкишиб, сценарийни ўқи, бошқа гапларни йиғиштир, дегандек имо-ишора қилишар эди...

¹ Зебо Мирзо шеъри.

Сабо ишхонадан бир аҳволда чиқди. Машинаси томон бораркан, нарироқдаги китоб дўкони хаёлини тортди. Беихтиёр ўша ёққа оёқ босди... Оёқ босди ва бирпасдан кейин... оҳ... унинг қўлида яна бир китоб пайдо бўлди. Аёлнинг лаблари учар, кўз соққалари тинимсиз-тинимсиз айланар, бармоқлари югурар, титрар эди...

Бу ўткинчи дунёга
Келишимнинг сабаби —
Кўзларингни соғиндим.

Ойга боқиб «оҳ» тортиб
Дард чекишим сабаби —
Юзларингни соғиндим.

Кеча-кундуз гунг бўлиб
Юришимнинг сабаби —
Сўзларингни соғиндим.

Ҳар кўчада ит каби
Дайдишимнинг сабаби —
Изларингни соғиндим.¹

Ҳа, Сабо бағрига маҳкам босган китоб ўша — «Бир қатим нур!..» эди. Эй худойим, ахир унинг ўзи яқиндагина шу китобдан қутулмоққа қасд қилиб, оловда ёққан эди-ку! Тагин нима бўлди унга?.. Э воҳ, негадир менинг — қўлингиздаги шу асар муаллифининг ҳам шеър айтгиси кеп қолди:

Юрадурман ёна-ёна,
Ишқ бўяди мани қона.
На оқилам, на девона,
Кел, кўр мани ишқ найлади...²

¹ Раҳимжон Раҳмат шеъри.

² Юнус Эмро шеъри.

Шердил банкдан бош ҳисобчиси билан чиқиб, тўғри ишхонага келди. Ҳисобчидан аллақандай қоғозларни олди-да, ўзининг хонасига ёлғиз кириб кетди. Узоқ вақт ҳисоб-китоб қилди. Рақамлар устида чўзиб-чўзиб ўй сурди. Улар кўзни ва дилни қувнатадиган даражада салмоқдор эди. Кейин негадир туриб бежирим ойнаванд шкафни очди-да, ичидан муштан сал каттароқ ашёни қўлига олди. Уни бир силкитиб, томошасига берилди. Бу ўша — ҳўв бир вақтлар Самандар қайтариб берган, дадаси Япониядан келтирган аллабало шаҳарчанинг макети эди. Тебранишдан шаҳарчада ҳаёт барқ уриб кетганди. Чор томонда бинолар, улар орасида ажабтовур чорраҳа, ёниб ўчаётган рангли светофор, машиналар ва бутун шаҳарча бўйлаб сочилиб кетган одам-роботчалар... Ўйлаб қараса, ўзи бунёд этган банк, маркет, илмий марказ — шуларнинг битта нуқтага тўпланган манзараси тахминан шу макетдаги шаҳар бўлагига ўхшаркан. Илгари ҳеч ўйламаган экан, Шердил бунинг илк марта тасодифан илғаб қолди: «Ажабо!» деб юборди у беихтиёр. Тасодифми бу ё бошқа нарса?.. Дераза олдига шошиб келиб, ўзи барпо этган бинолар ансамблини диққат-ла кузатди, сўнг қўлидаги макетга боқди. «Браво!» деди шавқи ошиб яна...

36

Ҳаво совий бошлади. Кўкда иссиқсевар қушларнинг шодон сайрашлари тиниб, совуқсевар қушларнинг нағмалари эшитилиб қолди. Самандар уйдан доимгидек кийиниб чиққан экан, гараждан машинасини олгунга қадар совуқ еди. Қайтиб уйига келди, пиджакнинг устидан нима кийсам экан, дея ўйланаркан, Солиҳанинг бир вақтлардаги ғамхўрликлари ёдига тушди.

«Дадаси, чиқиб кетмадингизми, ишқилиб? Совуқ тушиб қопти, курткангизни тайёрлаб, коридордаги

илгакка илиб қўйдим, ичидагисини ечиб қўйганман. Кейинроқ тақиб берарман, ҳозирга усти маъқул, йўқса жуда исиб кетасиз...» деганди телефонда хотини ўтган йили худди шунақа пайтда.

— Раҳмат, Солиҳа, — деганди Самандар аёлининг ғамхўрлигидан мутаассир бўлиб. — Раҳмат... Айтмоқчи, ўзинг, болалар...

— Хавотир олманг, ҳаммамиз ғамимизни еб, кўчага чиқдик... — дея бидиллаганди ўшанда Солиҳа.

«Ким бўлганимни, нима ишни қойиллатганимни билмайман-у, аммо сенга яхши эр, ўғил-қизимизга яхши ота бўлолмаганимни тушунаман, Солиҳа...» — дея ўйла-ниб қолди Самандар эшикни кулфлаб зинадан тушиб келаркан.

Самандар куни билан кайфиятсиз ҳолда юрди. Дарсларининг ҳам мазаси қочиб бораётганди. Буни ўзи ҳам сезиб, талабаларнинг муносабатидан-да тушуниб турарди. Аммо нима қилсинки, Самандарнинг ичидаги одам кучлироқ чиқди. Бу одам Самандарни истаган қўйига солар, хоҳлаган йўриғига йўрғалатар, аёвсиз санжобларга тикарди. Йўқса, Самандар ўз ҳолини, ҳаётини, қисматини... қўйингки, ўзига боғлиқ нимаики бўлсин, бари-барини теран англарди. Унга ортиқча гап-сўзу тушунтиришнинг ҳожати йўқ эди. Лекин... лекин ўзини қўлга ололмасди.

— Ижодингиз мухлисман, уни қадрлайман, лекин дарсга масъулиятлироқ ёндашишингизни талаб қиламан, — деди кунлардан бир кун янги тайинланган дедкан Самандарни қабулига чақириб. — Талаба ўқитувчидан илм ўрганаман деб дарсга қатнайди. Дарснинг муқаддас эканлигини сизга уқтириб ўтиришнинг ҳожати бўлмаса керак. Оқибатини ўйланг... Йўқса, кейин мендан домангир бўлиб юрасиз...

Самандар вазиятнинг жиддийлигини биларди, англарди, аммо чора-тадбир ололмасди. Ичи вайрон бўлганди, руҳи тушиб, озиб борарди. Вужудида ҳам бир лоҳаслик пайдо бўла бошлаганди, кеча-кундуз бутун

суяклари симиллаб оғирди. Бироқ на шамоллаганди ва на тайинли бир аъзоси безовта қиларди. Солиҳа неча марта ўзи текширди, қон-сийдик таҳлилларини ўтказди: бари бенаф. Шу маънодаки, Самандарнинг ҳамма аъзоси соғлом, магар бирон жойида озгина ўзгариш бўлса-да, улар патологик характерда эмас, йигитнинг озиб-тўзишига, иштаҳасининг қочиб, мадорсиз қолишига, кемикларининг доимий равишда симиллаб оғришига сабаб бўлолмас экан.

Аҳвол шундай давом этадиган бўлса, Самандар ишни ҳам, обрў-эътиборини ҳам йўқотиши кўришиб қолган эди. Кейин... кейин ҳаётидаги энг муҳим пойдевор — оиласи қўлдан кетиши мумкин. Ахир, болалар ҳар нимани тушунадиган даражада улғайишган: эр-хотин, бола-чақа, рўзғор деган тушунчаларни аллақачон мағзини чақиб, бу борада ўзларининг муайян қарашларига эга ҳам бўлиб, керак бўлса, муҳокама айлашга-да яраб қолишганди. «Ҳа, бўйдоқликда севиш билан оила, бола-чақага эга бўлганда севиш ўртасида ер билан осмонча фарқ бор экан, — дея мушоҳада қила бошлади Самандар университетдан папкасини қўлтиқлаб чиқиб келаркан. — Авваллари бурч, масъулият, виждон деган инсоннинг энг нозик жойидан тутадиган тушунчалар билан ишим бўлмасди. Мен ўз севгимда эркин эдим! Бошимда фақат ишқ деган савдо бор эди. Фақат унинг билан овора эдим. Худди Мажнунга ўхшаб. Энди-чи, энди? Эҳ, кошки санаб адоғига етиб бўлса энди бошимдаги савдоларнинг!.. Қизиқ, Мажнун қирққача яшаганда, яшай олганда ҳоли нима кечарди?!»

Самандар тўхташ еридан машинасини учуриб чиқди, кайфияти йўқ эди. Одатда шундай: дунё кўзига қоронғи келганда машинани жадал ҳайдайди. Гўё аламини темирдан олабиладигандек ҳадеб газни босаверади. Бирикки қизил чироқдаям тўхтамади: атрофдаги машиналарни бақиртирганча орасидан физиллаб ўтиб кетди. Аммо навбатдаги қизил чироқда чорраҳадан ўтолмай қолди: олд қаторлар банд эди, ноилож тормозни босди.

Очиқ ойнадан қўшни машина радиосининг баланд овози кириб, Самандарнинг ғашига тегди. Бу ҳам унга ўчакишиб радио қулоғини буради. Бурадию қотди: тўлқинларда Сабонинг овози янграрди. Самандар орқадаги машиналар сигналидан чўчиб ҳушини тўплади ва рулни аста буриб четга ўтиб тўхтади. Радио мурватини айлантириб овозини баландлатганча Сабонинг ҳар бир сўзига, сўзлар орасида эшитилар-эшитилмас олаётган нафасига жон қулоғи билан талпинди...

Сабонинг овози фавқулодда қувноқ эди: севишиб юрган вақтларида шундай нашъали жарангларди унинг овози. Самандар ҳайратланди. Кутилмаган хушxabар эди бу!..

«Инсон ўзи ёқтирган, яхши кўрган ва севган кишиларини доимо соғиниб яшайди, — дерди Сабонинг хушхон овози. — Лекин ҳаётимиз аксарият шундай кечадик, юрагимизда шу соғинчни олиб юраверамиз-юраверамиз. Гарчи ўша қалбимиздан жой олган яқин инсонимизни кўргимиз келиб қийналсак ҳам кўпинча уни кўрмаймиз, кўролмаймиз. Кераксиз ва баъзан ўзимиз ганим бўлиб қоладиган гурурни, ҳеч қачон тугамайдиган кундалик ташвишни ва яна кўп-кўп важни рўкач қиламиз-да, умримизни сувга оқизиб кетаверамиз. Хўш, аслида қандай бўлиши лозим? Қайси йўл одамларни, уларнинг кўнгилларини хушнуд этади? Албатта, дийдорлашув, кўришув, суҳбатлашув. Жаноб пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳам яхши кўрган кишиларингизга ўз муҳаббатингизни вақти-вақти билан билдириб туринг, деб ўгит берган эканлар! Чунки айланиб турган бу чархипалак омонат, томирларимизда югурик қон омонат, ҳатто бошимиздан нур сочиб турган ва назаримизда мангудек туюладиган бобо қуёш ҳам омонат! Бас, шунақа экан, азиз тингловчим, келинг, ҳозир, шу лаҳзада бир қайрилиб боқиб, ўз ҳаётимиздаги яқин кишиларимизга назар солайлик. Улар билан бўлган муносабатларимизни тириклик кўригидан ўтказайлик ва чиқарилган хулосаларга кўра яшайлик. Шундай қилсак, ҳаммамизнинг атрофимизда уну-

тилган дўстлару хиёл узоқлашган яқинларимиз, ташвишларимиз сероблигидан пойқадамларимиз етмаётган ота-онаю жигарларимиз жам бўлиб қолади. Келинг, бугун, эртага, ҳеч бўлмаса, индинга бир озгина фурсат айирайлик-да, уларнинг ҳузурларига борайлик, уларни ўз қошимизга чорлайлик. Омонат дунёдаги омонат жонларимизга дийдор ҳузурини бахш этайлик, келинг!..»

Самандар ўйга толиб ўтирганча қолиб кетди. Хаёли... хаёли тўзиб, патарат топди... ана, эндигина ёға бошлаган лайлакқор каби ҳарён сочилди. Унда севинч, ўкинч, ғусса ва армон баравар яшар, баравар айланарди. Буларнинг ҳаммасига Сабонинг овози, бу овоз орқали янграган сўзлар, улар қатига яширинган маънолар сабаб бўлганди. У кейинги пайтлардаги афсурда, абгор ҳолининг тагига етганди энди: бу — Сабо эди! Йўқ, Сабосизлик эди!.. Уни йўқотиб қўйиб саросимага тушиш, эсанкираш эди. Самандар энди-энди англай бошладики, Сабо унинг ҳаёти, умрининг бош маъноси экан! Энди уни ҳис қилмай, унинг овозини, гапларини, нафасини эшитмай яшаш ўлимга тенг эди гўё!.. Самандар беш дақиқада бутунлай ўзга одамга айландиқолди. Энди унинг ботини теранликларида яна яшаш иштиёқи ниш уриб келаётганди... Буни ана, ўзингиз кўринг, паға-паға ёғаётган қорга тикилганча тиззасига қоғоз қўйиб олиб қитир-қитир шеърга уннаганидан ҳам билса бўларди. Ахир, у радиодан Сабонинг овозини эшитмай қолгандан буён шеър ёзмай қўювди. Худди ўлишга аҳд қилган одам каби аста-секин битиб, қуриб бораётганди. Йўқ, энди ҳаммаси ортда қолганга ўхшайди: Самандар ёзишдан бошини кўтарди. Қоронғилик чўка бошлагани учун салон шифтидаги чироқни ёқиб олди-да, шеърни одатича баланд овозда ўқий кетди:

Кумуш қишнинг кучоғига юр, кетдик,
Юргил, ташвишларни осиб қўй дорга.
Бу дунёнинг охирига ким етди? —
(Ким эътибор берар бўлса дил-ёрга!)

Кумуш қишнинг қучоғига юр, кетдик,
Юргил, кўнгилларга малҳам бўлсин у!
Тирикчилик дедик, рўзғор-иш дедик,
Орзуларнинг юзларига боқмай сўлдик-ку...

Юргил, қўйгил бир зум, ҳаммасини от!
Юргил, оппоқ сочли дов-дарахтларга.
Ўзни топширайлик, бир кун табиат
Маъруза ўқисин биз — карахтларга...

Санъатсиз хонангни тарк этгил бир кун,
Бир кун дўстинг билан унут дунёни.
Саховатли осмон, кўкимтир булут
Бошимиздан сочсин «унут дунё»ни...

Юргил, оппоқ сочли Улуғ тоғларга,
Боболар умридан ўйлаб берсинлар.
Юргил, уйқудаги ойдин боғларга,
Кўрган тушларидан сўйлаб берсинлар.

Ўтира бермагил, юр энди, юргил,
Юргил, мўъжизадек умрингни қизғон,
Ҳаётинг кўксига сен тақмасанг гул,
Ҳеч ким тақиб кетмас, ҳеч ким ҳеч қачон!

Юргил, кўкка қараб қучоқ очсанг, бас,
Саноксиз меҳрдан бағринг бўлгай нам.
Англайсан: сен энди кечаги эмас —
Кўзларингда боқар Улкан бир одам!

Юргил, сўзларимга бир бор кирсанг, бас!..

«Юргил!» дея кўнглидаги кишисини тинимсиз чор-ласа-да, орзуманда Самандарнинг тақдирдан туҳфа кутишдан, фақат ундангина озурда қалбига, жароҳатлардан гўё ғалвирдек илвираб кетган юрагига малҳам соғинишдан бошқа чораси йўқ эди. Айни тобда шунисига ҳам шукр айтарди Самандарнинг ботинида кимдир. Машинасини уйига ҳайдаб бораркан, бояги Самандар-

дан тамомила ўзга одам бўлиб қолгандек сезарди ўзини. Чунки... чунки энди унинг мақсади қайтиб келганди. Самандар энди қаён боришини, нега боришини, нима учун уйғониб, нима учун уйқуга бош қўйишини билар, билганидан ўзида йўқ шодланиб, қўйиб берса, кўкка сакрагудек нашъаланиб... атрофни қоплаб, оламга ўзгача фусун бериб улгурган лайлакқор тароватидан ҳаяжонланиб йўл босар, босар ва яна босарди...

37

Қор ёққандан ёғиб, йўл усти аввалига эриб чилп-чилп ёпишқоқ ҳолга келди. Кетма-кет ўтаётган, ўз манзиллари сари шошаётган автолар ғилдираклари уни икки томонга сочиб, йўлни очиб турди. Бора-бора қор устун келди: у ғилдираklar остида фақат ғарч-ғурч эзилди, эримай тўплана борди. Натижада машиналар тойиб, сирпаниб, секинлаб қолди. Сабонинг овозини эшитиб, дафина топган йўқсилдек ўзида йўқ севиниб уйига шошаётган Самандар катта йўлдаги муюлишга келганда қизил чироққа дуч келию тормозни босди. Аммо улови тўхтамади: қандай тезликда келган бўлса, шундай суръат билан сурилиб, асосий йўлдан ҳаракатни энди бошлаган улкан бир жипнинг йўлига чиқиб қолди. Жип ҳайдовчиси эпчиллик билан машинани ён томонга бурди, лекин шундаям тўқнашувнинг олдини ололмади: бир кичик ва бир катта вазндаги машиналар учма-уч тўқнашди. Самандар бошини олд ойнага яхшигина уриб қонатди. Жип эса йўл четига бордюрга қоқилдию зарбнинг зўридан битта ғилдирагининг дами чиқиб шалпайди. Самандар машинасини буриб йўл четига — жипнинг пеш томонига қўйиб, салондан тушди. Бу орада жип ҳайдовчиси ўз машинасининг шикастланган жойини силаб кўраётганди.

— Узр, оғайни, ҳали сирпанчиққа кўникмабмиз чоғи, — деди Самандар, — таъмирлатиб бераман, айб менда.

— Пулинг етармикан? — деди пўрим кийинган, басавлат жип ҳайдовчиси, Самандарга қирғийқараш қилиб.

— Фақат кайфиятимни бузманг бугун сенсираб! — деди фавкулодда ўзида жасорат топиб Самандар. — Машинамни сотиб бўлсаям аслидагидек қилиб бераман, хавотир олманг. Фақат, бугун мени хафа қилманг сенсираб!..

— Самандар ака!.. — ҳавода аёл кишининг овози янгради. Аммо Самандар овознинг қаердан келаётганини дабдурустдан англамади. Бу орада қарс этиб ваҳимали жипнинг эшиги ёпилдию унинг ёнида... унинг ёнида... оҳ, унинг ёнида Сабо пайдо бўлди!..

— Сабо!.. — деди Самандарнинг лаблари аранг пичирлаб.

Улар бир-бирлари томон бир-икки одим отдилар ва шундоқ юзма-юз туриб қолдилар. Ҳайдовчи уларга бир қаради-ю, ўтиб, машинанинг ёрилиб кетган гилдирагини алмаштиришга унаб кетди.

— Шаҳарда миллионта машина бор, нега келиб-келиб бизнинг машиналар бир-бирига урилади, Самандар ака? — деди Сабо йигитнинг кўзига кўзларида ёш билан тикиларкан...

— Тақдир деганлари шу бўлса керак-да, Сабо! — деди Самандар ҳам ёноқларини ювиб тушаётган ёшларига аҳамият бермай.

— Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ дейишарди, — деди Сабо, — унинг қоронғи қисми бир инсон умрига тенг бўлиши мумкинми?

— Ёруғ қисмига тенг бўлган умрлар ҳам бор, Сабо! — жавоб берди аёлнинг кўзидан кўзини узмай эркак.

— Бизники ойнинг қайси ўн бешига тегишли?..

— Иккаласига баравар.

— Агар инсоннинг ҳаёт йўлига зулмат чўкса, унинг нажоти нимада? — сўради Сабо оппоқ юзларини кўз ёшларига ғарқ этиб.

— Йўлнинг узоғига тушиб турган бир қатим нурда! — жавоб берди Самандар Сабонинг кўз ёшларини кафтининг орқаси билан артиб.

— Агар ўша бир қатим нур тушмай қолса-чи? — овози титраб, кўз ёшларига тикилиб деди Сабо.

— Унда тўрт томонига қўшилиб киши ҳам зулматга фарқ бўлади, — маънос тортди Самандар.

— Агар ўша нурнинг тушиш-тушмаслиги тақдиргагина эмас, бирон кишининг инон-ихтиёрига ҳам боғлиқ бўлса-чи? — яна сўради Сабо энди Самандарнинг қонаб турган пешанасига дастрўмолини босаркан.

— У ҳолда ўша нурнинг йўлини атайин тўсган одамнинг икки дунёси ҳам куйиб кул бўлмай! — жавоб қилди Самандар.

— Агар у бир қатим нурнинг тўсилишига ихтиёрсиз равишда сабаб бўлиб қолса-чи? — шошилиб сўради Сабо.

— Бу ҳам тақдир, Сабо, — деди Самандар чуқур хўрсиниб.

— Сиз йиғлаяпсиз, — деди у жилмайиб ва энди ошининг кўз ёшларини бежирим бармоқлари ила тинимсиз-тинимсиз артиб қўяркан.

— Сен ҳам... — деди Самандар қўллари билан маъшугининг юзларини қуритишга беҳуда уриниб...

— Машина тайёр, Сабо хоним! — ҳавода ҳайдовчининг гулдираган овози янгради. Кейин Самандарга юзланиб сўради: — Ҳисоб-китобни қачон қиламиз?..

— Ҳисоб-китобни қилдик, Баҳодир! — деди норози ва эътироз билдириб бўлмайдиган қатъий оҳангда Сабо ҳайдовчига.

Сабо кўзларини аста юмиб Самандарга видо айтди. Самандар бошини билинар-билинемас чайқаб жавоб қилди...

38

Шердил робот учун бир йил аввал берилган янги технология буюртмаси бўйича Японияга бориб келди. Гапнинг индаллоси, сафардан Шердилнинг кўнгли унча тўлмади. Чунки роботлар йил сайин эмас, ой сайин, ҳафта сайин такомил топиб бораёпти экан. Бу дегани — Шердил япон мутахассиси Рока Симадзаки билан бир йил бурун келишиб олган лойиҳа аллақачон эскириб

улгурибди. Ҳозир ундан ҳам кўпроқ ишни бажара оладиган, одамдан деярли фарқ қилмайдиган роботлар назарий жиҳатдан кашф этилиб, жорийлаштирилишга тахт қилиб қўйилибди. Шунинг учун ҳам Рока ишни пайсалга солган экан. Янгиларининг олдида сенинг хизматкор роботинг «Тойота» қаршисидаги эшакаравадек гап, дебди япон. Шердил шунинг учун ўйланиб, андак сиқилиб қайтди. Чунки йўлнинг адоғи йўқдек туюлди унга. Ахир, бу кетишда яна бир йилдан сўнг Рока ҳозир мақтаган роботи чиқитга чиқади-ку!.. Унда нима бўлади? Ахир, у темир-терсақларга нафақат сармоясини, балки орзу-умидлари йўғрилган ҳаётини ҳам тикиб қўйган-ку! Шердил одамзодни муқаррар ҳалокатдан, олдинда пойлаб турган мудҳиш жарликдан шу роботлар воситасида қутқариб қолмоқчи-ку!.. Унинг бизнес оламига киришидан асосий мақсади ҳам шу эди: катта пул топиб, бор маблағни роботга — унинг назарида яқин келажакда ўзини ўзи маҳв этиши аниқ-тиниқ кўриниб турган одамзодни тарих саҳнасида тамомила супурилиб кетишдан сақлаб қоладиган бирдан-бир йўлга харжлаш эди!..

Шердил узоқ ўйлади ва ҳозирги ҳолатида таваккал қилишдан ўзга чораси йўқлигини тушунди. Ахир, нима бўпти робот такомиллашса? Муҳими, бугун яратилаётгани эрта-индин коинотда рўй бериши мумкин бўлган қиёмат даҳшатларидан омон қола билса бўлди. Робот башарият ҳақидаги хотираларни мислсиз емирувчи кучга эга бўлган табиат буҳронларидан бешикаст сақлай билса, бас! Шунда одамзод яна яшайди. Хотира тирик экан, у ўлмайди. «Бепоен галактиканинг яна қай бир бурчидаги ҳаётга рўбарў келади менинг роботим! Ва у биз ҳақимизда уларга хабар етказди. Қиёфамиз, гап-сўзларимиз тасвирланган бебаҳо тасмаларни уларга инъом қилади. Одамзоднинг ким ва қандай зот эканлигини, унинг ДНК си хусусиятларини билдиради. Эҳтимол, роботга шундай маълумотлар юклаш керакки, оқибатда улар — ўзга сайёраликлар ана шу хомашёлар восита-

сида бизни қайта ярата билсин! Ҳа, мана, нима ҳақида жиддий бош қотириш керак. Мана, нималарни иш деб билиш керак бугунги зиёли!» — дея жасоратланарди Шердил самолётдан тушиб келаркан. Кейин беихтиёр ёдига Самандар тушди. Тушдию гўё у ёнида тургандек гапирди: «Сен бўлсанг севги-муҳаббат дейсан. Одам-зоднинг бошида шундай муаммолар турганда қаёқдаги сарқитларни ўйлаб юрганнинг нимаси, тентак?»

Уни ҳаво йўлларининг кутиш жойида ҳайдовчи-робот кутиб олди.

— Ассалому алайкум, хўжайин! Яхши бориб келдингизми? — деди у ҳаммадан илгари Шердилнинг қўлидаги кичкина сумкасига қўл узатиб.

— Ваалайкум, ишлар қалай?.. — деди жавоби кутилмайдиган оҳангда Шердил.

Кейин улар жимгина машинага келиб ўтиришди.

— Офисга ҳайда, — деди Шердил ўриндиққа ўтириб қўзларини юмган қўйи.

Кабинети эшигини очган роботга тегажовлик қилди:

— Севги нима, Самандар?

Робот бироз ўйланиб қолди. Кейин ҳар сафаргидек дона-дона қилиб жавоб қайтарди: «Кечирасиз, хўжайин, менда севги тўғрисида ҳеч қандай маълумот йўқ экан».

— Хо-хо-хо!.. — дея кулди яйраб Шердил. — Билман йўқлигини, аммо хоҳласанг севгини қалпоқ қилиб бошига кийиб олган одам билан таништираман. Аслида, сенинг исминг ўшандан олинган. У сенинг асл нусханг, хо-хо-хо!..

39

«Севги — нима ўзи?» дея ёзди Самандар кундалиги-га. — «Юрагим оғриққа тўлиб кетди. Фақат сенга... сенгагина айтсам, оғриқ мени тарк этадигандек. Наҳотки, севги шу бўлса?!» — деб ўқиди у. Сўнг кўнгли тўлмади, шекилли, «Севги — бу оғриқ ва унинг умри!» — дея

қўшиб қўйди. Кейин яна ёзди: «Севги — бу ўзни унут-моқ ва ўзганинг хаёлига тутилмоқдир. Севги — бу ўзга ҳақида қайғуриш!»

Самандар узоқ ёзди. Севгини минг мақомга солиб кўрди, тафаккурнинг чексиз-ҳудудсиз кенгликларида йўрғалатди — бўлмади: севгига исм топа билмади, уни шарҳлай олмади. Туриб балконга чиқди. Совуқ бўлишига қарамай деразани очиб, қишнинг муздек ҳавосидан тўйиб-тўйиб симирди. Бурчакдаги эски жавон устидан сигарет олиб тутатди. Тутунини ичига чуқур-чуқур тортиб хаёлланди... Бир маҳал сигарет қолдигини тоқчада ҳар доим турадиган кулдонга шошиб эзғилади-да, севгига исм топиб олгандек ҳовлиқиб залга чопди. Кела солиб ёза бошлади:

— Севги нима, эй олим?
Севги ҳисоб-китобми?..
Шоир тўқиб қолдирғон
Ёлғон тўла китобми?..

— Севги нима, эй ошиқ?
Ёниб турган оловми?
Севиб қолган ҳар юрак
Шу оловга қаловми?..

— Севги нима, эй гофил?
Балки ўзни билмоқдир...
Қотиб кетган дилингни
Ўзга қалб-ла тилмоқдир...

Ўзга қалб-ла тилмоқдир...
Ўзга қалб-ла тилмоқдир...

— Севги нима, эй одам?..

Самандар қаламни қоғоз устига ташлади-да, битта мисрани такрорлаганча хона ичра кеза бошлади: «Ўзга қалб-ла тилмоқдир... Ўзга қалб-ла тилмоқдир!!!»

Сабо сирадаги эшиттиришини якунлаб, тингловчилар билан хайрлашди-да, қулоғидаги техник мосламани ечиб стол устига қўйди ҳамки, юраги бир қаттиқ санчиб берди. Чап кўксини тутганча энгашиб қолди. Ойна ортидаги муҳандислардан бири у ўтирган хонага чопиб кирди.

— Тинчликми, нима қилди? — сўради у ҳовлиққанча Сабонинг бошини тутиб, — юрагингми?.. Қизлар!.. — дея қичқирди у ойна ортидаги ҳамкасбларига им билан «тез, дори обкелинг» дегандек. Кейин букчайиб қолган Сабонинг елкасидан ушлаб далда берди: — Ҳозир дори олиб келади, ҳозир...

Шиша ва пиёла кўтариб кирган қизлардан бири ўзини гўё бундай ҳодисалар ҳар куни бўлаётгандек тутди, Сабонинг юзига бамайлихотир қаради, сўнг унинг чинданам бетоблигига ишончи комил бўлгандек доридан пиёладаги сувга томизди.

— Ичволинг, ўтиб кетади.

Сабо пиёладагини юзи бужмайганча симирди. Сал ўтмай, чуқур-чуқур нафас олиб ўзига келди.

— Раҳмат... — деди сўлгин овозда теграсидаги аёлларга ва ўрнидан турмоққа тутинди.

— Озгина ўтир, — деди ёши каттароқ аёл.

— Муҳаррирнинг хонасига чиқиб ўтиринг, бу ерда навбатдаги эшиттириш бўлади, — деди ҳалигиси...

— Вой, санга нима қилди? — «дик» этиб ўрнидан турди Шаҳло дугонасини ранги ўчган ҳолда, устига-устак, муҳандиснинг етовида аранг кириб келганини кўриб, — тагин юрагингми?! — Шаҳло Сабонинг қўлидан тутиб, тўрдаги диванга ўтқазди. Кейин бурчакдаги жавондан кичкина ёстиқ олиб келиб бир томонига қўйди: — Ёт, манавиндай. Тузукмисан энди? — хавотир тўла кўзларини тикди у дугонасининг кўзларига.

— Ташвиш қилма, ўтиб кетди, — деди Сабо синиққан диванга узанганча.

— Йўқ, ўртоқжон, ёлгонларингни гапирма манга, ўтиб кетган бўлса, ётиб олармидинг? Сани билмасаман...

Шаҳло Сабонинг реза-реза тер босган пешонасини артди.

— Яхшилаб даволанмасанг бўлмайди, Сабо... Ахир, биринчи мартамас-у!..

Ана шу тарзда икки дугона анчагача гаплашиб ўтиришди. Кейин телефон жиринглаб қолиб, Шаҳло кетадиган бўлди.

— Бошлиқ чақиряпти. Шу кунларда янги проектлар ташвиши билан юрибмиз. Бош қашишга вақтимиз йўқ.

— Сен боравер, манам ҳозир кетаман...

— Йўқ, сан ёт ҳали, — кўзгалаётган дугонасининг кўксидан енгил итиб, жойига ётқизди Шаҳло. — Ўзингга кеганинг йўқ-ку, Сабо, нима қиляпсан? — ўқрайиб кўйди у. — Керак бўп қолсам, хабар қил. Чопиб тушаман, хўп?.. — дугонасининг юзидан ўпиб чиқиб кетди Шаҳло...

Зум ўтмай эса эшик очилиб, остонада боз пайдо бўлди:

— Ҳайдовчингни чақирийми? Бунақа аҳволда ўзинг ёлғиз қомагин...

— Кераги йўқ, анча тузукман. Ваҳима қилма, — маъюс жилмайди Сабо. Шаҳло ҳам жавобан табассум қилиб изига қайтди.

...Сабо кўзларини дераза тарафга олди. Во ажаб! Эрталабдан бери эзиб ёғаётган ёмғир қорга айланибди. Қор бўлгандаям — лайлакқорга! Дарахтзор қўйнидаги тиргакларга ўрнатилган кўча чироқларининг нурида улар худди хиром айлаётган раққосалардек пириллаб-пириллаб ҳаракатланарди. Сабо беихтиёр бошини кўтарди. Дардини унутиб дераза қаршисига келди, сўнг ташқарига суқланиб боқди. Ва... Ва у йўл четида машинасига суянганча кўзларини радио биносининг эшигига тиккан кўйи қотиб турган Самандарни кўриб қолди: оҳ, бу нима? Нима қиляпти у бу ерда?! Наҳотки, Сабони кутаётган бўлса!? Оҳ, бу тақдирнинг яна қандай инояти!..

Балки... балки инояти эмас, ўйинидир... ким биласди. Сабо юрагининг худди бир вақтлардагидек энтикиб, орзиқиб ура бошлаганини сезиб қолди. Оҳ, бу ўша туйғу эди! Унинг қучоғида аёл шўрлик ўзини яна бахтли ҳис қила бошлади. Эндигина юрак хуружи туфайли тезроқ ўлсаму ҳаёт деб аталган тортиб бўлмас юкдан, унинг адоқсиз ташвишларидан қутулсам, деган қора ўй миясида ғимирлаб турганди. Энди бўлса... Оҳ, энди гўзал ҳаёт бўсағасига илк қадам қўйган ёш ва серорзу қизалоққа айланди-қолди. Эй, инсон қалби!.. Бунчалар турланмасанг!.. Шу туришида Сабонинг кўнгли баҳор ҳавосини ҳам йўлда қолдириб кетди-ку!.. Дарахт новдасида, майин эпкин таъсирида ҳилпираб турган япроқ инсон қалби турланишлари олдида нима бўпти-а?!

Юраги гуп-гуп ураётган аёл апил-тапил кийимларини тузатган бўлди. Эшикка осиглик ойнага бирров қараб олдию ўзини йўлакка, сўнг зиналар бўйлаб пастга отди. Ойнаванд эшикка яқинлашганида эса пойлоқчи итдек кутиб турган ҳайдовчиси эсига тушиб, тўхтаб, ўйланиб кетди. Сўнг сумкасини титкилаб телефон чиқарди.

— Алло, Баҳодир... Ман бу ерда ҳали бирпас бўлман. Дугонам... дугонам Шаҳло билан. Сиз кетаверинг, Шаҳло мани уйга ташлаб ўтади. Ҳа... Йўқ-йўқ, ўзим айтаман, сиз хавотир олманг, — уйдирмасини тугатгунча бечоранинг манглайдан совуқ тер сочилиблар кетди. — Уҳ! — деди у машаққатли юмушни бажариб бўлган киши каби кўзларини оғир юмиб...

— Ўшандаям қор ёғаётган эди... — деди ўзини босиб олишга тиришиб Сабо.

Эшикка кўз лангарини ташлаб қўйганча хаёл уммони-га фарқ бўлган Самандар бир сесканди, аммо ўгирилиб қарамади. Кўзларини оҳиста юмди, лабларида табассум жилва қилди, юзларига учиб қўнаётган қор эса секин-секин эрир-у, йигитнинг тобора исиб бораётган вужудини совутиш учун беҳуда уринаётгандек туюларди.

— Лайлакқор!.. — деди у ҳам ниҳоят «номаълум меҳмон»нинг оҳангида.

— Ўшандаям оқшом шунақа фусункор эди!.. — так-
рорлади ортдаги овоз.

— Ҳа, шундай фусункор эдики, инсон ҳаётида бир
мартадан ортиқ бўлмасди, гўё...

— Бўлмайди ҳам.

— Унда, бу — нима?

— Бу ўтмишдаги ўша оқшом ҳақида кўраётган ту-
шимиз.

— Туш бўлсаям, ёқимли экан.

— Ўнгдагисининг ўзидек ёқимли...

— Ҳа...

Улар бир зум сўзсиз қотишди. Шунда бир-бирлари-
нинг нафасини эшита бошлашди. Кейин... кейин юрак
товушларини... Гўё уларнинг тиллари эмас, балки на-
фаслари ва юрак товушлари воситасида диллари дард-
лашаётганди.

— Фақат у қор аслида қор эмасди, — пичирлади аёл.

— Ўрик гуллари эди, — сасланди эркак.

— Ўрик гулларини кўрсатаман, деб эрталабдан олиб
кетгандингиз.

— Кейин кўз очиб юмгунча шом тушиб қолганди.

— Сезмагандик...

— Билмагандик...

— Кейин... кейин бирдан кучли шамол тургандию
чаман-чаман очилиб ётган гуллар бошимиздан қордек
тўкила бошлаганди.

— Лайлакқордек.

— Биз бирданига нима бўлаётганини билолмай дов-
дираб қолгандик.

— Кейин севинчдан... сакраб юборгандик.

— Ўкинчдан йиғлагандик ҳам.

— Кейин бир зумда бошланган шамол тинганди.

— Шунда ҳам алламаҳалгача лайлакқор бошларимиз-
ни тарк этмаганди.

— Ўрик гулларидан бино бўлган лайлакқор...

— Биз кўкка қараб қучоғимизни очганча каттакон
боғ ичида у ёқдан-бу ёққа чопардик.

— Ҳаммаёғимиз оппоқ гулга беланганди.

— Хуш бўйларни оламни тутганди...

Улар яна жим қолишди... Кейин Самандар ўгирилиб қаради. Яқинлашиб Сабонинг кўзларидан оқиб тушаётган ёшга бармоқларини тегизди.

— Кетишим керак, — пичирлади аёлнинг лаблари.

— Энди кўришдик-ку, — зорланди эркакнинг лаблари.

— Минг йил бўлди, дўстим, кўришганимизга, минг йил...

— Битта шаҳарда, ёнма-ён яшаймиз...

— Лекин кўришолмаймиз.

— Нега, нима халақит беради бизга?

— Ҳамма, ҳамма нарса...

— Нима ўша ҳамма, ҳамма нарса?

— Дунё...

Улар боз соқовга дўнишди...

— Кетишим керак, — тилга кирди аёл яна айбдордек синиқиб.

— Биламан...

Бошлашиб катта йўлга чиқишди. Самандар қўлини кўтарди. Ёнларига такси келиб тўхтади.

— Илтимос... яна озгина ёнингда бўлай... озгина...

— Машинангиз қолди-ку?

— Ҳечқиси йўқ, келиб оламан...

Кейин улар олдинма-кетин салонга чиқиб орқа ўриндиққа ўтиришди. Аввалига худди бегоналардек ҳар бири ўз томонидаги ойнага биқинишди. Ойнадан лайлакқорни кузатганча сукут сақлаб боришди. Сўнг бирданига бир-бирига қарашди. Эркак беихтиёр равишда аёлнинг тиззасидаги қўлини тутди. Улар сезиларли даражада титраб турарди. Бармоқлар тафти Самандарни олис йиллар бағрига олиб кетди. Гўё қўл тафти бир туйнугу Самандар шу туйнукдан ўтиб, бутунлай ўзга оламга — Сабо билан севишиб юрган дунёсига тушиб қолди...

— Қўйинг... — Сабо қўлини тортиб олди.

— Кечир... — хижолат бўлди Самандар, — атай қилмадим.

— Биламан...

Кўп ўтмай машина манзилга келди, шекилли, Сабо ҳайдовчига «Тўхтаган!» деди.

— Шу ердами? — сўради Самандар.

— Сал ичкарироқда, — деди Сабо. — Аммо сиз шу таксида қайтиб кетаверинг, илтимос.

Самандар уни гўё эшитмагандек, ҳайдовчи билан ҳисоблашди-да, машинадан тушиб қолди.

— Нима? — савол тўла нигоҳини тикди Сабо.

— Ҳеч... — елка қисди Самандар, Сабонинг фаттон кўзларидан аранг кўзини узиб.

— Нима кераги бор, Самандар ака, ўзизниям, маниям таҳликага қўйиб?..

— Кеч тушиб қолди. Эшигингача кузатиб қўяй, кейин изимга қайтаман. Ахир уйинг бу ерда эмас-ку!..

Сабо гўё «қаердан биласиз?!» дегандек ялт этиб Самандарга қаради. Лекин индамади...

Гарчи ер юзини қор қошлаб қолган бўлса ҳам, ундан олдин уззукун эзиб ёққан ёмғирнинг суви йўлларда ҳалқоб-ҳалқоб бўлиб тўпланиб ётарди. Сабо узун пальтосининг этагини хиёл кўтарганча қўлмакларни баъзан кечиби, баъзан айланиб ўта бошлади. Орқасида эса Самандар сакраб-сакраб келарди. Бир маҳал олдинда илдам кетиб бораётган Сабо негадир тақа-тақ тўхтади.

— Нима гап? — етиб келди Самандар ва йўлни тўсиб қўйган улкан қўлмакка кўзи тушди.

Сабо иккала қўли билан пальтоси этаklarини ҳимарганча дам қўлмакнинг бу, дам эса у томонидан ўтишни ўйлар, лекин чамаси келмай депсинаркан, ўйлари поёнига етмай, кутилмаганда қушдек осмонга парвоз қилди...

— Вой, — деди у капалаги учиб. Ва нима гаплигини ҳали англаб етмай ўзини қўлмакнинг у томонида кўрди. Самандар Сабони даст кўтариб, ўзи эса қўлмакка кирганча сувни кечиби ўтганди. Ҳаммаси бир зумда — чақмоқ умри давомида юз берди. Самандар аёлни ерга қўйди, аммо ҳамон қучиб турарди. Шунда иккиси учун ҳам ҳеч

кутилмаган воқеа юз берди... Таниш бўйни — ўша қадрдон, ўша... ўша ўзиники бўлиб кетган қадрдон бўйни туйган Сабонинг боши бир муддат айланди, кўзлари тинди, руҳида аллақандай ширин орзиқиш кўз очди-да, «ҳамма ва ҳамма нарсани — дунё»ни унутган кўйи Самандарни маҳкам қучиб олди... Кейин... кейин унга дўндиқ намхуш лабларини тутди. Кейин... кейин... у ёғини идора этолмай қолди. Уми Самандарнинг пинжига кириб кетган ёки Самандарми унинг бағрида эриб сув бўлган — эслай олмайди. Гўё Саодат деб аталмиш Уммоннинг қўйнига томчи янглиғ томиб қўшилдию урвоққина борлиғида уммоннинг қудратию лаззатини туйиб, масту мустағриқ бўлди...

Оҳ, қани энди уларнинг ҳаёти шу оқшомда — бошларидан кумуш қор эланиб ёғаётган, вужуд, руҳ — бутун борлиқлари маҳбуб ва маҳбубанинг измида майин куйдек эмранаётган лаҳзаларда тўхтаб қолса! Оҳ, қани энди инсон ўз умрига таҳрир кирита билса, уни китоб янглиғ истаган жойида тўхтатиб қўйса — мутолаадан бош кўтарса... ёки энг хуш саҳифаларини қайта-қайта ўқигани янглиғ ҳаётининг танланган лаҳзаларига ҳам яна хоҳлаганча қайта олса, оҳ... қани эди...

41

Самандар аччиқ дуд ҳидидан уйғониб кетди. Чиқиб қараса, залнинг ўртасида бир уюм қоғоз — беркитиб юргани ўша... ўша дафтари — «Эгасига юборилмаган мактублар»и гиламга қўшилиб ёнар, гулхан олдида эса кечагина Мингтепадан қайтган Солиҳа ғалати бир алпозда силкиниб ўтирарди...

Самандар отилиб бориб оловнинг зўридан ва ютилаётган тутуннинг заҳридан бўғриқиб тикилаёзган Солиҳани кучоқлаб даст кўтарганча нари олди. Оларкан, аёлнинг юзига — карахт бўлиб қотиб қолган ангорига қарадию юраги шиғ этди: Солиҳанинг нигоҳи маъносиз — худди жон тарк этган тананинг беихтиёр очилиб қолган кўзларидек жилвасиз эди!..

— Солиҳа!.. — қичқирди Самандар, — Солиҳа!!..

Зум ўтмай хотинини ваннахонага олиб ўтиб, бир қўли билан юзига совуқ сув ура бошлади. Бироқ бутун ҳаракатлари зое кетаётгандек эди — Солиҳа ҳамон қилт этмас, чеҳрасида ҳаётнинг бирон белгиси сезилмасди. Ниҳоят даражада кўрқиб кетган Самандар аёлининг бошини бағрига босганча йиғлаб юборди.

— Солиҳа!!!

Бирпас ўтиб уни тагин ортмоқлаб хобхона томон юрди. Энди залнинг ўртасида олов баравж ёнарди. Самандар Солиҳани кроват устига омонатгина ўтқаздию изига чопди, ошхонада қўлига илашган идиш билан сув келтириб сепа бошлади. Кўп ўтмай олов ўчиб, уйнинг ичи кўз очирмайдиган тутунга тўлди. Йўталганча ўзини балконга урди, деразаларни очиб, ютоқиб-ютоқиб нафас олди... Кейин Солиҳанинг ёнига қайтди. Аёлнинг музлаб қолаётган яланг оёқларига бошини қўйди, уларга юзларини бериб жим қотди...

Эрталаб эса қўшни хонада гаплашаётган болаларининг овозини эшитиб кўзини очди: хотини кечаси қандай алпозда бўлса, ҳозир ҳам шу тахлит — қилт этмай ўтирар, фақат кўзлари ҳам ўшандай қуп-қуруқ, жилвасиз эди. Самандар индамай ўрнидан турди. Болаларнинг олдига ўтаркан, залга кўз қирини ташлади: гиламнинг қоғозларга қўшилиб ёниб кетган жойи ўйилиб қолганди. Самандар беихтиёр равишда ўша ёққа юрди ва чўкка тушиб кул уюмига бармоқ тикди. Кейин оғир хўрсиниб қадини ростлади. Юқоридан сарсор солганда гиламнинг ёниб кетган қисми худди инсон юрагининг шаклига ўхшаб қолганди...

42

Орадан бир ойлар чамаси вақт ўтса ҳам Солиҳанинг авзойи ўзгарай демасди. Самандар аёлини ўйлайвериб қон бўлди. У ўз жуфти ҳалолига жабр қилганини теран англар, англагани сайин нима қилишини, дардманд

қалбини қай малҳам билан даволашни билмасди. Шунинг учун ҳам уйга кеч қайтадиган бўлди. Ҳартугул, хотинига камроқ рўбарў келади-ку. Ўша куни ҳам шундай бўлди.

— Яхши ётиб тур, — деди Самандар хобхонага кириб келиб. Бироқ Солиҳа уни эшитмагандек эди — лом-мим демади, сиртини ўгирганча ётаверди. Унинг сезилар-сезилмас титраб турган вужуди ичидаги улкан ғалаёндан дарак берарди, холос. Самандар нима дейишини билмай, бирпас аёлига қараб ўтирди-да, чиқ этказиб тунчироқни ўчирди. «Уҳ», деди секин болишга бошини ташларкан. Хонага сукунат чўкди. Уни кўчадан ўтаётган машиналарнинг «виз-виз» товушигина бузиб турарди...

Қай маҳал кўзи илинди — билмайди, лекин нимадир бўлдию Самандарнинг юраги ҳапқирганча чўчиб уйғониб кетди. Ва шундоқ бош устида оғир ҳансираб турган Солиҳани кўрди...

— Со... Солиҳа?! — деди Самандар азбаройи кўрқиб кетганидан ва шу лаҳзада хотинининг қўлида нимадир ой ёғдусида ялт этганини кўрди. — Солиҳа!?. Нима қиляпсан?!.

— Ўлдираман!.. Сизниям, ўзимниям!!! — дея такрорлади Солиҳа.

Лекин пичоқ тутган қўли ҳавода кўтарилган кўйи қалтирар... шу ҳолида у аламзада аёлнинг қалбидаги рашк, гурур ва адолат туйғуларининг аёвсиз тўқнашуви — омонсиз жанги кетаётган майдон устига тикилган байроқдек ялтирарди.

— Эсингни йиғ, Солиҳа!!! — дея қичқирди Самандар.

Бироқ... Бироқ бир лаҳза ўтиб аксини деди:

— Йўқ, йиғма эсингни, Солиҳа... Йиғма!.. Яхшиси, ур ўша пичоғингни юрагимга, қаттиқ ур!!! — Самандар ёқасини юлқиб кўксини очди. — Мана, ур энди Солиҳа, ур!!! Шунда тўғри бўлади. Адолатли бўлади!..

Солиҳа... Солиҳа бўлса, чақмоқ урган дарахт мисоли қулаб, Самандарнинг устига ҳушсиз тушди...

БЕШИНЧИ БЎЛИМ

1

Вақт — оқар дарё дейишади ва негадир уни таъриф қилишганда инсон сувдан айро ҳолда — тепада қолиб кетади. Гўё фурсат югурик сув каби ўтиб кетаверади-ю, бу ёқда одамлар уни кузатиб тураверади. Аслида-чи? Аслида, ана шу чошиб бораётган вақт — бизнинг ўзимиз! Ўтиб кетаётган — бу биз! Шоир айганидек, «Умр ўлгур ўтмоқда, деймиз, Умр эмас, ўтмоқдамиз биз». Тўхтанг, ўқувчим, негадир ана шу шеърни топиб ўқигим, ўқиб, омонатлик деган оловли оқимда куйиб бораётган ичимга бир пиёла муздек сув роҳатини бағишлагим келяпти. Ҳозир, қаерда қолувди бу китоб — «Бир қатим нур»? Ҳа, мана, топдим. Эшитинг сиз ҳам, шоир мендан кўра таъсирлироқ айтганга ўхшайди назаримда:

Шаббодалар эсади ғир-ғир,
Юрагимга игналар санчиб.
Юким, ўлгур, тобора оғир —
Борадилар елкамни янчиб.
Ўтган кунмас, йил эмас, дўстим,
Ўтаётган ўзимман, ўзим...

Мен қайга ҳам қочиб кетардим,
Тўрт томоним — тўртта тош девор.
Югураман — аримас дардим —
Айланалар ичра телбавор,
Ҳолдан тойган бардошмас, бардош,
Ҳолдан тойган елкамдаги бош.

Гар дўст эсанг, қўлларингни бер,
Меҳрим берай, меҳрингни туяй.
Бағримдаги игналарни тер,
Дардларингга малҳамлар қўяй.
Умр ўлгур ўтмоқда, деймиз,
Умр эмас, ўтмоқдамиз биз.

Шаббодалар эсади гир-гир,
Япроқларни учуриб бир-бир...

Ҳа, фурсат отлиғ шаббода эсиб, битта-битталаб япроқларни — тирикларни учуриб номаълумлик мамлакати — адам саҳроси сари олиб кетмоқда...

Ана шу зайлда бизнинг азиз қаҳрамонларнинг умрларидан ҳам талай йиллар учиб, йўқлик қаърига рихлат қилди. Бироқ... бироқ вақт ҳар қанча шитоб билан юрмасин, инсоннинг вужуд ва ақл сарҳадларига қанчалик таҳрир киритиб бормасин, бу отчопарнинг оёқларидан кўтарилган кўзочирмас чанг-тўзон офатидан руҳина ОМОН қолиб тургандек туюлмоқда. Сабо ва Самандарнинг ҳаётларини биз билан бирга кузатиб кўринг-а, ўзингиз ҳам бунга амин бўласиз. Ана, Самандар папкасини қўлтиқлаб университет биносидан чиқиб келяпти. Тили тинмай айланади. Яқинроқ келсангиз, унинг ўзига ўзи шеър ўқиб бораётганига гувоҳ бўласиз:

Йўлчиман, манзилим денгиздан нари,
Ложувард уфқнинг тубига яқин.
Кўнглимда дардларим дарёдек оқин,
Чайқалар кўзларим тикилган сари.
О, йўллар!

Чу, қора тойчоғим! Чу, қора йўрғам!
Муродга қасд қилиб югурган етур.
Бўронни севмаса, дил нечун тепур?
Тириклик не керак бемеҳнат, беғам?!
Чу, қора йўрғам!

Ана, у ҳалиям эски одатини унутмабди: талаба қизлардан бири унинг ортидан чопиб келяпти — Самандар аудиторияда тагин нимасинидир қолдирган кўринади.

Ана, бизнинг Самандар талабага миннатдорчилик билдириб, машинасини олгани майдонга бурилди. Олди, офтобда қизиб кетган салонни шабадалатиш учун ойнасини тушириб, моторни ўт олдирди-да, шиддат билан жўнаб қолди. Очiq деразадан эса ҳамон ўша шеърнинг парчалари қулоғингизга келиб урилади:

Муродга қасд қилиб югурган етур.
Бўронни севмаса, дил нечун тепур?
Тириклик не керак бемеҳнат, беғам?!
Чу, қора йўрғам!

Оҳ, бу қандай мурод бўлдики, унга етмоқлик учун бир умр йўл босиш керак? Бу қандай одам бўлдики, ёши элликка чиқиб, бошини қиров босиб қолгандаям йигирма бешларда руҳ кўзига уриниб кетган мурод сари қасд қилиб чопади, чопаверади...

2

Сабо галдаги эшиттиришини яқунлаб, режиссёру техник-муҳандислар билан хайрлашиб чиқди. Ташқарида кутиб турган машинага ўтираркан, телефонини ёққани ҳамон «чий-чий»лаб хат келди. Ўғлидан экан. Очди. «Ойи, шу ишингизни ташламасангиз, ман уйга келмайман! Дастингиздан кўчада бош олиб юролмай қолдик-ку! Уялмайсизми?..» Сабо чуқур хўрсинди-да, «Уйга!» деди асабийлашган кўйи ҳайдовчига. Йўл-йўлакай эса кейинги пайтларда ўғли билан ораларидан тез-тез ўтиб турган ола мушук ҳақида ўйлай кетди. «Ҳа, нимаям дердим, — мушоҳада қиларди Сабо бошини юмшоқ ўриндиққа қўйиб, кўзларини юмган кўйи. — Бир жиҳатдан ўғлим ҳақ. У улғайиб қолди. Ёши қирқ

бешга қараб кетаётган ойисининг ҳалиям севги-муҳаббатдан бутун мамлакатга ваъз ўқишини қабул қилолмайди-да. Қизим индамасаям, ўзини тутишидан, гапларининг оҳангидан сезаманки, у ҳам ишимга хайрихоҳ эмас, бўлмаса, ишга борадиган кунларим феълининг айниб қолиши нимадан?.. Ҳа, Сабогинам, ишлар чатоқ! Вазият жиддийлашиб боряпти. Бу ҳолда узоққа бориб бўлмайди. Улар билан гаплашишим, тил топишишим, нимадир қилишим, болаларимни ўз бағримда тутиб қолишим шарт! Мани деб бировлар олдида юзларининг шувут бўлишларига йўл қўймаслигим керак! Нима бўлсаям, бошимга тошлар ёғилсаям, аввало, уларни ўйлашим, улар ҳақида гамхўрлик қилишим лозим!..»

Сабо икки ўт орасида қолиб кетганини яхши англарди. Аслида, унинг бутун умри шу оловлар орасида кечмаяптими? Олдинига муҳаббат ва бурч гулханларининг оралиғида ёнган бўлса, энди бу гулханлар вақт ўтган сайин тобора алангаланиб, ўз ҳудудига виждон, масъулият, оналик каби бошқа оташларни қўшиб олиб, уларга бурканиб, кучланиб, ҳиддатланиб, чидаб бўлмас ҳарорати билан Сабонинг юрагини баттар куйдирар, унга жаҳаннам азобини берарди... Эҳ, қани энди Самандар ва у билан боғлиқ жамики хаёллардан воз кечиш мумкин бўлса! Уни ўйламаслик, унга талпинмаслик, ёд бўлиб кетган шеърларини айтмасликнинг уддасидан чиқа билса! Самандарни бир кўриб, сўнг унутилган тушдек унутса!.. Ахир, аёл шўрликнинг шу тобдаги нажоти фақат шунда, шу йўлда эмасми? Аммо бу йўлдан қаҳрамонимиз умри давомида неча минг бор юрди экан хаёлан — ёлғиз худога аён. Самандардан узоқлашиш учун қанча ҳийлалар ўйлаб топди, алал-оқибат ҳаммаси бекор ва бесамар бўлиб чиқаверди-ку! Ахир уни унутмоқ қасдида китобларини оловда ёққан-у, уч кун ўтиб яна янгисини сотиб олган, ишдан неча бор кетган-у, бир ой ҳам чидай олмасдан яна Шаҳлонинг кўмагида шунча бор тикланган ким?.. Самандарни ўйламаслик учун қасамлар ичди... аммо ҳушидан учиргани тушла-

ридан чиқиб келавермадими?.. Худди Самандарнинг шеъридагидек ҳолларга тушди Сабо...

Хаёлий хуснингни кўрмайин дея
Ҳушимдан кетдим...
Айт, ўзинг, нечун мен васлингга яна
Тушимда етдим?..

Эҳ, қани энди у тортган азобларнинг ақалли бир кунини тасвирлаб бериш мумкин бўлса! Энди болажониси нималар деяпти, бечора ойижонисини қай сорига бошлаяпти, ундан нималарни талаб қиляпти?.. Ахир, у билмайди-да, ойиси умр бўйи қилкўприкдан юриб келётганини, болалари ва эри учун, оиласи учун не-не машаққатларга таҳаммул айлаб, оналик ва аёллик шаъни учун курашиб, ҳар куни қон ютиб юрганини билмайди-да...

Сабо шуларни ўйлаб сиқилиб кетди, худди ҳаво етишмаётгандек машина ойнасини туширди. Лекин бўлмади, ёқасини тутамлаб чуқур-чуқур нафас олишга ҳаракат қилди.

— Совутгични қўшайми, хоним? — сўради унинг ҳаракатларини иссиқлаб кетганга йўйиб ҳайдовчи.

— Кераги йўқ. Ҳаво совуқ-ку, — деди Сабо. — Эътибор берманг, ҳозир ўтиб кетади...

Кейин Сабонинг хаёли беихтиёр Самандарга кўчди. Кўчдию тинчланди, лабларида табассум пайдо бўлиб, нафаси равонлашди. Ойнани ёпди... Оҳ, бу қандай туйғуки, кишини юз кўйга солади. Наҳотки, ошиқ ва маъшуқларнинг хаёли бир-бирлари учун бир ютум тоза ҳаво бўлса! У ҳолда, ошиқсиз бу дунё маъшуқа учун ҳавоси сўриб олинган шардек гап! Маъшуқасиз ошиққа ҳам шундай. Улар бир-бирларисиз бўғилиб ўлишади. Сабо пайпаслаб сумкасидан Самандарнинг куни кеча нашрдан чиққан янги китобини олди, унга орзиқиш-ла тикиларкан, севинчидан энтикиб қолди. Оҳ, энди бутун оламни пиёда кезиб ҳам лайлисаро Сабодан бахт-

лироқ одамни топа олмаймиз-ку, эй, менинг ортимдан келавериб ўзимга ўхшаб кетган ўқувчим!..

3

— Москвадаги ишларингиз қалай? — деди Сабо не-гадир эрининг ишларига қизиқиб кечки овқат устида.

— Яхши, — деди ҳайронлигини яширмай хотинига маъноли тикилиб эри.

— Бунақа қараманг. Сабабини айтаман...

— Ҳўш?

— Ўша тарафларга кетайлик, — деди Сабо секин, ялинганнамо.

— Аслида менинг кўнглимдан ҳам ўтганди шу фикр, — деди дабдурустдан эр хотинини ўзида йўқ хурсанд айлаб. — Аммо нега сен ўзингдан-ўзинг кетаманга тушиб қолдинг? Ишинг бор-ку? — кинояли кулди эри.

— Кесатманг! — деди Сабо юзини нари буриб аразлагандек. — Ишимни менсимаслигингизни айтмасангиз ҳам биламан.

— Болалар, уларнинг ўқишлари нима бўлади, Сабо? — жиддийлашди эри.

— Кўчирамиз-қўямиз. Ҳарҳолда ҳужжат кўтариб юрмайсиз-ку, сиз учун битта кўнғироқли иш бу, атиги битта...

— Битта кўнғироқли иш, лекин кўникиб кетолармикинсизлар, шуни ўйлаяпман, Сабо. Ўзи нима жин урди сени, ҳе йўқ, бе йўқ кетаманга тушишинг сабабини айтасанми-йўқми? — ижикилаб сўради эри.

— Эр қаерда бўлса, хотин ўша ерда бўлиши керак деган ким эди? — бўш келмади Сабо. — Ўзингиз ҳам кейинги пайтда бир кетганча йўқ бўлиб кетяпсиз ўриснинг юртида... Ишларим кўп, деяпсиз. Келинг, сиз ҳам у ёқдан-бу ёққа сарсон бўлманг, биз ҳам умримизни кутиш билан ўтказмайлик. Ҳаммамиз бир жойда бўлайлик.

— Майли, бафуржа ўйлаб кўрамиз, — деди эри суҳбатни юмалоқлаб.

Самандар радиони белгили вақтда очиб, суюкли тўлқинни қидира бошлади. Аммо тополмай хуноби чиқди. Шундаям салқин жойда туриб олганча қулоқларини динг қилиб интиқлик билан кутишда давом этди. Йўқ! Ўн беш йилдир бир вақтда эфирга узатиладиган эшиттиришдан дом-дарак бўлмади. Авваллари ҳам кўп марта шундай ҳол юз берарди — эслайди. Худди хумор тутиб ўзини қўйгани жой тополмай қолган бангидек гарангсиб қолганида яна радиода пайдо бўлган ҳаётбахш овоз Самандарнинг жонига оро кирарди. Кейин ҳаммаси изига тушар, бир-бирларини ўн йиллаб кўрмаган Сабо ва Самандарнинг сирли-сеҳрли мулоқотлари тағин уланиб кетарди. Нафсиламрини айтганда, Сабо эшиттиришини Самандарнинг шеърларида акс этган мазмунга бағишларди, уларда қўйилган жавобсиз саволларга жавоб изламоққа интиларди. Худди Самандарнинг бутун ижоди Сабога ва унга бўлган муҳаббатига бағишлангандек. Самандар ҳам фақат Сабони куйларди, ишқдан баҳс этарди, ишқни тараннум айларди. Дарсларида ҳам муҳаббатдан бот-бот сўз очувчи, уни мадҳ этгувчи эди. Шуниси билан айрим «ақлли», «мулоҳазакор» талабаларнинг жиғига ҳам тегиб борарди. Бинобарин, Самандарнинг устидан кўплаб шикоятлар тушарди, кейин муҳокама қилиниб, чоралар кўриларди. Иш кучайгандан кучайиб ректоратга етганда, «валламаат» Бакир бир амаллаб ҳаммасини босди-босди қилар-да, Самандарни чақириб насиҳатлар ўқирди. Эҳ-ҳе, нимасини айтай сизга, кейинги қатор йилларда Самандар университет раҳбарияти бошига тушган балойи азим бўлди, десак, муболаға эмас: ҳар чоракда ҳал қилиниши зарур муаммолар орасида ўқитувчи Самандар Зоҳид масаласининг кўриб чиқилиши одат тусига кирди. Айниқса, яқиндаги фаоллар йиғилиши нақ тўполоннинг ўзгинасига айланди. Бир-иккита оғзи қаттиқлар уни ўз касбига номуносиб, нолайиқ деган ҳукм

чиқаришди. «Бировга орқа қилмасдан ишдан бўшасин! Бундай девонанинг талабаларга дарс беришга ҳаққи йўқ!» — деган талабни ушлаб олганлар сира ён беришмади. Кейин масала раҳбариятнинг тор доирасида алоҳида ўрганиб чиқилиб, тегишли қарор қабул қилинадиган бўлди...

Самандар... Самандарнинг бўлса ташвиши бошқа эди: орадан бир ой ўтди-ю, радио жим — жонбахш овоз йўқ эди энди. У типирчилаб қолди. Яна бир ойни радио кулоғини бураб, диққинафасликда ўтказди. Бора-бора эса ақл-хушини йўқотар ҳолларга тушди! Во дариғ, бу одамнинг ишига қаранг, ёши бир жойга бориб, ўғлини уйлантираман дейди-ю, бу ёқда қачонлардир севган (майли, ҳануз севса ҳам) қизининг (энди эрли, бола-чақали аёлнинг!) овозини радиодан икки ойгина эшитмай қолса, дунё кўзига тор келиб, диллари қалтираб қолди...

5

Ҳаммаси бир чиройли кетаётганди, деб айтгандик сўзимиз муқаддимасида. Кейин... кейин ўз-ўзидан ўша ҳаммаси чиппакка чиқди. Йўқ-йўқ, бирон фалокат юз бермади (кошки юз берган бўлса, ҳамма айбни шу балога юклаб кўнгил таскин топармиди?..), аксинча, ҳеч қандай воқеа содир бўлмади. Мана шуниси алам қилади кишига. Самандар манзил сари йўлга чиққан эди, неча фурсатдир шу манзил хаёли унинг ҳаётини, ботинини шимолдаги кўёшдек ёқимли илитиб келарди. Ҳа-ҳа, айнан шимолдаги кўёшдек зарур ҳам эди бу хаёллар. Ахир, инсон умри тоғлар ва дарёлар умрига қиёсан жудаям қисқа бўлишига қарамай, баъзан чидаб бўлмас даражада узун туюларкан. Айниқса, қора тунда уйкута кетаркан, тонгга, оппоқ тонгга шошилмасанг... яна кипригингга хоб кўнмаса, айниқса, гавжум одамлар даврасидан чиқиб, ўзинг билан ёлғиз қолишга интилмасанг, ёлғизликдан кўрқсанг ва қочсанг!.. Кўнглинг шабистон зулмати-

дан-да қоронғи бўлса, унда сени ўзига чорловчи, йўл кўрсатувчи битта ҳам юлдуз шуъла сочмаса!..

Самандарнинг ҳаётида шундай юлдуз бор эди. У ана шу йўлчи юлдузга қараб яшаб келаётганди. Қўллари ишда бўлса ҳам иккала чашми, озурда дили юлдузда, унинг ёғду сочаётган кўзларида эди. Не-не машаққатларни шу юлдуз умидида, унга талпиниб, унинг жоду-кор хаёлидан куч олиб енгиб ўтганди... Лекин... нега, нима учун энди у кўринмай қолди? Ё гала-гала қора булутлар ўз қаърига тортибми кетди? Ёки шу чоққача тотли ҳудудга имлаб келган ёрқин-ёлқинли юлдуз, унинг турли-туман товланишлари, жилвалари аслида саробми эди?.. Йўқса нега, нега у гойиб бўлди? Ахир, йўл ҳар қанча узун бўлмасин, Самандарни юлдуз томон даядил элтаётган, у ҳадемай қутлуғ манзилга етадигандек эди, етар ҳам эди... Бироқ нега, нима учун бу фожиа юз берди ёки ҳеч нима юз бермади? Бундай деяётганимизнинг сабаби — ҳеч ким ўлмади. Ҳеч ким ўлмади-ю, нега Самандарнинг кўзларида мотам, дол бўлган қалдида мотам, хун бўлган юрагида мотам!..

Нега? — деймиз Самандарга қўшилиб, Самандардек ёниб! Нега юлдуз — кўкда порлаган ва ўзига чорлашдан чарчамаган кавкаб бирданига, ҳеч бир сабабсиз-корсиз кўзлардан йитди-ю кетди... Мана шунинг таги-га етолмай, тушунолмай доғда Самандар. Бас, шундай экан, у яна қўлига қалам олди. Олди, токи офирлашиб бораётган ичини андак бўшатиб, ташқарининг ҳолига яқинлаштирсинки, ўртада мувозанат пайдо бўлсин...

Чексиз зулматгоҳда машъалдек ёндинг,
Йўлчи юлдуз бўлдинг кўзларимга ва...
Бу не кўргиликдир — қуёшдек сўндинг!..
Фарёд тошиб чиқди сўзларимга ва:

Бошимда қуюндек айланар энди
Сенинг қисматингга боғланган ўтмиш.
Дарёдек тўлиққан умидлар тинди,
Биллурдек чақнаган кунларим ўтмиш...

Ягона суянчим сен эдинг, эй Ишқ,
Илдизсиз дарахтдек энди тўлғонгум.
Айни ёз авжида кириб келди қиш,
Айни кулган чоғда қон қусди кўнгил...

Бандидан узилган япроқдек энди
Ҳавода учаман беком, бесадо.
Намчил тупроқ тортар бағрига мени,
Дилимда айланар энг сўнгги видо...

Чексиз зулматгоҳда юлдуз эдинг сен,
Сўнгра чўкиб кетдинг — ёлғиз қолдим мен...

Шунинг учун ҳам Самандар илдизига болта теккан дарахтдек сўлиб боряпти. Ҳолбуки, аёли, бола-чақаси, уй-жойи, иши бор... Битта «Ало-о-о!» деса, келиб дардини оладиган дўстлари ҳам. Лекин... лекин буларнинг барчаси бир томону ўша туйғу — муҳаббат бир томон экан!.. Усиз ҳаётнинг на мазасию, на матраси қоларкан! Кўзингга кўришиб турган шу чаманзору ундаги сайроқи қушлар ҳам худди пластмассадан ясалган жонсиз макетлардек совуқ туюларкан... Оллоҳ инсонни лойдан ясади, унга шакл, ҳусн берди, сўнг эса бир «пуф» дея жон ато қилди. Самандарга ҳам худди шу нарса — жон керак эди! Ана шу биргина «пуф» етишмаётганди унга. Бироқ шугинани берадиган, «пуф»лайдиган зот нега энди марҳаматини дариг тутмоқда? Энди унга жонсиз лошнинг нима кераги бор?!

Шу тахлит Самандар тақдирдан, бошига тушган кўргиликдан ёзғирарди. Алам жон-жонидан ўтган паллаларда кўзларига аччиқ ёш, бўғзига ундан ҳам баттарроқ «тош» тиқилганда, ҳатто Худойимга унинг Ўз Устидан арз қилиб қоларди: «Нега шундай қилдинг? Ахир, менинг қачон йўлга чиққанимни билардинг-ку! Била туриб мазгилимни, юрган йўлимни, юлдузли кўнглимни чилпарчин этдинг. Энди кимга суяниб яшайман? Ахир, бирданига ҳаммасини ғорат қилдинг. Йўлчи юлдузимни йўқ этиш билан ишонганим, суянганим, умид-

лар қилганим... ҳамма-ҳаммасидан мени маҳрум қилганингни наҳотки билмасанг? Ахир, мен бу йўлга бисотимда бор энг азиз матоҳим — умримни тиккандим. Энди нима қолди?.. Умрим саҳросининг аввалида йўлга чиқиб кўз тутганим маёқ умрим шомида сароб бўлиб турган бўлса, дардимни сендан бўлак кимга айттай?! Ахир, барининг бошида сен турибсан-ку! Ахир, ҳаёт аталмиш бу қасирғали театр сендан бошқа яна кимнинг томошаси!.. Оҳ, менинг пажмурда, ложарам дилим, энди нима қиламиз?! Энди менинг сендан ўзга кимим қолди? Наҳотки Худойимнинг Ўзи ҳам мени боплаб лақиллатган бўлса! Наҳот бунга чидаш мумкин! Ё, тавба! Кимга мурожаат қилишимни ҳам билмайман! Қайга қарамай, ҳар тарафда фитна, фириб ва алдов!.. Эй, яратган Эгам! Мен Сенинг Устингдан Ўзингга арз қиламан! Ҳа-ҳа, арз қиламан!.. Ахир... ахир бошқа нима тадбирим қолдики, қўллаб кўрмаган бўлсам?.. Уҳ!.. Оғзинг мундайроқ куйса, қатиқни пуфлаб ичарсан, аммо росмана куйса, умуман ҳеч нима ичмай кўяркансан! Менинг ҳолим ана шундай — оғзи росмана куйган одамникига монанд: мен энди ҳеч нима истамайман!..»

6

Ўқувчим, Самандар у ёқда ўз ёғига ўзи қоврилиб тура турсин, бу ёқда биз сиз билан аслида нима юз берганини тушунишга уриниб кўрайлик. Аслида, дунёда тушунишдан улуғроқ саодат, тушунишдан каттароқ имдод бормикан ўзи?! Агар бу ишнинг уҳдасидан чиқсак, балки Самандарнинг ҳам қулоғига шипшиб кўярмидик! Токи, ҳечқурса, Яратганнинг ёқасига ёпишган қўлларини тортиб олар!?! Унинг ўзи эса ҳозирча буни пайқамайди, кўрмайди. Ахир, тоғдан узоқлашмай унинг бутун бўй-бастини кўриш мумкин бўлмаганидек, бани инсон ҳам ўзи фарқ бўлиб турган кадару фараҳи тубидан туриб асл ҳолни — ҳақиқатни кўра билиши жудаям мушкул! Эҳтимол, билиш имкони санокли кишиларга

насиб этар ҳам, аммо бу — денгиздан томчи, бас, им-консизлик жамики одамзод наслига хос, десак, хато эмас. Тан олайлик, сизу биз ҳам кулфатларимизда аксар ўзимиздан ўзгани айблашдан юқори кўтарилолмаймиз. Яқин жавонибда ҳеч ким бўлмаса, топиб олганимиз Яратган Эгамиз — Парвардигорга ёзғирамиз!..

Қаҳрамонимизнинг ҳаётида, муҳаббат тақдирида ҳеч бир воқеа, воқеа не, заррача ўзгариш рўй бермаган, йиллар метиндек тоблаган сабр-бардоши «ҳечлик» тоғига урилиб чилпарчин бўлганди, аслида. Йўқ, «номаълумлик» тоғига десак тўғрироқ бўлар: сўнгги ўн йил мобайнида Сабодан зиғирдек пайғом топмаганди у. Қаерда у, нима ишлар қилаяпти, тирикми, йўқми... буларнинг ҳеч бирига жавоби йўқ эди Самандарнинг. Эрию фарзандлари билан қайсидир мамлакатга кетгандан бери домдараги йўқ Сабонинг. На хат, на хабар!.. Ўзи ёзай деса, сим қоқиб гаплашай деса, хабар йўллай деса, Сабонинг манзилини билмайди. Сабо эса билгани ҳолда ўзидан хабар бермайди. Нега, нимага ахир? Мана шу нарса Самандарни эзиб ташлади. Аввалига сабр қилди, Худодан тўзим тилади, лекин... тилаб-тилаб топгани бор-йўғи ўн йилга етди: ётиб еганга тоғ чидамас! Хабарсизлик уни еб битирди. Ниҳоят, тоқатнинг сўнгги ҳужайраларини ҳам ёндириб сарфлаб бўлгач, бош кўтарди: Худога Сабодан арз қилди, аччиқ ва самарасиз тақдиридан арз қилди, бу билан ҳам кўнгли тўлмагач, Яратганнинг Ўзидан Унинг Ўзига арз қилди... Кейин... кейин ундан ҳам баттари бошланди: «Ўзи ҳаётимда Сабо бормиди-йўқмиди?» — деб қолди... «Мен севган аёл чинданам бўлганми-йўқми, у билан ҳеч гаплашганманми ўзи?» — дейишга тушди... Ҳайҳот, Самандарнинг бу ҳоли энди яхши эмасди, хайрга олиб келмасди энди...

Сени излаб дунёларга келдим мен,
Сен йўқ эдинг, сен йўқ эдинг, сен йўқ эдинг!
Сени излаб уҳроларга кетгум мен,
Сен бормисан, сен бормисан, сен бормисан?!

Қонга тўлган юрагимни йўқ пойинга
Анор янглиғ сиққим келар, сиққим келар!..
Икки дунё дийдорингни дариг тутса,
Иккисин ҳам йиққим келар, йиққим келар!!..

Сени излаб дунёларга келдим мен...

7

— Ишга бормадингизми? — сўради Солиҳа кечкурун эрини ётоқхонадан эзилган, соқоллари ўсган алфозда топиб. — Мазангиз бўлмаяптими? — келиб Самандарнинг пешанасини тутди. — Иссиғингиз бор. Термометр қанийди?

— Иш энди йўқ, Солиҳа... — деди аста Самандар хотинининг кўзларига қарамасликка уриниб.

— Нега йўқ бўларкан?! — ташвишланиб сўради Солиҳа.

— Шундоқ... билмадим... декан ишдан бўшайсан деди... — чинни яширди Самандар. Ахир, қандоғам айтсин?.. — Дарсларим ёқмабдими, бир балолар дедида, ишқилиб.

— Бакир ака нима деди? — Аёлнинг тилига келгани шу бўлди. Сўнг аста эрининг қўлини кўтариб, қўлидаги ўлчагични қўлтиғига қўйиб қўйди.

— Бакир... уфф... У қўлидан келганини қилди. Бакирни ҳам қийнаб юбордим... — деди оғир хўрсиниб Самандар. — Аслида, ҳаммадан кўпроқ сени қийнадим, Солиҳа... — Самандар хотинининг пешонасидаги бўёқлари ўчиб, оқлари кўриниб қолган сочларини орқасига қайириб тузатган бўлди. — Мен билан ҳеч рўшнолик кўрмадинг...

— Қўйсангиз-чи, — деди Солиҳа эрига далда бериб, — ҳаёти давомида юрагига бирон гард қўнмаган одамни менга топиб бероласизми?.. Тополмайсиз, — деди Солиҳа жавобини ўзи айтиб. — Сиз мени уриб-сўкиш у ёқда турсин, ҳатто қаттиқ сўз айтмагансиз, ҳамиша кўнг-

лимга қарагансиз. Менга оналик бахтини ҳады қилгансиз. Ўғил-қизимизни папалаб бирга катта қилдик, вояга етказдик, бировдан олдинда, бошқадан орқала бўлиб яшаб келяпмиз-да, нега ҳадеб ўзингизни гуноҳкор санаб, кўзингизни олиб қочаверасиз? — Солиҳа эрининг кўзларини учратмоқчи бўлиб юзига боқди.

— Гуноҳим бўйнимда-ку, Солиҳа, — деди юзини дераза томонга буриб Самандар.

— Яна ўша гап. Булар ўтмишда қолиб кетган-ку! — деди Солиҳа ўлчагични олиб: — Вой! Иссиғиз баланд, дадаси, ётинг дарров, дори обкеламан, — дея шошиб чиқди...

— Мингтепага бориб келайлик, Солиҳа, — эланиб деди дорини ичиб бўлган Самандар. — Жуда сиқилиб кетдим. Ичим куйиб кетяпти... — Ишхонангдан бирон ҳафтага руҳсат олақол.

— Болаларнинг ўзини қолдириб кетаверамизми?

— Ҳа, нима қипти? Қизингни узатдинг, ўғлинг капкатта йигит бўлиб, яхши бир жойда ишлаётган бўлса, тагин нима?

— Олдин тузалиб олинг, — деди Солиҳа эрининг устини яхшилаб ўраб қўяркан.

8

Бу орада қалдирғочлар қадим Мингтепага яна бир неча марта келиб кетдилар.

9

Эрта тонгдан ишхонаси эшигини очиб кирган Шаҳло кўл телефонининг кутилмаган вақтда жиринглашидан чўчиб тушди. Дарров сумкачасидан телефонни олиб рақамга қаради: Москва!

— Алло, Сабо!.. Санмисан?.. Тинчликми?..

— Ассалому алайкум, Шаҳло хола! Бу мен — Нигора! — деди у томондаги овоз.

— Ваалайкум, Нигора қизим, тинчликми, ишқилиб? Ойинг қани?..

— Шахло хола, шу тўғрисида гаплашмоқчийдим сиз билан, мумкинми?..

— Гапирсанг-чи, қизим, ичимни қиздирмай? Сабо тузукми ўзи?.. — кўнгилсиз нимадир бўлганини сезиб хавотирга тушди Шахло.

— Билмадим, гапни нимадан бошласам экан, — иккиланди Нигора. — Ҳалиги... нимаиди...

— Гапир тез, бўлмаса телефонни ўчириб қўяман! — деди ёлғондакам дағлаға қилиб Шахло.

— Ойимларни бу ердан олиб кетиш керак... — деди ниҳоят дангалига кўчиб Нигора.

— Жиннимисан? Ойинг санга ёш болами ё ўзини билмайдиган даражада касалми, унинг ўрнига ҳал қиласан? Бошларингда адаларинг бўлса, — ҳеч нимани тушунмай деди Шахло. — Қани Сабонинг ўзи, чақир телефонга, ўзи билан гаплашаман.

— Ўзлари ҳозир гаплашолмайдилар, мазалари бўлма-япти, дам оляптилар, — гуноҳқорона деди Нигора. — Шу ерга келганимиздан бери сиқиладилар, камгап, камовқат бўлиб қолганлар. Адамларни биласиз, ўзлари ишдан ортмайдилар, юборган дўхтирлари ҳеч балони тушунишмаяпти...

— Сан биласанми ойингга нима бўлганини, агар дўхтирлар тушунишмаётган бўлса? — ҳам аччиқланиб, ҳам ташвишланиб сўради Шахло.

— Биладан... — деди секин Нигора.

— Бу қизга қаранглар, Москванинг казо-казо дўхтирлари билмаган дардни бизнинг Нигорахон билармиш! — тобора жиғибийрони чиқа бошлади Шахлонинг. — Ойингга нима бўлди ўзи, яқинда гаплашувдим, бинойидек эди-ку!.. Қаери оғрияпти?..

— Юраклари безовта қияпти. Москвага келганимизга қанча йиллар бўлди, шу вақтдан бери ғалати бўпқолганлар. Кўнглим сезиб турибди, Тошкент борсалар яхши бўпқоладилар...

«Ҳа, сани кўнглинг балони сезади», — хаёлидан ўтди Шаҳлонинг, ўзича нималарнидир тахмин қилиб кўраркан.

— Шаҳло хола, — деди Нигора ялиниб, — сиз келиб ойимларни кетишга кўндириб беринг. Биз ҳаммамиз уриниб, бирон иш чиқаролмадик. Котта ойимлар ҳам бир ой шу ерда турдилар, улар ҳам ойимларни олиб кетолмадилар. Роса инжиқ бўпқолганлар. Адамларга кулоқ солмаяптилар. Ёнизда бўламан, деяптилар. Адамларни ишларини биласиз, кетолмайдилар. Биз акам иккаламиз нима қилишимизни, ойимларга қандай ёрдам беришимизни билмай қолдик, Шаҳло хола. Ойимларга бирон нарса бўлиб қолади, деб кўрқиб кетяпмиз... — Нигора пиқиллаб, йиғисига тиқилиб тўхтади.

— Нигора, қизим!.. — деди тутилиб, азбаройи кўрқиб кетганидан Шаҳло. — Йиғламагин. Ман албатта бораман. Фақат олдин адайлар билан гаплашиб олай. Кейин котта ойинглар ҳам шу ерда... Тошкентда эканлар. Бугун уларниям йўқлайман. Сан хавотир олмагин...

Шаҳло қизни юпатишга саъй кўрсатди-ю, лекин ўз кўнглига таскин берадиган бирон жўяли сўз тополмасди...

10

Самандар шаҳарда ортиқ туropolмайдиган бўлиб қолди. Илгари ҳар на иши — ўрни, шунга яраша масъулияти, сабру қаноати бор эди. Энг муҳими, радиодан ҳафтада бир бора Сабонинг жон бағишловчи овози таралиб, Самандарнинг ҳаёт заҳматларидан эзилган, забун кўнглига нурафшонлик, руҳафзолик бағишлаб турарди. Энди буларнинг ҳеч бири йўқ!.. Эҳ, одам боласи ишсиз ва мақсадсиз, кўнгилга қувонч армуғон этувчи орзусиз (майли, унга минбаъд етмаса ҳам!) ҳеч ким эмас экан... Самандар бир зумда ана ўша ҳеч кимга айланди-қолди...

Мингтепага сўнги ташрифларида: «Яна озроқ турайлик!» — дея Солиҳага ёлворди. Аммо ундан кўра

узоқроқни кўра билгувчи оқила аёли вазиятни йўриғи билан тушунтирди: «Ўғлингизнинг катта бўпқолганию университетни битириб ишлаётгани, қизингизнинг бўлса турмушга чиқиб ўзга уйда яшаётгани... ҳали бизни масъулиятдан соқит қилмайди, дадаси. Кўз-қулоқ бўлиб, бирда суяб, бирда тергаб турмасак бўлмас?! Қолаверса, менинг ишимни унутиб қўйганга ўхшайсиз...» Лекин Самандарнинг кўнгли сира пойтахтга тортмади. «Орқангдан уч-тўрт кун ўтказиб бораман», дедию хотинини шаҳардан таксига ўтказиб юборди. Ўзи бўлса, қишлоққа — кексайиб, мункиллаб қолган аяжонисининг ҳузурига қайтди. Негадир кун-тун волиданинг ёнида бўлиб, тўйиб-тўйиб гаплашгиси, барвақт ўлиб кетган отаси ҳақидаги ёд бўлиб кетган хотираларни қайта-қайта эшитгиси келарди.

«Отанг мени яхши кўриб олган, — дерди ҳар сафар аяси. — Ўқишни, ўқиб катта одам бўлишни истарди. Мактабни тамомлаб, ўша вақтларда водийда ягона бўлган ўқишга кирган. Бизнинг қишлоқда битта одам ўқишга кирган бўлса, у ҳам раҳматли отанг эди. Аммо кириб, бир неча ой ўқиган, холос. Отам мени қариндошининг ўғлига узатмоқчи бўлганини эшитиб қолиб, шаҳардан қишлоққа пиёда жўнаган. Икки кун тинмай юрган экан. Далама-дала йўл босиб келган. У вақтларда ҳозиргидек мошиналар йўқ, бўлсаям отлиққа бўларди. Камбағалга арава зўрға топиларди. Зорманда аравалар ҳам учрамаганми ё ўзи истамаганми, хуллас, яёв юрган. Келиб, отам билан ўзи эркакчасига ишни пишитган. Уйдагиларига ҳам билдирмаган. Билиб қолишса, ҳали уйланишингга ваҳлий, ўқишинг керак, деб йўлимга ғов бўлишади, деган-да. Отам ҳам унга бир шарт қўйган: «Сен шаҳарга кетиб ўқисанг, бу ёқда қизимнинг ўзи сўппайиб қоладими? Тўрт йил ҳазил гап эмас. Кейин ҳар хил гап-сўз тарқалади. Қизимга уйланадиган бўлсанг, ўқиш-пўқишингни йиғиштирасан. Бўлмаса, қорангни кўрсатма!» — деган. Отанг раҳматли ҳеч ўйланмай шартни қабул қилгану менга уйланган...»

Самандар илгари ҳам бу ҳикояни кўп бор эшитган, фақат эндигина унинг маъносини чақиб ўтирарди. Ҳа, юрагида қарийб ўттиз йилдир тинимсиз гуриллаб ёнаётган оловнинг иллизини кўриб турарди у... «Агар унинг томири бунчалар чуқур узанмаганда эди, менинг депсинишларимга бардош беролмай аллақачон узилиб кетган бўларди», деб ўйлай бошлади энди Самандар.

11

Самандар машинасини ота уйида қолдириб, ўзи пиёда бир-бир босганча қишлоқ кўчаларини кеза бошлади. Ҳавода аллақачон куз нафаси кезиб юрган бўлсада, кун ҳали иссиқ эди. Ёзнинг жазирамасидан қолган тафт оламини ҳалиям ўз бағрида аллаларди. Олдинда асфальт йўллар тугаб, тупроқлиси бошланди.

Самандар туфлисию пайпоғини ечиб қўлига олди, шимининг почасини шимариб, пахта пайкаллари бўйлаб улоққан тупроқ йўлда аста одимлай кетди. Қандай мазза! Юмшоқ тупроқнинг илиқ тафти товонлари орқали ўтиб, Самандарнинг бутун ўтмишини — қишлоқда кечган болалигини хотирасида жонлантириб юборди...

Самандар беихтиёр равишда йўлни пахта далалари сари олди. Мана, ўша — болалигининг олтин палласини ўз қаърига ютиб юборган пайкаллар! Мана, ўша — теримчи қизлар билан беллашиб, гоҳ енгиб, гоҳ енгиллиб юргани пахтазор! Мана, ўша ўспирин йигитнинг энди болиғлик чоғига қўйган шаҳло кўзли, қорамағиз қиз — Азиза билан муҳаббат ҳақида тортишиб, бир-бирларидан аразлаб юришларига сабаб бўлган эгатлар!.. Эҳ, ҳаммаси шу ерда!..

Пахта терими бошланган экан: пайкалларда эгилиб олиб момиқ тўплаётган теримчиларнинг елкаларию бошлари кўриниб турарди. Тавба, нақадар таниш манзара! Гўё у кеча шомда пахтасини тортириб уйига кетгану бугун яна қайтиб келаётгандек. Кеча ва бугунни боғлаган биргина тун бор орада! Ана шу тунда унинг

умри ўтиб кетаёзиди. Ҳа, орада биргина кеча — аввалига ойу юлдузлар чарақлаган, кейин эса улар бетини қоп-қора булутлар қоплаган ёлғиз тун кечибди!..

Самандар пайкал оралади. Теримчилар бирин-кетин бошини кўтариб таажжуб билан боқишди. Бир-иккитаси салом берди, қолганлари оғизлари очилганча шаҳарча кийинган нотаниш кишига: «Кимсан, бу ерда нима ишинг бор?» — дегандек ғалати тикилиб туришарди. Самандар эгатлар бўйлаб ялангоёқ юришдан озорланди. Туфли ичида улар нозиклашиб, сезувчан бўлиб қолишганди: ўтириб туфлисини қайта кийиб олди. Яқинидаги қизларга деди:

— Салом, қизлар. Мен сизларнинг ҳамқишлоқларинг бўламан. Отим Самандар. Ваҳоб тоғанинг ўғли. Усмон ака ва Соҳиба опаларнинг акаси. Ҳа-я, улар сизлардан аллақанча катта-ку! Усмоннинг қизи Сурайёни биласизларми, ўшанинг шаҳардаги амакиси...

— Таниймиз, — деди ораларидан биттаси. Самандар «нажот фариштаси»ни кўриш учун ён томонга қайрилиб, қорамағиз, шаҳло кўз қизга кўзи тушди. Во ажаб! Ким бу?!.

— Азиза!.. — деб юборди у ҳайратини яширмай.

— Азиза опанинг қизлари, Нилуфар, — дея тушунтириш берди ёнидагиси.

— Нилуфар!.. — баттар довдиради Самандар. Лекин шу заҳоти ўзини қўлга олишга тиришди. — Нилуфар бўлса Нилуфар-да! Майли, теришга битта этак бериб турасанми, қизим? Эвазига бир этак пахта бераман.

— Вой, ундай бўлса мендан олинг! — деди бояги жавоб берган қиз.

— Йўқ, меникини олинг! — дея белига ўроғли бир неча этакдан бирини еча бошлади наригиси.

— Сизларга кейинги сафар териб бераман, қизлар, — деб Нилуфарга яқин борди Самандар. — Мен дугоналарингдан сўраб қўйдим...

— Аянг яхшими? — сўради улар пахта қаторларига ёнма-ён тушиб теримга уннаб кетишганда.

— Яхши, раҳмат, — жавоб берди қиз.

— Мени ўртоқларинг унча билишмасакан. Лекин сен қаердан танийсан?

— Уйимизда китоблариз бор...

— Шундайми? — нима дейишини билмай жимиб қолди Самандар. Бир оздан кейин эса чайналди: — Аянг билан бирга, бир синфда ўқиганмиз... Даданг билан ҳам...

— Биладан, — илиб кетди шаддод қиз, — аям кўп гапириб берган сиз ҳақингизда.

«Нимани гапирган, мен ҳақимда нима деган?» — деб сўрагиси келди-ю, тилини тийди Самандар. Мавзуни бошқа томонга бурди.

— Исмингни ким қўйган, нега Нилуфар?

— Акамларнинг исмини дадам, меникини аям қўйган экан. Маъноси... шундай бир гул бор экан, сувнинг юзида ўсар экан, аммо илдизи бўлмасакан. Сиз буни мендан яхшироқ билсайиз керак, шоирсиз ахир?.. — деди билафонлик ила Нилуфар. — Кейин аям...

— Нима аянг? — теришдан бошини кўтариб қизга қаради Самандар. — Нима деди аянг?..

— Йўқ, ҳеч нарса... — қиз нариги томонидаги эгатга эгилиб, гўё Самандардан узоқлашди.

Улар яна бирпас жимгина теришди. Ниҳоят, Самандар қаддини тиклади. Тўлиб қолган этакни ечиб қизга узатди.

— Раҳмат сенга, қизим. Даданга, аянгга салом айт.

— Вой, кетасизми?.. — деди Нилуфар дабдурустан. — Кейин ўзининг саволидан ўзи хижолат бўлиб ерга қаради: — Майли, раҳмат сизга ҳам...

12

Самандар пайкалдан чиқиб, тоғ томонга — қирғиз тупроғи сари йўналди. Кета-кетгунча Нилуфар қиз билан эндигина ораларида бўлиб ўтган суҳбатни ўйлаб борди: «Нега, нега унинг исми Нилуфар?.. Бу шунчаки тасодиф эмас. «Нилуфар» деган исм Азизага, шубҳа-

сиз, кўп нарсани англатади. У бу исми атайин танлаган. Лекин нега, нима учун? Ахир, Азиза Нилуфар ва Нодир тутган йўлни ҳеч қачон ёқлаган эмасди-ку!..»

Кейин Азиза туфайли болалик дўсти Ҳамид билан ораларидан ола мушук ўтиб, борди-келдини йиғиштириб қўйгани тўғрисида ўйлай кетди. Ҳамид Азизага уйланганидан сўнг негадир Самандарга ғашланиб қарайдиган бўлиб қолганди. Илгари ундай эмасди. Муносабатларини аллақандай вирус секин-аста еб битирди: Самандар Мингтепани йўқлаганда улар яшайдиган қўшни маҳаллага умуман ўтмай қўйди. Бир вақтлар эса келар-келмас ўша ёққа ошиқарди, Ҳамид билан тонготар қилиб мириқиб суҳбатлашарди. Уларнинг серорзу, файзиёб дамлари эди!.. Эҳ, ҳаммаси ўтиб кетди... Тошкентда узоқ қолиб кетиб, бир келганида укаси Усмондан эшитгандики, Самандарнинг аллақайси китоби сабаб Ҳамид ва Азиза уришиб қолишибди. Уришгандаям ёмон бўлибди: Ҳамид аччиқ қилиб Қашқадарёга чиқарилган сингисининг уйидан паноҳ топиб, экин-тикинига қарашганча ўша ерда ёзни ўтказиб қайтибди. Самандар ҳол сўраб борганида эса Азиза салом берибоқ ўзини ичкарига урди, Ҳамиднинг бўлса қовоғидан қор ёғиб, ҳечқурса йўлига «уйга кирайлик, чой-пой...» қабилида илтифот ҳам кўрсатмаганди. «Ким арпангни хом ўрди? Нега мендан хафасан? Дўстмисан ўзи, нега гапирмайсан?..» — дея бўғилгани ҳануз ёдидан чиқмайди Самандарнинг. Ҳамид: «Бизни унутсанг, уйимизга қадам босмасанг, менга дўстлик қилган бўласан! Менинг сенга дўстлигимни эса унут!» — деган, Самандарни минг хил сўроқлар тиғига гирифтор ҳолда қолдирганди ўшанда. Қанча ҳаракат қилмасин, Ҳамид бошқа миқ этмаганди...

Самандар шуларни хаёлидан ўтказар экан, йўл бошига чиқиб қолди. У ерда теримчиларнинг бир қисми тележкага пахталарини торттириб туришарди. Салом бериб ёнларидан ўтиб кетаркан, Самандарнинг ёдига пахтани икки юз килога етказаман, деб шунча қилиб

хам мақсадига эришолмай қолган аламли кун тушди. Ўшанда атиги бир кило етмай қолганди ва шу кертикни Азиза тўлдирмоқчи бўлиб роса типирчилаган, ахийри кўзлари жиққа ёшга тўлиб, Самандардан аразлаганди. Энди ўйлаб кўрса, бечора Азиза ҳамиша Самандарнинг кетидан соядек эргашиб, ҳар қадамда унга арзимаган бир нимада бўлсаям ёрдами тегишини истаб келган экан. Хўш, буларнинг бари қизнинг Самандарда кўнгли борлигини англатмасмиди? Лекин бу тўнка бирон марта Азизанинг ўша кўнглига қарадими? Унинг раёини қилиб, юзига кулиб боқдими? «Нега киприкларингда мудом нам бор, қароқларинг тубидаги дарднинг номи нима?» — деб бирон марта сўрадими?.. Йўқ-да... Эҳ, у ёғини сўрасангиз, дунёда буларникига ўхшаш яна неча миллион қисматлар топиларкин... Шуларни ўйларкан, Самандар Ҳамидни тушуна бошлади. Ўзидан уялди. Хижолатга тушди... Ҳар кўйга солиб ўйлаб кўрса-да, ўзининг айби нима эканлигини чиқариб ололмади...

Самандар юра-юра сувнинг бўйига келиб қолди. Бу ўша сув эди: Нодир ва Нилуфарни оломон чангалидан, раҳмсиз тақдир азобидан қутқариб ўз бағрига яширган сув!.. Самандар аста унинг қийисига чўкди. Бармоқлари билан пайпаслаб иккита бодомдек тош топди-да, каналга ташлади: тошлар бирин-сирин чўлп-чўлп этиб овоз чиқарганча сувга ботиб кетди... Самандар ана шу ўтирганча қош қорайди. Узоқдан у худди қабр олдида ўтириб дуо қилаётган одамга ўхшарди...

13

Нигора билан гаплашган куниёқ Шаҳло ҳовлиқиб Гулчеҳра опаникига отланди.

— Ҳеч нимани тушунолмадим, қизим, — деди опа салом-аликдан кейин айвондаги жойда чой қуйиб бераркан. — Нима савил дард экан бу? Текширувлардан деярли соппа-соғ чиқади, дўхтирлар бир-бирига қараб елка қисишади. «Бизнинг касалимиз йўқ», дейишади.

Кейин навбатдагиси келади. Уям шу гапни айтади. Ахийри, кардиолог билан невропатологнинг гапи бир ердан чиқди: неврозми, бир нималар дейишди. Дўхтирнинг тилида оти узундан-узоқ. Лекин қисқаси, асабдан экан, сиқилиб, юрагини тамом қипти, қиз тушмагур... Ол, қизим, манави узумдан егин, офтобда пишиб ярақлаб кетибди, қара... — Гулчеҳра опа узум тўла идишни Шаҳлога яқинроқ суриб қўйди.

— Тураверсин, оламан, — деди ўйланиб Шаҳло.

Гулчеҳра опа елпиғичини айлантириб, куннинг ҳалиям иссиқлигидан шикоят қилганча давом этди:

— Ўйлаб ўйимнинг тагига етолмаяпман, қизим. Бойбадавлат бир хонадонда ўсган қиз, ундан ҳам каттароқ оилага турмушга чиқиб, егани олдида, емагани кетида бўп келаётган аёл, икки ёнида икки фарзанди — ўғил-қизи, эшигида қўша-қўша мошинаю хизматкорлари пойлаб турган пошшоойим бўлса, ҳа, бу ўлгур юрак дегани нега сиқилади?..

Шаҳло худди айб устида қўлга тушган одамдек бир сесканиб тушиб, кўзини олиб қочди. Кейин кетишга рухсат сўраб, қўзғалди.

— Амакимни сўраб қўйинг, — деди Шаҳло Гулчеҳра опа билан ўпишиб хайрлашаркан.

— Хўп, сўрайман. Улар ҳам қариб қолдилар, бу йилдан ишга ҳам бормаяптилар.

— Йўғ-эй, ҳали тетиклар-ку? — ажабланди Шаҳло.

— Саксонга кепқолдилар, қизим. Ёш кўринганлари билан иссиқ жонакан, мазалари бўлмаяпти...

— Майли, соғ бўлсинлар, яхши қолинг, — Шаҳло қайрилиб кета бошлаганди, Гулчеҳра опа гап қотди.

— Шаҳло, қизим, — опа яқинроқ келиб, қизининг энг яқин дугонаси кўзларига умид-ла тикилди, ялинганнамо оҳангда илтимос қилди: — Сан... сан бир телефонда гаплашиб кўр, ҳарҳолда ўртоқсизлар, балки санга ёрилар... агар ичида бирон дарди бўлса... — опа кўзларидан оқиб тушган ёшни кафти билан сидирди. — Сан бир гаплашиб кўргин-а, кейин манга айтарсан.

— Кўйинг, йиғламанг, Сабо тузалиб кетади ҳали. Ўзимниям Москвада озгина ишларим чиқиб турганди. Баҳонада Сабо билан юзма-юз кўришиб, гаплашаман. Кейин сизга кўнғироқ қилиб, ҳаммаси жойида эканлигини айтаман... — опанинг елкасидан тутди Шаҳло.

— Вой, бўйларингдан ўзим айланай, сан Сабогинаминг чин дўстисан-да ўзи, — опанинг кўнгли ийиб, йиғламсираб Шаҳлони қайта-қайта ўпди. Узоқдан-узоқ дуо қилиб, оқ йўл тилади...

14

«Учмоққа қанот йўқ, вале учгаймен»¹, деб ўқиганди Самандар. Шу ҳикмат гўё унинг учун айтилгандек эди. Самандар изтироб чекиб бўлса ҳам, айрилиқ дардини елкасида бутун умр кўтариб келса ҳам, барибир... барибир олдинда ишқ бор эди. Қанақа олдинда? Юрагида бор эди ишқ. Унинг юраги қонни эмас, муҳаббатни айлантларди, томирларида қон ўрнида ишқ оқарди. Шу ишқ уни ерда юргизмас, аксинча, осмони фалакда учириб олиб юрар, нобакор ва ифлос дунёнинг балчиқларидан гард юқтирмай асрар, қалбини покизалик рутбасида муқим тутиб, кўнглини тўқ айларди. Ҳа, Самандарнинг оёқлари ерда одимласа-да, хаёли кўнгли янглиғ самоларда парвоз этарди... Лекин... лекин бирданига буларнинг бари кўздан ғойиб бўлди. Гўё бир онда ер ёрилдию ҳаммаси унинг қаърига қулаб тушди. Чунки Самандар ўз маҳбубасини, унинг ишқи тафтини, мавжудияти таратган тўлқинни ҳис қилмай қўйди, ЁЛФИЗЛИК аталмиш мудҳиш чоғга йиқилди. Унинг дилидаги фожеа шундан ёки шундай бошланди. «Учмоққа қанот йўқ, вале учгаймен», деб юрган киши энди юзта қанот боғласангиз ҳам ўрнимдан жила олмайман дейдиган алпозда абгор, афтода ётибди. Чунки қаршиликларни енгиб, вужуд офирлигини ҳавога кўтариб юбо-

¹ Жалолиддин Румийдан.

радиган қувват қанот эмас, балки юракнинг ҳолати эканлигини Самандар илк бор англаб етди. Ложувард кўкда Самандар парвозини таъминлаб турган кучнинг оти ишқ эди. Энди бўлса юрак ҳувиллайди. Худди эгаси вафот этиб, ҳайҳотдек уйда ёлғиз қолган ит каби қаровсиз мунғайиб турибди унинг кўнгли. Ишқдан яралган қанотлари эса синиб, икки томонда майишиб ётибди...

— Инсон севар экан, гўё мўлжалга тўппа-тўғри учиб бораётган ўқ каби ҳис қиларкан ўзини, — дея ўйлай бошлади ёта-ёта зериккан Самандар яна далаларнинг этагидаги тупроқ йўлга тушиб олганча. — Дунёга келиб кетишдан мақсад, деган саволлар ўз-ўзидан қимматини йўқотиб кўяр экан муҳаббатнинг қўйнида. Чунки мақсад ҳам, мурод ҳам, истагу эҳтиёж ҳам... — барча-барчаси севгининг ҳукми остида бўларкан. Ҳа, киши севар экан, уни ҳеч қандай фалсафий жумбоқлар безовта қилмаскан. Муҳаббат соб бўлган ёки у йўқотилган вақтдан, киши уни ҳис қилмай қўйган лаҳзадан эътиборан эса ҳаммаси яна қайтиб келиб, шўрлик инсон бошига лаънати савол бўлиб ёғиларкан: Нега тугилдим? Нима учун яшаяпман? Шу чоққача нималар қилдим? Умрим беҳуда ўтмаяптими? Ҳаётимнинг маънисини нима? Насл қолдириб таскин топиб бўладими? Умуман, туғилиш ва ўлишнинг қандай сиру синоати бор? Ўлим нима? Ўлгач, инсон яшай оладими?.. Эҳ-ҳе, сўроқларнинг қум зарраларидек адоғи йўқ. Бироқ барига битта нарса билан жавоб берса бўларкан: Муҳаббат! Чунки чинакам севиб-севилиб яшаётган дамларида инсоннинг ундайин саволлар билан, айниқса, сўроқларнинг жавоби билан иши бўлмаскан. Ошиқ ўз кўнгли ҳолига кўра дунёдаги борлиқ савол ва уларнинг жавобидан баландда яшаркан!..

Самандар оёқлари остида юмшоққина бўлиб ётган, ҳар қадам ташлаганида поппилаб чангиб бераётган тупроқ йўлдан боса-боса чарчади. Шундоқ ёнбошига бурилиб, тутқатор орасида шилдираб оқиб турган ариқ бўйига тиззалади. Энгашиб қўлини, юзини ювди. Кейин

кузнинг тиниқдан-тиниқ зилол сувига тикилганича ўй-ланиб қолди. Ўз-ўзидан лаблари пичирлаб шеър айта бошлади:

Эсимни танибман изладим сани,
Кўзинг ойнасида ўзни кўрай деб.
Бенаво гадодек кездим сарсари,
Руҳингдан руҳимга паноҳ сўрай деб.

Эй, менинг ўз қаҳрамонлари тақдирини ўйлай-ўйлай қонга тўлган жигаримдек азиз, юрагимдек ҳассос бўлиб қолган ўқувчим! Бу орада Самандарнинг дилидан яна алламбало кечинмалар кечди. У Тош шаҳарга яна кам деганда ўн карра бориб келди. Шунда у тамоман тушуниксиз ҳолларга рўбарў бўлди: яъниким, қишлоғидан, болалиги ўтган тупроқ йўлдан ташқарига, масалан, пойтахтга чиқдими, бас, ҳаммаси — ишқ изтиробни қайтиб келиб, унинг ложарам бошига тошдек ёғиларди. Шунда унинг ҳолини кўрсангиз эди: айтсанг адо бўлмас, тушунтирсанг тушунилмас кўйларга тушди. Кейин... кейин у ғайришуурий равишда Мингтепага қайтардида ўзини кимсасиз далаларга, адоғи йўқ тупроқ йўлларга, қиру адирларга урарди. У ерларда тонгдан то шомгача тентираб юрар, сувларнинг бўйида ўтириб олиб, юрагидаги оғриқларни тўкиб солар, қиру адирлар, Мингтепанинг пасту баланд тепаликларида думалаб ётар ва шу тахлит шиддат билан бостириб келаётган ишқ ва ишқсизлик босқинидан қилдек илиниб турган жонини асраб қоларди... Бир вақтнинг ўзида ҳам самарали, ҳам самарасиз бўлиб кўринадиган чирпинишлар бағрида Самандар жудаям кўп шеър ёзди. Аммо биронтасини илгаригидек дафтарига кўчириб қўймади, бу ҳақда ўйламади ҳам. У шеърларни сув ёқасида сувларга айтди, осмонга тикилиб ётган маҳали кўк тоқига ёзди, кунчиқиш ва ботиш асноларида эса ол шафаққа муҳраб борди. Ҳаммасидан чарчаб, қобоқларини жипс юмиб олган паллаларда бўлса, миясини ютиб юборган зулмат

бағрига ёзди... ёзди... ёзаверди... Шунда сўзлар аланга олиб, кўз олдини қоплаган зулмат қаърини кескир, оловли қилич янглиғ тилиб ўтар-да, униққан дунёси ёришиб кетарди:

Орзу қилмасликдан кўрқардим бир вақт,
Энди орзулардан қочгум кўп йироқ.
Ишқсиз ҳаёт йўқдир, дердим мен фақат,
Энди ишқнинг ўзи қотилдир кўпроқ...

«Наҳотки... наҳотки, алалоқибат муҳаббат қотил бўлиб чиқса?..» Бу савол Самандарнинг миясига мисканадек ёпишиб олиб, ундан ҳаётпарастликни сўриб ола бошлади...

Нима бўлгандаям, ишқ ёмон хуруж қилган асноларда андак тин олволиш илинжида қишлоққа ура қочадиган бўлиб қолди-ку... Лекин нега бундай эканлиги тўғрисида бош қотирмасди, ёлғиз билгани шу эдики, Мингтепанинг баланд-паст, ўйдим-чуқур тўзонли йўлларида ҳориб-чарчагунча кезиб юрар экан, ишқ ва ишқсизликнинг омонсиз изтироблари қадам-бақадам тўкилиб, ерларга тушиб қолаётгандек туюларди. Ким биларди, балки ишқ ҳам қалбнинг қайсидир мезонларида, эҳтимол, туб-тубида инсоннинг Ватани ила бир жойда истиқомат қилар. Эҳтимол, Ватан ва муҳаббат битта дарахтнинг икки улкан шохларидир. (Дарахтнинг битта илдизи сувга қондими, бас, унинг барча шохлари барабар баҳраманд бўлиб яшнаб қолар...) Йўқса, севгилисидан айрилган, ундан йироқ тушган чинакам ошиқ нега ватанидан жудо бўлган афтода мусофирга ўхшайди? Нега худди шундай куяди, ниҳоясиз ғуссага мубтало бўлади?..

...Кишики тарк айлади ўз аслини,
Қайта истар рўзгорин васлини...¹

¹ Жалолоддин Румийдан.

Агар Ватан ва муҳаббат ўртасида қандайдир ришта бўлмаса, нима учун Самандар Мингтепага келганда гўё висолга етган ошиқ янглиғ ишқнинг мангу изтиробидан халос бўлаётгандек енгил тортади, руҳафзолик туяди... Бас, шундай экан, қачонлардир у Сабонинг кўзларида ўзини ва... ва яна туғилиб ўсган Мингтепасини кўрган бўлиши мумкинми? Эҳ, менинг саволларимга жавоб айловчи азамат бормикан дунёда?.. Шунча йўлни босиб ҳам муҳаббатнинг нима эканлигини ҳалигача билмадик-а!..

15

— Ўғлим, бир йилдан бери келасан-кетасан. Келсанг, кетгинг келмайди, тинмай хўрсинасан, нима бўлди, ичингда нима дардинг бор? Ахир, ёш бола эмассан. Қиз чиқардинг, яқин орада Солиҳа қизим билан ўғил уйлайман деб турибсизлар. Ўзингга нима қилди, болагинам?.. — сўради кампир бошини болишдан узиб хонанинг нариги четида ўзи билмаган ҳолда чуқур уҳ тортиб юборган Самандардан.

— Йўқ, аяжон... Ҳаммаси жойида. Менинг ёшимдаги одамнинг нимаям дарди бўларди? Ўзим шундоқ... — ёлғонлади Самандар совқотганидан кўрпани устига яхшироқ ёпар экан. Хаёлидан бўлса: «Кексайиб қолганига қарамай, аям жуда ҳушёр», деган ўй кечди.

— Қариб, бир оёғи гўрга бориб қолган онангни алдамай қўя қол, — кампир ўгирилиб ёнбошидаги токчадан яхна чой олиб ичди. — Худди севиб қолган бўз йигитдек оҳ чекиб юришингни бувангнинг замонидан бери кузатаман. Яширма энди, ичингни нима тирна-япти, болам?!.

— Қизиқмисиз, ая? Нима дардим бўлиши мумкин? — ҳам ўз ҳолидан, ҳам ўртада пайдо бўлган савол-жавобдан уялиб туриб ўтирди Самандар. — Тани жоним, бола-чакам — ҳаммаси соғ-саломат, ташвиш қилманг, ая...

— Ундай бўлса, — кампир рўпарага чўккалади, — эртадан уйингга, аёлингнинг олдига бор. Ой тўлди келга-

нингга. Сахармардондан шомгача қўйчивондек тупроқ тегиб юравермай, ёшингга, обрўйингга яраша иш қил, ўғлим! — деди қатъий қилиб она.

Самандар миқ этмади. Лекин ичини ит тирмаларди. Аяжонисининг пойларига судралиб бориб, ҳаммасини бақриб-бақриб айтиб ташлагиси, ундан чора-имдод тилагиси келди. Қани энди у: «Аяжон, мени бу ердан — Мингтепадан қувманг! Фақат шу ерда, ўша сиз айтган тупроқ йўлларда ҳолдан тойгунча юрибгина бағримни чўғдек куйдираётган дарддан ўзимни ҳимоя қила оляпман. Фақат сизнинг олдингизда, исирик, райҳон ва қатик ҳиди келиб турган кулбангизда, сизнинг ҳузурингиздагина нафас ола биялпман. Агар бу ердан-да ҳайдасангиз, ўлиб қоладигандекман!..» — дея кўксини тўлдириб ҳайқира билса!.. Майли уят бўлса ҳам... Майли, одамлар кулса ҳам... Маҳалла шумтакалари уни «Мажнун, жинни!» дея Қайснинг ортидан чопган болалар янглиғ қуллаб юрсалар ҳам рози эди у. Лекин... лекин гапиришга оғиз жуфтласа-да, волидасининг — дунёга келиб болаларининг қувончу кадаридан ўзга рўшнолик кўрмаган аяжонисининг, уларнинг ҳар қандай ташвишини ўзига сунгур¹ янглиғ шимиб олиб атрофида парвона бўладиган, дардлари шифо топмагунча тиниб-тинчимайдиган табиатини билганидан, аяганидан лом-мим демади, деёлмади. Ахир, дунёда беморликлар ҳам ҳар хил бўлар экан: тузаладиган... яна тузалмайдиган. Ўттиз йилдан бери ҳеч қайси бир тadbир ила беҳроқ бўлмаган савил ишқ дарди айтилгани билан ариб қолармиди?.. Қолаверса, Самандар ўз ёғида ўзи қоврилавериби билиб қолгандики, дарди бедаво экан. Энди у ҳамманинг кўзига ёмон кўришиб қолган шумшукдай эди. Самандарнинг борлигидаги иллат энди саратон касаллигига ўхшарди: вақти ўтиб кетган ва у энди зарпечак каби ёйилиб, ҳар қадамда томир отиб, кучайиб, етган жойидаги яшовчан ҳамма аъзонни бўғиб, маҳв этиб борарди. Энди уни кимгаки айт-

¹ Сунгур — мочалка.

санг, ўша одам ҳам захаланиб забун ҳолларга тушардики, бундай қотилликни ким ҳам истарди?.. Ҳа, шунинг учун ҳам ҳақимларнинг улуғи муҳаббатни хасталик, хасталик бўлгандаям шифоси ғоят мушкул руҳий бетоблик, дарди ҳарина деб билиб айтган экан.

16

Шаҳло «Домодедово» аэропортидан шошиб чиқдида, кутиш бўлмасида рус йигитларига рўбарў келди. Улар аёлни Сабонинг олдига — уйга эмас, балки тўғри эрининг ишхонасига бошлашди. Шаҳло буни улкан ишхонанинг поёни кўзга илашмас майдонига киргачгина тушунди. Йигитлардан сўради:

— Куда меня привезли?

Йигитлар индашмади, лекин уни бошданоқ юзларига чизиб олишган лутф ила лифтга таклиф қилишди. Шаҳлонинг уларга бўйсуншдан ўзга иложи қолмаганди. Бир неча дақиқадан сўнг эса у қабулхона эшиги қаршисида пайдо бўлди.

— Здравствуйте! — ҳавода қўнғироқдек овоз жаранглади. Шаҳло у ёқ бу-ёққа аланглаб, ўзига жилмайиб қараб турган хушрўй, хушбичим котиба қизни кўриб алик олди.

— Заходите, он вас ждёт, — деди қиз янаям мулойим оҳангда.

Шаҳло эшикни очиб ичкари кирди.

— Келинг, — тўрдаги салобатли стол ортида ўтирган мезбон сиполик билан қўзғалиб, Шаҳлонинг истиқболига юрди.

— Ассалому алайкум, — қўлини узатди Шаҳло.

— Ваалайкум ассалом, Шаҳло, яхши келдингизми? Йўлда қийналмадингизми? — мезбон аёлнинг тирсагидан тутиб ён томондаги диванга ўтиришга чорлади. Кейин столи устидаги аппаратлардан бирининг тугмасини босиб, «Кофе...» дедию Шаҳлога юзланиб, «Аччиқми, ширин?» дея сўради.

— Мумкин бўлса, аччиқроқ, — деди Шаҳло ўзини эзилган ҳис қилгани учун қаҳванинг кучига умид боғлаб.

— Два кофе, покрепче, — дедию меҳмоннинг қаршисига келиб, ҳол-аҳвол сўраганча жойлашди мезбон.

— Бизлар-ку яхшимиз, ўзингларга нима кўз тегди? Қаттан чиқди ўзи бу юрак балоси, ҳеч тушунмадим!.. — ҳам сўраб, ҳам ҳамдардлигини билдирди Шаҳло.

Бу орада эшик тақиллаб, салом берганча бир аёл бежирим финжонларда қаҳва олиб кирди-ю, ҳаялламай чиқиб кетди. Мезбон чақмоқ қандлардан бирини қаҳвага ташлаб, қошиқча билан узоқ аралаштирди. Шаҳлонинг савол, мулоҳаза қоришган гапларини индамай эшитди. Ниҳоят, мухатобининг кўзларига тик қараб деди:

— Ўртоғизни операция қилиш зарур бўляпти, Шаҳло...

— Нима?.. — Шаҳло қўлидаги финжонни ойнали стол устига тақ этиб қўйди. — Операция!.. — сўради ҳайрати ва кўрқувини яширмай. — Қанақа операция? Қатини?..

Мезбон ўрнидан оғир кўзғалди. Иш столи устида ётган «Мальборо» кутисидан сигарет олиб, бурчакдаги дераза қаршисига борди-да, форточкасини қия очди. Қўлидагини тутатиб, ичига чуқур-чуқур тортдию тутунини очиқ дарчадан ташқарига куҳлади. Сўнг синиққан оҳангда деди:

— Юрагини...

— Вой, ўлмасам!.. — Шаҳло ўрнидан туриб кетди. — Юрагини?.. — Кейин шохидан узилган мева каби тап этиб ўтирган жойига тушди.

— Сизни бу ерга опкелтиришдан мақсадим, — мезбон сигаретни кулдонда эзиб, аста одимлаган кўйи Шаҳлонинг ёнига қайтди, — Сабони операцияга кўндириб беринг, дея илтимос қилиш эди.

— Нима, Сабо рози бўлмаяптими? — бошини кўтариб саросима ичра мезбонга қаради Шаҳло.

Мезбон нам салфетка тутди:

— Йиғлабсиз... — Бирпас кутиб давом этди: — «Бошқа юрак билан яшамайман», дейди. — Ҳали буни ҳеч ким билмайди. Учинчи одам сиз бўлдингиз. Ортиқча

ваҳима бўлишини, айниқса, қизим билан ўғлим билиб қолиб, ўтакалари ёрилишини хоҳламайман. Илтимос, гап орамизда қолсин.

— Хотиржам бўлинг, чурқ этмайман... — деди Шахло гарангсираб. — Лекин Сабо нега кўнмайди? Врачлар нима деяпти?

— Врачлар нима деяётганини кўйиб турайлик, — деди мезбон тагин сигарет тутатиб ва бу сафар очик дарча қаршисига боришния унутиб. — Сиз хотиним билан яхшилаб гаплашинг, нима қилиб бўлсаям уни кўндириш керак. Юрак — ҳазил иш эмас. Донор топиш ундан мушкул. Мен ҳаммасини келишиб кўйганман. Ҳар куни, ҳар сонияда донор топилиб қолиши мумкин. Вақтимиз оз. — Мезбон тинмай тутунни ичига ютар, асабийлашганидан қўллари титрар, бояги сипо ва сермулоҳазалигидан тамомила узоқлашиб борарди. — Сабонинг розилигисиз ҳам бу ишни қилишим мумкин. Лекин юрак... нозик аъзо... Худо кўрсатмасин, бир нима бўлқолса...

— Яхши ният қилинг... — Шахло шундай дейишга деди-ю, кўрқув ва хавотирдан гезарган лаблари «пир-пир» учарди...

17

Лаппак-лаппак қор ёғарди. Мингтепа оқликнинг, мўъжизага чулғанган оппоқ оламнинг ичида қолди. Самандар аясига берган ваъдасининг устидан чиқа олмади. Икки ҳафта ўтар-ўтмас яна эшик қоқиб остонада қорасини кўрсатди. Машинасиз. Айтишича, йўллар сирпанчиқ, юриш таҳликали экан.

— Ҳай, болам-а, тўйга уннаб турган пайтларингда ортиқча чиқим-ку бу?.. — деди она ўғли пойтахтдан олиб келган иссиқ камзулни ичкарида кийиб чиқиб.

— Арзимас бир нарса, ая. Одамлар ота-онасини елкасида опичлаб ҳажларга олиб бораётган бир вақтда мен ўғил бўлиб нимани қойиллатдим?.. — деди Самандар эзилиб.

— Нега унақа дейсан, болам? Сизларнинг яхши дамларингда юзларингни кўриб яшаш мен учун ҳар қандай Маккатиллони кўришдан авло, — деди ая негадир кўзлари намланиб. — Отанг бевақт ўлмаганида, эҳтимол, сизлар ҳам аввалбошданоқ тузукроқ яшармидинглар? Сен ҳам ўша кўнгил қўйган шаҳарлик қизингга уйланар-да, юрагинг доғ бўлмасмиди?.. Агар отанг ҳаёт бўлганда... — ая бошқа гапиролмади. Томоғига аччиқ алам ёшлари тиқилиб, бўғзини ёпиб қўйди. Ўғлининг кифтига бошини ташлаб тўкилиб йиғлади... — Нега хотинингни тўй арафасида ёлғиз қолдириб келдинг? — деди анчадан кейин рўмолининг учи билан бурнини чимдиб артиб оларкан.

— Тўйга ҳали бор. Ёзларда. Неварангизни унаштириб қўйдик, холос. Шунга Солиҳа ҳозирдан ул-бул олиб сандиққа ташляпти-да, — тез-тез жавоб бериб онасини тинчлантирган бўлди-да, ўтган воқеадан, айниқса, аясининг ўзи ҳақида айтган гапларидан қаттиқ мутаассир ҳолда: «Мен бир айланиб келай», деганча ўзини кўчага урди ўғил.

18

Яна қор ёғади, яна қор,
Яна мен ул ёрга ташна, зор...

Йилларим ўтар-ку ғавғосиз,
Дардимга барибир давосиз...

Яна сен — юракни қийнаган,
Яна мен — ҳурликни ўйлаган...

Биламан — топмайман сени мен,
Излайман барибир нени мен?..

Яна қор ёғади, яна қор.
Эй Худо, лавҳимда нима бор?!

— Наҳотки... наҳотки, аям менинг бутун умрга чўзилган, ҳатто рафиқам ҳам тузукроқ фаҳмлаб ололмаган ишқимдан воқиф бўлиб юрган чиқса!?. — дерди у ўзига ўзи қор кечиб кенг далалар бағрига чиқиб кетганча. — Шунча вақтдан бери-я? Ахир, менинг муҳаббат можаромга ўттиз йиллар бўпқолди-ку! Бир вақтлар аям топган не-не қизларни рад этиб, сабабини сўраганларида: «Севган қизим бор. Ўшандан ўзгасига уйланмайман!» — дея қатъий жавоб бергандим. Бошқа ҳеч қаерда, ҳеч қандай баҳона билан ичимдагини аяжонимнинг ҳузурларида ташқарига чиқармагандим. Қандай... қандай қилиб аям ҳаммасидан хабардор бўлиб қолган экан?! — Самандар юра-юра ҳолдан тойди. Ўзини момикдек қор устига отди. Бир думалаб кўк юзига қараб олди. — Бундай жазодан кўра ёшлигимда чиққан ўша қизамиқдан ўлиб кетсам бўларди... — шивирлади лаблари. — Ҳозиргача дардимни бир ўзим кўтариб келяпман, деб адашган эканман. Дардим онажонимга ҳам юк бўлиб келган экан. Ўттиз йилдан бери, ўттиз йил-а!..

Самандар осмонга қараб ётар экан, бир пайтлар Сабога ёзиб берган шеъри ёдига қалқиб чиқди:

Сенга қараш учун, азизам,
Аввал кўкка тикиламан бир.
Нигоҳларим чўмилсин, ахир,
Сенга қараш учун, азизам!

Қарамоқ-чун сўнгра дунёга
Яна кўкка боқаман майиб.
Кўзимдаги аксингни, токи
Осмонларда қолдирайин деб.

Шеър Сабога жудаям ёқиб тушганди. Ёзган барча шеърларингиз ичида шуниси бошқача, деб юрарди у ҳар гал мавзу назмга бурилганда. Чунки ёрига қараш учун нигоҳларини кўк тиниқлигида чўмилтириб олгувчи, яна ёрининг аксини дунёларга қоришиб кетмасли-

гини истаб, сувратни осмонларга элтиб қўйгувчи ошиқ бўлиш учун кишининг юрагидаги муҳаббат жудаям но-зик, жудаям асил ва яна... битмас-туганмас бўлиши керакмиш унингча. — Лекин, — ўзига-ўзи пичирлади Самандар, — ёрининг даҳри дуннинг лойқаларига қоришиб кетмаслигини таъминлаш учун ошиққа юрагидаги муҳаббату билагидаги қувватдан ташқари бошқа нарса-лар ҳам керак экан. Унинг пешонасига омад деганла-ридан бир сатргинаси ўйиб битилган бўлиши зарур экан. «Омад деган нарса дунёда бор гап!»¹ — деб ёзган эди шоир. Мен... менинг кўчамдан эса юз чақирим нари-дан ўтиб кетди толе. Устига-устак, мен мағрур эдим. Дунёни ва ундаги ўйин қоидаларини менсимасдим. Ҳаммаси ўсимлик каби ўз-ўзидан ва табиий равишда ўсиб чиқиши лозим, деб билардим. Атрофдагиларни ҳам ўзимга ўхшатардим, одамлар билан ўзаро муомалалар менинг уларга бўлган муносабатимдан келиб чиқади, ҳаёт инсондаги олий фазилатлар асосига қурилади, деб ишондим. Ҳозир ўйласам — кўрсам, бу ишонч менда эътиқод даражасига кўтарилган экан. Ахир, эсимни та-ниганимдан буён менга уқтиришгани шу эди, мен ҳам бунни бажонидил қабул қилгандим. Бойлик ва мартаба-га интилишни бўлса, ожизлик ва нафс найранглари дея писанд қилмасдим. Кейин билдимки, мен менсимаган ва ҳануз қадрламайдиганим ўша лаънати нарсалар ту-файли сени дунёга, қилвири чархга бой бериб қўйган эканман, Сабо! Мен назарга илмаган зар ва зўр ўзимни ҳам бир чақага олмади: мени итдек хор қилди... — Са-мандарнинг юрагида узун йиллар давомида тўпланиб қолган алам сизиб чиқа бошлади. — Муҳаббат бундай бўлмайди, — давом этди у изтироб билан ётган жойида у ёндан бунисига ағанаркан. — Тўғри, муҳаббат яшал-ган масъуд дамлар ила ўлчанмоғи керак! У фақат ҳиж-рондан иборат бўлмаслиги даркор. Бу — нотўғри, бу... зулм ва ҳақорат! Узлуксиз давом этган ҳижрон инсон-

¹ Абдулла Ориповдан.

ни яхши томонга бошламайди: у қалбни маҳв этади. Узлуксиз ҳижрон туфайли ошиқнинг қалбида, ақлида, бутун борлиғида қанақадир кўр тугунчалар пайдо бўлади ва... ва маъшуқа ила муносабатсиз бу тугунчалар тузалмас ярага айланиб боради. Бу эса хавфли, жудаям хавфли! Муҳаббат яшалиши керак. Худди тўйиб-тўйиб, суйиб-суйиб симирилган тоза, муаттар ҳаводек. Қани айтинг, ким мусаффо ва муанбар ҳаводан нафас олишдан тўяди, зерикади?.. Ҳеч ким! Демак, ҳақиқий ишқнинг ҳам поёни йўқ: у камида ошиқ ва маъшуқнинг умрига тенг қудратдир!.. — бақириб ўрнидан туриб кетди Самандар. — Эй, қаттол дунё! Мен сендан ҳам, сенинг нағмаларингдан ҳам нафратланаман! Менга тайин қилган қисматингга тупураман! Лаънат бўлсин ҳаммасига!.. — Самандар қўлини баланд кўтариб, кўкка тикилганча жим қотди. Кейин яна тилга кирди. Аммо секин, босиқ овозда гўлдиради: — Мен ўзимниям ёмон кўраман! Одам ўз тақдирини ўз қўллари билан яратади, дейишади. Мана, — деди у қўл ва оёқларига жиннилардек аланг-жалаң боқиб, — мана, мен яратган, ичию таши армон ва аламга тўлиб кетган ижод намунаси! Ёши олтмишга қараб кетяпти-ю, туриш-турмуши — юрагининг ортидан садоқатли ит каби эрчиб юришдан, биллиб-билмай онасини қон йиғлатишдан, бола-бақрасию юввош аёлини муҳтожлик чангалида судраб, беш кунлик дунёда омонат жонларига адоқсиз ситамлар етказишдан, қўйингки, жами хешу тобор бағрини доғ-доғ ўрташдан бошқасига ярамайдиган, ландавур, лапашанг ва исқирт махлуқ!.. — Самандар кутилмаганда гуп этиб тиззаларига ўтирди ва йиғлаб қор олиб бошига соча бошлади. Кейин панжаларини паншаха қилиб юзларини тирнаб ишқади, минғирлаб мурожаат этди:

— Сабо... Сабогинам!.. Қаердасан? Кўрмайсанми, сенсиз нима ҳолларга тушдим!.. Ахир неча йил бўлди, неча йилдан бери жимсан, нидо бер, қаерга кетиб қолдинг? Нега мени ташлаб қўйдинг? Ахир мен сендан молу давлат сўрабмидим, васлингни талаб қилибмидим? Бор-йўғи

борлигингни, борлигингни сезиб, ҳис қилиб яшаш бас эди менга. Ўзингни кўрмасам ҳам майли эди. Ҳар ҳафта овозингни эшитиб, парвозга отилган қушдек ҳаётга талпинишининг ўзи кифоя эди. Кейин... кейин шу ҳам йўқ бўлди. Сен қайгадир ғойиб бўлдинг, йитдинг! Сени кимдан сўрашни билмадим, ҳануз билмайман. Аммо... аммо сенсиз қолишдан, сени ҳис қилмай яшашдан кўра жаҳаннамга тушиш беҳроқдек туюлади менга. Айт, товуш, бир белги берки, тириклигингни, бор эканлигингни билайин, Сабо!.. Йўқса... йўқса... билмадим, охир замоннинг нафаси кезиб қолганга ўхшайди юрагимда...

Самандар шу ҳолида узоқ, жудаям узоқ ўтирди. Кейин пичирлади:

— Сен бормидинг ё ҳаммаси хаёлимда эдими, билмай қолдим, Сабо! Сен билан бирон марта бўлсин юзмаюз кўришганмизми ўзи ёки нимаики бўлган бўлса, бари тушларимда, хаёлимда кечдими, билмайман, Сабо!.. Айт, қаердасан, садо бер, мени ўз олдинга чақириб ол, Сабо!!!

Парча-парча бўлдим, қайдасан?
Юрагимда жарлик, қайдасан?
Қулаб тушмоқдаман, қайдасан?
Сенсизлигим — зўрлик, қайдасан?
Парча-парча бўлдим, қайдасан?..

Сени кутиб умрим ўтди-ку,
Қуёш эмас, илинж ботди-ку!..
Юрагимда бўшлиқ — бир юҳо
Йўлим пойлаб, ўзим ютди-ку!..
Сени кутиб умрим ўтди-ку...

Қайғуларим энди дармонмас,
Мажнун бўлиш сира армонмас,
Йўлларингда битдим — ёлғонмас,
Танда жоним энди омонмас,
Азоблар бас, манзиллар абас!..

Сени дедим — ўтдим — бормидинг?!

— Самандар, Шердилнинг отаси қазо қилган. Эртага иккинчи пайшанбаси, эсингдан чиқиб бирон ерга кетиб қолма, тагин, — деди Ҳанифа ая кечга томон бир аҳволда қалтираб уйга кириб келган ўғлига. — Совқотиб қопсан-ку, болам. Қаерларда юрдинг мунча? — Кейин онаизор узоқроқдаги хоналарда ивирсиб юрган неvara қизларини чақириб: — Тоғангни овқатини иситиб, чойига қаранглар... Ҳой, мен сизларга айтяпман, Қаноат!.. Ошхона бу томонда, қизим, нега мосовсирайсан? Печкага ўтиндан аямай тикинглар, бўлақолинглар энди! — деди.

— Худо раҳмат қилган бўлсин, — юзини силади Самандар.

— Шу Шердил ўртоғинг ота-онасини куйдириб жўнатди-да, болам, — дея гап бошлади ая бир зумлик сукунатдан сўнг хўрсиниб. — Нозима-ку... бўлари бўп кетганди боёқиш. Хотинидан кейин Тоҳир акаям Тошкан йўлига қарай-қарай адо бўлди. Оғирлашиб қолганда чақиритган эди... ўртоғингни... келмади. Қайси бир гўрда — хорижда юрган экан. Кута-кута, ахийри учинчи кун деганда омонатини топширди бечора. Ўлар вақти: «Мени ундай ўғлим йўқ, оқ қилдим», деганмиш. Маҳаллада ҳаммининг оғзида шу гап... Ҳеч банданинг бошига солмасин бундай иснодни. Энди ўртоғинг бошини қандай кўтариб юради-а, болам?..

Ая яна нималарнидир гапирди, лекин Самандар унча илғай олмади. Чунки у Шердил ва яна ўз қисматидаги уйқаш бир унсур — бахтсизлик ҳақида ўйга толганди. Унинг назарида, айнан шу ўринда икки дўст бир-бирига икки томчи сувдек менгзашиб қолганди. «Қанчалар иноқ эдик, қандай бахтли эдик бир вақтлар, Шер! Энди қара, тақдир шамоли бизларни қайси бегона манзиллар сари учираб келди...» — дея ичкиб ўйларди у жиянлари дастурхон ёзиб, олдига ҳовури чиқиб турган егулик келтириб қўйишганда...

Сабонинг аҳволи Шахло кутгандагидан ер билан осмонча фарқли эди. Ҳарҳолда, Шахло шундай деб билди.

— Жинни эдинг, жиннилингча қопсан!.. — деди Сабони ошхонада куймаланиб юрган алпозда кўрган Шахло сўрашишни ҳам кейинга суриб.

— Ҳа, нима? Касалман деб бирйўла ётиб олайми? — деди дугонасидан қолишмай қўлидаги миксерни ошхона столи устига қўйганча қўлини ювишга тутинган Сабо.

— Яшшамагур! Ўтакамми ёрдинг-ку, одам ҳам шунақа бўладими!.. — эшик кесакисига суяниб олганча Шахло ҳужумда давом этди.

— Ман нима дедим санга? Бирон марта мазам йўқ, дедимми? Ўзинг келдинг. Ҳа, нега келдинг ўзи? Бошқа қиладиган ишинг йўқми? — Сабо қўлини сочиқ билан яхшилаб артди.

— Сабо деган бир тентак дугонамни «ўляпти» деб эшитганим учун оёғимми қўлимга олиб, чопиб кевуримман ман аҳмоқ...

— Видолашиб қолай дегансан-да.

— Ҳа-ҳа, шунақа. Ўтдагиларга салом айтиб қўяй, дедим...

Сўнг икки дугона бир-бирларига талпинишиб, маҳкам кучоқлашганча жимиб қолишди. Бирпас ўтгач, аввал Шахло, кейин эса Сабо бурниларини тортди. Бир-бирларини қўйиб юбормаган куйи Шахло бир қўлида осилиб қолган сумкачасини пайпаслаб титкилай бошлаганда, Сабо шундоқ тепада осиглиқ шкафчани тусмоллаб очди.

— Ма, кўзингнинг сувини артиб ол! — салфетка чиқариб узатди дугонасига елка оша.

— Сангаям керакка ўхшайди, ўртоқжон?.. — деди худди Сабо каби салфеткани орқадан узатиб Шахло.

Кейин... кейин улар кўзларида ёш билан шарақлаб кулиб юборишди...

— Сан яхши кўрадиган пишириқ тайёрлаётгандим. Қарашиб юборасанми? Кутганимдан кечроқ келдинг, — деди Сабо, улар бир-бирларига мушукдек суйкалишиб бўлишгач.

— Йўлинг тикилинч, юриш қийин бўлса, яна нима? Ҳамма бало мегаполисингда экан, шаҳардан чиқдик дегунча машиналар камайди. Шунга бўлса керак-да, — қўлини ювиб дугонасига қараша бошлади Шахло...

Орадан бир оз фурсат ўтгач, бир-бирини соғиниб, ичкиб қолган ўртоқжонлар юз хил баҳоналар шарафига қадаҳ уриштиришганча анчагача чақчақлашиб ўтиришди.

— Етар, Шахло, «Кагор» ичиб ўзимизни мастдек тутишимиз, — кулди Сабо кўзгалиб ва қўлини узатди, — тур, кетдик, ҳовлига чиқамиз. Ҳавоси мазза.

Улар елкаларига пальтолариини илиб, бошлашганча уйнинг орқасидаги боққа чиқишди. Шахло киш бўлишига қарамай, ям-яшил ва жудаям гўзал шакл берилган дарахтларга қараб беихтиёр «Вуууй!» дея хитоб қилди.

— Мунча чиройли бўлмаса булар, кучоқлаб олгинг келади-я!.. Эринг яшашни билади, — деди у бир оздан сўнг айланиб боғ этагидаги ойнаванд шийпон ичига киришаркан. — Оҳ-оҳ, иссиқ, роҳатижон экан бу ер!.. — боз ҳайратланди Шахло.

— Ҳа, улар яшашни биладилар, — маъюсланиб бориб тўрдаги айлана хонтахта гирдидаги креслога чўқаркан такрорлади Сабо.

— Сен эса йўқ, — деди жиддий тортиб Шахло ҳам.

— Тагин бошлама, илтимос, Шахло, — ялингансимон оҳангда мурожаат қилди Сабо.

— Бўлди-бўлди, ҳеч нима демайман, — қўллариини кўтарди Шахло, таслим бўлдим, дегандек. — Ман бу ерга жигингга теккани ё қанақа яшаш кераклигини ўргатгани келганим йўқ, дугонажон, — келиб Сабонинг кифтини тутди Шахло. — Ҳаммамиз ҳам қўлдан келганча яшаб ўтамиз. Ҳаммамиздаям ҳаётга ўз қарашини

миз бор. Бу қараш бошқаларга ёқадими-йўқми, бари-бир ўзимизга қадрли. Чунки у ўзимизники.

— Назира қанақа? Юрибдими? — сўради Сабо Шаҳлони яна чалгитиб.

— Юрибди болаларининг дардида, доимгидек. Энди неваралари қўшилган, — тезда жавоб бериб, айтмоқчи бўлган гапига қайтди Шаҳло.

— Сабо...

— Ҳм-м...

— Юрагинга нима қилди, дугонажон?..

— Ҳеч нима... Кўриб турибсан-ку, бинойидекман... — кувноқ оҳангга кўчди Сабо.

— Етар, сичқон-мушук ўйнаш, Сабо! — Шаҳло сирдошининг қаршисига ўтиб қўлларини сиққанча кўзларига тикилди. — Айт, нима қилди?..

Сабо жимгина ўртоғининг ташвиш акс этиб турган нигоҳига қараб турди-турди-да, жилмайди. Жилмайди-ю, кўзларидан думалаб икки томчи ёш оқиб кетди... Сўнг... сўнг у ўзини Шаҳлонинг бағрига отди...

— Нега... нега операцияга рози бўлмаёпсан унда, Сабо?.. — сўради дугонасининг бошини маҳкам бағрига босганча Шаҳло.

— Бу оддий операция эмас, Шаҳло! Бегона одамнинг юрагини санга кўчириб қўйишади. Ўйлаёпсанми? Қандоқ қилиб бировнинг юраги билан яшаш мумкин, Шаҳло?! — Сабо ёшли кўзларини тикди.

— Жиннимисан? Санга нима фарқи бор? Муҳими, соппа-соғ бўлиб яшаш эмасми?.. Болаларингни ўйламайсанми? Нега бунақа қиласан?.. Қанчадан-қанча одамлар донор тополмай, топса ҳам пул тополмай ўлиб кетяпти. Сан-чи? Санга нима етишмаяпти? Эринг билан гаплашдим, сан учун ҳамма нарсага тайёр: керак бўлса осмондаги ойни узиб беради, азамат! Шундай имкондан фойдаланмийсанми?! Ўша одамниям ўйлагин-да!..

— Биладан... Ҳаммасини биладан, ўртоқжон, раҳмат санга... — деди яна нимтабассум билан Сабо. — Айтганларингни ўзим ҳам ўйлаб юрибман.

— Унда нега розилик бермаяпсан?..

Сабо нигоҳини белгисиз бир нуқтага қадаганча ўйчан ўтирар, юзларида сирли ва жозиб бир нур жилваланардики, қанчалар бесабр бўлмасин, бу ҳолни паришон айлашга кўнгли бўлмасди Шаҳлонинг...

— Нима дейсан, — бирдан жилмайибгина гап қотди Сабо. — Янги юрагимга у келармикин?..

— Нима? — тушунмади Шаҳло. — Ким келади? Нега келади?..

Сабо мазза қилиб қаҳқаҳа отди.

— Ҳмм-мм! Вой ўлий-ий! Шарманда!.. Нималарни ўйлаб юрибсан!?. — идроки кечикиброқ чиққан Шаҳло Сабонинг елкасига, бошига... дуч келган жойига пўписа қилиб ёлғондакам ура кетди. Сабо бўлса қўллари билан ўзини ҳимоя қилганча кула-кула туриб қочди...

— Қариб қуюлмаган, Лайли!.. — бақирди ортидан Шаҳло.

21

— Алло, донор нашёлся. Срочно приезжайте в больницу! — деди телефондаги овоз.

Сабонинг эри гўшакни кўяр-қўймас ёнидаги йигитларга хотинини олиб, тез касалхонага элтишларини, ўзи ўша ерда кутишини айтиб, ташқарига отилди. «Шамолдек учинглар, кеч қолиш мумкин эмас!» — ҳаяжонла ҳайқирди чопиб кетаётган шоввозлар ортидан. Кейин машинасига етар-етмас ҳайдовчига: «Моторни кўш!» — имосини қилдию уйга — Сабога сим қоқди.

— Тез бўл! — деди ҳар қандай мулозаматни йиғиштириб қўйиб нафаси бўғзига тикилганча. — Тез бўл! Донор топилибди. Тайёргарлигингни кўриб, пастга туш! Йигитлар сени касалхонага олиб келишади. Мен ўша ерга кетяпман. Ҳа, Шаҳло ёнингдами? Овол ўзинг билан. Кўрқма, ҳаммаси жойида бўлади...

Сабо телефонни ўчираркан, қўллари ҳаяжондан қалтираб кетди.

— Тинчликми? — сўради ўрнидан дик этиб турган Шахло нимадир юз берганини кўнгли сезганнамо.

— Тинчлик... — деди ҳушини тўплаб Сабо. — Ҳозир бир жойга борарканмиз. Кийиниб чиқ, шошилинчмиш.

— Нима гап ўзи? Мундоқ тушунтириб гапирсангчи, ўртоқжон!..

— Йўлда тушунтираман, хонангга кир-да, тез кийиниб чиқ... — Сабо дугонасининг елкасидан енгил туртиб хонасига киритиб юборди...

Ўзи бўлса худди аввалдан ўйлаб қўйган режага амал қилаётгандек шоша-пиша кийиниб, ташқарига чиқди. Уни кўриб машина эшигини очган ҳайдовчига: «Сиз кутиб туринг... ман ҳозир...» — деди-да, катта йўлга чиқиб таксига қўл кўтарди...

... Бир-икки соат ичида Москванинг исталган тешигига кириб чиқиши мумкин бўлган одамларнинг ўша куни омади чопмади: хўжайиннинг хотини худди буғланиб осмонга учиб кетган сув каби ҳеч қаерда йўқ эди. Бир-икки пиёла чой ичгулик фурсат ўтгач, касалхонадан тинимсиз бўлаётган телефон қўнғироқлари ҳам тинди: чамаси, юракни бошқа бир беморга қўйиб юборишди-ёв...

22

Уйдагилари, Шахло ва эрининг бутун бир гуруҳи Москванинг сон-саноксиз неон чироқлар билан ёритилган кўчаларини кезиб юрган бир вақтда Сабо таксидан тушиб қолди-да, нотаниш йўллардан юриб, эрию болалари уни сира олиб келмаган қаҳвахоналардан ўзига бошпана, атиги бир неча соатлик сокин нажот гўшаси қидирарди. Билардики, топилган юракни узоқ муддат ушлаб туриб бўлмайди. Қайсидир шўрликнинг омонсиз жароҳат ё касаллик туфайли ҳаёт билан видолашаётган онидан кўп-да ҳаяллатмай ишни битириш зарурлиги тўғрисида ҳам ўқиган, ҳам эри айтиб берганди. Буни қарангки, у эрининг шундай жонбозликларига муқо-

бил жавоб бермай, терс иш қилди. Миллионлардан бир кишига насиб этадиган имкон топилган аснода ундан воз кечди... Бироқ Сабонинг шу топда ўз қилмиши ҳақида, унинг ахлоқий томони борасида бош қотирадиган ҳоли йўқ, ҳар қанақасига ўйлаб кўрмасин, ўзини ҳақли деб билар, шу қаноатига содиқ ҳис қиларди ўзини...

Сабо ичкарига кириб кетган тор кўчалардан биридаги пештоқига «Кафе» деб ёзилган чоғроқ бинога кўзи тушди-ю, ўзини ўша ёққа урди. «Хўрандаям сийрак, — хаёлидан ўтказди Сабо енгил тин олиб. — Бўтган ўлақолса мани топишомийди». Аммо тез юрганидан нафас олиши қийинлашиб, боши айланиб борарди. Аранг ичкарилаб, дуч келган биринчи бўш ўриндиққа ўзини ташлади.

— Воды... ктонибудь, дайте мне воды, пожалуйста!.. — деди ўзини жудаям ёмон ҳис қилганидан кўрқиб кетиб. Кейин... кейин сумкачасидан қўл телефонини чиқариб, қизининг рақамини терди, тердию ўзини билмай ёнбошига қулади...

23

— Бир пиёла муздек сув бер, жиян, — деди Самандар ташқаридан кира солиб қаршисидан чиққан Усмоннинг қизига.

— Қаҳратон қишдаям муздек сув ичадими, болам? — кўнглига туйқус инган хавотири зўрайиб ўғлига пешвоз юрди Ҳанифа ая.

— Ичим куйяпти, билмасам... — деди жияни келтирган пиёлани олиш учун қўл узатиб. Бироқ олар-олмас нимадир бўлиб ботинидан бир титроқ келди-ю, қўлидаги пиёла учиб, қатқалоқ бўлиб музлаган қаттиқ ерга тушганча чил-чил синди. — Аҳ!.. — дея беихтиёр чўккалаб қолди Самандар.

— Иситманг йўқми, болам? — етиб келган она ўғлининг пешонасини тутди. — Ёниб ётибсан-ку, Саман-

дар... Тур, тур тез, ичкари кирамиз. — Ҳанифа ая ўғлининг қўлидан ушлаб тортди. — Тур, болам! Менда куч қоптими?.. Қизим! — деди у атрофга аланглаб келинини қидириб. — Қаноат, болам, чақир аянгни, Усмонни топтирсин, дўхтир керак...

Дўхтир етиб келганида Самандар иситманинг зўридан ўзини билмай алаҳсираб ётарди.

Дўхтир унинг ҳолини кўриб, пешонасига бармоқларини тегизибоқ аҳволини англади, шекилли, ўзи билан кўтариб келган сумкачасини шошиб очиб, дори тайёрладию хастанинг ёнбошига игна урди.

— Сув ва дока беринг, — деди у Усмонга...

Усмон хотини келтирган сув ва латгани олиб дўхтирга узатаркан, хавотир тўла кўзларини тикиб сўради:

— Дўхтир, яхшими аҳволи?..

— Ваҳлийроқ чорасини кўриш керак эди, Усмонжон. Иситмаси баланд, безгак тутяпти. Укол қилдим. Сиз пешонасига докани ҳўллаб босинг. Мен ҳозир... — дўхтир беморнинг қўлини аста кўтариб, термометрни олдию қаради. — Вой, ўлмасам... қирқ бирга чиқиб кетибди!..

— Нима!? — деди Усмон акасининг қалтираётган вужудига, у ёндан-бу ёнга ҳадеб силкинаётган бошига қараб. — Дўхтир, бир нима қилинг, илтимос... — уканинг овози титраб кетди.

Бусиз ҳам дўхтир чора излаб, ўзини яна сумкачасига урган, дори дозасини бир неча марта ошириб, навбатдаги игна тадоригини кўраётганди...

— Сиз чопинг, тез ёрдам чақиринг... — деди дўхтир игнани санчиб бўлиб.

— Сабо... Са-бо... қаердасан? — бемор қўлини кўтарганча гапира бошлади.

— Чопинг тез, Усмонжон!.. — деди энди дўхтирнинг овози қалтираб ва беморнинг узатилган қўлини маҳкам тутганча. — Самандар!.. Самандар!.. Эшитяпсанми? Бу мен... — дўхтир бўғзига тошиб чиққан аламли йиғисига тикилиб сўзлай олмай қолди.

— Сабо, қаердасан?.. — деди Самандар яна. Энди дўхтирнинг қўлларини титроқ қўллари билан сиқиб. — Сабо, қаерга кетиб қолдинг? Нега кетиб қолдинг, Сабо!..

— Самандар, кўзингни оч, эшитяпсанми, Самандар!.. — дўхтир беморнинг юзига шапатилаб ура кетди.

Ғала-ғовурни эшитган онаизор чопиб ўғлининг бошига келди.

— Нима бўлди қизим? Нега бақиряпсан? — қўрқиб кетган она бир тўлғониб, ўзига-ўзи гапириб ётган ўғлига, бир эса қўркувдан ранги бўздек оқариб кетган дўхтирнинг ёш тўла кўзларига қараб ташвишли жавдиради...

— Нега мени ташлаб кетдинг, Сабо?! — битта жумлани тинмай такрорларди бемор.

— Вой, Худойим-эй! — она ўғлининг бошини тутиб, ёнига чўкка тушди. — Пошшоим Худом, ўғлимга нима қилди? Нега уни мунча қийнайсан? — Она йиғлаб гапирар, гапириб йиғларди. Кўзлари болажонида эди, аммо ўзи Яратган билан тиллашарди. — Ким у, Сабо дегани? Нега унинг ўғлимга зулм қилишига йўл бериб қўйдинг... Вой, менинг мағдур болам-а!..

— Хола... холажон!.. — дўхтир келиб онанинг елкасидан тутди.

Она шундагина ҳушини тиклади. Разм солса, ўғлининг бошини иккала кўли билан тутганча жон-қолатда гижимлаб, у ёқдан-бу ёққа силкитаётган экан.

— Хола, айтинг сув... совуқ сув обкелишсин. Аввалгиси илиб қолди, — она чиқиб кетгач дўхтир хона ўртасига ташланган якандоз устида ҳолсиз чўзилиб ётган, ваража тутаётган касал ёнига тиз букиб қўлини ушлади, ушладию бир сесканиб тушди: гўё ёниб борарди. Бу орада, қариликдан белини ердан узиб ололмай қолган Ҳанифа ая хонага ҳаприқиб кириб келди. Кўлидаги сув чайқалиб тўкиларкан, дўхтир идишни олиб, докани апил-тапил ботирди-ю, номигагина сиқиб, Самандарнинг пешонасига босди.

— Оҳ... — деди Самандар ва яна тўлғона бошлади.

— Тез ёрдам... тез ёрдам келмадими, хола? Усмон ҳаяллаб кетди!.. — деди дўхтир жониқиб.

— Ҳозир болам, ҳозир қарайман, — қадди дол Ҳанифа ая тағин лапанглаб ташқарига чиқиб кетаркан, йўлдаёқ бақирди: — Қаноат, Жумагул, қара, даданг қаерга кетди. Чопилар кўчага, қарайлар-чи, савил дўхтир-мошина келдимикин?..

— Оҳ... — бемор бошини у ён-бу ёнга чайқади ва бирдан кўзларини катта-катта очди. Кейин яна юмди.

— Самандар!.. — сасланди дўхтир. — Самандар, эшитяпсанми мени, Самандар!..

Самандар чуқур нафас олди ва хўрсинди. Кейин яна ҳавони тез-тез симира кетди. Шу баробари қабоқларини очиб, бошида йиғлаб ўтирган дўхтиргга қаради.

— Самандар!.. — деди юзи кулиб дўхтир. — Самандар...

— Сабо... Сабо!.. — деди Самандарнинг лаблари пичирлаб.

— Йўқ, мен Азиза... Азизаман!.. — деди хўрлиги келиб дўхтир.

— Азиза... — дея такрорлади Самандар.

— Ҳа, бу мен... менман... — Азиза Самандарнинг қўлини маҳкам сиқди ва... ва шу заҳотиёқ чўчиб қўйиб юборди.

— Сенмисан? — деди ўзига кела бошлаган Самандар. — Нега йиғлаяпсан? Сен... нега бу ердасан? — бошини кўтармоққа уринганди, пешонасидан дока сирғалиб тўшакка тушди. — Менга нима бўлди, Азиза? Тинчликми? Қаердаман ўзи? Солиҳа, болларим қани?!.

— Ёт-ёт! Турма. Хавотир олма, аянгнинг уйидасан... — Азиза Самандарнинг елкасидан тутиб, ҳаракат қилмасликка ундади. — Ёт, Самандар... Оҳ, қўрқитиб юбординг-ку!.. — беморнинг пешонасига бармоғининг орқаси билан тегинди дўхтир. Сўнг ёнбошига ўгирилиб, бир нимани қидира кетди. — Уҳ, қуриб кетгур, қайси гўрда қолди?.. — асабийлашди Азиза. Бирпас ўтиб топди, шекилли, бурилиб Самандарга юзланди. — Худога

шукр, иссиғинг туша бошлади... — аёл юзини ювиб тушган кўз ёшларини тезда артиб оларкан, тагин деди:

— Кўтар қўлингни, яна бир ўлчаб қўяйлик.

— Яхшимисан? — деди ўзига келиб, вазиятни англай бошлаган Самандар Азизанинг ҳаракатларини кузатиб ётаркан.

— Бир нави... — деди Азиза кўзларини чалғитиб.

— Ҳамид-чи?

— Яхши... — деди дўхтир сумкасидан тахометрни чиқариб, хастанинг қон босимини ўлчашга уннаб.

Самандар эса унинг — неча ўн йиллардан бери тузукроқ кўрмаган, бир оғиз гаплашмаган, лекин қачонлардир айрилмас дўст бўлишган Азизанинг қўлларига, юзларию кўзларига, умуман, бутун борлиғига йиллар солиб улгурган аёвсиз нақшларни кузатаркан, негадир ўзини илк бор айбдор ҳис қилди. Ҳа-ҳа, илк бор. Чунки... чунки ичида кимдир ўша аёвсиз нақшларнинг равишида сенинг ҳам ҳиссанг бор, деяётгандек бўларди. Негадир кўнгли бузилиб, ундан — Азизадан кечирим сўрагиси, оёқларини қучиб, тўйиб-тўйиб йиғлагиси келди. Аммо... аммо тили бугунлай ўзга сўзларга айланди:

— Нега қизингнинг исмини Нилуфар қўйдинг?

— Қон босиминг яхши, — деди эркакни мутлақо эшитмагандек дўхтир. Кейин термометрни олиб қаради: — Иситманг ҳам туша бошлабди: ўттиз тўққиз...

— Нега, нима учун айнан Нилуфар?..

Азиза яна индамади. Аксинча, ёйилиб кетган тиббий анжомларини йиғиштириб сумкасига жойлади-да, ўрнидан қўзғалди.

— Мен борай, энди тузуксан. Ҳали-замон тез ёрдам ҳам кепқолади. — Азиза эшик томон йўналди.

— Азиза!..

Эшик тутқичини тутган Азиза остонада тўхтади.

— Ҳа, — деди. Аммо юзини буриб қарамади.

— Мени кечир... — деди бошини ёстиқдан узиб Самандар ва... ва кўзларидан оқиб лабларида эриган кўз ёшларнинг шўридан увишган юрагини ушлади...

Азиза бир муддат акс-садосиз қолди. Лекин унинг нималардир демоқчи бўлгани ғалати тарзда тебранаётган келбатидан шундоқ сезилиб турарди. Гўё икки улкан тўлқиннинг орасида қолиб чайқалаётган кемага ўхшарди шу тобда Азизанинг вужуди. Бироқ... у ломмим демади, тўлқинлар шиддатини юрагида кўтарганча ташқарига чиқди-кетди...

24

Мукка тушиб йиқилганида қўлидан отилиб қайси бир хўранданинг оёғи остига тушган телефон аппарати «Тез ёрдам»дагиларнинг ақлига келмади. Эҳтимол, Сабонинг қизи Нигора телефонни олгандир. Олиб хавотир тўла овоз билан қичқариб ётгандир... Ким билади...

«Тез ёрдам» келгунча орадан анча фурсат ўтди: ярим соатлар чамаси.

— Инфаркт, — деди етиб келган врач ёнидаги ҳамширага боқиб қулоғидан фонендоскопни ечиб оларкан. — Быстро доставай лекарство, а то потеряем...

— А жаль. Молодо выглядит. Судя по одежде, очень знатная дама. Что она делает здесь... — Ҳамшира атрофга аланглаб олди, — среди этих алкашей?

— Да, бог её знает. Давай, позови ребят, пусть несут носилку... — деди эркак врач. Кейин бир одим нарида ётган бежирим чармдан тайёрланган сумкага қўл чўзди. — Здесь сумка. Может найдем в ней что-то о близких...

Сабони икки давангир эркак замбилга кўтариб қўйишиди-да, машинага элтишди...

Эри, ўғли ва қизи уч-тўртта хизматкор йигитлар ила ҳаллослаб етиб келганда орадан анча фурсат кечган, Сабо жонлантириш хонасида ҳушсиз ётарди...

25

Самандар тонг ёришмай уйқусидан чўчиб уйғонди. Уйғондию кўкрагида чидаб бўлмас бир ғашликка, ғаш-

лик ҳам эмас, аллақандай баттол бир туйғуга дуч келди. Бурчакда эса онаси ўчоққа аста ўтин қалаётган эди...

— Ассалому алайкум, ая, — деди у секин.

— Ваалайкум, болам, турдингми? Соғлигинг қалай?

— Ҳа, ая. Яхшиман, раҳмат. Кейин... ая, бугун кетишим керак.

Ая ишдан тўхтаб ўгирилиб қаради.

— Келинингиз, невараларингиз келади. Сиз билан бир ҳафта турамиз демаганмидинг, болам?.. Тинчликми, ишқилиб?..

— Ташвиш чекманг, ая. Жуда зарур бир ишим бориди. Бормасам бўлмайди. Бемалол бўлганда невараларингизни олиб бошқа келаман, — деди Самандар тузукроқ баҳона тополмай.

— Тобинг йўғиди, — ая инқиллаб туриб ўғлининг пешонасига узанди. — Иссиғинг тушибди. Аммо-лекин...

— Машинанинг ичи совуқ эмас, аяжон, хавотирланманг. — Самандар оёқланиб аясининг қоқ суяк жусасини бағрига босди. Босаркан, ич-ичидан бир титроқ келди. Гўё онасини — дунёга келиб энг кўп меҳр олгани ва айни чоғда энг кўп ситам бергани бу зотни сўнгги бора кўраётгандек қалби изиллади. Кўзларидан аччиқ ёш потраб чиқди... «Яхшиямки, хона ичи ним ёруғ... Аям пайқамади», — хаёлидан ўтди унинг. — Укамни уйғотмай қўя қолинг, ая. Кўп ишлайди, чарчаган, — деди йўлга отланиб Самандар. — Сиз ҳам шу ерда қолинг. Қоронғида қоқилиб-нетиб юрманг, — у онаси билан тез хайрлашиб ташқари чиқди. Чиқаркан, дарвоза олдида тўхтади. Уни аллақандай қадрдонлик туйғуси билан силади. Муздек кесакисига лаб босди. Кейин худди шу тахлит ётиб олганча бўсагани ўпди...

Туман марказида пойтахтга қатнайдиган енгил машиналардан бирига ўтираркан, Самандар мунғайган кўйи ортига — Мингтепага қаради. Назарида, у энди онасининг қиёфасига кириб қолганди. Такси кўзғалиб анча йўлни босиб қўйганда ҳам Самандарнинг орқа ойнага қадалган мунгли кўзларида ана шу онанинг на-

фаси бўғзига тиқилганча чошиб келаётган акссуврати-ни кўриш мумкин эди... «Эҳ, бу дунёнда яшаш мунча қийин бўлмаса, Художон!?» — деган нидо Самандарнинг тилига отилиб чиқди. Чиқди... бироқ қани унинг тинглагучи?..

Тушга яқин у Тошкентга етиб келди. Кела-келгунча типирчилаб ўтирди. Чунки саҳармардонда уйғонган пайти юрагида дуч келгани ҳалиги нотаниш туйғунинг хуружи кучайиб, кўз ўнгида оламини зулматга ботирди. У аллақандай ғалати, бардош қилиб бўлмас даражада аёвсиз, ўткир эди. Самандар англадики, шу чоққача чеккан изтироблари қалбининг ҳозирги ҳолати қарши-сида урвоқдек бир гап экан: гўё ухлаб ётганида карвони кетиб қолгану уйғониб ўзини ҳудудсиз Саҳройи Кабирдан топган йўлчидек, балки ундан-да бешбаттар сезарди ўзини. Ҳамда бенаво кўнгли ўша томонга — бадар кетган карвоннинг, ўз карвонининг орқасидан чопишга ошиқарди...

Йўлчиман, манзилим денгиздан нари,
Ложувард уфқнинг тубига яқин.
Кўнглимда дардларим дарёдек оқин,
Чайқалар кўзларим тикилган сари.
О, йўллар!

Чу, қора тойчоғим! Чу, қора йўрғам!
Муродга қасд қилиб югурган етур.
Бўронни севмаса, дил нечун тепур?
Тириклик не керак бемеҳнат, беғам?!
Чу, қора йўрғам!..

Самандар бутун умр шу шеърни айтиб яшади. Лекин энди... энди бу йўлчининг йўлчилиги қора йўрғасиз нима ишга ярарди?.. Ахир, йўлчи карвонсиз — йўрғасиз ҳеч ким-ку!.. Бундай вазиятда манзилни кўзлаш — хомхаёл эмасми?..

Ҳа, йўловчи Самандар энди танҳолик ҳиссини туяр, бу ҳис унга тубсиз, шафқатсиз ва тажовузкор бўлиб

кўринарди... У эсанкираб қолди. Шу даражадаки, ўзини назорат қиладиган, бошқарадиган сиёқи йўқ эди...

26

Эртасига чошгоҳда Сабо кўзини очди. Очиб болаларини сўради. Врач: «Узоқдан кўрасиз, гаплашмайсиз», деган талабини қабул қилдиргандан кейингина рухсат берди.

— Посмотрите сюда, — деди ҳамшира бироздан сўнг.

Сабо ҳамшира кўрсатган томонга қараб оиласини кўрди. Ҳаммасининг кўзларида филт-филт ёш. Айниқса, Нигора йиғлайвериб шишиб кетган, ҳамон ҳиқиллаганча адажонисининг елкасига бош қўйиб турарди. Сабо уларга қараб жилмайди. Ўғли Шоҳруҳгина унга жавоб айлашга жасоратланди: маъюс табассум қилди. «Анча улғайиб қолишибди, — хаёлидан ўтказди Сабо. — Тўйларини кўриш насиб қилмайди, чамаси...»

— Все! Пожалуйста, выйдите, — деди ҳамшира.

— Сизлар коридорга чиқинглар, мен ҳозир, — дея эри ажралиб хотинига яқинлашди. — Одну минуту!.. — деди ўзига қараб келаётган ҳамширани қўл ишораси билан тўхтатиб.

— Нега бундай қилдинг? — деди Сабога яқинлашиб изтироб билан эр.

— Билмасам... кўрқиб кетдим, шекилли... — деди Сабо зўрга. У эрининг олдида ўзини айбдор ҳис қила бошлаганди.

— Много не разговаривайте, пожалуйста, — дея ҳамшира сергак тортиб Сабога яқин келди. — Она ещё очень слаба.

— Мани кечиринг. Сизга яхши хотин бўлолмадим... — кўзларининг четидан ёш сизиб чиқди Сабонинг.

— Кўйсанг-чи, — деди эр Сабонинг пешонасини силаб. — Бутун дунёни айланиб ҳам сендан яхшисини тополмайман.

— Болалар ўзизга омонат...

— Бошқа донор учун келишиб қўйдим, — деди овози бўшашиб эр. — Яхши ният қил, — хотинининг қўлини тутди.

— Дарров-а? — деди Сабо пичирлаб.

— Ҳа, нима, қараб ўтиришим керакмиди?

— Сиз дунёдаги энг зўр ишбилармонсиз, — деди Сабо эрининг бармоғини енгилгина қисиб. — Битта илтимосим бор... Мани Тошкентга... Ўрикзорга олиб кетинг... — Сабо кўзини юмди. Киприклари устидаги ёш томчиси худди гунча устидаги шудрингдек товланиб кетди...

— Довольно! Выйдите. Она очень устала. Быть может сознание теряет... — Ҳамшира эшикни очиб эр-какни йўллади-да, беморнинг билагини ушлади...

27

Шу куни Самандар уйдан ҳаммадан олдин чиқди. Совуқ ва сирпанчиқ бўлишига қарамай, гаражга бориб шалоғи чиқиб кетган машинаси моторини қўшишга бир соатча уринди. Аккумулятори ўтириб қолган экан. Қўшнилари келгач, уларнинг ёрдамида машинани шатакка олдириб ишлатди. Кейин газни босиб катта кўчага отилди, музни муз, қорни қор демай шаҳар кўчаларини кеза бошлади. Беихтиёр бир жойга келиб тўхтади. Машинадан тушди. Қараса, Анҳор бўйи — бир вақтлар Сабо билан қўл ушлашиб юришган жой. Умрининг энг бахтиёр дамлари экан энди ўйласа... Энг бахтиёр дамлари... Лекин энди... энди сув ҳам музлаб қолганди Анҳорда...

Туйқусдан хаёлини шеър босди. У лаблари билан пичирлаб мисраларни эркалади:

Сени кутдим ва ўтди умрим...

Юрагимда сўнгсиз ҳижрон бор.

Сени кутдим ва ўтди умрим...

Ҳижрон — ҳаёт, ҳижрон — ўлимкор.

Сени кутдим... Баҳорлар кечди,
Юрагимни сиртмоқда осиб.
Сени кутдим... Заҳарлар ичдим,
Аммо ишқдан кетмадим тониб...

Самандар бирпас каловланиб, эсанкираб, довдираб ва титраб кезингач, яна машинасига ўтирди. Бир-икки пиёла чой ичгулик фурсат давомида йўл босди. Энди у негадир Сабонинг уйи олдида турарди. Руль чамбарагини тутган қўйи нақшинкор дарвозага тикилиб қолди. Кўзлари билан нақшларнинг ҳар бир изидан юриб чиқди. Қанча вақт ўтганини билмади. Дарвоқе, у вақт тушунчасини унутиб қўяёзганди. Ёки вақт калавасининг ипини қочирганди. Нафақат вақт, балки дунёдаги неки калава бўлса, ҳаммасини қўлдан бой берган, аммо йўқотилганга ачинмас, уларга парво-да этмасди. Уни етаклаб, бўйнидан тасма боғланган итдек орқасидан эргаштириб турган бирдан-бир куч — кўнгли эди. Ҳа, Самандар таслим бўлди. Бир умр курашди. Аммо шу куну шу соатга келганда олишувни бас қилди. Атай, совуқ ақл билан бас қилмади. Йўқ! Балки ўз-ўзидан беллашолмай қолди. Ундаги курашчанлик иштиёқи умри давомида секин-аста пасайиб келиб, ниҳоят нолга тенглашди гўё. Шунинг учун ҳам Самандар энди ўзини кўнгил измига бериб қўйганди. Кўнгил не деса, қаён бошласа, шу томонга жимгина кетиб борарди... Нима қипти? Шунча вақтдан бери кўнгил унинг ортидан келди, энди юрсин ўзи ҳам кўнгилнинг ортидан...

Бир маҳал совуқдан жунжикиб хушига келган Самандар аста машинадан тушиб, дарвозага қараб одимлади. Келиб кўнғироқ тугмасини босди. Лекин ҳеч ким очмади. Яна босди: сукунат... Чўнтагидан сигарет чиқариб тутатди. Қорни ғарч-ғурч босганча Сабонинг дарвозаси ёнида у ёқдан-бу ёққа юрди. Ниҳоят, сигарет қолдигини дарвоза биқинидаги оғзи очиқ алламбало ҳайвон боши шаклидаги пақирга отдию кўнғироқ тугмасини узоқ вақт

босиб турди: Йўқ! Жимлик!.. Соқов каби миқ этмайди-ган сардарадан ҳафсаласи пир бўлиб изига қайтди. Со-виб қолган моторни қийналиб ўт олдирди. Бор аламини машинадан олмоқчидек уни бўкиртириб ҳайдай кетди. Энди у нима қилишини, қаён боришини билмас, бу ҳақда ўйламасди ҳам. Маст туядек боши оққан томонга қараб шошар, рулни алам билан бурар, газни босар, йўл чети-даги одамларни, қаршидан келаётган машина ҳайдовчи-ларини кўрқитиб-хурқитиб учиб борарди. Шу зайлда узоқ юрди-да, бир ерга келиб тўхтади. Бу — тепасига зарҳал ҳарфлар билан «САБО» деб ёзилган ўша гипермаркет эди. У ерда ҳам кириб-чиқаётган шошқин одамларни кузатганча узоқ вақт туриб қолди. Шунда ичидан бир нидо келди:

Ки, ишқ ўти ичра ахгар ўлғон,
Не ахгарким, самандар ўлғон...¹

Самандар аланглаб, у ён-бу ёнига қаради: ҳеч ким йўқ. Машина салонида унинг бир ўзи эди. Кўзгуга қараб ўзини синчиклаб текширган бўлди. Соқоллари ўсиб, озиб-тўзиб, рамақижон бўлиб қолганини ҳисобга ол-маса, жиннига ўхшамасди. Боз, кўзларидаги андак бош-қачаликкаям эътибор қилинмаса. Худди илдизига бе-даво касаллик ўрмалаган дарахт япроғидаги сўлғинлик сезиларди унинг юзидан.

Кейин яна газни босиб юриб кетди. Ҳаш-паш дегун-ча анча-мунча манзилларни йўқлади, бироқ ҳеч бирида кўним топмади. Гўё унга керак бўлган ўша бебаҳо ҳақиқ ҳеч қаерда йўқ каби тинмай йўл босар, босар ва яна бо-сарди. Фақат... фақат ўша нидо яна қаердадир янгради:

Ки, ишқ ўти ичра ахгар ўлғон,
Не ахгарким, самандар ўлғон...

¹ Навоидан.

Самандар тагин ойнадаги ўз аксига боқди: «Наҳотки, ақлдан озаётган бўлсам!?» — дея ўйлади. Бироқ машинани тўхтатмади. Юриб-юриб, ахийри Навоий кўчасига келиб қолди. Кўча кенг ва равон, аммо негадир бўм-бўш эди. Самандар беихтиёр тезликни багтар оширди. Атрофида ҳеч қандай машина йўқ, фақат қарама-қарши йўналишда — ҳуув узоқда бир юк улови кўринди. Самандарнинг хаёлида яна шеър пайдо бўлди:

Барча йўллар сен томон бошлар,
Ҳамда сенда топар ниҳоя...

Бирдан олдиндаги светофорнинг қизил чироғи ёниб, юк машинаси Самандар бораётган йўналишни кесиб бурила бошлади. Бироқ Самандарнинг аробаси негадир тўхтамади, ақалли секинлаб ҳам қўймади: учиб бораётган «Жигули» ўз йўлидан чиқиб, ўртадаги трамвай рельсларини-да тақир-туқур қилиб босиб ўтганча тўппатўғри «КамАЗ»нинг ён томонига бориб урилди. Атроф темирларнинг «қарс-қурс» товушларию авто электрсимларининг узилишидан чиққан жилвакор учқунларга тўлди. Лекин бир лаҳза... атиги бир лаҳза давом этди бу жараён. Қишнинг қорамтир шоми арғувоний рангларда бир гўзал ёришдию сўнди...

28

Ўликхонада жасадни текширувдан ўтказган врачларнинг хулосасича, Самандар автоҳалокатдан бир неча сония муқаддам юрак хуружидан ўлган экан. Бироқ бу хабар бояқиш Солиҳанинг кўзи ўнгида вазни йўқ патдек учди-йитди. Унга қараб турган Бакирнинг юраги орқага тортиб кетди: гўё етти иқлимнинг жамики нурларини тўплаб келсангиз ҳам аёлнинг ичига кириб мангуга муҳрланган зулматни арита олмасди унинг назарида.

Бакир дўстининг кийимларини қабул қилиб оларкан, морг ходими бир парча қатланган қоғозни, «Устбошидан чиққан ягона ашё», дея қўлига тутқазди. Лекин шу ягона қоғозни Бакир Самандарнинг оиласига топширмади. Топшира олмади, чунки... чунки унда тагин шеър бор эди. Бўлгандаям, хотини ва ўғил-қизини хушнуд қилмайдиган шеър эди, Бакирнинг ожиз фикрича...

29

Бакир шеърни нима қилишини билгунича йиллар оқиб кетди. Ниҳоят, у Самандарнинг бирталай шеърларини кўтариб таҳририятга борди. Бир-икки ҳафта ўтиб эса газетада Самандар Зоҳид номи остида ўша шеър ҳам босилиб чиқди. Бакир уни — айнан шу шеърни қайта-қайта ўқиркан, ёдлаб олди...

Орадан йиллар ўтиб кетса ҳам ҳар сафар Самандарни эслаганида беихтиёр шу шеърни пичирлаб кўядиган бўлди Бакир:

Муҳаббатим йўллари
Бунчалар чигал бўлди.
Ўйлаб кўрсам, тақдирим
Шу йўлларда ҳал бўлди.

Юрабериб улардан
Ўргимчак тўр этибман.
Қандоқ қилай, ичида
Ўзим қолиб кетибман.

Саккиз қатор шу шеърни Бакир дўстининг қабртоши устига ёздирмоқчи ҳам бўлди. Лекин узоқ мушоҳада қилиб кўриб, фикридан қайтди: тушунган бор, тушунмаган бор, деб ўйлади. Қолаверса, бошқа шеърлари ҳам кўп-ку... Ҳартугул, кўпчиликка маъқулини танлаш керакмикан, дея мушоҳаза юритди...

Шаҳарнинг четроғидан жой олган мазор узра кўклам кушларининг живир-живири эшитилар, унда-бунда дўмпайиб турган қабрлар устида ўт-ўлану қизғалдоқлар ҳилпираб турар, бир канорда гоҳ кетмон кўтариб, гоҳ шох-шабба ташиб уймаланаётган қоровул гивирсирди.

Шомга яқин шу томонга ўрмалаган йўлнинг узоғида бир машина кўринди. У тимқора рангда бўлиб, оҳиста филдираб келиб тўхтади. Бошдан-оёқ қоп-қора кийинган ҳайдовчи инсонникига ўхшаб-ўхшамаган ҳаракатлар билан машинадан сақраб тушиб, орқа эшикни очди. Ундан машина тусига монанд кўзойнак тақиб, сочларини силлиқ қилиб орқага тараб олган, кўринишидан мўйсафидроқ киши тушди. Кўлида нимадир бор эди. Ўша нимадир ҳаракатга келиб, оқшом қуёшининг қизғиш нурида ажойиб бир тарзда жилваланиб кетди. Ҳайдовчи қабристонга қараб йўл солди, орқасидан «қора кўзойнак» эргашди. Ҳайдовчи олдин ҳам келган каби адашмай бораркан, бу орада уларга кўзи тушган қоровул ҳам кўлидаги ишини ташлаб шу томон юрди. «Қора кўзойнак»нинг имоси билан ҳайдовчи қоровулга пешвоз борди, у билан саломлашиб, кўлига нимадир қис-тиргач, ҳар ким келган изидан ортига қайтди. Ниҳоят, ҳайдовчи «қора кўзойнак»ни бир қабр ёнига бошлаб келди-да, ўзи тисарилиб ортига — машина ёнига чекинди.

«Қора кўзойнак» узоқ вақт оёқда тик туриб қолди. Кейин энгашиб қабрнинг оёқ томонига териб қўйилган ғиштлардан бирининг устига келтирган матоҳини авайлабгина қўйди. Кўяркан, қалин тилла соат таққан қўли титраб кетди. Кейин... кейин ўша титроқ билан қора кўзойнагини ечди...

У нимадир демоқчи бўларди: лаблари ҳам илклари каби титрар, кўзининг остки қисми пир-пир учар, вужуди букчайиб борарди. Орадан бирмунча вақт ўтди.

Лекин у ҳамон ўзини босиб ололмай типирчилар, у ёндан-бу ёнга одимлар ва юзига тепчиб чиққан терларни дамодам артарди.

— Мана, — деди у ниҳоят, тилга кириб. — Мана, Саман, мен келдим. Мен — Шердил, болалик дўстинг Шердилман. Қара, ҳаммаси соб бўлди. Биз яхши кўрган ҳаёт шулардан иборат экан. Аммо у қандай экан: яхшими ё ёмон? Буни билолмадим...

Қарагин-а, Саман, ахир шундай ҳаётни орзу қилганмидик? Қаерда хато қилдик?.. Сени билмадим баъзан тўғри ишимнинг ўзи бормиди, деб қоламан мен...

Бу ёғи — ёлғизлик жон-жонимдан ўтиб кетди. Бахтсизлик ҳам. Ортимга қарасам, сен билан Мингтепанинг адирларида қўй боқиб, ариқларда чўмилиб юрган вақтимдан бошқа чинакамига хуррам юрган куним бўлмаган экан. Ҳа, бўлмаган экан, Саман!..

Сенга кўп интилдим, аммо умрим кемасини дунёнинг саркаш сувлари узоқларга олиб кетаверди. Кейин эса кеч бўлганди: биз ўзгариб кетгандик. Мен такаббурроқ бўлиб ўсдим, бироқ сени аввалгидек яхши кўрадим. Яхши кўрадим... айтишнинг йўлини тополмасдим. Билсанг, то ўлиб кетгунингча ҳам сенинг қайсар юрагингга йўл ахтардим... Эҳ... — у бирпас тин олди, киссасидан дастрўмол чиқариб, пешонаси ва кўзларининг остига босиб-босиб қўйди. — Саман, мени кечиршинг керак. Чунки мен сен билмаган бир мудҳиш ишга қўл урганман. Ҳа-ҳа, мудҳиш бир хатога! Мен... мен Сабони сендан тортиб олганман. У менинг хотиним, болаларимнинг онаси эди...

Шердил узоқ вақт чуқур-чуқур нафас олганча сўзсиз қотди. Бирпас туриб эса яна сўзлай кетди.

— Бироқ унга атай уйланмадим... Мен билмасдим. Мен унинг сенга тегишли эканидан хабарсиз эдим. Тақдир... — у тагин тутилди. Чуқур уҳ тортди. Сўнг пичирлашда давом этди. — Унинг адаси билан менинг ўзаро бизнесимиз бор эди. Ҳаммаси ўшандан...

Саман, Сабога уйланиб сенга қанчалар жабр қилганимни кейин билдим, кейин... Бироқ менинг изтиробларим сеникидан кам бўлгани йўқ, — Шердилнинг кўзлари алам билан чақнаб, муштлири қисилиб кетди. — Ахир, сен билан бир ёстиққа бош қўйган хотининг — болаларингнинг онаси бир умр тушларида ўзга эркакнинг номини чақриб чиқса, бунга чидаб бўлади-ми?! — Шердил яна жимиб қолди. Атрофга аланглади, аммо кўз соққалари ҳеч бир ерда қўним топмасди, улар гўё кўрмаётганди, фақат оқ-қора темир соққалардек маъносиз айланарди. — Хўш, унда нега ажрашиб кетмадинг демоқчи бўляпсанми? Айтаман. Ўтиб кетади, деб ўйлагандим. Ишқ деганлари бирпаслик майл, деб ишонгандим. Аммо... аммо у ўтиб кетмади. У ҳалиям ўтиб кетгани йўқ. Сизлар кетдинглар... Лекин ўша бало мен билан қолди. У мана бу еримга, — Шердил бўғзини тутди, — тиқилиб қолди. Тиқилиб, нафас олишимга қўймаяпти. Лекин нега, нима учун? Ахир, мен муҳаббат деган эртакка ишонмасдим-ку!.. Энди ўша сарқит туйғу арвоҳ каби мени таъқиб этаяпти. Мен сизларни бирдек яхши кўрарканман. Фақат буни кеч тушундим. Жудаям кеч... Кейин... кейин... биласанми, у ҳам... Сабо ҳам... сен билан бир кунда... бир вақтда мени ташлаб кетди... Нега?.. Нима учун?.. Бунинг тагига етолмадим мен, Саман!..

Бу орада атроф зулматнинг тўрига ғарқ бўлди. Кўп ўтмай эса кўкда ой порлади. Бироқ Шердил кетай демасди. Фақат қабр четидаги гишт устига омонатгина қўйилган муштдек нарса ойнанинг нурида ялтираб атрофга шуъла сочар... ҳа, бу ўша, Шердилга дадаси чет элдан олиб келган, кейин бир муддат Самандарда сақланиб, ниҳоят, эгасига қайтган матоҳ — сеҳрли шаҳарнинг ажойиб макети эди. Дардларини тўка-тўка ичи бўшаб қолган Шердил шу макетга ҳорғин кўзларини тикканча сўзсиз қотганди.

— Хўжайин! — ҳавода янграган овоздан чўчиб тушди Шердил. — Хўжайин, алламаҳал бўпқолди...

— Ҳозир, ҳозир бораман, — деди қўли билан «нарида кут» дегандек имо қилиб Шердил.

— Мана, кўрдингми, Самандар. У худди сенинг ўзинг: овози ҳам, шамойили ҳам. Ҳатто фикрлашлари ҳам сенга ўхшайди. Унинг ярми одам, ярми бўлса гибрид. Энди истасам, ҳар қандай одамнинг ўхшаш нусхасини ярата оламан. Бироқ... бироқ... ҳар сафар нимадир етишмай тураверади. Лекин нима? Буни билолмайман. Билолмадим, Саман... Мен ясаган роботлар ҳам, гибридлар ҳам одамдек бўлмади... буни эплай олмадим мен, эши-тяпсанми?!.

Шердил бурилиб машина томонга юрди. Беш-олти одим юриб эса изига қайтди.

— Болаларингдан хавотир олма... Улар яхши жойларда ишлаб юришибди. Хабардорман... — Шердил қабрга мунгли боқди. — Кейин, менга ҳам оз қолди... Балки, яна бирга бўлармиз...

Бу орада кўкдаги порлоқ ой юзини булут қоплаб, қабристон узра кўршапалак зулмати чўкди...

Шердил бурилиб кета бошлади. Машинанинг очиқ эшиги олдига келганда эса оёқ илди, сўнг бошини кескин бир силкиб, пешонасига тушган сочларини нари қилди. Гўё бу ҳаракати билан: «Ҳаммаси бўлмагур гап», дегандек бўлди-да, ўриндиққа ясланиб кўзларини юмди. Ҳайдовчи эшикни оҳиста ёпди...

Негадир авто кўзғалмади. Тиқ этиб эшик очилдию Самандар отлиғ ярим одам, ярим алламбало кимса чиқиб қабристонга қараб чопиб кетди. Бир дам ўтмай ҳалиги матоҳни — шаҳар макетини кўтарганча қайтиб қолди. Шундан сўнггина улар йўлга равона бўлишди.

Олам ҳануз зулмат қўйнида титрарди. Узоқдан машинанинг чироғи анча вақтгача арғувоний шуъла сочиб турди. Ниҳоят, лип этиб сўнган чўғ мисол кўздан ғойиб бўлди-да, номаълумлик ичра сингиб кетди...

... Оз фурсат ўтиб кўкдаги булутлар чекинди, ярқираб яна ой чиқди. Ва шу асно қабристондаги зулмат

бағрини тилиб нур пайдо бўлди — бир қатим нур. Унинг ёғдусида Самандарнинг қабри устидаги тош порлаб ўз бағрини очди. Бакир қабртошига ёзиладиган шеърни ниҳоят танлаган кўринади.

Мисраларга, сўзларга,
Оҳангларга жойланиб,
Улуғ ўлмас маънони,
Айтиб-айтиб яшарман.

Ўлиб кетсам, қайғурманг,
Мендек юраги ёниқ,
Оламларнинг қалбида,
Қайтиб-қайтиб яшарман!..

ХОТИМА

Ниҳоят, чекимга тушган вазифани баҳоли қудрат удаладим, дея енгил тин ола бошлагандим, ўқувчим. Бироқ Сабо ва Самандар муҳаббатини алқаган романимга сўнгги нуқтани қўйган куним кечаси бир туш кўрдим. Унда мен катта-кичик кўчаларда Сабо ва Самандарнинг ишқидан куйлаб юрганмишман. Бироқ одамларнинг ҳеч бири менга қиё ҳам боқмас, сен нима деб ёниб-куйяпсан, деб сўрамасмиш. Ё менинг овозим чиқмаяпти, дермишман ўзимга ўзим, ё бўлмаса уларнинг бари кар!..

Ҳай, майли, менинг юрагимнинг қонидан бўлган азиз ўқувчим, мен уни фақат сизга, сизнинггина қулоғингизга шивирлайман. Эшитилиш саодати насиб бўлиш-бўлмаслигидан қатъи назар, баҳарнав, ўз бурчимни адо қилган бўламан-ку!.. Ахир, булбул сайрар экан, қўшигимни биров эшитармикан, дея фол очиб ўтирмайди, тўғрими? Балки табиати сайраш ва куйлаш бўлганидан илҳоми келганда наво айлайверади... Йўқ, мийиғингизда пайдо бўлган киноя беҳудагина кетди, замондошим. Мен ўзимни булбулга менгаганим йўқ! (Мабодо, гап айланиб шу ерга қадар келган экан, айтай: чинакам ижодкор бор бўлса агар, унинг қўшиғи қаршисида булбулнинг нолалари нима бўпти? Булбул шу кишига ҳавас қилсин!) Мен тамасиз яшаш, тамасиз куйлаш бахтидан гап очдим. Бировларнинг ўқиш-ўқимасликлигидан қатъи назар, фитратида яратиш иштиёқи борларнинг ўзишга маҳқум эканлигига урғу бермоқчи бўлдим, холос. Бори — шу. Келинг энди, тушимда ҳеч кимнинг

қулоқ солмаганига қарамай, Машраби девонадек куйлаб юрган қўшиғимни қоғозга туширай-да, ҳаммасини Яратганнинг ҳукмига ҳавола этай:

Бор экан-да йўқ экан, оч экан-да тўқ экан. Бўри баковул экан, тулки ясовул экан. Қарға қақимчи экан, чумчуқ чақимчи экан... Яқин ўтган замонда, Улуғтоғлар томонда Самандар отлиғ бола туғилибди. Кунботар ёқда бўлса Сабо деган қиз дунёга келибди. Бирини йўқчилик, бошқасини эса тўқчилик тарбия қилибди. Аммо бу нарса уларнинг топишиб севишишларига монелик қилмабди. Аксинча, йигит наинки камбағаллигини, қиз наинки бойлигини, балки дунёларни унутиб, муҳаббатнинг сирли-сеҳрли баҳрига фарқ бўлишибди. Лекин вақти-соати етгач, тақдир уларнинг ўртасига қилич солибди: қизнинг бадавлат ва мансабдор отаси ўзга келажакни ўйлаб, бояқишнинг аччиқ кўз ёшларига ҳам қарамай, «тенгимиз» деб ҳисоблагани бир бойваччага эрга берибди. Куйиб қолган қўли калта ошиқ йигит ҳам йиллар ўтиб бошқа қизга уйланибди...

Гўё шу билан ҳаммаси соб бўлгандек экан. Бироқ аслида, айтилганларнинг ҳаммаси уларнинг ҳақиқий ишқ достонига бир дебоचा бўлибди, холос. Улар бир кун, кун нимаси, бир дам бўлсин бир-бирларини унутишолмабди. Турмуш ўртоқларига вафодор бўлиш учун жонларини жабборга бергудек ҳаракат қилишибди, уринишибди, чиранишибди. Инчунун, кундузлари ўзларини назорат қафасида тута билишибди-ю, кечалари бутун тоат-ибодатларини бой бериб қўяверишибди: севишганлар бир-бирини ҳар кеча тушларида кўраверибди. Бундан изтиробга тушишибди, виждон олови деган даҳшатли гулханда ёнишибди... Орада Худо уларга ўғил-қиз ато қилибди. Болалар қувончи Сабою Самандарнинг фироқ чўли жазирамасидан озурда бўлган қалбларига водий шабадасидек таъсир этибди. Аммо бошқа ёқдан айрилиқ деган балойи азим уларни таъқиб этишда, дунёларни кўзларига зиндон айлашда давом этаверибди. Ахийри, бу юкни, фироқ деб аталмиш оғир тош-

ни кўтариб юриш мумкин бўлмай қолганда, аёл эрию болаларига хиёнат қилишни хоҳламай, чет элга қочиб қолибди. Излай-излай топган чораси шу бўлибди шўрликнинг. Аммо вақт ўтиб бу ҳам чора эмаслиги аён бўлибди: ишқнинг аёвсиз таъқибидан қутула олмабди. Мислсиз муҳаббатининг сўнмас оловида куя-куя аёлнинг юраги таслим бўлибди: элликка бориб-бормай омонатини Яратганга топширибди. Буни сезган, дунёда Сабосиз қолган Самандарнинг юраги ҳам ортиқ бир соат бўлсин яшашни истамабди. Ҳаётни инкор этибди: ўз-ўзидан тўхтабди-қопти. Юраги туйқусдан панд берган вақтда Самандар ўз машинасида кетаётган экан, қарши томондан келаётган юк машинасига урилиб чилпарчин бўлибди. Одамлар уни автоҳалокатдан ўлди, дея билишибди. (Ташқаридан шундай кўринаркан-да. Аммо ичкаридан-чи? Ичкари билан қизиқадиган, ичкарига тоқати етадиган хослар қолганмикан ўзи рўйи заминда?..) Аслида у ҳалокатдан бир неча сония олдин бебақо дунёнинг оёғига боғланган занжирларини узиб, маҳбубасининг ҳузурига ошиққан экан...

Бир-бирига талпинган икки қалбнинг муҳаббат дostonи ана шундай якун топибди. Бироқ бу ҳақда ҳеч ким билмабди. Ошиқ-маъшуқларнинг атрофидаги икки-уч яқинларининг билганлари эса узук-юлуқ парчалардангина иборат бўлиб, Сабо ва Самандарнинг ўлиmidан кейин кўп ўтмай шугина хотира ҳам секин-аста ёдлардан кўтарилибди. Чунки улар ўзлари билан, ўз ташвишлари билан шу даражада банд эканки, ишларидан бош узиб, «Сабо ва Самандар кимлар эди, нима учун дунёга келишди, нега бир кунда, айна дамда нобуд бўлишди?» — дея воқеанинг туб моҳиятига қалб кўзларини тикмабди...

Мана шу тарзда азим кентга улкан бир муҳаббатнинг келиб-кетганини ҳеч ким пайқампти ҳам. Чунки бу замонга келиб, кичкина одамларнинг катта туйғулар билан иши бўлмай қолган экан...

Бор экан-да йўқ экан, оч экан-да тўқ экан...

Тошкент, 2004—2008 йиллар.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ БЎЛИМ	3
ИККИНЧИ БЎЛИМ.....	47
УЧИНЧИ БЎЛИМ	80
ТЎРТИНЧИ БЎЛИМ.....	179
БЕШИНЧИ БЎЛИМ	285
ХОТИМА	347

Адабий-бадий нашр

Улугбек ҲАМДАМ

САБО ВА САМАНДАР

Роман

Рассом	<i>А. Сайидаминов</i>
Муҳаррир	<i>Б. Худоёрова</i>
Бадий муҳаррир	<i>Р. Зуфаров</i>
Техник муҳаррир	<i>Т. Харитоновна</i>
Мусахҳиҳ	<i>Г. Азизова</i>
Компьютерда тайёрловчи	<i>К. Голдобина</i>

Нашриёт лицензияси АИ № 158, 14.08.2009.

Босишга рухсат этилди 26.05.2011. Бичими 84×108^{1/32}.

Офсет қоғози. «Times» гарнитурасида офсет усулида босилди.

Шартли босма табоғи 18,48. Нашр табоғи 17,09.

Нусхаси 5000. Буюртма № 11-82.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20

Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: iptduzbekistan@mail.ru

www.iptd-uzbekistan.uz

Ҳамдам, Улуғбек.
Ҳ24 Сабо ва Самандар: (роман) / У. Ҳамдам. — Т.: «O'zbekiston», 2011. — 352 б.

ISBN 978-9943-01-671-2

УДК: 821.512.133
ББК 84(5Ў)6